

Historia i teraźniejszość

1

Podręcznik dla
szkoły branżowej I stopnia

EDUPERON
edukacja jest problemem

Historia i teraźniejszość

dla

branżowej szkoły I stopnia

dla absolwentów ośmioletniej szkoły podstawowej

Beata Belica
Łukasz Skupny

 OPERON
Edukacja jest podróżą

2023

Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Izabela Kozak, Manuela Jankowska
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Stanisław Ciechanowski
Fotoedycja: zespół
Korekta techniczna: Katarzyna Kupracz

Zdjęcia: Narodowa Biblioteka Cyfrowa Polona/polona.pl, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Muzeum Okręgowe w Rzeszowie/CC BY-SA 3.0, Monkey Business Images/Shutterstock, Kseniya Ivanova/Shutterstock, YP_Studio/Shutterstock, William Perugini/Shutterstock, iwciaagr/Shutterstock, Szymon Kaczmarczyk/Shutterstock, Everett Collection/Shutterstock, sashk0/Shutterstock, Konektus Photo/Shutterstock, Dziorek Rafal/Shutterstock, Tamer Adel Soliman/Shutterstock, notbad/Shutterstock, Ververidis Vasilis/Shutterstock, ArtMediaFactory/Shutterstock, paparazza/Shutterstock, cheyennezj/Shutterstock, Gladskih Tatiana/Shutterstock, SB Arts Media/Shutterstock, Aleksandr Dyskin/Shutterstock, Cloudy Design/Shutterstock, Wikimedia Commons/Viking/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Christopher Michel/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Codexbox1/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/CC BY-SA 4.0/TACC, Wikimedia Commons/Artur Andrzej/CC BY 2.0, Wikimedia Commons/Piotr Tomaszewski-Guillon/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Mzywial/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Krzysztof Korczyński/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Erwin Lux/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/IAEA Imagebank/CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons/Sue Ream/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Andrzej Iwański/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/J.M.K. Kokot/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Adrian Grycuk/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/NBP/CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons/Flickr/CC0

Operon Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjął wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w materiale edukacyjnym o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: branżowa szkoła I stopnia
Materiał edukacyjny

© Copyright by Operon Sp. z o.o. & Beata Belica, Łukasz Skupny
Gdynia 2023

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.

N8112

Wydawca:

Operon Sp. z o.o.

81-212 Gdynia, ul. Hutnicza 3

tel. centrali 58 679 00 00

e-mail: info@operon.pl

www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-368-7

Spis treści

I. Wiedza o podstawach życia społecznego

1. Człowiek w społeczeństwie	8
2. Demokracja i samorządność	19
3. Prawa człowieka we współczesnym świecie	28
PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM	38

II. Świat i Polska w latach 1945–1956: powojenna odbudowa i początki zimnej wojny

1. Świat po II wojnie światowej	42
2. Świat w obliczu zimnej wojny	51
3. Geneza integracji europejskiej	62
4. Ekspansja komunizmu w Azji	72
5. Polska po II wojnie światowej	82
6. Sowietyzacja Polski	92
PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM	107

III. Świat i Polska w latach 1956–1980: od destalinizacji po odprężenie

1. Świat w okresie „odwilży” postalinowskiej i wojny wietnamskiej	112
2. Geneza polskiego Października '56	129
3. Polska w okresie rządów Władysława Gomułki	140
4. Polska w okresie rządów Edwarda Gierka	152
PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM	165

IV. Świat i Polska w latach 1980–1991: upadek komunizmu i koniec zimnej wojny

1. Rozwój ruchu społecznego „Solidarność” i droga do stanu wojennego	170
2. Załamanie się systemu komunistycznego w ZSRS	180
3. Bilans PRL. Narodziny i funkcjonowanie III Rzeczypospolitej	188
4. Społeczeństwo obywatelskie w III Rzeczypospolitej	200
PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM	208

V. Świat i Polska na przełomie wieków

1. Unia Europejska w XX i XXI w.	212
2. Polska w latach 1991–1997	221
3. Polska w latach 1997–2009	228
4. Polska w latach 2010–2015	242
5. Rozwój nowych technologii	249
PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM	256

Jak jest zbudowana nasza podręcznik

Projektując podręcznik do historii i teraźniejszości dla szkoły branżowej I stopnia, uwzględniliśmy Wasze potrzeby i styl nauki. Podręcznik pomoże wam szybko przyswoić niezbędne informacje, skutecznie powtórzyć wiadomości oraz przygotować się do sprawdzianów i kartkówek.

Zanim zaczniecie korzystać z podręcznika, zapoznajcie się z jej budową i przyjrzyjcie się wszystkim jej elementom. Zostały one skonstruowane tak, by ułatwić wam naukę i pomóc w błyskawicznym znalezieniu potrzebnych zagadnień.

Podręcznik zawiera tylko niezbędne wiadomości ujęte w jasno i prosto sformułowanych tematach.

Dzięki modułowi **Na tej lekcji** dowiecie się, czego dokładnie się nauczycie.

Przystępny język publikacji ułatwi wam zrozumienie treści i pozytywnie nastawi was do prezentowanych zagadnień.

W tekście pojawiają się **wytłuszczenia**. Dzięki nim łatwiej odnajdziecie istotne zagadnienia, pojęcia i nazwy.

Dzięki **materiałom źródłowym** pogłębicie swoją wiedzę i lepiej zrozumiecie omawiane zagadnienia.

I. Człowiek w społeczeństwie

NA TEJ LEKCJI:

- przeanalizuj, że człowiek jest istotą społeczną;
- poznaj rolę społeczną, jakie odgrywa człowiek;
- zrozumieć znaczenie życia społecznego dla rozwoju i postępu społeczeństwa;
- wskazać, w jakich grupach człowiek realizuje swoje role;
- zdefiniować dobro wspólne;
- dowiedzieć się, czym jest patriotyzm i czym różni się od szowinizmu i ksenofobii.

Człowiek jako istota społeczna

Twierdził, że człowiek jest istotą społeczną, jest Arystoteles. Społeczeństwo natomiast składa się z jednostek. Człowiek funkcjonuje w społeczeństwie – tworzy je i jest przez nie kształtowany. Przyznajcie, że do społeczeństwa jest podstawową potrzebą człowieka.

Człowiek jako istota społeczna wyróżnia się zestawem cech, które go definiują. Wśród nich znajdują się **wrodzone cechy** (biologiczne), a także **zabyte cechy środowiskowe**.

Istnieją różne poglądy na to, która grupa cech odgrywa dominującą rolę w kształtowaniu osobowości człowieka. Niektórzy uważają, że najważniejsze znaczenie w kształtowaniu osobowości człowieka mają **czynniki wrodzone**, inni z kolei wskazują na przeważające znaczenie **cech nabytych**. O dominującej roli czynników środowiskowych pisał John Locke (czytaj: dziać loki). Zwróć uwagę na to, w jaki sposób jest kształtowana osobowość człowieka. W swoich wypowiedziach podał, że arystokratę w kształtują ciężką ciętą kark (sic: tabula rasa) – człowiek rodzi się jako czysta karta, a w toku życia nabywa doświadczenia i uzyskuje wiedzę. Te elementy go kształtują i ten człowiek osiąga ciętą karką karką i doświadczenia.

Warunkiem istnienia człowieka w społeczeństwie są **wzajemne relacje**, czyli wzajemne powiązanie między jednostkami na płaszczyźnie psychicznej, tzn. relacje między różnymi rodzajami wzajemnych powiązań: emocjonalnych, wartościowych i politycznych.

przebieg to dotyczy również wyjątków. Obejmuje wolność wyrażenia swoich poglądów oraz zakazuje dyskryminowania z jakiegokolwiek powodu. **Zasada** **pluralizmu** oznacza pozostawienie swych przekonań i poglądów, co wynika z tego, że nie ma, przeciwnie, zjednoczenia wielu partii politycznych czy tworzenia różnorodnych **organizacji społecznych**, w tym religijnych.

Demokracja na świecie

Demokracja występuje w wielu postaciach świata. Ten ustrój uważa się za niedoskonały, ale najlepszy spośród wszystkich istniejących. Istotne postacie uważają się jako demokratyczne, jednak inne kładą to podwaliny. Z tego powodu sprzeczają się rankingi mierzące poziom demokracji w różnych państwach. Kryteria w nich uwzględnione obejmują np. sposób przeprowadzania wyborów, dopuszczenie do procesu wyborczego obserwatorów międzynarodowych czy też zapewnienie niedyskryminowanego prawodawstwa. Jednym z takich miarników jest **Democracy Index**, sporządzony corocznie przez brytyjską grupę The Economist Group. Ranking opiera się na pięciu kategoriach: proces wyborczy i pluralizm polityczny, funkcjonowanie rządów, możliwość uczestnictwa w polityce, kultura polityczna i wolności obywatelskie.

W rankingu podsumowującym 2021 r. **na świecie funkcjonują demokracje** na świecie uznano: Norwegię, Nową Zelandię, Finlandię, Szwecję, Islandię, Danię i Irlandię. **Najlepiej państw demokracji** odnotowane w Nowej Zelandii, Islandii i Afganistanie. Polska znalazła się na 51. miejscu na 167 badanych w rankingu państw.

50 państw z najwyższą i 50 państw z najniższą funkcjonującą demokracją na świecie w 2021 r. według rankingu Democracy Index

NATJ 1992:11

- napiszmy np. czym jest demokracja i jakie są jej podstawowe zasady;
- poznajmy przykłady funkcjonowania demokracji w wybranych państwach;
- wyjdźmy, jakie znaczenie ma suwerenność;
- dowiedz się, czym jest prawo pomocniczości.

Oznaczenie stanowi jeden z trzech wspólnie używanych funkcjonujących ustrojów politycznych, obok autorytaryzmu i totalitaryzmu.

Demokracja (gr. *dēmos* – lud, *krateō* – władza) – sposób polityczny wyrażający się w starożytnym Grecji, nawiązujący do idei obywatelskiej w społeczeństwie wolnym.

Demokracja charakteryzuje się przede wszystkim tym, że jest zgodna z **wolą wolności** i **prawa** obywateli, które oznacza, że to oni sprawują władzę, a ciążą na nich przede wszystkim **responsabilność** i **obowiązki** w wyborach. **Zasadą** **trój** **działu** **władzy**, wprowadzoną przez Monteskiusza, została podział na władzę ustawodawczą, wykonawczą oraz sądowniczą. Również w podział władzy są **wymagania** **spierania** i **poprawnego** funkcjonowania państwa. Ponadto **podstawne** **demokratyczne** **moją** **konstytucja** – zbiór najważniejszych zasad dotyczących ustroju i funkcjonowania państwa, praw i obowiązków obywateli. Państwo tworzy **prawo konstytucyjne** oraz **inny** **prawo**, na podstawie i w granicach których działa – jest to **zasada** **podstawne** **prawa**. Wszystkie te **cięż** **muszą** **być** **zgodne** z **konstytucją**.

Democracy requires citizens to

© 2000 Blackwell Science Ltd *Journal of Internal Medicine* 247: 395–401

Definicje wyróżniono kolorową ramką. Dzięki temu szybko znajdziecie je podczas powtórek.

Tabele, schematy i wypunktowania
pomogą wam usystematyzować
wiedzę.

Dyskusje przeprowadzone na lekcjach pomogą w opanowaniu umiejętności prezentacji swojego stanowiska z poszanowaniem poglądów innych osób.

Pytania i polecenia przećwiczycie w toku lekcji lub wykorzystacie do nauki w domu.

Uwaga: odpowiedzi do zadań wymagających pisemnego rozwiązania zapiszcie w zeszycie.

Podsumowanie to esencja najważniejszych treści do zapamiętania.

TEMAT DO DYSKUSJI

Czy tworząc składowe w Policji powołano odbywał się wstępnie informował? Jeśli tak, to w jakich sprawach powołany był organizowanie? Długo ich organizacja w tych konkretnych sprawach jest konieczna? Podziel się z kolegami i koleżankami z klasy swojej opinii. Porozmawiajcie na ten temat na forum klasy.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wywodzi zasady państwa demokratycznego.
2. Wskazuje, na czym polegać różnica w stosunku do demokracji bezpośredniej.
3. Wywodzi przykład państwa z dobrze funkcjonującą demokracją oraz przykład państwa ze źle funkcjonującą demokracją.
4. Wyjaśnia, czym jest zasada personifikacji.
5. Wywodzi organy sprawujące władzę w demokracji terytorialnej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Demokracja stanowi jeden z trzech wsłuchiwanych funkcjonalnych ustrojów politycznych, obok autorytaryzmu i totalitaryzmu.** Charakterystyką jej **zestawu suwerenności narodu, integralności władz, konstytucyjności, partiiów prawa, postawienia praw religiozów oraz pluralizmu.**
- W 2023 r. w rankingu **Democracy Index** do najliczniej funkcjonujących demokracji na świecie zaliczono **Norwegię, Holandię, Finlandię, Szwecję, Islandię, Danię i Irlandię.** Polska znalazła się na 51. miejscu na 167 badanych państwach.
- Demokracje różnią się między sobą. Różnice mogą dotyczyć np. **słabości wyrażania tej roli państwa (stanowiącej demokrację parlamentarną).** Szczegółową formą są demokracje, w których występuje monarchia, jak np. **Wielka Brytania czy Norwegia.** Rola monarchii jest wówczas symboliczna, powołanie władzy wykonawczej przypada na skupione w rękach prezydenta i gabinetu.
- **Suwerenność terytorialną w Polsce** został przywrócony po przemianach ustrojowych w 1990 r. Od 1998 r. obejmujące terytorium państwa terytorialne, w których występuje się granice, powiaty i województwa. W Polsce funkcjonuje obecnie 15 województw, 314 powiatów, 66 miast na prawach powiatu oraz 2478 gmin.

Journal of Management Education 35(10)br/>10.1177/1053426911419111

I. WIEDZA O PODSTAWACH ŻYCIA SPOŁECZNEGO

1. Człowiek w społeczeństwie

NA TEJ LEKCJI:

- przekonasz się, że człowiek jest istotą społeczną;
- poznasz role społeczne, jakie odgrywa człowiek;
- zrozumiesz znaczenie życia społecznego dla rozwoju i poczucia spełnienia jednostki;
- wskażesz, w jakich grupach człowiek realizuje swoje role;
- zdefiniujesz dobro wspólne;
- dowiesz się, czym jest patriotyzm i czym różni się od szowinizmu i kosmopolityzmu.

Człowiek jako istota społeczna

Twórcą stwierdzenia, że **człowiek jest istotą społeczną**, jest Arystoteles. Społeczeństwo natomiast składa się z jednostek. Człowiek funkcjonuje w społeczeństwie – tworzy je i jest przez nie kształtowany. Przynależność do społeczeństwa jest podstawową potrzebą człowieka.

Człowiek jako istota społeczna wyróżnia się zestawem cech, które go definiują. Wśród nich znajdują się **wrodzone cechy** (biologiczne), a także **nabyte cechy środowiskowe**.

Istnieją różne poglądy na to, która grupa cech odgrywa dominującą rolę w kształtowaniu osobowości człowieka. Niektórzy uznają, że najważniejsze znaczenie w kształtowaniu osobowości człowieka mają **czynniki wrodzone**, inni z kolei wskazują na przeważające znaczenie **cech nabytych**. O dominującej roli czynników środowiskowych pisał John Locke (czytaj: dżon lok). Zwrócił uwagę na to, w jaki sposób jest kształtowana osobowość człowieka. W swoich rozważaniach posłużył się arystotelesowską metaforą czystej karty (łac. *tabula rasa*) – człowiek rodzi się jako czysta karta, a w toku życia nabywa doświadczenia i uzyskuje wiedzę. Te elementy go kształtują (zatem człowiek zapisuje czystą kartę wiedzą i doświadczeniami).

Warunkiem istnienia człowieka w społeczeństwie są **więzi społeczne**, czyli swoiste powiązania między jednostkami na płaszczyźnie psychicznej. Istnieją cztery najważniejsze rodzaje więzi społecznych: poznawcza, emocjonalna, wartościująca i partycypacyjna.

Rodzaje więzi społecznych

więź poznawcza	więź emocjonalna	więź wartościująca	więź partycypacyjna
zna – nie zna	sympatia – niechęć	aprobata – brak aprobaty	współpraca – brak współpracy

Podstawowym rodzajem więzi jest **więź poznawcza**. Warunkuje ona powstanie innych rodzajów powiązań. Po ukształtowaniu więzi poznawczej mogą wytworzyć się inne więzi: **emocjonalna** (rozpatrywana na skali sympatia – niechęć), **partycypacyjna** (współpraca – brak współpracy) oraz **wartościująca** (aprobata dla działań innej jednostki – brak aprobaty).

Stosunki społeczne

Więzi społeczne wiążą się z pojęciem **stosunków społecznych**.

Stosunki społeczne – ogół zależności między jednostkami i grupami wynikających z ich roli i pozycji w społeczeństwie.

W relacji między rodzicami i dziećmi poza kwestią miłości do własnych dzieci rodziców obowiązują również przepisy prawne, które nakazują zapewnienie swoim dzieciom bezpiecznych warunków do życia i rozwoju. Często te stosunki są nieuświadomione, gdyż na pierwszy plan w relacji rodzicielskiej wysuwa się więź emocjonalna. Niezależnie od niej istnieją zobowiązania wychowawcze rodziców wynikające z interesu dzieci. Przemawiają za tym interesy dzieci – osób niesamodzielnych, które potrzebują opieki, wsparcia i utrzymania. Relacje rodziców i dzieci obejmują więc nie tylko więź emocjonalną, lecz także należytą troskę o interesy dzieci.

Do stosunków społecznych nie należy relacja między grupą przyjaciół, gdyż łączące te osoby stosunki emocjonalne (zaangażowanie w znajomość, sympatia) są subiektywne. Trudno je zmierzyć i umieścić na skali.

Stosunki społeczne mogą zachodzić zarówno **między jednostkami**, jak i **między jednostkami a grupami społecznymi**. Przykładem stosunków między jednostkami są relacje wśród pracowników. Osoba korzystająca z usług prawnika wchodzi w stosunki społeczne – w tym przypadku mamy do czynienia ze stosunkami między jednostkami. Jednostka zgłasza się do prawnika z problemem, a prawnik dzieli się swoją specjalistyczną wiedzą i udziela jej porad. W ten sposób następuje obiektywizacja stosunków społecznych – prawnik i klient są połączeni zawartą umową, w której prawnik zobowiązuje się do świadczenia poradnictwa prawnego na rzecz swojego klienta. Klient ma interes w postaci uzyskania porady prawnej, a prawnik dąży do uzyskania wynagrodzenia za udzieloną usługę.

Stosunki społeczne mogą też zachodzić między jednostkami a grupami społecznymi, np. między pracodawcą a zatrudnionymi przez niego pracownikami. Zatrudnione osoby łączy z pracodawcą umowa o pracę. Pracownicy mają obiektywny interes w postaci posiadania pracy i czerpania z niej zysków (wynagrodzenia). Z kolei pracodawcy powinno zależeć na tym, by mieć zgrany i efektywnie pracujący zespół, który będzie realizował zadania zlecone przez pracodawcę.

O stosunkach społecznych może również przesądzić ich **przedmiot**. W tym przypadku można mówić o stosunkach ekonomicznych, politycznych czy też kulturowych.

W przypadku **stosunków ekonomicznych** mówimy o stosunkach:

- własnościowych,
- społecznego podziału pracy,
- podziału dóbr.

Stosunki własnościowe mają charakter jednostronny, związany z posiadaniem środków produkcji. Ich przykładem jest przytoczony powyżej przykład pracodawcy i pracowników. Pracodawca jako właściciel środków produkcji może wywierać wpływ na pracowników oraz wymagać od nich, by świadczyli pracę w określony sposób (np. pracowali w określonych godzinach, zespołowo lub indywidualnie).

Stosunki społecznego podziału pracy wiążą się z zależnościami dwustronnymi i dotyczą grup sobie równorzędnych. Przykładem są związki zawodowe, które dążą do zapewnienia jak najlepszych warunków pracy określonym grupom, jak lekarze lub górnicy. Z kolei **stosunki społecznego podziału dóbr** mają charakter jednostronny. Polegają na pomocy grupom, które samodzielnie nie są w stanie zapewnić sobie odpowiednich warunków. W tym przypadku uprzywilejowanie jednej grupy wiąże się z tym, że inna grupa nie otrzyma danego świadczenia. Przykładem takich stosunków jest zobowiązanie obywateli do płacenia podatków, z których są finansowane świadczenia nie tylko na rzecz wszystkich (np. powszechna służba zdrowia), lecz także na rzecz grup społecznych znajdu-

jących się w określonej, zazwyczaj niekorzystnej, sytuacji życiowej (np. zasiłki dla osób bezrobotnych, świadczenia na rzecz osób z niepełnosprawnościami).

Rodzaje stosunków społecznych	
Ze względu na uczestników	Ze względu na przedmiot
jednostka – jednostka	stosunki polityczne
jednostka – grupa	stosunki kulturowe
	stosunki ekonomiczne (społeczny podział pracy, społeczny podział dóbr, stosunki własnościowe)

Stosunki polityczne to rodzaj relacji władzy do społeczeństwa rozumianej jako możliwość podporządkowania ludzi rządzonych woli ludzi rządzących.

Ostatnią opisywaną grupą są **stosunki kulturowe**, które wiążą się z różnicami kulturowymi między poszczególnymi grupami. Mogą one odnosić się np. do postrzegania kultury wysokiej (np. teatru, opery) jako stojącej wyżej w hierarchii niż kultura masowa.

Role społeczne jednostki i jej aspiracje

Człowiek jest istotą społeczną, a jednostka i społeczeństwo są współzależne i nie mogą bez siebie istnieć. Jednostka jest powiązana ze społeczeństwem przez swoje **role społeczne**.

Role społeczne – obowiązki wypełniane w społeczeństwie, będące formą indywidualnego zaangażowania jednostek w życie społeczne.

Przybierają zróżnicowane i wielowymiarowe formy. Wiążą się z obowiązkami, ale także z pewnymi przywilejami.

Niektóre z ról mogą być **dobrowolne**, inne natomiast – **przymusowe**. Uczeń nie może zrezygnować z edukacji do ukończenia 18. roku życia – jego rola w tym znaczeniu jest konieczna do odegrania, przymusowa. Odmiennie przedstawia się rola studenta, która jest dobrowolna. Osoba po zdaniu matury może podjąć studia albo zakończyć edukację na poziomie średnim i podjąć pracę – tym samym ma wybór odgrywanej roli.

Dana jednostka może odgrywać w swoim życiu **wiele różnych ról społecznych**, zarówno uzupełniających się, jak i wykluczających. Człowiek w swoim życiu wchodzi w relacje prywatne i zawodowe. W tym znaczeniu może realizować jednocześnie role rodzica, małżonka, pracownika, a także inne, związane z jego aktywno-

ścią czy zainteresowaniami (np. bycie członkiem rady dzielnicy, wolontariuszem w schronisku dla zwierząt, aktywistą środowiskowym). Role mogą się również wykluczać – rodzic pracujący zawodowo w godzinach nocnych może sądzić, że nie jest w stanie zapewnić swoim dzieciom odpowiedniej opieki.

Ze względu na poziom formalizacji wyróżnia się trzy rodzaje ról społecznych:

- rola w sensie opisowym,
- rola utożsamiana z przewidywaniem,
- rola unormowana przepisami.

Rola w sensie opisowym nie jest określona przepisami prawnymi i wiąże się ze spontanicznością i intuicją. Przykładem może być rola rodzica lub przyjaciela.

Rola utożsamiana z przewidywaniem to taka, która przez dłuższy czas była odgrywana w określony sposób. To spowodowało, że ukształtowały się pewne oczekiwania (przewidywania) co do jej odgrywania. Przykładem jest rola rodzica – przyjęto się, że rodzic powinien zachowywać się w określony sposób, dawać swojemu dziecku przykład zachowania oraz kształtować jego zachowania i uczyć wzorców. Natomiast **rola unormowana przez przepisy** wiąże się z różnego rodzaju przepisami (regulaminami, statutami), które warunkują odgrywanie danej roli. Obejmują zarówno obowiązki, jak i uprawnienia danej osoby, a także sankcje za niedopełnienie obowiązków lub przekroczenie uprawnień. Przykładem może być rola urzędnika.

Rola w sensie opisowym	Rola utożsamiana z przewidywaniem	Rola unormowana przepisami
rola odgrywana spontanicznie	rola, w stosunku do której wykształciły się pewne oczekiwania w społeczeństwie	rola obudowana przepisami prawnymi, które regulują jej wykonywanie
		

Zróznicowane ról społecznych odgrywanych przez jednostki może skutkować **konfliktem ról**. Jednostki, wypełniając role, są poddane różnorodnym oddziaływaniom – wykonują różne zadania, zgodnie z różnymi oczekiwaniami, a to z kolei wiąże się z dylematami. Na przykład rodzic może mieć dylemat, czy przez zaangażowanie w pracę zawodową nie zaniedbuje życia rodzinnego. Dylemat ucznia natomiast może polegać na tym, w jaki sposób wypełniać swoje

zobowiązania szkolne i być jednocześnie dobrym kolegą – czyli jak być lojalnym zarówno wobec nauczycieli, jak i wobec kolegów.

Konflikt ról może prowadzić do nieprawidłowego odgrywania danej roli, to znaczy do **anomalii społecznej**. Przykładowo: uczeń, który podpowiada koledze na sprawdzianie, okazuje się dobrym kolegą, ale jest nielojalny wobec nauczyciela. Tym samym nie odgrywa prawidłowo roli ucznia. Rodzic, który jednocześnie pracuje i się doksztalca, może nieprawidłowo wypełniać rolę członka rodziny, ponieważ ma niewiele czasu na zajmowanie się dziećmi. Ta sytuacja wymaga podjęcia środków zaradczych. Podstawowy sposób to ustalenie hierarchii odgrywanych ról oraz ich upraszczanie. W przypadku ról dobrowolnych można też zrezygnować z odgrywania niektórych z nich.

TEMAT DO DYSKUSJI

Czy człowiek jest w stanie funkcjonować w społeczeństwie bez relacji z innymi osobami? Przedyskutujcie tę kwestię w klasie.

Życie człowieka jako istoty społecznej

W rozwoju społecznym jednostki ludzkiej istotną rolę odgrywa **socjalizacja, czyli proces uspołeczniania człowieka**. Dzieli się ona na pierwotną i wtórną. **Socjalizacja pierwotna** następuje w rodzinie – to właśnie tam dzieci uczą się od swoich opiekunów różnych norm, zasad i zachowań, które w późniejszym czasie będą wykorzystywać w budowaniu relacji z innymi. **Socjalizacja wtórna** przebiega w grupach społecznych, w których dziecko kontaktuje się z innymi. Następuje ona np. w przedszkolu czy szkole, gdzie dzieci nawiązują więzi koleżeńskie i przyjaźnie. Dzieci uczą się dzielić zabawkami, szanować zdanie rówieśników czy dostrzegać inność wśród dzieci (np. w zakresie ich zainteresowań). Socjalizacja wtórna przebiega przez całe dorosłe życie, kiedy jednostka staje się członkiem nowej grupy (kolejny etap edukacji, praca).

W rodzinie, która jest **podstawową komórką społeczną**, człowiek realizuje swój byt społeczny oraz uczy się wchodzić w relacje z innymi osobami. To nie- sie za sobą konsekwencje w postaci przekazywania dzieciom przez rodziców lub ich opiekunów wartości i wzorców kulturowych, które sami wyznają. Prawo do wychowania potomstwa zgodnie z własnymi przekonaniami stanowi dobro chronione przez Konstytucję RP (art. 48): „Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania”.

Rodzice przekazują więc dzieciom swoje wartości w zakresie wiary, tradycji i kultury, w której zostali wychowani. Wpajają też dzieciom wzorce związane z przynależnością do określonej grupy etnicznej lub narodowej. Państwo z kolei wspiera wychowanie dzieci i przekazywanie im ważnych wartości związanych z przynależnością do narodu m.in. przez wspieranie szkolnictwa polonijnego poza granicami Polski.

Człowiek realizuje się przez członkostwo nie tylko w rodzinie, lecz także w grupach: niewielkich, jak grono koleżeńskie, oraz w większych, takich jak **naród** i **związki państw**. Członkostwo w tych grupach jest współzależne, a sprzyja temu np. przekazywanie dzieciom przez rodziców i opiekunów prawnych wartości patriotycznych oraz nauka w szkole o istotnych dla Polski związkach między państwowych itp. Wartości szczególnie ważne dla narodu podkreśla się także w przestrzeni publicznej, np. tablicami pamiątkowymi lub pomnikami ku czci bohaterów narodowych. Istotne znaczenie mają też **symbole narodowe: godło RP, flaga RP i hymn RP**. Te symbole utrwalają tożsamość młodych ludzi dotyczącą ich przynależności do narodu polskiego. Dodatkowo realizacji bytu młodego człowieka jako członka narodu mają służyć wydarzenia organizowane w szkołach, takie jak obchody dnia patrona szkoły czy akademie z okazji świąt państwowych.

Symbole narodowe Polski – flaga RP, godło RP oraz fragment kopii rękopisu hymnu narodowego

ĆWICZENIE

Zastanów, się, w jakich miejscach w twojej szkole są widoczne symbole narodowe. Jakie to symbole?

Ważne jest, aby u dzieci i młodzieży kształtować postawy istotne dla związków międzypaństwowych, w tym dla Unii Europejskiej jako jednego z najistotniejszych związków, w jakich uczestniczy Polska. Zadaniem szkoły w tym zakresie jest nauka o tych związkach, przyczynach ich powstania oraz o ich znaczeniu.

Dobro wspólne

Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. zawiera pojęcie **dobra wspólnego**, które zawarte jest w artykule 1: *Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli*. Pojęcie to było używane już w starożytności przez Platona, a także przez Arystotelesa, który za sprawiedliwy uznał ustrój polityczny służący dobru wspólnemu. O dobru wspólnym wspominali Platon, Święty Tomasz z Akwinu, John Locke czy Jean-Jacques Rousseau (czytaj: żan-żak russo).

Pojęcie dobra wspólnego, choć obecne od starożytności w myśli politycznej, pozostawało wieloznaczne. Prób jego interpretacji podjął się nigeryjski filozof Sylvanus Iniobong Udoidem. Dobro wspólne to, co jest wartością dla jednostek i jednocześnie tworzonej przez nie wspólnoty. Mogą to być działania, instytucje, kultura, prawa człowieka, przestrzeń publiczna.

Odniesienie właśnie do dobra wspólnego jako dobra wypierającego znajduje się w Konstytucji RP w artykule 32. Nie jest to jednak jedyne nawiązanie – przykładowo artykuł 5 aktu wskazuje: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Patriotyzm, szowinizm i kosmopolityzm

Dobrem wspólnym wszystkich obywateli jest Rzeczpospolita Polska. Obywatel może przyjąć różne postawy wobec tego dobra, w zależności od tego, w jaki sposób postrzega państwo.

Patriotyzm (łac. *patria* – ojczyzna) – umiłowanie ojczyzny oraz zdolność poświęcenia się dla niej, jak również stawianie dobra kraju ponad swoje osobiste interesy. To także poszanowanie tradycji i kultury oraz wypełnianie obowiązków obywatelskich.

Patriotyzm stanowi główną, najbardziej rozpowszechnioną postawę względem państwa. Niezależnie od definicji dominującymi elementami charakteryzującymi patriotyzm są miłość i przywiązanie do własnego państwa oraz poświęcanie własnego dobra dla dobra wspólnego. Jest to zatem postawa o charakterze społeczno-politycznym, a ponadto świadoma, odnosząca się wprost do ojczyzny. Ściśle wiąże się nie tylko z terytorium, lecz także ze wszystkimi przejawami istnienia państwa i narodu, a więc z językiem, tradycjami czy kultem bohaterów

narodowych. Patriotyzm przejawia się w przekonaniach dotyczących ojczyzny. Dotyczy to czterech wymiarów: pielęgnowania i ochrony kultury narodowej, korzystania z własnej kultury, rozwijania dziedzictwa kulturowego własnego narodu oraz propagowania jego kultury. Szczególnym przejawem patriotyzmu jest **patriotyzm lokalny/regionalny**. Wyraża się przywiązaniem do regionu, z którego się pochodzi lub z którym jest się związanym. Warunkiem zaistnienia patriotyzmu lokalnego są:

- **społeczność**, czyli grupa etniczna lub wiele grup, które współistnieją ze sobą na zasadzie utrwalonych stosunków;
- **kultura lokalna**, specyficzna dla danego regionu, tworząca dziedzictwo regionalne;
- **terytorium**, na którym żyje dana społeczność, tworząca specyficzną kulturę regionalną.

Patriotyzm jest zjawiskiem sprzyjającym budowaniu **obywatelskości**. Przejawia się ona uczestnictwem w życiu politycznym kraju lub regionu oraz w życiu społeczności lokalnej, a także zaangażowaniem w dbanie o kulturę i jej przekazywanie.

Kolejną postawą społeczno-polityczną względem narodu jest **nacjonalizm**.

Dzieci w tradycyjnych strojach ludowych, symbolizujących kulturę kaszubską

Nacjonalizm – przekonanie, że najważniejszą formą uspołecznienia i najwyższą wartością jest naród. Nacjonalizm charakteryzują cztery cechy:

- przynależność narodowa jako najważniejszy element charakteryzujący człowieka;
- występowanie przejawów przynależności narodowej w całej aktywności człowieka (np. w wyznawaniu religii, w pracy, w dbaniu o kulturę);
- przekonanie o nadrzędnej wartości własnego narodu i jego atrybutów (języka, kultury) nad innymi narodami;
- przekonanie o wyższości własnego narodu nad innymi autorytetami (np. nad religią, wspólnotą międzynarodową).

Umiarkowany nacjonalizm podkreśla pozytywny stosunek emocjonalny do własnego narodu. Negatywną stroną nacjonalizmu jest jednak wynoszenie własnego narodu oraz jego interesów ponad inne narody. Taka postawa wiąże się ze swoistym egoizmem narodowym oraz odmawianiem praw innym narodom. W tym rozumieniu nacjonalizm znaczeniowo zbliża się do **szowinizmu narodowego**.

Szowinizm narodowy – skrajna forma nacjonalizmu, bezkrytyczne postrzeganie swojego narodu jako ważniejszego i lepszego od innych, i jednoczesnym wyrażaniu pogardy oraz nienawiści wobec innych narodów.

Jako postawa skrajna szowinizm charakteryzuje się jednostronnością, fanatyzmem oraz ksenofobią, czyli niechęcią do innych kultur oraz narodów i ich przedstawicieli. Podobnie można scharakteryzować etnocentryzm, według którego za lepsze i bardziej wartościowe uważa się kulturę, zwyczaje i tradycje własnej grupy. Szowinizm od etnocentryzmu różni zatem grupa społeczna – w przypadku szowinizmu jest to naród, a w przypadku etnocentryzmu – grupa etniczna lub społeczność lokalna.

Postawą odmienną od nacjonalizmu jest **kosmopolityzm**.

Kosmopolityzm (gr. *cosmopolis* – cały świat) – pogląd zakładający, że organizacja państwowa jest przestarzała i nieodpowiednia do funkcjonowania współczesnego świata. Jego zwolennicy uznają za swoją ojczyznę cały świat oraz dążą do politycznej i społecznej jedności świata.

Kosmopolici podkreślają istotę wartości uniwersalnych. W negatywnym sensie kosmopolityzm stanowi postawę wyrażającą się przez bierność lub pogardliwy stosunek do własnego narodu, jego kultury i tradycji. Zwolennicy kosmopolityzmu uważają, że interesy ludzkości nie stanowią sumy interesów poszczególnych grup narodowych – cała ludzkość ma jeden wspólny interes, który polega na zachowaniu pokoju i bezpieczeństwa. Nacjonalizm i patriotyzm są postrzegane przez kosmopolitów jako postawy wyrażające obawę o utratę własnej tożsamości przez grupy narodowe.

TEMAT DO DYSKUSJI

W jaki sposób obchodzisz najważniejsze święta narodowe swojego kraju, np. dzień niepodległości? Porozmawiajcie na ten temat w klasie. Do której postawy wobec narodu jest zbliżony wasz sposób świętowania?

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, dlaczego człowiek jest istotą społeczną.
2. Określ, w jakich sytuacjach może dojść u jednostki do konfliktu ról. Przedstaw, w jaki sposób można rozwiązać konflikt ról oraz czym grozi brak rozwiązania tego konfliktu.
3. Co oznacza dobro wspólne? Podaj przykłady dobra wspólnego.
4. Wytłumacz różnicę między nacjonalizmem a kosmopolityzmem.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Człowiek jest **istotą społeczną**. Oznacza to, że nie może żyć poza społeczeństwem, a społeczeństwo nie może istnieć bez ludzi. Ze społeczeństwem człowieka łączą **więzi społeczne** o różnym charakterze: emocjonalne, poznawcze, partycypacyjne, wartościujące. Więzi te mają różny zakres, który zależy od relacji, jakie jednostki ze sobą nawiązują. Mogą to być więzi częściowe lub całościowe, asymetryczne lub symetryczne, formalne lub nieformalne.
- **Stosunki społeczne** można określić jako ogół zależności, które powstają na podłożu obiektywnym między jednostkami i grupami społecznymi. Mają one **charakter uświadomiony lub nieświadomiony**. Zawsze wiążą się z interesami danych jednostek lub grup.
- Jednostka, realizując swoje aspiracje, wchodzi w różne **role społeczne**. To właśnie odgrywane role decydują o sposobie powiązania jednostki ze społeczeństwem. Można wyróżnić role w sensie opisowym, role utożsamiane z przewidywaniem oraz role unormowane przepisami. Role mogą być dowolne lub przymusowe. Człowiek odgrywający różne role może znaleźć się w sytuacji **konfliktu ról**.
- Role, w jakie wchodzi jednostka, wynikają z jej **aspiracji**. Aspiracje kształtują system wartości danej jednostki i z tego systemu wynikają.
- **Dobrem wspólnym** jest coś, czego życzą sobie wszyscy ludzie, czyli wartość pożądana przez wszystkie jednostki, niekwestionowalna.
- Patriotyzm, nacjonalizm, szowinizm czy kosmopolityzm to **postawy wobec narodu**.

2. Demokracja i samorządność

NA TEJ LEKCJI:

- nauczysz się, czym jest demokracja i jakie są jej podstawowe zasady;
- poznasz przykłady funkcjonowania demokracji w wybranych państwach;
- wyjaśnisz, jakie znaczenie ma samorząd;
- dowiesz się, czym jest zasada pomocniczości.

Zasady państwa demokratycznego

Demokracja stanowi jeden z trzech współcześnie funkcjonujących ustrojów politycznych, obok autorytaryzmu i totalitaryzmu.

Demokracja (gr. *dēmos* – lud, *krátos* – władza) – ustrój polityczny wywodzący się ze starożytnej Grecji, zakładający udział obywateli w sprawowaniu władzy.

Demokrację charakteryzuje sześć zasad. Najważniejszą jest zasada **suwerenności narodu**, która oznacza, że to naród sprawuje władzę, a czyni to przez swoich przedstawicieli (reprezentantów) wyłanianych w wyborach. **Zasada trójpodziału władzy**, wprowadzona przez Monteskiusza, zakłada podział na władzę ustawodawczą, wykonawczą oraz sądowniczą. Równowaga i podział władz są warunkami sprawnego i poprawnego funkcjonowania państwa. Ponadto państwa demokratyczne mają **konstytucję** – zbiór najważniejszych zasad dotyczących ustroju i funkcjonowania władz, praw i wolności obywatelskich. Państwo tworzy poza konstytucją inne akty prawne, na podstawie i w granicach których działa – jest to zasada **państwa prawa**. Wszystkie te akty muszą być zgodne z konstytucją.

Demokracja zapewnia obywatelom **poszanowanie ich**

Podstawowe zasady demokracji

zasada suwerenności narodu

zasada trójpodziału władz

zasada konstytucjonalizmu

zasada państwa prawa

zasada poszanowania praw mniejszości

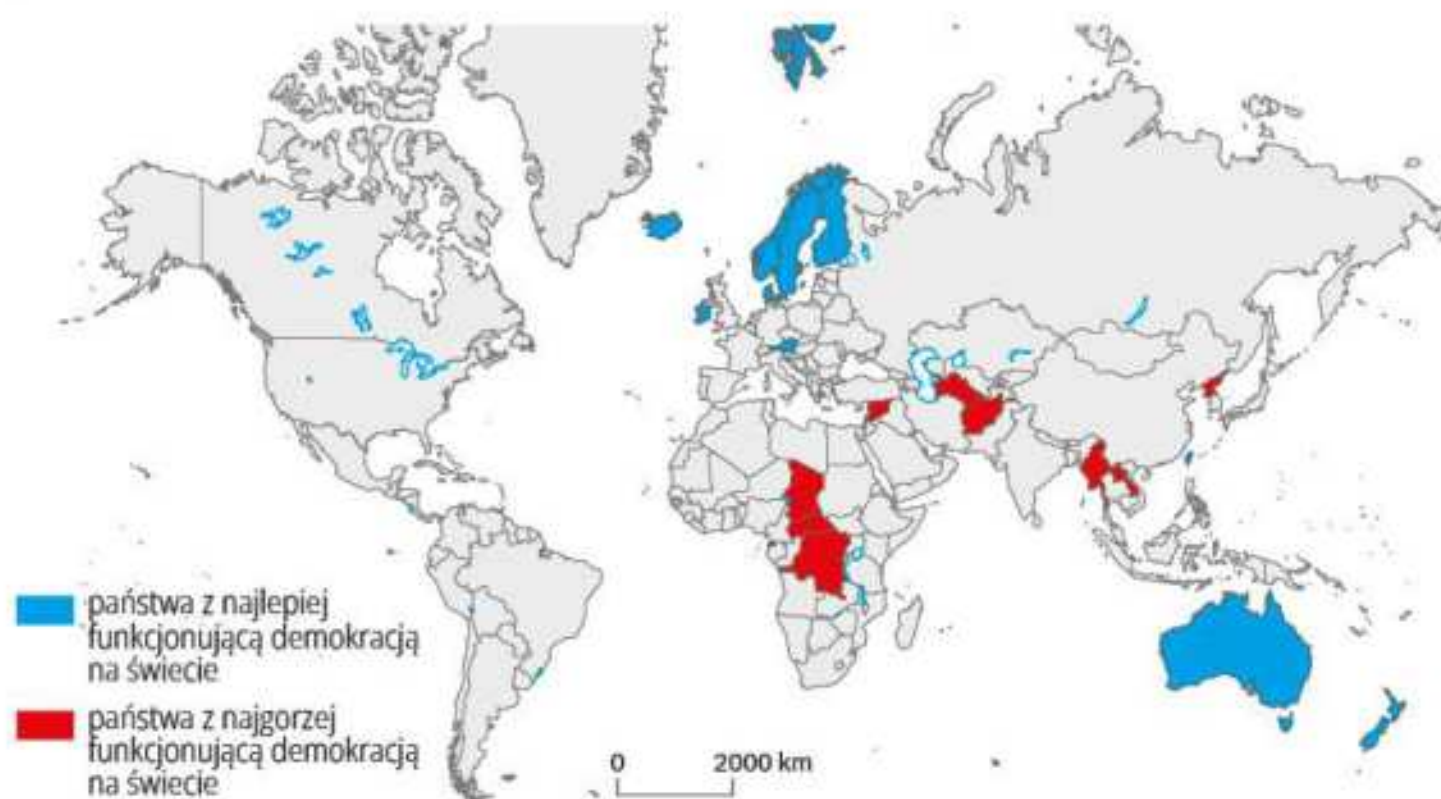
zasada pluralizmu

praw, co dotyczy również mniejszości. Gwarantuje wolność wyrażania swoich poglądów oraz zakazuje dyskryminowania z jakiegokolwiek powodu. **Zasada pluralizmu** oznacza poszanowanie innych przekonań i poglądów, co wyraża się m.in. przez możliwość zakładania wielu partii politycznych czy tworzenia różnorodnych **organizacji społecznych**, w tym religijnych.

Demokracja na świecie

Demokracja występuje w wielu państwach świata. Ten ustrój uznaje się za niedoskonały, ale najlepszy spośród wszystkich istniejących. Niektóre państwa określają się jako demokratyczne, jednak inne kraje to podważają. Z tego powodu sporządza się rankingi mierzące poziom demokracji w różnych państwach. Kryteria w nich uwzględniane obejmują np. sposób przeprowadzania wyborów, dopuszczenie do procesu wyborczego obserwatorów międzynarodowych czy też zagwarantowanie niedyskryminującego prawodawstwa. Jednym z takich mierników jest *Democracy Index*, sporządzany corocznie przez brytyjską grupę The Economist Group. Ranking opiera się na pięciu kategoriach: proces wyborczy i pluralizm polityczny, funkcjonowanie rządów, możliwość uczestnictwa w polityce, kultura polityczna i wolności obywatelskie.

W rankingu podsumowującym 2021 r. za **najlepiej funkcjonujące demokracje** na świecie uznano Norwegię, Nową Zelandię, Finlandię, Szwecję, Islandię, Danię i Irlandię. **Najniższy poziom demokracji** odnotowano w Korei Północnej, Birmie i Afganistanie. Polska znalazła się na 51. miejscu na 167 badanych w rankingu państw.

10 państw z najlepiej oraz 10 państw z najgorzej funkcjonującą demokracją na świecie w 2021 r. według rankingu *Democracy Index*

Demokracja nie jest ustrojem jednolitym i funkcjonuje w bardzo zróżnicowany sposób. Podstawową różnicą jest **stopień bezpośredniości demokracji**. Demokrację dzielimy na **bezpośrednią** i **pośrednią**. W demokracji bezpośredniej decyzje są podejmowane przez obywateli, np. w drodze referendum. W demokracji pośredniej decydują wybrani w wyborach przedstawiciele. Z uwagi na liczbę mieszkańców współczesnych państw decyzje są podejmowane przez przedstawicieli wybieranych w wyborach – przeważa demokracja pośrednia. Szczególnym przykładem jest Szwajcaria – w tym kraju istnieją bardzo silne tradycje demokracji bezpośredniej. To właśnie tu rocznie odbywa się niemal połowa wszystkich referendów na świecie. Sprzyja temu dobrze rozwinięty system e-głosowania. W większości państw referenda są zarezerwowane dla spraw o szczególnym znaczeniu dla obywateli, tak jest m.in. w Polsce, gdzie od powstania III Rzeczypospolitej zorganizowano pięć referend.

Przykładem zróżnicowania demokracji jest także **obowiązek wyborczy**. Większość państw traktuje wybory jako dobrowolne. Jednak w niektórych krajach istnieją sankcje (kary) za brak uczestnictwa w wyborach. Obecnie w ponad 20 państwach obowiązują kary (zazwyczaj grzywny) za brak uczestnictwa w wyborach. Są to np.: Belgia, Luksemburg, Brazylia, Boliwia czy Meksyk.

Referendum			
na temat powszechnego uwłaszczenia (1996)	o niektórych kierunkach wykorzystania majątku państwowego (1996)	w sprawie przyjęcia Konstytucji RP (1997)	w sprawie akcesji Polski do Unii Europejskiej (2003)

Referenda w Polsce od czasu III RP

W Polsce referendum może dotyczyć różnych spraw, co precyzuje Konstytucja RP. Referendum może zostać przeprowadzone:

- w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa,
- w sprawie wyrażenia zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej,
- w sprawie przyjęcia ustawy zmieniającej Konstytucję.

Bardziej popularne niż referenda ogólnokrajowe są referenda lokalne. Jednak i one, z uwagi na koszt ich organizacji, rzadko się odbywają. Problemem w przypadku referendów lokalnych jest też niska frekwencja głosujących.

TEMAT DO DYSKUSJI

Czy twoim zdaniem w Polsce powinno odbywać się więcej referendum? Jeśli tak, to w jakich sprawach powinny być organizowane? Dlaczego ich organizacja w tych konkretnych sprawach jest istotna? Podziel się z kolegami i koleżankami z klasy swoją opinią. Porozmawiajcie na ten temat na forum klasy.

Szczególny charakter mają **demokracje, w których występuje monarcha**. Zwyczaj ma bardzo ograniczoną władzę. Monarcha często pełni funkcję symboliczną, a władza spoczywa w rękach premiera i rządu. Tak jest np. w Wielkiej Brytanii, w której panuje król Karol III. Odgrywa on ważną rolę, gdyż jako monarcha sprawuje również funkcję głowy Kościoła anglikańskiego. Mimo tego jego rola wynika z tradycji, a w kraju panują zasady typowe dla demokracji. Również w przypadku Norwegii można mówić o monarchii, jednak także w tym przypadku władzę sprawuje rząd z premierem na czele. Monarcha we współczesnych demokracjach europejskich pełni zatem przede wszystkim funkcję reprezentacyjną, a także stanowi symbol jedności i ciągłości państwa.

Monarcha brytyjski – król Karol III

Król Norwegii Harald V

Znaczenie zasady pomocniczości

Jedną z podstawowych zasad funkcjonowania państw demokratycznych jest **zasada pomocniczości**, zwana też zasadą subsydiarności (ang. *subsidiarity* – pomocniczość). Ta zasada, wywiedziona z nauki społecznej Kościoła katolickiego

go, obowiązuje obecnie w Unii Europejskiej. Powołuje się na nią również Konstytucja RP – wskazuje ją jako zasadę umacniającą uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Pomocniczość została wymieniona w preambule Konstytucji RP obok takich zasad, jak: wolność, sprawiedliwość, współdziałanie oraz dialog społeczny, co podkreśla jej wagę dla współczesnego państwa demokratycznego.

Zasada pomocniczości w najprostszym ujęciu oznacza, że instytucje powinny być tworzone jako pomocnicze w stosunku do działań i potrzeb poszczególnych osób. Tym samym gmina ma zajmować się tym, co nie jest możliwe do zrealizowania przez jednostkę ludzką. Powiat jest natomiast nadrzędny względem gminy i ma zajmować się tym, czemu władze gminne nie są w stanie sprostać. Władze państwowe, jako struktury nadrzędne względem samorządu terytorialnego, pełnią natomiast funkcje pomocnicze względem podmiotów niżej postawionych w hierarchii: spajają działania oraz wykonują czynności, których niższe szczeble administracji nie są w stanie zrealizować przy wykorzystaniu własnych sił.

Zasada pomocniczości odrzuca zależność hierarchiczną, zgodnie z którą urząd będący niżej w hierarchii władzy powinien być podporządkowany urzędowi wyższemu rangą. Zgodnie z subsydiarnością jednak to najniższe rangą urzędy znajdują się najbliżej obywateli, mogą więc najskuteczniej reagować na ich potrzeby i problemy. To nadaje im najważniejsze znaczenie. Urzędy znajdujące się na średnim szczeblu są w stanie realizować złożone zadania. Jednak nie mogą dotrzeć do wszystkich obywateli, których problemy – np. z powodu miejsca zamieszkania, statusu materialnego i innych czynników – bywają bardzo zróżnicowane.

Co więcej, zasada pomocniczości nie ma mocy prawnej sama w sobie. Wyznacza jednak pewne kierunki działania, które znajdują odzwierciedlenie w podziale kompetencji poszczególnych władz. Aby realizacja tej zasady była możliwa, kompetencje ulegają **decentralizacji**. Oznacza to, że możliwie największy zakres kompetencji jest przekazywany jednostkom znajdującym się niżej w hierarchii władzy, ponieważ te podmioty znajdują się bliżej obywateli i są w stanie lepiej zaspokajać ich potrzeby.

W wyniku decentralizacji władzy państwowej dochodzi do przekazania zadań i odpowiedzialności administracji rządowej w ręce administracji samorządowej. Zarówno zadania, jak i niezbędne środki przeznaczone do ich realizacji powinny być przekazane władzom samorządowym w taki sposób, by nie miały one trudności z pokryciem kosztów ich wykonania. Subsydiarność oznacza więc pewien sposób ułożenia kompetencji między poszczególnymi kategoriami samorządu terytorialnego, w którym to układzie sprawy samorządowe odnoszą się do wspólnot innych niż podstawowe, jeżeli zajmują się one interesami wspólnymi dla społeczności lokalnych z wybranych gmin.

TEMAT DO DYSKUSJI

Czy przekazywanie przez władze państwa zadań na niższy szczebel: powiatowy, gminny i wojewódzki, jest potrzebne i zasadne? Uzasadnij swoją opinię. Przedyskutujcie ten temat i zapiszcie wnioski.

Rola wspólnot samorządowych w państwie demokratycznym

Z zasadą pomocniczości wiąże się **idea samorządności**. Zakłada ona, że pozytywne efekty może przynieść powierzenie przez państwo zadań z zakresu administracji publicznej innym podmiotom, czyli wspólnotom lokalnym, których te działania i ich skutki dotyczą. To właśnie samorządy jako wspólnoty obywateli mogą najpełniej decydować o rozwoju lokalnym. Znajdują się blisko mieszkańców i znają ich potrzeby. Władza w samorządach jest zatem niezależna od władz centralnych w podejmowaniu decyzji.

Samorząd terytorialny jest **wspólnotą obywatelską**. Oznacza to, że tworzą go wszyscy mieszkańcy danej jednostki. Ta wspólnota działa na określonym terytorium – terytorium gminy. Wspólnota taka charakteryzuje się zorientowaniem na działanie w kierunku poprawy lokalnych warunków funkcjonowania. Potrafi się zorganizować do realizacji tych celów. To założenie stało się powodem do udzielenia społecznościom lokalnym prawa do decydowania o własnych interesach wspólnoty, np. do podejmowania decyzji o zmianie granic gmin czy też o przeznaczaniu środków budżetowych na konkretne, ważne dla danej grupy osób cele.

Samorząd terytorialny w Polsce został przywrócony po przemianach ustrojowych w 1990 r. Od 1999 r. obowiązuje trójstopniowy podział terytorialny, w którym wyróżnia się szczeble: gminny, powiatowy i wojewódzki. W Polsce funkcjonuje 16 województw, 314 powiatów oraz 2477 gmin. Spośród wszystkich gmin 66 ma status miast na prawach powiatu.

Województwa wraz ze stolicami po reformie administracyjnej z 1999 r.

Wspólnoty samorządowe są rządzone przez swoich przedstawicieli, wybieranych w wyborach tajnych, bezpośrednich, równych i powszechnych. Władzę w samorządzie terytorialnym sprawują organy wykonawcze oraz stanowiące i kontrolne.

Organami stanowiącymi i kontrolnymi są:

- dla gminy – rada gminy (w przypadku gdy siedziba rady gminy znajduje się w mieście położonym na terytorium tej gminy, rada nosi nazwę rady miejskiej);
- dla powiatu – rada powiatu;
- dla samorządu województwa – sejmik województwa.

Organami wykonawczymi są:

- dla gminy wiejskiej – wójt, dla gminy miejskiej, w zależności od liczby mieszkańców – burmistrz lub prezydent miasta;
- dla powiatu – zarząd powiatu;
- dla samorządu województwa – zarząd województwa.

Graficzne przedstawienie tych organów znajduje się w poniższej tabeli.

Organy samorządu terytorialnego

	Gmina	Powiat	Województwo
Organy stanowiące i kontrolne	rada gminy	rada powiatu	sejmik województwa
Organy wykonawcze	wójt burmistrz prezydent miasta	zarząd powiatu	zarząd województwa

Kadencja organów stanowiących i kontrolnych trwa 5 lat, licząc od dnia wyborów. Kadencja organów wykonawczych rozpoczyna się w dniu rozpoczęcia kadencji organów stanowiących i kontrolnych lub wyboru przez ten organ i upływa z dniem upływu kadencji organu stanowiącego i kontrolnego.

Do **kompetencji samorządów** gminnych i powiatowych należy bardzo wiele zadań, obejmujących m.in. zagadnienia przedstawione poniżej.

Podział i kompetencje samorządów

Samorządy gminne	Samorządy powiatowe
Zadania polegające na: • gminnych drogach, ulicach, mostach, placach oraz organizacji ruchu drogowego • lokalnym transporcie zbiorowym	Zadania polegające na: • edukacji publicznej • promocji i ochronie zdrowia • pomocy społecznej

• ochronie zdrowia • pomocy społecznej, w tym ośrodków i zakładów opiekuńczych • wspieraniu rodziny i systemu pieczy zastępczej • gminnym budownictwie mieszkaniowym • edukacji publicznej • kulturze, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochronie zabytków i opieki nad zabytkami • kulturze fizycznej i turystyce, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych • targowiskach i halach targowych • zieleni gminnej i zadrzewień • cmentarzach gminnych • porządku publicznym i bezpieczeństwu obywateli • utrzymaniu gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej • promocji gminy • współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych • współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw	• wspieraniu rodziny i systemu pieczy zastępczej • polityce prorodzinnej • wspieraniu osób niepełnosprawnych • transporcie zbiorowym i drogach publicznych • kulturze oraz ochronie zabytków i opiece nad zabytkami • kulturze fizycznej i turystyce, • geodezji, kartografii i katastrach • gospodarce nieruchomościami • administracji architektoniczno-budowlanej • gospodarce wodnej • ochronie środowiska i przyrody • rolnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego • porządku publicznym i bezpieczeństwu obywateli • ochronie przeciwpowodziowej • przeciwdziałaniu bezrobocia oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy • ochronie praw konsumenta • utrzymaniu powiatowych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej • obronności • promocji powiatu • współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych • działalności w zakresie telekomunikacji
---	---

Odrębne kompetencje ma również samorząd województwa, który wykonuje zadania o charakterze ponadpowiatowym, dotyczące m.in.: edukacji publicznej, kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, pomocy społecznej, ochrony środowiska, obronności czy bezpieczeństwa publicznego. Są to te zadania, z którymi gminy i powiaty jako jednostki niższego stopnia nie mogą sobie poradzić samodzielnie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wymień zasady państwa demokratycznego.
2. Wskaż, na czym polegają różnice w realizacji demokracji bezpośredniej.
3. Podaj przykład państwa z dobrze funkcjonującą demokracją oraz przykład państwa ze źle funkcjonującą demokracją.
4. Wytlumacz, na czym polega zasada pomocniczości.
5. Wymień organy sprawujące władzę w samorządzie terytorialnym.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Demokracja** stanowi jeden z trzech współcześnie funkcjonujących ustrojów politycznych, obok autorytaryzmu i totalitaryzmu. Charakteryzują ją **zasady**: suwerenności narodu, trójpodziału władz, konstytucjonalizmu, państwa prawa, poszanowania praw mniejszości oraz pluralizmu.
- W 2021 r. w rankingu **Democracy Index** do najlepiej funkcjonujących demokracji na świecie zaliczono: Norwegię, Nową Zelandię, Finlandię, Szwecję, Islandię, Danię i Irlandię. Polska znalazła się na 51. miejscu na 167 badanych państw.
- Demokracje różnią się, m.in. stopniem stosowania **demokracji bezpośredniej** lub **obowiązkiem wyborczym**. Szczególną formą są demokracje, w których występuje monarcha, jak Wielka Brytania czy Norwegia. Rola monarchy jest wówczas symboliczna, ponieważ władza wykonawcza zazwyczaj należy do premiera i rządu.
- **Samorząd terytorialny w Polsce** został przywrócony po przemianach ustrojowych w 1990 r. Od 1999 r. obowiązuje trójstopniowy podział terytorialny, w którym wyróżnia się gminy, powiaty i województwa. W Polsce funkcjonuje 16 województw, 314 powiatów, 2477 gmin, wśród których jest 66 miast na prawach powiatu.
- Jedną z podstawowych zasad funkcjonowania państw demokratycznych jest **zasada pomocniczości**, zwana też zasadą subsydiarności. Realizacja tej zasady jest możliwa dzięki przekazaniu zadań i odpowiedzialności administracji rządowej w ręce administracji samorządowej.

3. Prawa człowieka we współczesnym świecie

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz, skąd wzięły się prawa człowieka;
- poznasz zasady dotyczące praw człowieka oraz katalog praw człowieka;
- przeczytasz, co o prawach człowieka mówi Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.;
- wymienisz sądowe środki ochrony praw i wolności w Rzeczypospolitej Polskiej;
- dowiesz się, kim jest i jak działa Rzecznik Praw Obywatelskich.

Prawa człowieka – geneza i rozwój

W starożytnej Grecji wolność człowieka postrzegano jako podstawowe, **naturalne prawo jednostki**. Prawo to dotyczyło jednak obywateli, a więc wolnych mieszkańców greckich *polis*, nie obejmowało natomiast niewolników. Prawami jednostki zajmowali się wówczas filozofowie. Odróżnili oni prawa naturalne, przynależne człowiekowi z racji urodzenia, od praw stanowionych przez władzę. Rozgraniczyli tym samym wolność człowieka od działalności państwa. To w filozofii po raz pierwszy pojawiły się takie sformułowania, jak **godność ludzka**, **wolność** oraz **naturalna równość**. Mimo tych koncepcji rozwiązania prawne wdrażane zarówno w starożytnej Grecji, jak i w starożytnym Rzymie były odmienne od idei rozwijanych na gruncie filozoficznym. Zakres praw i wolności zależał od tego, czy było się obywatelem, czy nie. O wolnościach decydowały zatem przynależność społeczna oraz status rodziny.

Idea praw człowieka znalazła również odzwierciedlenie w **średniowiecznej filozofii chrześcijańskiej**. Zgodnie z nią człowiek jest stworzony na podobieństwo Boga, dlatego zasługuje na szacunek.

Wielka Karta Swobód wydana w 1215 r. w Anglii wskazywała, że żaden właściciel ziemski nie może zostać pojmany, uwięziony lub pozbawiony majątku bez legalnie wydanego wyroku sądowego. W ten sposób władzy i jej uprawnieniom przeciwstawiono wolność ludzką – od tej pory władza musiała respektować uprawnienia jednostek.

W Polsce przejawem rozwoju praw człowieka u schyłku średniowiecza było zagwarantowanie szlachcie nietykalności osobistej na mocy **przywileju jedlnieńsko-krakowskiego** (1430–1433).

Szczególnie dynamiczny rozwój idei praw człowieka następował **w okresie oświecenia**. W 1679 r. w Anglii uchwalono **Habeas Corpus Act** – dokument, który gwarantował wolność wszystkim poddanym. Prawa i wolności obywateli angielskich spisano również w 1689 r. w dokumencie **Bill of Rights** (czytaj: rajts).

Do dorobku oświeceniowego w dziedzinie praw człowieka zalicza się również **Dwa traktaty o rządzie** Johna Locke’a z 1690 r. Locke uważał, że człowiek ma prawo do sprzeciwu wobec władzy łamiącej umowę zawartą ze społeczeństwem. Do umowy społecznej odwoływał się również Jean-Jacques Rousseau – twierdził, że jest ona podstawą wolności jednostki oraz zabezpiecza ludzi przed nadużyciami władzy.

Idea praw człowieka była obecna także w amerykańskiej **Deklaracji Niepodległości** z 1776 r. Uznano w niej prawa jednostki za naturalne i niezbywalne, których rząd nie może naruszać. Stwierdzono, że obywatele mają prawo do sprzeciwu wobec władzy naruszającej ich prawa. **Uchwalenie Konstytucji Stanów Zjednoczonych** było kolejnym etapem na drodze do rozwoju praw człowieka. Poprawki do tego aktu gwarantowały prawo do procesu, wolność słowa, wolność wyznania oraz prawo do petycji i pokojowych zgromadzeń, a także zawierały gwarancję nietykalności osobistej (IV poprawka).

Ważnym wydarzeniem epoki oświecenia była **Wielka Rewolucja Francuska**, w wyniku której w 1789 r. uchwalono Deklarację Praw Człowieka i Obywatela. W tym dokumencie zawarto kompleksowe ujęcie praw człowieka. Wskazano w nim na takie prawa, jak: wolność, własność, równość wobec prawa, bezpieczeństwo i prawo oporu przeciwko uciskowi. Zdefiniowano także wolność, którą ujęto jako prawo do czynienia wszystkiego, co nie szkodzi innym; za jedyne jej ograniczenie uznano wolność innego człowieka.

W XIX w. następował dalszy rozwój idei praw człowieka, jednak wówczas nie sporządzono spójnego katalogu tych praw. Wzrost dynamiki rozwoju praw człowieka nastąpił **po II wojnie światowej**, do czego przyczyniło się uchwalenie Karty Narodów Zjednoczonych. Preambuła dokumentu zawiera odniesienia do godności, wol-

Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela przedstawiona na podobieństwo Dekalogu, co miało podkreślać jej wagę.

ności jednostki, równości kobiet i mężczyzn oraz narodów, postępu społecznego oraz poprawy warunków życia. Cele dokumentu sprecyzowano również w jego artykule 1. Znalazły się wśród nich popieranie i zachęcanie do poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich bez względu na rasę, płeć, język lub wyznanie.

Obecnie prawa człowieka są definiowane na różne sposoby, jednak wspólną cechą definicji jest ujmowanie ich jako przynależnych każdemu człowiekowi, przyrodzonych, niezbywalnych oraz nienaruszalnych. Ogólnie prawa człowieka można określić jako **uprawnienia przypisane każdej jednostce ludzkiej, które wynikają z jej przyrodzonej godności.**

Katalog praw człowieka

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka została uchwalona 10 grudnia 1948 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych. Zawiera wykaz praw człowieka i zasady ich stosowania. Wskazuje m.in. na równość i wolność wszystkich ludzi, niezależnie od różnic wynikających z rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych lub innych przekonań, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakichkolwiek innych. Prawa człowieka przysługują jednostkom ludzkim niezależnie od statusu zamieszkiwanego terytorium (kraj niepodległy, terytorium zależne).

Prawa człowieka można podzielić na kilka zasadniczych grup:

- **Prawa pierwszej generacji** – prawa osobiste (fundamentalne) oraz polityczne. W ramach praw osobistych wyróżnia się przede wszystkim prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa, zakaz tortur oraz okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego karania lub traktowania, zakaz niewolnictwa, poszanowanie życia rodzinnego, wolność sumienia i wyznania. W kategorii praw politycznych mieszczą się prawo do obywatelstwa, wolność zgromadzeń i stowarzyszania się, prawo do udziału w rządzeniu krajem, prawo dostępu do funkcji publicznych, prawo do demokratycznych wyborów.
- **Prawa drugiej generacji** – prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne. W tej kategorii mieszczą się m.in. prawo do pracy, prawo do godnego wynagrodzenia za pracę, prawo do wypoczynku, prawo do opieki zdrowotnej, prawo do zabezpieczenia socjalnego i prawo do nauki.
- **Prawa trzeciej generacji** – prawa kolektywne (solidarnościowe) – obejmują prawa zbiorowości ludzkich, m.in. prawo do pokoju, prawo do rozwoju, prawo do czystego środowiska czy też do wspólnego dziedzictwa ludzkości.
- **Prawa czwartej generacji** – prawa mniejszości i grup dyskryminowanych; ta kategoria praw jest w trakcie wyodrębniania się. Zalicza się do nich prawo do równego traktowania, a w szerokim rozumieniu – prawo do życia od poczęcia do naturalnej śmierci.

Generacje praw człowieka

Prawa I generacji

prawa osobiste
(fundamentalne)
oraz polityczne
(obywatelskie)

Prawa II generacji

prawa
ekonomiczne,
socjalne
i kulturalne

Prawa III generacji

prawa
kolektywne
(solidarnościowe)

Prawa IV generacji

prawa
mniejszości
seksualnych

Obecnie prawa człowieka są chronione w ramach **siedmiu konwencji ONZ**, spośród których na szczególną uwagę zasługują *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych* oraz *Międzynarodowy pakt praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych*, które weszły w życie w 1976 r. W odróżnieniu od Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, która ma charakter deklaracyjny, pakt te są wiążące dla państw członkowskich ONZ.

TEMAT DO DYSKUSJI

Która generacja praw człowieka jest najistotniejsza? Czy może wszystkie generacje są równie ważne? Porozmawiajcie o tym w klasie.

Prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. zawiera szeroki katalog wolności i praw człowieka i obywatela. Znajdują się one w rozdziale drugim „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela”. Umieszczono je zaraz po naczelnych zasadach ustrojowych państwa polskiego, co podkreśla ich rolę i znaczenie dla życia politycznego, społecznego oraz gospodarczego.

Prezydent Aleksander
Kwaśniewski podpisuje w dniu
16 lipca 1997 r. Konstytucję
Rzeczypospolitej Polskiej z dnia
2 kwietnia 1997 r.

Rzeczpospolita Polska w artykule 38 Konstytucji RP zobowiązuje się do ochrony prawnej życia każdego człowieka. Artykuł 39 mówi o zakazie wykonywania eksperymentów naukowych na ludziach bez ich dobrowolnej zgody, a artykuł 40 – o zakazie tortur oraz niehumanitarnego i poniżającego traktowania i karania. Dalsze artykuły dotyczą nietykalności i wolności osobistej jednostki, nakazu humanitarnego traktowania osób aresztowanych, prawa do obrony i do sprawiedliwego procesu, jak też zobowiązania do ochrony życia prywatnego i rodzinnego, czci i dobrego imienia, a także decydowania o swoim życiu i swobody poruszania się. Istotne miejsce zajmują kwestie wolności sumienia i wyznania, wyrażania poglądów oraz wymiany informacji (wraz z zakazem cenzury). W dokumencie jest mowa o kwestii ekstradycji i warunkach jej dopuszczalności oraz o prawie do ubiegania się o azyl przez cudzoziemców.

W tabeli poniżej wskazano kolejne grupy praw i wolności zapisanych w Konstytucji RP: prawa i wolności polityczne oraz prawa i wolności ekonomiczne, społeczne i kulturalne.

Prawa i wolności polityczne (art. 57–63)	Prawa i wolności ekonomiczne, socjalne i kulturalne (art. 64–77)
• wolność zgromadzeń • wolność zrzeszania się • prawo dostępu do służby publicznej • prawo obywateli do informacji o działalności organów władzy publicznej • prawo do referendum • prawo wyborcze • prawo do składania petycji i skarg	• prawo do własności • wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy • prawo do zabezpieczenia społecznego • prawo do ochrony zdrowia • prawo do nauki • prawo do czystego środowiska • prawo do mieszkania • prawo do prowadzenia badań naukowych i wolności artystycznej • ochrona praw dziecka • prawna ochrona rodziny • pomoc osobom z niepełnosprawnościami

Sądowe środki ochrony praw człowieka i jego wolności

Wymiar sprawiedliwości w Polsce sprawują sądy: Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe. Określa to artykuł 175 Konstytucji RP.

Struktura sądownictwa w Polsce

Sądy powszechne składają się z sądów rejonowych, okręgowych i apelacyjnych. Zajmują się one orzekaniem w zakresie spraw karnych, cywilnych, pracy, gospodarczych i rodzinnych. **Sądy wojskowe** zajmują się natomiast orzekaniem w sprawach karnych dotyczących żołnierzy w służbie czynnej. Składają się z sądów garnizonowych i wojskowych sądów okręgowych. **Sąd Najwyższy** stanowi organ nadzorczy dla sądów powszechnych i wojskowych.

Sądy administracyjne składają się z wojewódzkich sądów administracyjnych oraz Naczelnego Sądu Administracyjnego. Do zakresu ich działania należy kontrola legalności decyzji podejmowanych przez władze.

Istnieją również sądy o charakterze szczególnym – są to **Trybunał Konstytucyjny** oraz **Trybunał Stanu**. Trybunał Konstytucyjny zajmuje się orzekaniem o zgodności ustaw i innych aktów prawnych z Konstytucją RP. Materią Trybunału Stanu jest natomiast **delikt konstytucyjny**, czyli sytuacja, w której osoba na wysokim stanowisku państwowym (np. minister) w ramach pełnionej funkcji łamie przepisy konstytucji. Nad niezawisłością i niezależnością sądów czuwa **Krajowa Rada Sądownictwa**.

Budynek Trybunału
Konstytucyjnego w Warszawie,
fot. A. Jankiewicz

Obowiązkiem władz jest nie tylko godzenie się na korzystanie przez obywatela z konstytucyjnych praw i wolności, lecz także zagwarantowanie mu możliwości swobodnego korzystania z nich. W tym celu w Konstytucji RP określono mechanizmy, za pomocą których możliwe jest **egzekwowanie praw i wolności** przez jednostkę. Należą do nich:

- prawo do wynagrodzenia szkody wyrządzonej przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej (art. 77),
- prawo do zaskarżenia decyzji i orzeczeń wydawanych w pierwszej instancji (art. 78),
- prawo do skargi konstytucyjnej (art. 79),
- prawo odwołania się do Rzecznika Praw Obywatelskich w celu ochrony wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej (art. 80),
- prawo odwołania się do Rzecznika Praw Dziecka w przypadku łamania praw dzieci.

W kontekście sądowych środków ochrony praw człowieka i jego wolności szczególnie ważne jest **prawo do sądu**. Artykuł 6 ustęp 1 *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* wskazuje, że każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Podkreśla to istotne znaczenie prawa do sądu. W przypadku Konstytucji RP prawo do sądu wskazano w artykule 45 ustęp 1. Zgodnie z tym przepisem każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez **właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły** sąd. dopełnieniem tego zapisu jest artykuł 77 ustęp 2 stanowiący, że nie można ustawą zamykać nikomu drogi do sądowego dochodzenia praw.

Konstytucyjne prawo do sądu składa się z kilku elementów.

Konstytucyjne prawo do sądu

Prawo dostępu do sądu

możliwość zainicjowania procesu sądowego, która wymaga od ustawodawcy uprzedniego ustanowienia regulacji prawnych zapewniających rozpatrzenie sprawy przez sąd na żądanie zainteresowanego

Prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej

ukształtowanie środków proceduralnych w taki sposób, by możliwe było zrównoważenie pozycji procesowej każdej ze stron, to znaczy w taki sposób, by każda ze stron miała możliwość przedstawienia swoich racji, a sąd miał obowiązek je rozważyć

Prawo do uzyskania wyroku sądowego

konieczność stworzenia takich rozwiązań, które umożliwią egzekwowanie prawomocnych wyroków sądowych

Działalność Rzecznika Praw Obywatelskich

Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) jest niezależnym, konstytucyjnym organem ochrony prawnej. Działa na podstawie artykułów 208–212 Konstytucji RP oraz Ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich. Jego podstawowym zadaniem jest **stanie na straży wolności i praw człowieka i obywatela** określonych w Konstytucji RP oraz w innych aktach normatywnych.

Rzecznika Praw Obywatelskich powołuje Sejm za zgodą Senatu **na pięcioletnią kadencję**. Rzecznik nie może w tym czasie zajmować innego stanowiska niż profesora uczelni wyższej. Nie może też prowadzić działalności politycznej ani żadnej innej działalności publicznej, która nie da się pogodzić z godnością jego urzędu. Od 2021 r. funkcję tę pełni Marcin Wiącek.

Ponadto RPO posiada także **immunitet**. Oznacza to, że nie może, bez uprzedniej zgody Sejmu, być pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności, nie może też być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. Ma to zagwarantować jego niezależność i swobodę jego działania.

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Logotyp Biura Rzecznika Praw Obywatelskich

Rzecznik Praw Obywatelskich podejmuje działania na wniosek obywateli lub ich organizacji, organów samorządów, Rzecznika Praw Dziecka, Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców lub z własnej inicjatywy. Każda osoba, która uważa, że jej prawa lub wolności zostały naruszone, może złożyć skargę do RPO. Złożenie skargi jest bezpłatne. Rzecznik, sprawując swój urząd, zajmuje się reagowaniem na napływające do niego sygnały o łamaniu praw człowieka i obywatela. Sprawdza, czy organy administracji publicznej, realizując swoje działania, postępowały w sposób zapewniający poszanowanie tych praw. Interweniuje też w sprawach sądowych, w których przypadku rozstrzygnięcie może wpływać na sytuację dużych grup ludzi. Zgłasza również inicjatywę zmiany prawa w przypadku, gdy obecne rozwiązania nie zapewniają odpowiedniego przestrzegania praw i wolności człowieka i obywatela.

Swoje zadania RPO wykonuje z pomocą **Biura**. Działa ono bardzo dynamicznie – przyjmuje wnioski zarówno w formie pisemnej, jak i udziela porad, po które można się zgłosić telefonicznie i osobiście. Rocznie przyjmuje ponad 50 tys. wniosków, obsługuje ponad 30 tys. telefonów, a udziela bezpośrednich konsultacji około 4–5 tys. osób.

Liczba spraw obsługiwanych przez Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich w latach 2014–2020

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji rocznych z działalności Rzecznika Praw Obywatelskich za poszczególne lata.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj rozwój idei praw człowieka od starożytności do XX w.
2. Wymień i scharakteryzuj prawa człowieka i obywatela w podziale na ich generacje.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób Konstytucja RP odnosi się do problematyki praw człowieka.
4. Przedstaw elementy, z jakich składa się prawo do sądu.
5. Przedstaw zakres i sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Prawa człowieka** rozwijały się od starożytności, a najbardziej dynamicznie w epoce oświecenia. Głównymi myślicielami tej epoki w tym zakresie byli **John Locke** oraz **Jean-Jacques Rousseau**. Podwaliny pod rozwój koncepcji praw człowieka dały również takie wydarzenia, jak uchwalenie **Deklaracji Niepodległości Stanów Zjednoczonych** w 1776 r., uchwalenie **Konstytucji Stanów Zjednoczonych** w 1787 r. czy wybuch **Wielkiej Rewolucji Francuskiej** w 1789 r.
- W XX w. przyjęto Kartę Narodów Zjednoczonych, która stała się podstawowym dokumentem stanowiącym prawa człowieka we współczesnym świecie. Prawa człowieka zawarto również w **Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka**.
- Prawa człowieka można podzielić na **cztery generacje**: prawa pierwszej generacji to prawa osobiste i polityczne; prawa drugiej generacji to prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne; do praw trzeciej generacji zalicza się prawa kolektywne; czwartą generację praw człowieka, która nadal się wyodrębnia, stanowią prawa mniejszości i grup dyskryminowanych.
- W Polsce podstawowym dokumentem regulującym kwestię praw człowieka jest **Konstytucja RP**. Prawa człowieka są spisane w rozdziale drugim „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela”.
- W Polsce sądownictwo składa się z **sądów powszechnych** (rejonowych, okręgowych, apelacyjnych), **sądów wojskowych** (garnizonowych i okręgowych), nad którymi zwierzchność ma **Sąd Najwyższy**, oraz **sądów administracyjnych** (wojewódzkie sądy administracyjne, Naczelny Sąd Administracyjny). W skład systemu sądownictwa wchodzi również **Trybunał Stanu** i **Trybunał Konstytucyjny**. Nad niezawisłością i niezależnością sądów czuwa Krajowa Rada Sądownictwa.
- Konstytucja gwarantuje **prawo do sądu**. Składa się ono z **trzech komponentów**: prawa dostępu do sądu, prawa do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej oraz prawa do uzyskania wyroku sądowego.
- Konstytucyjnym organem ochrony praw człowieka i wolności obywatelskich jest **Rzecznik Praw Obywatelskich**. Jego podstawowym zadaniem jest stanie na straży wolności i praw człowieka i obywatela. Każda osoba, która uważa, że jej prawa lub wolności zostały naruszone, ma prawo do złożenia do RPO bezpłatnej skargi.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

1. Człowiek w społeczeństwie

s. 8

- Człowiek jest **istotą społeczną**. Oznacza to, że nie może żyć poza społeczeństwem, a społeczeństwo nie może istnieć bez ludzi. Ze społeczeństwem człowieka łączą **więzi społeczne** o różnym charakterze: emocjonalne, poznawcze, partycypacyjne i wartościujące. Więzi te mogą mieć różny zakres, który zależy od relacji, jakie jednostki ze sobą nawiążą. Mogą to być więzi częściowe lub całościowe, asymetryczne lub symetryczne, formalne lub nieformalne.

s. 9

- **Stosunki społeczne** można określić jako ogół zależności, które powstają między jednostkami i grupami społecznymi. Mają one **charakter uświadomiony lub nieuświadomiony**. Zawsze wiążą się z interesami danych jednostek lub grup.

s. 11

- Jednostka, realizując swoje aspiracje, wchodzi w różne **role społeczne**. To właśnie odgrywane role decydują o sposobie powiązania jednostki ze społeczeństwem. Można wyróżnić role w sensie opisowym, role utożsamiane z przewidywaniem oraz role unormowane przepisami. Role mogą być dowolne lub przymusowe. Człowiek odgrywający różne role może znaleźć się w sytuacji **konfliktu ról**.

s. 11

- Role, w jakie wchodzi jednostka, wynikają z jej **aspiracji**. Aspiracje kształtują system wartości danej jednostki i z tego systemu wynikają.

s. 15

- **Dobrem wspólnym** jest to coś, czego pragną wszyscy ludzie, czyli wartość pożądana przez wszystkie jednostki, niekwestionowalna.

s. 15

- Patriotyzm, nacjonalizm, szowinizm czy kosmopolityzm to **postawy wobec narodu**.

2. Demokracja i samorządność

- **Demokracja** stanowi jeden z trzech współcześnie funkcjonujących ustrojów politycznych, obok autorytaryzmu i totalitaryzmu. Charakteryzują ją **zasady**: suwerenności narodu, trójpodziału władz, konstytucyjności, państwa prawa, poszanowania praw mniejszości oraz zasada pluralizmu. s. 19
- W 2021 r. w rankingu **Democracy Index** do najlepiej funkcjonujących demokracji na świecie zaliczono Norwęgę, Nową Zelandię, Finlandię, Szwecję, Islandię, Danię i Irlandię. Polska znalazła się na 51. miejscu na 167 badanych państw. s. 20
- Demokracje różnią się, np. **obowiązkiem wyborczym** lub stopniem realizowania **demokracji bezpośredniej**. Szczególną formą są demokracje, w których występuje monarcha, jak Wielka Brytania czy Norwegia. Rola monarchy jest wówczas symboliczna, ponieważ władza wykonawcza zazwyczaj jest skupiona w rękach premiera i rządu. s. 21
- Jedną z podstawowych zasad funkcjonowania państw demokratycznych jest **zasada pomocniczości**, zwana też zasadą subsydiarności. W celu realizacji zasady przekazuje się zadania i odpowiedzialności administracji rządowej w ręce administracji samorządowej. Zarówno zadania, jak i niezbędne środki przeznaczone do ich realizacji powinny być przekazane władzom samorządowym w taki sposób, by nie miały one trudności z pokryciem kosztów wykonania tych zadań. s. 22
- **Samorząd terytorialny w Polsce** został przywrócony po przemianach ustrojowych w 1990 r. Od 1999 r. obowiązuje trójstopniowy podział terytorialny, w którym wyróżnia się gminy, powiaty i województwa. W Polsce funkcjonuje 16 województw, 314 powiatów, 66 miast na prawach powiatu oraz 2478 gmin. s. 24

3. Prawa człowieka we współczesnym świecie

s. 28

- **Prawa człowieka** rozwijały się od **starożytności**, a najbardziej dynamicznie w **epoce oświecenia**. Głównymi myślicielami tej epoki w tym zakresie byli **John Locke** oraz **Jean-Jacques Rousseau**. Podwaliny pod rozwój koncepcji praw człowieka dały również takie wydarzenia, jak: uchwalenie **Deklaracji Niepodległości Stanów Zjednoczonych** w 1776 r., uchwalenie **Konstytucji Stanów Zjednoczonych** w 1787 r. i wybuch **Wielkiej Rewolucji Francuskiej** w 1789 r.

s. 30

- **Powszechna Deklaracja Praw Człowieka** została uchwalona 10 grudnia 1948 r. przez **Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych**. Stanowi ona jedno z najtrwalszych osiągnięć wypracowanych przez ONZ, zawiera wykaz praw człowieka i zasad ich stosowania. Wskazuje m.in. na równość i wolność wszystkich ludzi, niezależnie od różnic wynikających z rasy, koloru skóry, płci, języka, religii i innych elementów różnicujących ludzi.

s. 30

- Prawa człowieka można podzielić na cztery generacje: prawa **pierwszej generacji** to prawa obywatelskie i polityczne; prawa **drugiej generacji** to prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne; do praw **trzeciej generacji** zalicza się prawa kolektywne; **czwartą generację** praw człowieka, która nadal się wyodrębnia, stanowią prawa mniejszości seksualnych.

s. 31

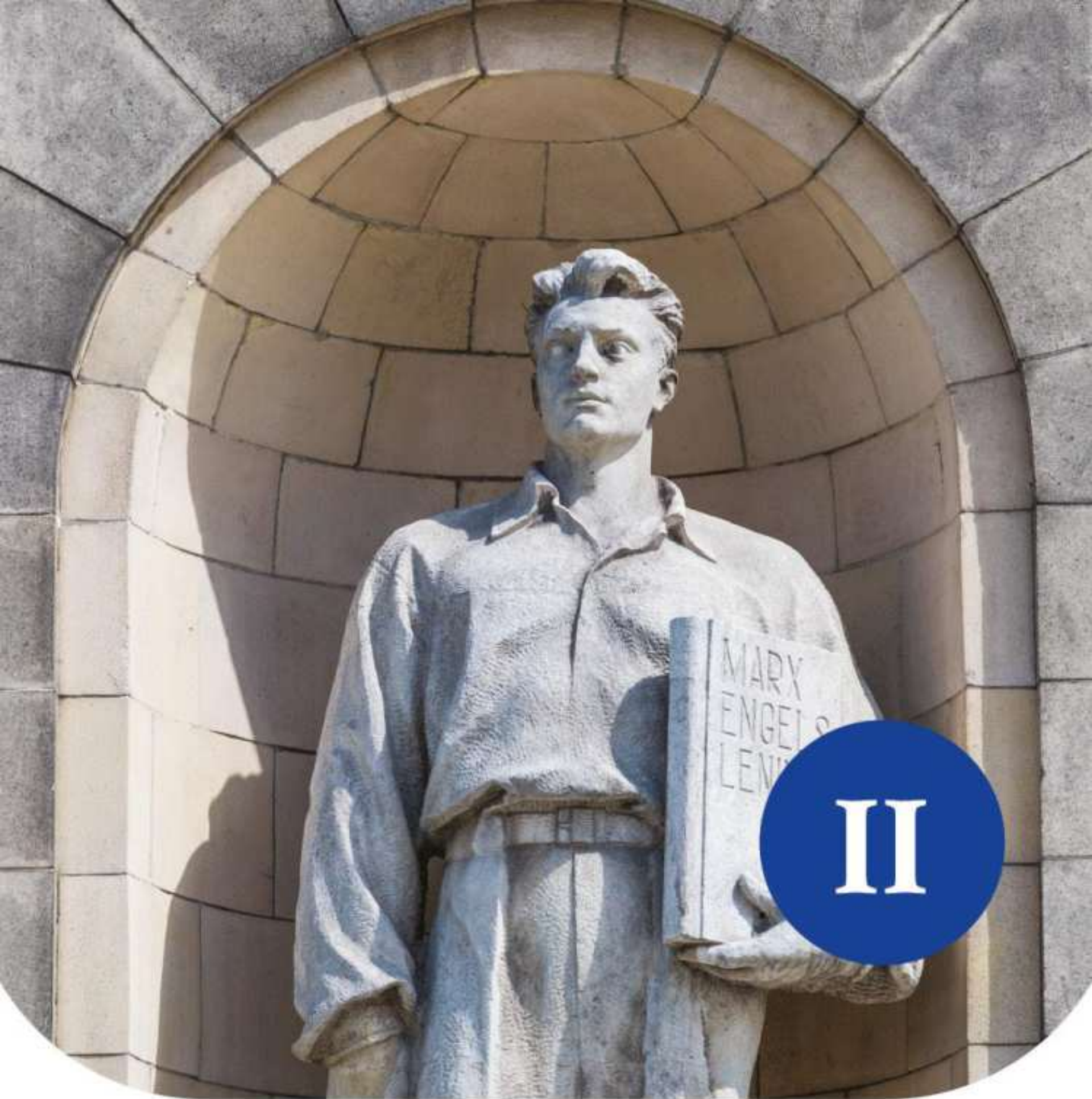
- Na gruncie krajowym podstawowym dokumentem regulującym problematykę praw człowieka jest **Konstytucja RP**. Prawa te są spisane w rozdziale drugim „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela”.

s. 34

- Konstytucja RP gwarantuje **prawo do sądu**. Składa się ono z **trzech komponentów**: prawo dostępu do sądu, do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej oraz do uzyskania wyroku sądowego.

s. 35

- Konstytucyjnym organem ochrony praw człowieka i wolności obywatelskich jest **Rzecznik Praw Obywatelskich**. Jego podstawowym zadaniem jest stanie na straży wolności i praw człowieka i obywatela.

**II. ŚWIAT I POLSKA
W LATACH 1945–1956:
POWOJENNA ODBUDOWA
I POCZĄTKI ZIMNEJ WOJNY**

1. Świat po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czy zbrodnie popełnione w czasie II wojny światowej zostały osądzone;
- zrozumiesz, jak zmieniła się struktura etniczna Europy na skutek II wojny światowej;
- zapoznasz się z układem sił, który pojawił się na świecie w wyniku II wojny światowej.

Straty ludzkie i materialne II wojny światowej

II wojna światowa była najstraszniejszym doświadczeniem dla ludzi żyjących w XX w. i jednym z najtrudniejszych w całej historii ludzkości. Straty ludnościowe na świecie szacuje się na 50–80 mln osób. II wojna światowa miała **charakter totalny** jej celem było całkowite zniszczenie przeciwnika, zarówno pod względem społecznym, jak i ekonomicznym czy materialnym. Podczas wojny ginęli nie tylko żołnierze, lecz także na masową skalę **życie tracili cywile**. Pod tym względem **największe straty poniósł Związek Sowiecki – aż 20–27 mln**. Podczas wojny zginęło ok. **7 mln Niemców**. Spośród **obywateli Polski** śmierć poniosło ok. **6 mln osób**, w tym niemal **3 mln polskich Żydów**. Zagłada pochłonięła ponadto ok. 2,5–3 mln Żydów z innych państw Europy. W Azji Południowo-Wschodniej **zginęło nawet 20 mln Azjatów**: Chińczyków, Wietnamczyków oraz mieszkańców Indonezji.

Przez ok. 6 lat działania wojenne prowadzono na całym świecie: na lądach, morzach i oceanach oraz w powietrzu. Walczące ze sobą armie wykorzystywały broń o niespotykanej dotąd sile rażenia. Na skutek jej użycia zginęło **co najmniej 20 mln żołnierzy** – nawet dwa razy więcej niż w czasie I wojny światowej.

W trakcie wojny zostało **zniszczonych wiele miast, fabryk i szlaków komunikacyjnych**. W czasie oblężenia Warszawy we wrześniu 1939 r. oraz w rezultacie powstania warszawskiego w 2. połowie 1944 r. Niemcy zniszczyli 75% stolicy Polski i zabili co najmniej **200 tys. warszawiaków**. W wyniku zastosowania nowoczesnego lotnictwa walki nie toczyły się tylko wzdłuż linii frontu, ale objęły całe terytoria walczących państw. Na skutek bombardowania przez Brytyjczyków i Amerykanów niemieckich miast zginęło pod gruzami ok. **0,5 mln Niemców**, a 5 mln straciło swoje domy. W rezultacie użycia przeciwko Japonii bomb

atomowych w chwili ich eksplozji zginęło **do 100 tys. mieszkańców Hiroszimy** (6 sierpnia 1945 r.) i co najmniej **35 tys. mieszkańców Nagasaki** (9 sierpnia 1945 r.). Tysiące tych, którzy przeżyli moment nuklearnego wybuchu, umierało w następnych latach na skutek choroby popromiennej.

Skutki nalotu dywanowego na niemieckie miasto Wesel przeprowadzonego przez RAF

W rezultacie bombardowania 97% miasta zostało zniszczone, a wojska alianckie uzyskały możliwość sforsowania Renu w marcu 1945 r.

Tokio zbombardowane przez US Air Force w marcu 1945 r.

W rezultacie ataku ponad 80 tys. tokijczyków straciło życie oraz zostało zniszczonych 250 tys. budynków mieszkalnych.

Kiedy w maju 1945 r. na frontach Europy ustały ruchy wojsk, zaczęła się nowa **wędrówka ludów** – ludzi, których władze alianckie nazwały „dipisami” (ang. *displaced person* – osoba wysiedlona). Byli to więźniowie niemieckich obozów koncentracyjnych, robotnicy przymusowi pracujący na rzecz niemieckiej gospodarki, jeńcy wojenni i uciekinierzy z terenów objętych działaniami wojennymi lub czystkami etnicznymi. Ich liczbę szacuje się na co najmniej 30 mln.

Aby zapanować nad tą tragiczną falą migracyjną ludzi wracających do domu lub starających się ułożyć sobie życie na nowo poza ojczyzną, alianci powołali jeszcze w 1943 r. międzynarodową agencję o nazwie **Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Pomocy i Odbudowy (UNRRA)**. UNRRA organizowała obozy przejściowe dla dipisów, dostarczała im żywność, lekarstwa, ubrania i środki czystości. W 1945 r. ok. 6,5 mln osób znalazło się w takich obozach, z których ostatecznie zlikwidowano dopiero na początku lat 50. XX w.

Ideologie totalitarne

II wojna światowa nie była jednak tylko starciem zbrojnym, ale również **wojną cywilizacji i inspirujących je ideologii**. USA i Wielka Brytania, walcząc z państwami Osi, broniły wartości cywilizacji zachodniej, opartych na poszanowaniu suwerenności narodów i demokracji. Z kolei państwa Osi: nazistowskie Niemcy, faszystowskie Włochy oraz nacjonalistyczna Japonia, odnoszące się do rasistowskich ideologii, walczyły o bezwzględną dominację nad innymi narodami i grupami etnicznymi.

Brama do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau z szyderczym napisem *Arbeit macht frei* (czytaj: arbajt macht fraj, praca czyni wolnym)

W obozie zginęło ponad milion Żydów, ponad 70 tys. Polaków oraz dziesiątki tysięcy Romów, obywateli ZSRS i innych państw Europy.

Osobne miejsce w starciu cywilizacji zajmował Związek Sowiecki, który – podobnie jak Włochy i III Rzesza – opierał funkcjonowanie państwa na **ideologii totalitarnej**. Stanowi ona nowoczesną formę tyranii. System ten opiera się na całkowitej władzy jednej partii nad społeczeństwem. Nie dopuszcza istnienia innych partii i jakiegokolwiek opozycji, a wszelkie dziedziny życia podlegają ścisłej kontroli państwa. W ZSRS był to komunizm. Przywódca ZSRS Józef Stalin w pierwszym okresie wojny, dzięki sojuszowi z Adolfem Hitlerem, zajął państwa bałtyckie: Litwę, Łotwę oraz Estonię, a także część terytorium Polski, Finlandii i Rumunii. Na zdobytych terytoriach sowieccy komuniści prowadzili politykę wysiedlania grup społecznych, a nawet eksterminacji ludności. Ofiarą prześladowań byli m.in. oficerowie II Rzeczypospolitej, zamordowani przez Sowietów w akcie **zbrodni kатыńskiej**.

Budowa nowego ładu

Doświadczenia wojenne zmusiły społeczność międzynarodową do wyciągnięcia wniosków z przeszłości. Próby zaprowadzenia ogólnoświatowego pokoju podjęto w 1945 r. na **konferencjach Wielkiej Trójki** (czyli przywódców państw biorących udział w wojnie przeciwko państwom Osi) w **Jałcie** i **Poczdanie**.

W lutym 1945 r. całkowita klęska Niemiec była kwestią najbliższych miesięcy. Wówczas, od **4 do 11 lutego** w **Jałcie** na **Krymie** spotkali się najważniejsi przywódcy państw biorących udział w wojnie przeciwko Osi: prezydent USA Franklin Delano Roosevelt (czytaj: ruzwelt), premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill (czytaj: łinston czerczil) oraz premier Związku Sowieckiego (i szef partii komunistycznej) Józef Stalin. Podjęte przez nich decyzje zaważyły na losach Europy i Azji na następne pół wieku, dlatego okres powojenny nazywa się **ładem pojałtańskim**.

Pół roku później, już po zakończeniu wojny w Europie, ostatnie decyzje podjęte w gronie Wielkiej Trójki zapadły między **17 lipca a 2 sierpnia 1945 r.** w podberlińskim **Poczdanie**. USA reprezentował Prezydent Harry Truman (objął urząd po śmierci prezydenta Roosevelta), a delegacji z Wielkiej Brytanii przewodził najpierw Winston Churchill, a po przegranych przez jego partię wyborach – Clement Attlee (czytaj: klement atli). Jedynym uczestnikiem wszystkich konferencji Wielkiej Trójki pozostał sowiecki dyktator Józef Stalin.

Przywódcy państw wchodzących w skład Wielkiej Trójki na konferencji jałtańskiej, od lewej: Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt i Józef Stalin

Przywódcy państw wchodzących w skład Wielkiej Trójki na konferencji poczdamskiej, od lewej premier Wielkiej Brytanii Clement Attlee, prezydent USA Harry Truman, przywódca ZSRS Józef Stalin

Przywódcy wielkich mocarstw zrozumieli, że tylko solidarna współpraca wszystkich państw świata będzie gwarancją pokoju w przyszłości. Już 14 sierpnia 1941 r. na pokładzie brytyjskiego pancernika na Atlantyku doszło do pierwszego w czasie wojny spotkania Roosevelta i Churchilla, którzy podpisali tzw. Kartę Atlantycką. Zawarta w niej wizja powojennego ładu opierała się na odrzuceniu ekspansji i przemocy, przyznaniu narodom prawa do samostanowienia, globalnej współpracy gospodarczej i powszechnego rozbrojenia. Idee tego dokumentu zyskały powszechne poparcie w Deklaracji Narodów Zjednoczonych, podpisanej 1 stycznia 1942 r. w Waszyngtonie. Doprowadziło to do powołania Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ; formalnie na konferencji w San Francisco, 24 kwietnia – 25 czerwca 1945 r.). W jej najważniejszej instytucji – Radzie Bezpieczeństwa – decyzje miały być podejmowane jednomyślnie przez 5 państw uznanych za światowe mocarstwa: Związek Sowiecki, USA, Wielką Brytanię, Francję oraz Chiny.

Sytuacja Niemiec po II wojnie światowej

Pokonane Niemcy znalazły się pod **amerykańską, brytyjską, francuską i sowiecką okupacją**. Mimo klęski całkowicie pokonane i zrujnowane Niemcy wciąż były postrzegane jako silne państwo.

Obszar Niemiec został zmniejszony prawie o jedną czwartą. Ziemie Rzeszy położone na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej przyznano Polsce, a Prusy Wschodnie podzielono między Polskę a Związek Sowiecki, czego efektem jest należący dzisiaj do Rosji obwód kaliningradzki. **Niemcy mieszkający poza nowymi granicami** ich państwa mieli zostać przesiedleni. Prawie 4 mln z nich opuściło ojczyste strony przyznane Polsce, a ok. 3 mln – Czechosłowację.

Podział Niemiec na cztery strefy okupacyjne, podobnie jak podział Berlina na cztery sektory, miał obowiązywać tymczasowo – do chwili **utworzenia samodzielnego państwa demokratycznego**. Planowano opracowanie nowej konstytucji, przeprowadzenie wyborów, a w kulturze i edukacji – usunięcie treści związanych z autorytarną i militarystyczną tradycją Królestwa Prus i niemieckiego nacjonalizmu oraz nazizmu. W planach Stalina Niemcy powinny być państwem neutralnym, podczas gdy amerykańscy dyplomaci naciskali na prawo Niemców do wyboru sojuszników w przyszłości. W rezultacie **podział na strefy okupacyjne z tymczasowego stawał się trwały**, co zwiastowało nadejście nowej epoki – **zimnej wojny**. W jej czasie cały świat ponownie stanął w obliczu globalnego konfliktu.

Podział Niemiec na strefy okupacyjne w latach 1945–1949 oraz terytorium przekazane Polsce i ZSRS

Z czasem zrezygnowano z planu uczynienia z nowych Niemiec państwa zdemilitaryzowanego, pozbawionego przemysłu zbrojeniowego. Jeszcze mniej efektywna okazała się próba likwidacji potęgi niemieckiego przemysłu cywilnego.

W ramach denazyfikacji, czyli usunięcia ideologii nazistowskiej z życia politycznego Niemiec, przystąpiono do rozliczenia się z przywódcami III Rzeszy. Część zbrodniarzy została aresztowana, a następnie osądzona przed **Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze** oraz w innych procesach.

Wszystkie nazistowskie organizacje rozwiązano, jednak część osób dopuszczających się zbrodni wojennych nigdy nie została osądzona. Odsunięcie od władzy w nowych Niemczech przedstawicieli elity nazistowskiej również nie zostało w pełni zrealizowane. Po wojnie wśród funkcjonariuszy rządowych w Niemczech Zachodnich było wiele osób w przeszłości związanych z nazistowskim aparatem represji.

Powojenny porządek międzynarodowy

Zaprowadzanie przez mocarstwa nowego ładu w krajach dawnego sojuszu Niemiec, Włoch i Japonii polegało m.in. na wprowadzeniu w tych państwach systemu demokratycznego. Z kolei dla krajów Europy Środkowej i Wschodniej demokracja oznaczała szansę do samostanowienia. Nikt już nie kwestionował prawa Polski do niepodległego bytu, a sami Polacy w wolnych wyborach mieli szybko rozstrzygnąć o swoim przyszłym losie. Podobnie w Azji – część Chin, okupowana dotąd przez Japonię, miała odzyskać niepodległość. Poza tym

Podobnie dramatycznie potoczyły się losy Korei, która została zajęta przez Armię Czerwoną oraz Armię USA. Granicę stref wpływów mocarstw wyznaczono całkowicie sztucznie wzdłuż linii prostej pokrywającej się z 38. równoleżnikiem półkuli północnej. W rezultacie rozpoczynającej się między supermocarstwami zimnej wojny na bazie obu stref wpływów narodziły się odrębne i wrogo nastawione do siebie państwa koreańskie. Sen o niepodległej i zjednoczonej Korei nie ziścił się aż do dziś. W wyniku wojny koreańskiej powstały: na północy komunistyczna Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna, a na południu Republika Korei.

Supermocarstwo – państwo dysponujące największym potencjałem politycznym, militarnym oraz gospodarczym po II wojnie światowej; dzięki temu supermocarstwa kształtowały stosunki międzynarodowe na całym świecie.

Podział Korei

O ile I wojna światowa oznaczała kryzys systemu mocarstw, dzielących między siebie wpływy na świecie, o tyle II wojna światowa nie tylko ten system przywróciła, lecz także przekazała władzę nad światem w ręce **supermocarstw**: demokratycznych Stanów Zjednoczonych oraz komunistycznego Związku Sowieckiego. Nad światem ponownie zawisła groźba konfliktu cywilizacji i nowej wojny.

O statusie supermocarstwa decydowały tradycyjnie olbrzymie terytorium i populacja, dominująca siła gospodarki, ale przede wszystkim – dostęp do nieznaną dotąd broni masowego zniszczenia – **bomby atomowej**. USA dysponowały nią od 1945 r., a Związek Sowiecki – od 1949 r. Posiadanie tak potężnego uzbrojenia oznaczało, że żadna ze stron przyszłej wojny nuklearnej nie zakończy jej zwycięsko. Właśnie to okazało się najpewniejszą gwarancją pokoju na świecie.

TEMAT DO DYSKUSJI

Jak rozumiesz znaczenie antycznej maksymy „Jeśli chcesz pokoju, przygotuj się do wojny” (łac. *si vis pacem, para bellum*)? W jaki sposób można ją odnieść do czasów współczesnych?

PYTANIA I POLECENIA

1. Podaj wysokość strat ludzkich w wyniku II wojny światowej. Wyjaśnij, dlaczego straty wśród cywili były wyższe od strat wśród żołnierzy walczących na froncie.
2. Omów konsekwencje społeczne i kulturowe II wojny światowej.
3. Wyjaśnij, czym było supermocarstwo.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- II wojna światowa miała **charakter totalny** – dążono do całkowitego pokonania przeciwnika zarówno pod względem społecznym, jak i ekonomicznym. W trakcie walk ginęli nie tylko żołnierze, lecz także na masową skalę **cywile**.
- Na skutek działań wojennych oraz polityki eksterminacji i ludobójstwa zginęło ok. **15 mln żołnierzy** oraz – także wskutek głodu i chorób – ponad **50 mln cywilów**. Dziesiątki milionów ludzi zostało trwale okaleczonych. Wielu musiało opuścić swoje domy i ojczyzny.
- Po wojnie wielu głównych zbrodniarzy wojennych III Rzeszy stanęło przed **Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze**.
- W rezultacie II wojny światowej utrwalił się dwubiegunowy układ świata z dominacją USA i ZSRS, które uzyskały status **supermocarstw**. Zmniejszyło się znaczenie Wielkiej Brytanii oraz Francji, a także pokonanych w wojnie Niemiec i Japonii.

2. Świat w obliczu zimnej wojny

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak doszło do konfliktu zwanego zimną wojną;
- zrozumiesz, co oznaczał użyty przez Winstona Churchilla termin „żelazna kurtyna”;
- wyjaśnisz, jaką rolę amerykańscy mężowie stanu – prezydent Harry Truman i sekretarz stanu George Marshall – odegrali w powstrzymaniu ekspansji Związku Sowieckiego;
- przekonasz się, na czym polegał I kryzys berliński i dlaczego zakończył się porażką sowieckiego dyktatora.

Geneza zimnej wojny

Po ataku III Rzeszy na Związek Sowiecki 22 czerwca 1941 r. jego komunistyczny dyktator – Józef Stalin – stanął po stronie mocarstw kapitalistycznych – Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii.

Stalin traktował zwycięstwo nad III Rzeszą i państwami Osi jako okazję do ekspansji ZSRS zarówno w Europie, jak i w Azji. Na skutek odparcia ataku Niemiec i zwycięstwa w wojnie z Japonią Armia Czerwona wkroczyła na obszary państw nadbałtyckich, Polski, Czechosłowacji, Węgier, Rumunii, Bułgarii, części Niemiec oraz Austrii. W Azji okupowała terytorium Mongolii, chińskiej Mandżurii, północnej części Korei i północnej części Iranu.

Z punktu widzenia Związku Sowieckiego – spadkobiercy i kontynuatora imperialnej tradycji carskiej Rosji – **powojenna granica tego państwa miała obejmować terytorium, które uznawano za „odwiecznie” rosyjskie**. Ponadto **ZSRS zależało na przejęciu kontroli nad nowym państwem niemieckim oraz nad wszystkimi terytoriami leżącymi w jego sąsiedztwie**. Mocarstwa anglosaskie przystały na jakąś formę kontroli sowieckiej nad państwami Europy Środkowo-Wschodniej, ale nie zgadzały się z kontrolą Niemiec przez ZSRS, ponieważ naruszałoby to równowagę sił.

Narzędziem ekspansji sowieckiej stała się jednak nie tylko potężna Armia Czerwona, lecz także atrakcyjna ideologia – międzynarodowy komunizm. W ten sposób Stalin **mógł uzasadnić ekspansję sowiecką wyzwaniem narodów**

„ciemieźonych” przez kapitalizm. Prowadziło to wprost do konfliktu z dotychczasowymi sojusznikami – kapitalistycznymi mocarstwami: Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią.

Rozbieżności interesów między Związkiem Sowieckim a jego zachodnimi sojusznikami były coraz bardziej widoczne. ZSRS dążył do zneutralizowania głównego atutu państw kapitalistycznych – bomby atomowej. W przemówieniu wygłoszonym w Moskwie 9 lutego 1946 r. Józef Stalin wskazał system kapitalistyczny jako odpowiedzialny za wybuch II wojny światowej.

“AND HOW ARE WE FEELING TO-DAY?”

Winston Churchill, Franklin Delano Roosevelt, Józef Stalin: *I jak się dzisiaj czujemy?*

ĆWICZENIE

Porozmawiajcie o przesłaniu ilustracji. Oceńcie, czy było ono aktualne w 1946 r.

„Długi telegram” Georga Kennana i „żelazna kurtyna” Winstona Churchilla

Prezydent USA Franklin Delano Roosevelt, wierzący we współpracę ze Stalinem, zmarł w kwietniu 1945 r. Jego miejsce zajął dotychczasowy wiceprezydent Harry Truman. Nowy przywódca doprowadził do zwrotu w polityce USA wobec ZSRS. Wielką rolę w tym zwrocie odegrał pełniący funkcję zastępcy ambasadora USA w Moskwie George Kennan, który przenikliwie przypatrywał się nasilającym się sowieckim dążeniom do rozszerzania sfery wpływów.

22 lutego 1946 r. Kennan wysłał z Moskwy do Waszyngtonu ściśle **tajny telegram**. Chciał zaalarmować władze USA o groźbie płynącej ze strony Moskwy.

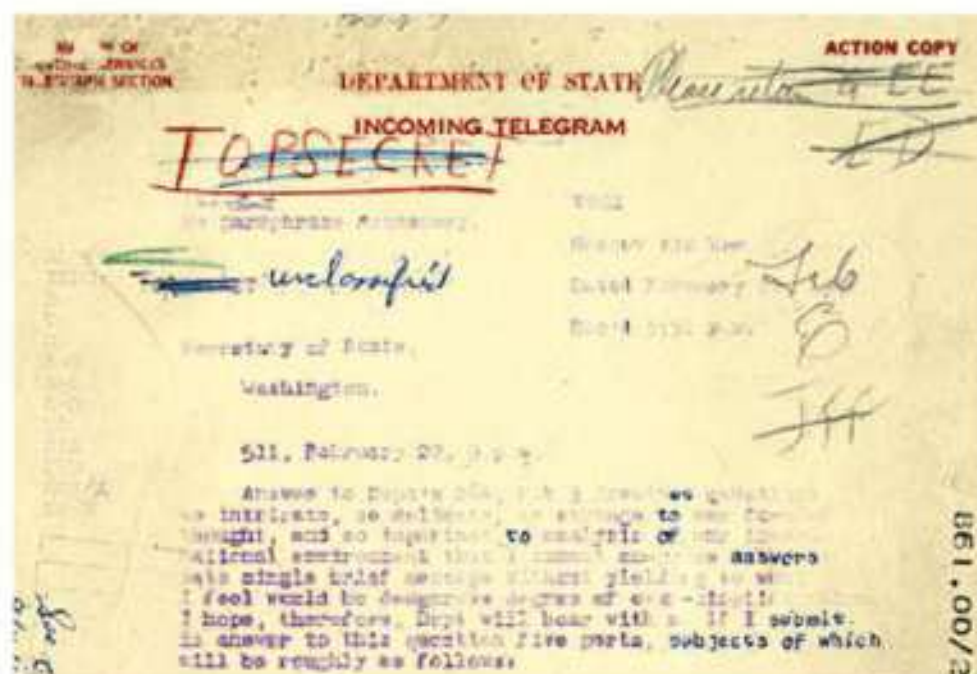
ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

Zastosowanie sowieckiej perspektywy na poziomie nieoficjalnym

[...] Aby podkopać ogólny polityczny i strategiczny potencjał największych zachodnich potęg. W tych krajach będzie się dążyć do podkopania wiary narodu w siebie, sparaliżowania środków obrony narodowej, zwiększania społecznych i robotniczych niepokojów, stymulowania wszelkich form rozbicia wspólnoty. Wszyscy, którzy się czują pokrzywdzeni ze względów ekonomicznych czy rasowych, będą zachęceni do domagania się zadośćuczynienia nie w drodze mediacji czy kompromisu, ale w formie prowokującej, pełnej przemocy walce o zniszczenie innych elementów społeczeństwa. W ten sposób biedni będą nastawieni przeciwko bogatym, czarni przeciw białym, młodzi przeciw starym, przybysze przeciwko zdomowionym mieszkańcom itd.

B. Bielińczuk, J. Bielińczuk, „Długi telegram” George’a Kennana, „Sprawy Międzynarodowe” 2020, T. 73, nr 2, s. 219 (dostęp: 03.11.2022).

Fragment „długiego telegramu” i jego autor George Kennan – ówczesny zastępca ambasadora USA w Moskwie

ĆWICZENIE

Wskaż, na jakiej podstawie Kennan mógł już w lutym 1946 r. podejrzewać Stalina o dążenie do wojny z Zachodem.

Depesza Kennana liczyła ponad 5300 słów, stąd do historii przeszła pod nazwą „**długiego telegramu**”. Została z uwagą przestudiowana w Waszyngtonie, a jej autor stał się jednym z wpływowych doradców prezydenta Trumana.

W nadciągającym starciu ze Stalinem Truman potrzebował argumentu pokazującego światu, że Stany Zjednoczone, przeciwstawiając się Związkowi Sowieckiemu, tak naprawdę walczą po stronie dobra przeciwko złu. Taki argument wybrzmiał w przemówieniu Churchilla, wygłoszonym **5 marca 1946 r. w Westminster College w Fulton, w stanie Missouri w USA**. Podczas swojego wystąpienia Churchill oskarżył Stalina o prowadzenie polityki zniewalania narodów Europy. Jej terytorium miało zostać przedzielone przez Związek Sowiecki **żelazną kurtyną**, która zamykała jedną część kontynentu w swoistym więzieniu. Churchill nie był już wtedy premierem Wielkiej Brytanii, gdyż jego partia przegrała w lipcu 1945 r. pierwsze powojenne wybory w Wielkiej Brytanii.

Żelazna kurtyna – nazwa określająca granicę między państwami pozostającymi pod wpływem ZSRS a niekomunistyczną Europą Zachodnią.

Przemówienie to przeszło do historii jako jedno z najgłośniejszych w XX w. Stało się nieformalnym ogłoszeniem tzw. **zimnej wojny**. Określano tak **konflikt między supermocarstwami**, który sprawił, że świat przez następne pół wieku balansował na krawędzi nuklearnej III wojny światowej i powrotu do negocjacji w przekonaniu, że w ewentualnym bezpośrednim starciu przegrają wszyscy.

Winston Churchill
i prezydent Harry Truman
w Westminster College w Fulton, USA

ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

Fragmenty przemówienia Winstona Churchilla w Fulton, 5 marca 1946 r.

Partie komunistyczne, które były bardzo małe we wszystkich tych państwach wschodnioeuropejskich, zostały podniesione do rangi dominującej i potęgi nieproporcjonalnej do ich liczebności, i usiłują wszędzie zdobyć totalitarną kontrolę. Rządy policyjne przeważają w każdym z nich [...]. Zarówno Turcja, jak i Persja są głęboko zaalarmowane i zaniepokojone wysuwanymi wobec nich roszczeniami i naciskami wywieranymi przez rząd moskiewski. W Berlinie Rosjanie próbują stworzyć partię półkomunistyczną w swojej strefie okupowanych Niemiec przez specjalne faworyzowanie grup lewicowych przywódców niemieckich. Nie jest to z pewnością ta wyzwolona Europa, o której zbudowanie walczyliśmy. Ani też taka, która by zawierała istotne warunki trwałego pokoju. [...] w wielkiej liczbie krajów odległych od granic Rosji i na całym świecie tworzone są i działają komunistyczne piąte kolumny w całkowitej jedności i absolutnym posłuszeństwie wobec poleceń otrzymywanych z komunistycznego centrum.

J. Krasuski, *Europa Zachodnia. Dzieje polityczne 1945–1993*, Warszawa 1995, s. 61.

ĆWICZENIE

Wyjaśnij, dlaczego przemówienie, w którym padło sformułowanie o istnieniu żelaznej kurtyny, Churchill wygłosił w USA.

Przebieg żelaznej kurtyny w Europie

Podział Europy na dwa wrogie obozy

Dla Stanów Zjednoczonych **powstrzymanie ekspansji komunizmu stało się głównym celem polityki zagranicznej**, co 12 marca 1947 r. przed Kongresem USA ogłosił prezydent Truman. Doktryna powstrzymania komunizmu, zwana potocznie **doktryną Trumana**, oznaczała, że USA udzielą pomocy finansowej i militarnej rządów państw zagrożonych wpływami Związku Sowieckiego.

W 1947 r. **George Marshall** (czytaj: marszał), amerykański sekretarz stanu, zaproponował Europie wielomiliardową pomoc w powojennej odbudowie. W czerwcu i lipcu 1947 r. na konferencji w Paryżu amerykańska oferta, nazwana Europejskim Programem Odbudowy, a potocznie planem Marshalla, została

oficjalnie ogłoszona. W ciągu następnych czterech lat amerykańska żywność, surowce i kredyty o wartości ponad 13 mld ówczesnych dolarów zostały praktycznie bezzwrotnie przekazane **16 państwom Europy**, a także Turcji. Najwięcej środków trafiło do Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Niemiec Zachodnich.

Plan Marshalla przyspieszył odbudowę gospodarek Europy Zachodniej, gdzie wartość PKB w 1950 r. dorównała wartości z 1938 r. Plan Marshalla jednocześnie potwierdzał zaangażowanie i przywództwo USA w budowę powojennego ładu, co przełożyło się na wzrost poczucia bezpieczeństwa świata zachodniego. W realiach rodzącej się zimnej wojny oznaczało to pogłębienie podziału Europy. **Europejski Plan Odbudowy**, teoretycznie skierowany do wszystkich krajów kontynentu, **nie objął sowieckiej strefy wpływów**. Polska i Czechosłowacja do ostatniej chwili żywiły nadzieję na uczestnictwo w nim, jednak spotkały się ze zdecydowanym sprzeciwem Moskwy.

Stalin nie zamierzał wpuszczać amerykańskich wpływów do „swoich” państw Europy Środkowej i Południowej, gdzie za pomocą partii komunistycznych i terroru wobec opozycji wprowadzał totalitarny ustrój tzw. demokracji ludowej. Propagandową alternatywą dla planu Marshalla miała stać się powołana w styczniu 1949 r. **Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG)**, która w rzeczywistości umacniała ekonomiczną dominację ZSRS kosztem jego satelitów.

Europa rozpadała się na dwie obce i wrogie sobie części, mimo że działo się to wbrew jej mieszkańcom. Interesy narodów sowieckiej strefy wpływów zostały całkowicie podporządkowane imperialnym wizjom Stalina i Związku Sowieckiego, czemu towarzyszyła bezsilność i obojętność demokratycznego Zachodu.

I kryzys berliński. Narodziny dwóch państw niemieckich

Niemcy, zrujnowane przez wojnę, podzielone decyzją Wielkiej Trójki na strefy okupacyjne i osłabiane przez inflację, nie były w stanie zapewnić swoim obywatelom nawet minimum środków do życia. Od masowego głodu chroniła je pomoc humanitarna dostarczana od 1946 r. przez aliantów zachodnich.

George Marshall, generał armii amerykańskiej, sekretarz stanu i obrony USA, laureat Pokojowej Nagrody Nobla z 1953 r., uważany za twórcę planu odbudowy Europy, zwanego planem Marshalla

W odbudowie Niemiec chodziło jednak nie tylko o zaspokojenie materialnych potrzeb ich mieszkańców, lecz także o zapewnienie Europy, że Niemcy już nigdy nie zagrożą jej pokojowi. Jednak szybko się okazało, że wizje Związku Sowieckiego i Stanów Zjednoczonych w tej sprawie zupełnie się wykluczały. Oba mocarstwa miały nadzieję uczynić z potencjalnie silnych Niemiec swojego sojusznika.

Wizja Stalina zakładała zjednoczenie Niemiec, rozbrowienie ich i narzucenie im neutralności. W ten sposób działania Stanów Zjednoczonych zostałyby ograniczone, a Związek Sowiecki miałby znacznie większe możliwości oddziaływania na Niemcy – sowiecka strefa okupacyjna obejmowała tylko 30% terytorium Niemiec i 27% populacji, którą mogli kontrolować żołnierze Armii Czerwonej.

Amerykanie nie zamierzali pozwolić na realizację planów Sowietów, ponieważ widzieli w przyszłych Niemczech filar swojej obecności na kontynencie europejskim. W ich wizji zjednoczone, federalne, zdemokratyzowane i pozbawione wojskowego potencjału Niemcy mogłyby opowiedzieć się za bliską współpracą z Europą Zachodnią czy z USA. Korzyści prezentowane przez Amerykanów były znacznie większe niż te oferowane przez Stalina, gdyż oprócz potęgi militarnej kuśły potęgą największej gospodarki świata, atrakcyjności kultury i wspólnoty wartości. Punktem kulminacyjnym stał się w tej grze wspomniany plan Marshalla, którym Stany Zjednoczone zamierzały objąć Niemcy, w tym trzy z czterech sektorów Berlina znajdujące się pod kontrolą aliantów zachodnich.

Stalin nakazał jednostkom Armii Czerwonej całkowicie zablokować komunikację lądową i wodną zachodnich sektorów okupacyjnych Berlina. Liczył, że w niemieckiej stolicy dojdzie do wybuchu kryzysu gospodarczego, za który berlińczycy oskarżą aliantów. Amerykanie z pomocą Brytyjczyków zorganizowali most lotniczy, którym zaopatrywali zachodni Berlin w żywność, ubrania czy węgiel. **I kryzys berliński trwał od 24 czerwca 1948 r. do 12 maja 1949 r.**

Berlińczycy obserwujący samolot amerykański biorący udział w moście powietrznym w czasie I kryzysu berlińskiego

Kiedy stało się jasne, że przeciągający się kryzys działa na niekorzyść ZSRS, Stalin zdecydował się na odwrót: Berlin został odblokowany 12 maja 1949 r. Dzięki temu nastąpiło przyspieszenie procesu rekonstrukcji Niemiec: do połączonych już w styczniu 1947 r. stref okupacyjnych USA i Wielkiej Brytanii (tzw. **Bizonii**) w kwietniu 1949 r. swoją strefę dołączyła Francja. Tak powstała **Trizonia**, z której za zgodą aliantów zachodnich 23 maja 1949 r. powstało **nowe państwo niemieckie**. W sierpniu mieszkańcy RFN demokratycznie wybrali Bundestag, a 7 września 1949 r. ogłoszono powstanie Republiki Federalnej Niemiec (RFN). Z kolei kontrolowane przez Sowietów władze niemieckie wschodniej strefy okupacyjnej 7 października 1949 r. proklamowały Niemiecką Republikę Demokratyczną (NRD).

Podział Austrii, Niemiec i Berlina na strefy okupacyjne oraz później na dwa państwa niemieckie

Za jeszcze większą porażkę Stalina można uznać wiarę Europejczyków, że jedyną zaporą na drodze sowietyzacji Europy są Stany Zjednoczone. 4 kwietnia 1949 r. w Waszyngtonie 10 państw zachodniej Europy (**Wielka Brytania, Francja, Belgia, Holandia, Luksemburg, Islandia, Norwegia, Dania, Portugalia i Włochy**) wraz z USA i Kanadą podpisały Pakt Północnoatlantycki (**NATO**). Z kolei na początku maja 1955 r. do NATO wstąpiła RFN. Powstały sojusz wojskowy gwarantował każdemu z członków solidarną obronę przed niesprowokowaną agresją ze strony innych państw. Fundamentem tak określonego zbiorowego bezpieczeństwa zapewnionego przez NATO, do którego należy obecnie także Polska, jest słynny artykuł 5.

ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

Strony zgadzają się, że zbrojna napaść na jedną lub kilka z nich w Europie lub Ameryce Północnej będzie uważana za napaść przeciwko nim wszystkim [...].

M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, *Wiek XX w źródłach*, Warszawa 2002, s. 318.

Flaga NATO

Stalin, mimo porażki w walce o wpływy w Niemczech, miał powody do świętowania. Wspólny wysiłek sowieckich szpiegów pracujących w USA i praca naukowa Sergieja Sacharowa doprowadziły 29 sierpnia 1949 r. do pierwszej próby z bombą atomową na poligonie koło Semipałatyńska.

W ten sposób oba supermocarstwa – ZSRS i USA – weszły w posiadanie broni, która mogła je całkowicie zniszczyć. Obawa przed odwetem przeciwnika stała się najpewniejszą gwarancją pokoju.

Kiedy udział RFN w NATO stał się faktem, Moskwa odpowiedziała powołaniem **Układu Warszawskiego. Układ podpisano 14 maja 1955 r. w Warszawie.** Dzięki niemu Związek Sowiecki uzyskał formalną kontrolę nad siłami zbrojnymi 7 krajów demokracji ludowej: Polski, NRD, Węgier, Czechosłowacji, Rumunii, Bułgarii i Albanii. W praktyce NATO służyło przede wszystkim do rozciągnięcia amerykańskiego parasola ochronnego nad krajami Europy Zachodniej, a Układ Warszawski służył Związkowi Sowieckiemu jako narzędzie kontroli nad swoją strefą wpływów.

Partia szachów między Stalinem a Trumanem o Berlin

Napisy na figurach: *Blok Wschodni, Blokada Berlina, Pakt Północnoatlantycki, Most Powietrzny.*

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw, czym była zimna wojna. Czym ten konflikt różnił się od II wojny światowej?
2. Omów, w jaki sposób USA udało się skutecznie powstrzymać ekspansję komunizmu i ograniczyć wpływy Związku Sowieckiego w Europie Zachodniej.
3. Wyjaśnij pojęcie żelaznej kurtyny.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Po II wojnie światowej ZSRS chciał rozszerzyć swoją strefę wpływów na całą Europę.**
- **Zimna wojna** wynikała z próby ekspansji Związku Sowieckiego na obszary uznawane przez Stany Zjednoczone i ich sojuszników za własną strefę wpływów, m.in. Niemcy Zachodnie.
- **Żelazna kurtyna** to nazwa granicy oddzielającej w Europie strefę wpływów ZSRS od Europy Zachodniej.
- Prezydent USA Harry Truman przedstawił doktrynę powstrzymania komunizmu (**doktrynę Trumana**) – ofertę pomocy państwom zagrożonym przez Związek Sowiecki. Obok pomocy wojskowej fundamentalną rolę w powstrzymaniu komunizmu odegrał wielomiliardowy plan pomocy w odbudowie Europy Zachodniej zaproponowany przez Sekretarza Stanu USA George'a Marshalla – tzw. **plan Marshalla**.
- Spór o status Niemiec w powojennej Europie doprowadził do pierwszej zimnowojennej konfrontacji między USA a ZSRS, zwanej **I kryzysem berlińskim**. W jego rezultacie doszło do **podziału Niemiec** na pozostającą pod wpływem ZSRS **Niemiecką Republikę Demokratyczną (NRD)** i **Republikę Federalną Niemiec (RFN)**. Spór doprowadził też do powstania sojuszu wojskowego państw Zachodu na czele z USA – **NATO**.

3. Geneza integracji europejskiej

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz, jakie przyczyny wpłynęły na szybkie tempo powojennej odbudowy Europy Zachodniej;
- przeczytasz o roli, jaką USA odegrały w rozwoju Europy po II wojnie światowej;
- dowiesz się, kim byli ojcowie zjednoczonej Europy;
- poznasz przyczyny i bezpośrednie skutki integracji Europy Zachodniej po II wojnie światowej.

Powojenny cud gospodarczy

Świętowanie zakończenia
II wojny światowej

Wraz z podpisaniem aktu bezwarunkowej kapitulacji Niemiec 7/8 maja 1945 r. II wojna światowa w Europie dobiegła końca. Na ulicach można było dostrzec ludzi szczęśliwych z powodu powracającego pokoju, ale też zniszczenia, które po sobie zostawiła wojna. **W gruzy zostały obrócone całe miasta, a nawet 50 mln Europejczyków straciło swoje domy.** Zniszczono drogi, mosty, linie kolejowe. **Produkcja żywności spadła nawet o 50% w porównaniu ze stanem sprzed wojny,** brakowało opału. **Inflacja** w całej Europie sprawiła, że środkiem płatniczym stawały się np. papierosy. Zima 1945 r. oznaczała dla wielu mieszkańców Europy egzystencję na granicy śmierci.

Ruiny niemieckiej Kolonii w 1945 r. – miasta nazwanego „największą na świecie stertą gruzów”

Na skutek brytyjskich nalotów dywanowych centrum miasta zostało niemal całkowicie zniszczone. Odbudowa Kolonii rozpoczęła się w 1947 r., a 12 lat później miasto liczyło już więcej mieszkańców niż przed II wojną światową.

Mimo kryzysu już w **1950 r. poziom PKB krajów Europy przewyższył stan zamierzony dla nich w 1938 r.** Materialne straty szybko wyrównywano, a zachodnia część Starego Kontynentu wchodziła w najlepszy w swojej historii okres gospodarczego dobrobytu.

Od 2. połowy XIX w. Europa czerpała korzyści z **II rewolucji przemysłowej: fabryki produkowały ogromną ilość dóbr**, dostępnych dla mas, a **zmechanizowane rolnictwo** pozwalało na zakończenie klęski głodu. Dzięki rozwojowi transportu morskiego i lądowego ludność z uboższych regionów migrowała do obszarów lepiej rozwiniętych, w których warunki płacowe i mieszkalne stawały się coraz lepsze. W większych miastach był także dostęp do opieki medycznej. II wojna światowa **dzięki postępowi techniki** (np. silniki odrzutowe i rakietowe, radar, wykorzystanie radia, tworzywa sztuczne, takie jak poliester), **organizacji masowej produkcji i współdziałania między narodami przyspieszyła tempo rozwoju gospodarczego.**

Na początku XX w. Europę zamieszkiwało 0,5 mld ludzi, którzy statystycznie dożywali ok. 50. roku życia. W połowie tego stulecia było już 600 mln Europejczyków, żyło średnio po 65 lat. Dochód liczony na głowę mieszkańca zwiększył się nawet o 25%.

Globalizacja i liberalizacja gospodarki światowej

Efekt potęgującego się oddziaływania rewolucji przemysłowej nie tłumaczy jednak tempa powojennej odbudowy Europy. Odbudowa nie byłaby tak szybka i trwała, gdyby nie wyciągnięcie wniosków z serii kryzysów gospodarczych, których Europejczycy doświadczyli w okresie międzywojennym – na czele z wielkim kryzysem lat 30. XX w.

Na rozwoju gospodarki wojennej zdecydowanie najbardziej korzystały **Stany Zjednoczone**. Szacuje się, że pod koniec wojny ok. 40% uzbrojenia produkowanego na świecie pochodziło ze Stanów Zjednoczonych. Wydajność amerykańskiego przemysłu w okresie wojny wzrosła nawet o 50%, a eksport – aż o 60%.

W lipcu 1944 r. w **Bretton Woods** (czytaj: łuds), w amerykańskim stanie New Hampshire (czytaj: niu hampszer), przedstawiciele państw walczących z Osią położyli fundament pod światowy **ład ekonomiczny**. Ówczesne ustalenia kształtują globalną rzeczywistość gospodarczą aż do dzisiaj. W rezultacie negocjacji powstały instytucje, znane także współcześnie: **Międzynarodowy Fundusz Walutowy** i **Bank Światowy**. W 1947 r. podpisano **Układ Ogólny w Sprawie Taryf Celnych i Handlu** (*General Agreement on Tariffs and Trade*, GATT). Państwa słabiej rozwinięte lub te zagrożone kryzysem finansów publicznych mogły liczyć na pomoc finansową w postaci kredytów. Warunkiem ich udzielania było dostosowanie krajowej gospodarki do **liberalnego systemu wartości** (np. utrzymywanie niskiego deficytu budżetowego i inflacji). Stopniowo też znoszono przywileje i ograniczano cła w handlu międzynarodowym, by upowszechnić dostęp do dóbr i surowców.

W świecie zdominowanym przez waluty narodowe opracowano system ich wzajemnej wymiany, tak aby każdy miał ułatwiony dostęp do handlu. Do tej pory uniwersalnym punktem odniesienia wartości danej waluty było złoto, a teraz stał się nim w praktyce dolar amerykański. Tak rodziła się **era gospodarki globalnej**.

Globalizacja – ogół procesów w stosunkach międzynarodowych, pogłębiających integrację i współpracę gospodarczą, polityczną, społeczną i kulturową państw na całym świecie.

	Narodowy Bank Polski złoty polski [PLN]	Rezerwa Federalna USA dolar amerykański [USD \$]	Bank Japonii jen japoński [JPY ¥]	Bank Centralny Nigerii naira nigeryjska [NGN ₦]	Centralny Bank Europejski euro [EUR €]
Euro	PLN 4,724	USD 1,003	JPY 144,05	NGN 423,11	EUR 1
Dolar	PLN 4,726	USD 1	JPY 144,09	NGN 426,61	EUR 1,004

Porównanie kursów walut: złotego, euro, jena i nairy, wobec dolara według stanu z pierwszego tygodnia września 2022 r.

Wartość dolara, wyrażona w walutach danych krajów, jest podobna, jeśli porównamy ją do wartości innej waluty, np. euro. Oznacza to, że podstawą kursu walut światowych jest ich odniesienie do dolara. Taki system ułatwia prowadzenie globalnego handlu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych NBP, Rezerwy Federalnej, Banku Japonii, BC Nigerii i CBE.

Plan Marshalla i integracja gospodarki krajów Europy Zachodniej

Na zmianach gospodarczych korzystała przede wszystkim Europa Zachodnia. Najważniejszym przejawem zaangażowania gospodarczego USA w odbudowę Europy stał się **plan Marshalla** (omówiony w temacie II.2.). Pozwolił on na uwolnienie potencjału, który – mimo zniszczeń wojennych – drzemał w gospodarkach europejskich.

Środki z planu Marshalla w dużej mierze przeznaczono na **odbudowę infrastruktury komunikacyjnej**, a także na **splatę długów wojennych**. Najbardziej na pomocy amerykańskiej skorzystała **Wielka Brytania**, do której dyspozycji trafiło 3,2 mld dolarów, i Francja, która otrzymała 2,7 mld dolarów. Pomoc uzyskały również Niemcy Zachodnie – 1,4 mld dolarów.

16 kwietnia 1948 r. powstała **Organizacja Europejskiej Współpracy Gospodarczej** (*Organisation for European Economic Co-operation*, OEEC), w której skład weszły ostatecznie prawie wszystkie **państwa Europy pozostające poza sowiecką strefą wpływów (bez Finlandii)**. W ramach OEEC rozdzielano płynącą z USA pomoc finansową, a także negocjowano znoszenie barier we wzajemnym handlu.

Spółeczna gospodarka rynkowa i budowa państwa dobrobytu

Szybkie tempo odbudowy Europy Zachodniej wynikało z reform gospodarki rynkowej prowadzących do rozwinięcia **państwa dobrobytu** (ang. *welfare state*) w Wielkiej Brytanii czy **społecznej gospodarki rynkowej** w Niemczech Zachodnich (niem. *soziale Marktwirtschaft*). W obu przypadkach wykorzystano doświadczenia wielkiego kryzysu z okresu międzywojennego i **zmodyfikowano liberalną wizję wolnego rynku**, mającego działać poprawnie bez ingerencji państwa. Uznano, że wolny rynek może doprowadzić do dramatycznego rozwarstwienia społeczeństwa, w którym obok nielicznej elity z klasy wyższej i dominujących liczebnie klas niższych zabraknie silnej klasy średniej.

Za obiekty działalności państwa uznano publiczną edukację na wszystkich etapach, publiczną służbę zdrowia, budowę mieszkań komunalnych, dofinansowanie do wychowania dzieci, a także poparcie dla działań związków zawodowych, walczących o podwyższanie płac. Najbardziej spektakularnym przykładem odrodzenia gospodarczego był rozwój Niemiec Zachodnich, o którym mówiono „**niemiecki cud gospodarczy**” (niem. *Wirtschaftswunder*).

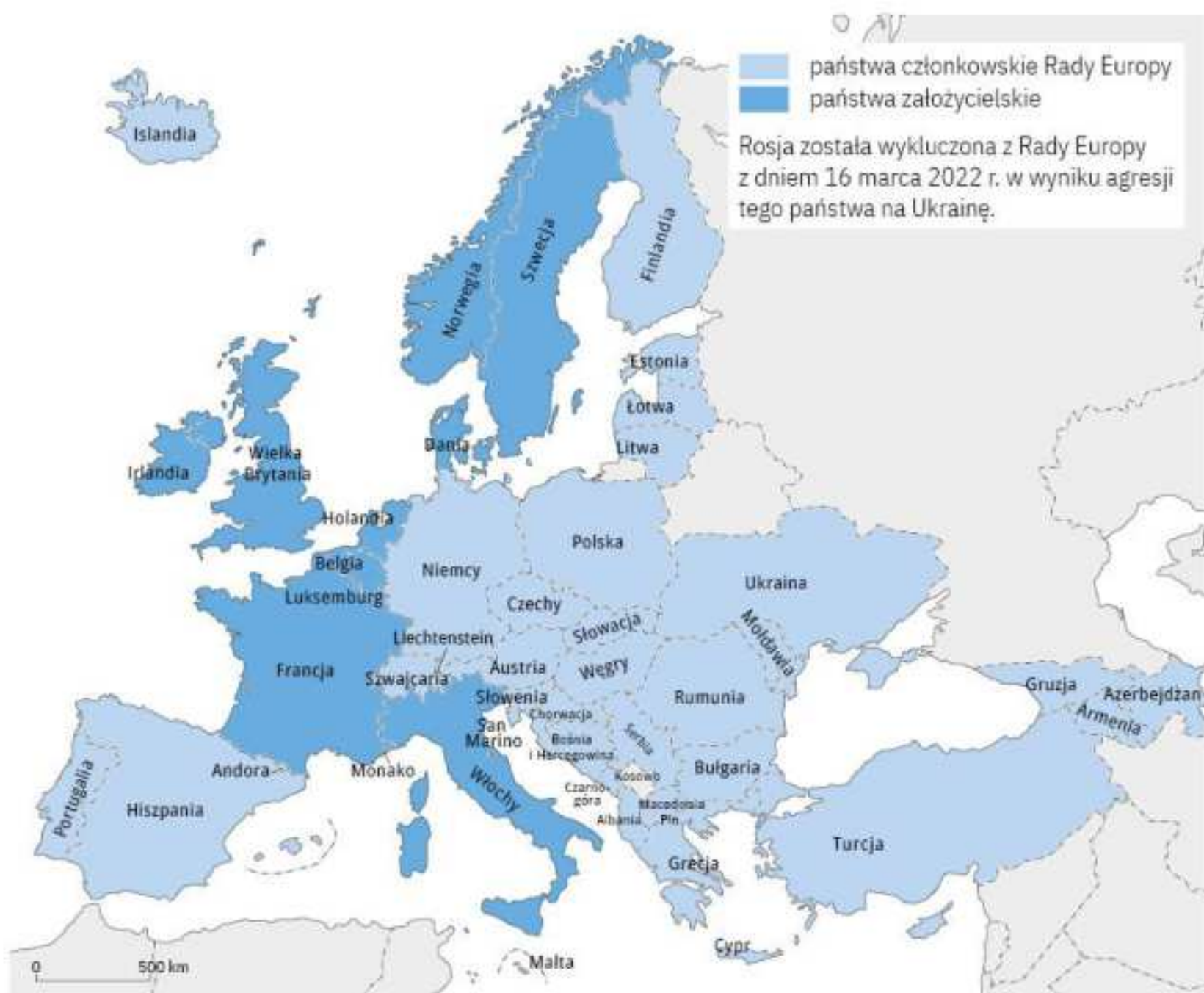
Europejska demokracja i dobrobyt drogą do jedności Europy Zachodniej

Rozwój powojennej gospodarki pokazał, że międzynarodowa współpraca i wzajemne znoszenie barier w wymianie handlowej przynoszą znacznie szybszy rozwój niż ochrona własnego rynku przed konkurencją i dążenie do samowystarczalności.

Flaga Rady Europy (obecnie też Unii Europejskiej), wybrana z wielu wersji, które przedstawił francuski rysownik Arsène Heitz (czytaj: arsin hajc)

W Europie Zachodniej, odciętej od ZSRS i jego strefy wpływów przez **żelazną kurtynę**, dominowały państwa demokratyczne, które przyjęły wspólny katalog praw człowieka. **W 1949 r.** dano temu wyraz, **powołując** istniejącą do dzisiaj **Radę Europy**. Jej członkowie w 1950 r. przyjęli, sukcesywnie uzupełnianą, **Europejską Konwencję Praw Człowieka** i powołali do jej przestrzegania **Europejski Trybunał Praw Człowieka**. Odtąd o byciu Europejczykiem miały formalnie stanowić: poszanowanie prawa do życia, wolności osobistej, wolności myśli i zrzeszania się, prawa do własności i sprawiedliwego procesu sądowego, prawa do zawierania małżeństw oraz zakaz tortur i niewolnictwa.

Państwa założycielskie oraz państwa obecnie wchodzące w skład Rady Europy (na mapie oznaczono współczesne granice państw)

Chrześcijańskie demokracje i integracja europejska

Na przełomie lat 40. i 50. w Europie Zachodniej doszły do władzy partie **inspirowane ideologią chrześcijańskiej demokracji**. Jej liderzy i działacze widzieli w **chrześcijańskiej tożsamości Europejczyków podstawę jednoczenia się narodów europejskich**.

Impuls do integracji wyszedł z Francji. Według niej naczelnym problemem polityki zagranicznej było poddanie odbudowywanych Niemiec Zachodnich kontroli międzynarodowej, w której to Francja, a nie USA odgrywałyby wiodącą rolę.

Kolejna francuska inicjatywa, pierwotnie również pomyślana jako narzędzie kontroli nad centrum gospodarki niemieckiej – Zagłębiem Ruhry, odniosła spektakularny sukces. **W 1950 r. francuski minister spraw zagranicznych**

Robert Schuman, w latach 1948–1953 francuski minister spraw zagranicznych, jeden z ojców zjednoczonej Europy

Robert Schuman (czytaj: szuman), którego współpracownikiem był Jean Monnet (czytaj: żan mone), **zaproponował powołanie europejskiej organizacji mającej kontrolować i rozwijać fundament gospodarki europejskiej, czyli wydobywanie węgla i produkcję stali, przez znoszenie ciał.** Pomysł łączył trzy potrzeby: budowania jedności europejskiej, opartej na współdziałaniu Francji i Niemiec, integracji gospodarczej, mającej przynieść wzrost produkcji całej Europie Zachodniej, oraz solidarnego przeciwstawienia się zagrożeniu ze strony Związku Sowieckiego.

Poparcie dla francuskiego pomysłu zgłosił niemiecki kanclerz **Konrad Adenauer**. We współdziałaniu z Francją Adenauer widział okazję do ekspansji niemieckiego przemysłu, zacieśniania więzi z niekomunistyczną Europą Zachodnią, nawet za cenę utrwalenia podziału na dwa państwa, oraz przeciwwagę dla amerykańskiej kontroli nad Republiką Federalną Niemiec.

Konrad Adenauer, kanclerz RFN z ramienia chadeckiej partii CDU (Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna, niem. *Christlich Demokratische Union*) w latach 1946–1966, wita się z Jeanem Monnetem, zwolennikiem integracji europejskiej

Poparcie pomysłu ze strony kolejnego **chadeckiego premiera – Włocha – Alcide De Gasperiego** (czytaj: alcide) sprawiło, że inicjatywa Schumana nabrała tempa. Poparcie wyraziły państwa Beneluksu: Belgia, Holandia i Luksemburg. **W 1951 r. podpisano traktat paryski** (wszedł w życie w 1952 r.) powołujący do życia **Europejską Wspólnotę Węgla i Stali (EWWiS)**. Sześć państw założycielskich, zamiast – jak dotąd – walczyć o surowce, zobowiązało się wspólnie regulować ich wydobywanie oraz znosić bariery w handlu nimi. Efekty współdziałania gospodarczego były tak korzystne, że kolejne porozumienie podpisano już w 1957 r. Były to traktaty rzymskie, które rozszerzyły wolny rynek na pozostałe dobra i surowce. **Na mocy traktatów rzymskich powstały Europejska Wspólnota Gospodarcza**, mająca doprowadzić do powstania wspólnego rynku, oraz **Europejska Wspólnota Energii Atomowej (Euratom)**, mająca rozwijać przyszłościową – po węglu – branżę energetyczną.

Alcide De Gasperi, włoski premier w latach 1945–1953, reprezentujący chrześcijańską demokrację

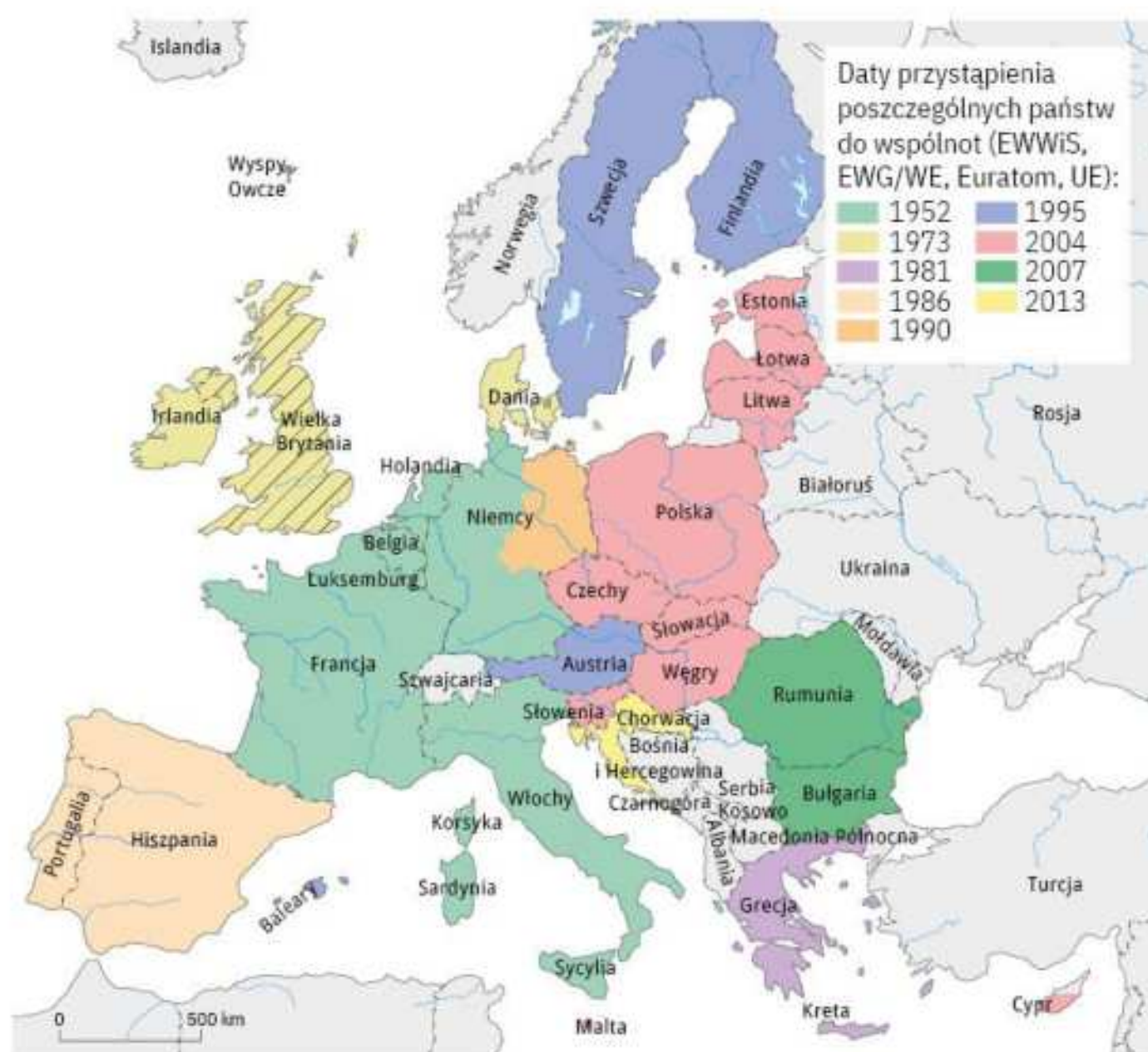
Wzrost produkcji przemysłowej w wybranych państwach zachodnich w latach 1954–1962

Kraj	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Stany Zjednoczone	94	106	109	110	103	116	119	120	130
Wielka Brytania	107	112	112	114	113	119	127	129	130
Francja	109	117	126	136	142	143	154	163	173
RFN	112	129	140	146	151	162	181	192	200
Włochy	109	118	128	137	146	160	182	200	218
Japonia	–	114	142	165	167	197	244	292	316
Kanada	–	–	119	120	–	129	129	133	143
Hiszpania	104	117	129	136	148	165	165	182	204
Grecja	122	131	134	145	162	185	185	198	209

Źródło: R.M. Robertson, *History of the American Economy*, New York, 1964, s. 454; C.M. Cipolla (red.), *The Fontana Economic History*, Collins/Fontana 1978, t. VI (2), s. 687–695; *Statistical Yearbook of the United Nations*, New York 1965, s. 160, 162.

TEMAT DO DYSKUSJI

Przeanalizuj dane w tabeli i odnieś się do tezy: powstanie Wspólnot Europejskich miało pozytywny wpływ na rozwój gospodarczy ich członków.

Etapy rozszerzania Unii Europejskiej

Ważnym zadaniem było takie określenie kompetencji poszczególnych organizacji, by nie naruszały one suwerenności państw członkowskich. Wspólne dla wszystkich z nich było **Zgromadzenie**, wybierane demokratycznie w państwach członkowskich. Jego zadaniem była kontrola pozostałych instytucji Wspólnot, ale bez władzy ustawodawczej wykraczającej poza ramy traktatów. Spory między państwami członkowskimi miał rozstrzygać **Trybunał Sprawiedliwości**. Każda ze Wspólnot miała własny organ zarządzający, czyli **Komisję** – organ władzy wykonawczej, oraz **Radę Ministrów**, do której wchodziłi przedstawiciele rządów państw członkowskich. Ta ostatnia instytucja otrzymała najwyższe kompetencje, co miało zagwarantować, że suwerenne interesy państw narodowych tworzących Wspólnotę, nie zostaną naruszone.

TEMAT DO DYSKUSJI

Na integrację europejską wpłynęły wydarzenia II wojny światowej oraz zimnej wojny – podyskutujcie o słuszności tego stwierdzenia. Zgromadźcie w grupach argumenty za słusznością twierdzenia i argumenty przeciw niemu, a następnie przedstawcie je na forum klasy.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw wpływ II wojny światowej na tempo odbudowy powojennej Europy.
2. Podaj przykłady zaangażowania USA w rozwój gospodarczy Europy po 1945 r.
3. Wymień najważniejsze traktaty, które doprowadziły do zjednoczenia się Europy Zachodniej.
4. Omów pojęcie globalizacji w odniesieniu do przemian gospodarczych po II wojnie światowej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Odbudowa Europy Zachodniej po II wojnie światowej** postępowała znacznie szybciej niż po I wojnie światowej. Wynikało to z efektów rewolucji przemysłowej rozpoczętej w XIX w. oraz z postępu technicznego i organizacyjnego **zapoczątkowanego w okresie II wojny światowej**. Na szybkie tempo rozwoju powojennej Europy znacząco wpłynęły Stany Zjednoczone, zainteresowane globalną ekspansją ekonomiczną, której narzędziem był m.in. **plan Marshalla**.
- Sukces powojennej odbudowy Europy Zachodniej wynikał z **reform gospodarki liberalnej**, mających na celu usprawnienie mechanizmów służących zapewnieniu dobrobytu wśród średnich i niższych warstw społeczeństwa.
- **Integracja gospodarcza i polityczna Europy Zachodniej** została podjęta, aby zapobiec odrodzeniu się imperializmu niemieckiego, wykorzystać możliwości globalizacji gospodarki, a także aby przeciwstawić się ekspansji Związku Sowieckiego.
- Integracja Europy Zachodniej **przyspieszyła wzrost gospodarczy** jej państw, upowszechniła dobrobyt wśród jej mieszkańców i utrwaliła ustrój demokratyczny. Ponadto spowodowała, że skończył się okres, w którym mechanizmem rozwoju gospodarek państwowych była rywalizacja między mocarstwami i państwami Europy.
- Proces integracji Europy wynikał z inicjatyw partii chrześcijańsko-demokratycznych i ich liderów: **Roberta Schumana, Konrada Adenauera, Alcide De Gasperiego**.

4. Ekspansja komunizmu w Azji

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o ekspansji komunizmu w Azji Wschodniej i o podziale Chin na komunistyczną Chińską Republikę Ludową oraz istniejącą na Tajwanie Republikę Chin;
- zrozumiesz naturę totalitarnego systemu władzy w Chinach;
- dowiesz się, czym był tzw. Wielki Skok.

Powstanie Chińskiej Republiki Ludowej

Chiny i Korea po II wojnie światowej

Chiny – należące do największych państw na świecie pod względem zajmowanej powierzchni, a pod względem liczby mieszkańców najludniejsze – w niewielkim stopniu liczyły się na arenie międzynarodowej. **Na początku XX w. 90% Chińczyków mieszkało na wsi. Nie potrafili oni pisać ani czytać. Do uprawy używali prymitywnych narzędzi, a zyskami musieli dzielić się z panami feudalnymi.** Elity chińskie (Mandaryni), wykształcone zgodnie z myślą Konfucjusza (starożytnego chińskiego filozofa), za polityczny i społeczny ideał uważały posłuszeństwo okazywane zwierzchnikom. Członkowie rodziny powinni być posłuszni ojcu rodziny, ojciec – urzędnikom państwowym, a ci – cesarzowi, określanemu jako „Syn Nieba”.

Dopóki Chiny tkwiły w izolacji, nikt nie był w stanie zagrozić stabilności ich porządku politycznego i społecznego. Sytuacja zmieniła się, kiedy w połowie XIX w. w chińskich portach pojawili się Europejczycy, a potem Amerykanie. To, co dotąd wydawało się systemem stworzonym przez samo Niebo, okazało się stanem zacofania i słabości. Mocarstwa światowe tworzyły enklawy na terytorium chińskim (np. Wielka Brytania – Hong Kong) lub traktowały Chiny jako rynek zbytu dla swoich towarów (np. USA). Dodatkowo do podziału Chin na przełomie XIX i XX w. przystąpiła Japonia, która zajęła Tajwan i Koreę.

Długofalowe oddziaływanie Europy miało też pozytywne skutki. Elity chińskie, wyedukowane na sposób zachodni, tworzyły programy modernizacji Chin i ich wyzwolenia spod dominacji mocarstw. W wyniku rewolucji wymierzonej w rządy cesarskie **na przełomie 1911 i 1912 r. Chiny przekształcono z cesarstwa w republikę.**

Największe poparcie społeczne miała w tym okresie **Partia Narodowa, zwana Kuomintangiem**. Członkowie tej partii wywodzili się ze środowisk **nacjonalistycznych i liberalnych**. Jej przywódca – Sun Jat-sen – dążył do objęcia władzy nad całym krajem. Nie był jednak w stanie opanować północy Chin, gdzie władzę sprawowali dowódcy wojskowi. Pozbawiony poparcia ze strony państw zachodnich Sun Jat-sen podjął w 1923 r. współpracę z ZSRS i chińskimi komunistami. W 1925 r. na czele Kuomintangu stanął **Czang Kaj-szek**. Zerwał on ostatecznie współpracę z komunistami i stał się faktycznym przywódcą Republiki Chińskiej. Kuomintang

Francuska karykatura z końca XIX w. przedstawiająca Chiny dzielone przez mocarstwa kolonialne na strefy wpływów

Czang Kaj-szek (1887–1975),
szef Kuomintangu, przywódca
Chin, od 1950 r. do 1975 r.
prezydent Republiki Chińskiej
na Tajwanie

Mao Zedong (1893–1976)
w 1935 r.

przekształcił się w partię o prawicowym, nacjonalistycznym charakterze, z autorytarnym rządem.

Chiny mozolnie rozwijały przemysł i handel. Zwiększała się liczba mieszkańców umiejących pisać i czytać. Te zmiany mogły długofalowo zmodernizować kraj, ale powiększyły tylko kontrast między wsiami a nielicznymi miastami.

Pod koniec 1927 r. komuniści zorganizowali Chińską Armię Czerwoną, a w 1931 r. ogłosili powstanie Chińskiej Republiki Rad. Przez wiele lat prowadzili wojnę domową z wojskami Czang Kaj-szeka. W 1934 r. osłabiona przez atak Kuomintangu armia chińskich komunistów rozpoczęła tzw. Długi Marsz. Przedostała się z południowo-wschodnich Chin na zachód, a następnie na północ kraju. W trakcie marszu przywódcą Komunistycznej Partii Chin (KPCh) i wojsk komunistycznych został **Mao Zedong**.

W latach 30. Chiny stały się obiektem inwazji japońskiej. W 1931 r. Japończycy zajęli Mandżurię, a w 1937 r. zaatakowali Chiny. W wyniku tych wydarzeń wojna domowa między Kuomintangiem a komunistami została zawieszona. Obie strony porozumiały się w sprawie wspólnej walki z Japończykami, jednak ich współpraca miała ograniczony charakter.

Kapitulacja Japonii, podpisana 2 września 1945 r., zastała część Chin pod okupacją pokonanej już Cesarskiej Armii Japońskiej, której oddziały rozpoczęły ewakuację do kraju. Dało to sygnał do wyścigu między Czang Kaj-szekiem i Mao Zedongiem o to, kto pierwszy przejmie opuszczone przez okupantów tereny i uzyska przewagę w nadchodzącej nieuchronnie wojnie domowej.

Mao, w przeciwieństwie do Czanga Kaj-szeka, swoją siłę widział na chińskiej wsi. Tam, gdzie pojawiali się partyzanci KPCh, likwidowano lub ograniczano feudalne zależności chłopów od panów, a żołnierze Mao mieli surowy zakaz wyzyskiwania mieszkańców wsi. Jeśli takie metody nie działały na korzyść komunistów, niszczyli oni całe społeczności.

W latach 1946–1949 doszło do **wznowienia wojny domowej** w Chinach między **KPCh a Kuomintangiem**, który obiecywał błyskawiczną i sprawiedliwą modernizację państwa. Większość mieszkańców wsi poparła Mao. Czangowi nie pomogło nawet uzbrojenie na masową skalę dostarczane przez Amerykanów od 1946 r. Rozczarowanie wobec Czanga było widoczne też w miastach. Komunistów popierali nie tylko robotnicy, lecz także duża część chińskiej inteligencji oraz klasy średniej. Ludność była zniechęcona nieudolnością Kuomintangu w radzeniu sobie z hiperinflacją i przedłużającym się brakiem pokoju, mimo zakończenia II wojny światowej. Wierzone też deklaracje komunisty Mao Zedonga, że nie będzie likwidował własności prywatnej ani usuwał tych przedstawicieli klasy średniej i wyższej, którzy zadeklarują poparcie dla KPCh.

Pozostali zwolennicy Kuomintangu na czele z Czang Kaj-sze-kiem uciekli na Tajwan, będący nadal pod kontrolą władz Republiki Chińskiej. **Mao Zedong 1 października 1949 r. proklamował Chińską Republikę Ludową.** Bardzo szybko jedyną legalną partią, sprawującą pełnię władzy, stała się Komunistyczna Partia Chin.

Mao Zedong uczestniczy w przeglądzie wojsk po zajęciu Pekinu w marcu 1949 r., jadąc amerykańskim samochodem przejętym, jak wiele innych elementów uzbrojenia, z rąk Kuomintangu.

Mao Zedong proklamuje 1 października 1949 r. Chińską Republikę Ludową

Budowa chińskiego totalitaryzmu

Przewodniczący Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) Mao Zedong i jego towarzysze z Komunistycznej Partii Chin zdobyli władzę, gdyż przekonali do siebie chłopów i mieszkańców miast. Ludzie ci uwierzyli, że komuniści zakończą wojnę domową, szybko zmodernizują kraj i doprowadzą do narodowego pojednania. Zgodnie z zapowiedziami przedstawiciele klasy średniej i wyższej, **którzy uznają władzę komunistów, mieli uzyskać prawo do zachowania majątków**. Program komunistów, zawarty w przyjętej w 1949 r. tymczasowej ustawie zasadniczej ChRL, był jednak wewnętrznie sprzeczny. Nie dało się pogodzić planu szybkiej modernizacji z zachowaniem istniejącej struktury społecznej. Mao ogłosił ten plan tylko po to, by osłabić ewentualny opór przeciwko swojej władzy.

W 1950 r. przeprowadzono reformę rolną, która polegała na przekazaniu chłopom ziemi należącej do feudałów. Skutkiem tej reformy była śmierć co najmniej miliona właścicieli ziemskich. Celem reformy stało się przede wszystkim stworzenie dużych, teoretycznie bardziej wydajnych, **kolektywnych gospodarstw rolnych** kontrolowanych przez komunistyczne państwo. Początkowo jednak władze starały się zachęcić chłopów, by swoje małe gospodarstwa łączyli w większe i pracowali na nich wspólnie. Zamożniejsi gospodarze nie chcieli robić tego dobrowolnie, więc państwo zastosowało przymus. W wyniku represji **zginęły miliony mieszkańców** chińskiej wsi. Na przemianach zyskiwali jednak młodzi aktywiści, stający się lokalnymi liderami partyjnymi.

Do końca lat 50. prywatna własność w rolnictwie przestała istnieć. Praktycznie wszyscy **chłopi pracowali w gospodarstwach kolektywnych**, za co otrzymywali minimalne, pozwalające przeżyć wynagrodzenie w zbożu. Nadwyżkę, którą w normalnych warunkach mogliby sprzedać na rynku, oddawali po ustalonych niskich cenach państwu. Skromniej wyglądały statystyki wzrostu produkcji – 3,8% rocznie, gdyż brakowało maszyn rolniczych, nawozów sztucznych i wykwalifikowanych kadr.

Podobną politykę drobnych kroków komuniści zastosowali wobec właścicieli warsztatów i fabryk. Początkowo zachęcano ich w imię „wyzbywania się egoizmu” i „okazywania narodowej solidarności”, by oddali część (a potem całość) majątku, z obietnicą zachowania w nim stanowiska zarządców. Ci, którzy uwierzyli, szybko przekonali się, że komunistycznemu państwu nie należy w tej dziedzinie ufać. Wśród pracowników znaleźli się jednak tacy, którzy doceniali upokorzenie przez państwo swoich dotychczasowych pracodawców. Dlatego poparcie społeczne dla pozbawiania własności chińskiej klasy średniej i wyższej było duże.

Plakat propagandowy przedstawiający budowę przemysłu chińskiego w czasie pierwszego planu pięcioletniego

Jesteśmy dumni, że uczestniczymy w tworzeniu industrializacji naszego kraju.

ĆWICZENIE

Wyjaśnij, na czym polega propagandowy charakter ilustracji.

statyki, nawet nie w pełni wiarygodne, pokazały prawdziwy skok w produkcji węgla, stali, energii elektrycznej, ciężarówek i chemikaliów. Chińska gospodarka wzrastała. PKB osiągnęło poziom wyższy nawet o 8% w skali roku. To jednak w niewielkim stopniu przekładało się na wzrost poziomu życia przeciętnego obywatela. Ani przemysł lekki, ani produkcja dóbr konsumpcyjnych nie zostały uznane za priorytet rozwoju.

Istota socjalistycznych przemian chińskiej gospodarki polegała na **przejęciu przez komunistyczne władze całkowitej kontroli nad społeczeństwem** i jego zasobami. Dostępne środki inwestowano w rozwój gałęzi przemysłu ciężkiego i infrastruktury komunikacyjnej. Efektem był wzrost produkowanych dóbr, który pojawiał się błyskawicznie w porównaniu do rozwoju osiąganego w warunkach gospodarki rynkowej. Co ważne, właścicielem wyprodukowanych dóbr stawało się państwo, a nie prywatni właściciele. Ten skok pozwalał komunistom uspra-

Sama likwidacja własności prywatnej nie zapewniała znaczącego wzrostu produkcji i poprawy życia mas – konieczna była **industrializacja**. Aby to osiągnąć, Mao Zedong skorzystał z doświadczeń sowieckich. Początkowo traktował współpracę ze Związkiem Sowieckim jako długofalowy sojusz, konieczny Chinom w przewyżczeniu ich zacofania. Od 1953 do 1957 r., w trakcie pierwszego planu pięcioletniego, tysiące wysoko opłacanych sowieckich specjalistów pomagało Chińczykom w budowie fundamentów **gospodarki centralnie sterowanej, opartej na przemyśle ciężkim**. Charakterystyczne dla komunistycznych reform gospodarczych były zastąpienie własności prywatnej własnością państwową lub kolektywną oraz likwidacja wolnego rynku na rzecz ogólnego planowania. To nie popyt indywidualnych konsumentów miał wpływać na cele i ceny produkcji przedsiębiorców, ale decyzje komunistycznych polityków. W efekcie, zgodnie z radami sowieckich specjalistów, to przemysł ciężki miał stać się kołem zamachowym wielkiej przemiany gospodarczej Chin. Dostępne staty-

wiedliwić cenę przemian, którą płaciło całe społeczeństwo: śmierć milionów Chińczyków, wcześniej ograbionych z majątku, zmuszonych do ciężkiej pracy bez odpowiedniego wynagrodzenia.

Efekty pierwszego planu pięcioletniego jednak nie spełniły oczekiwań Mao Zedonga. Spodziewał się on błyskawicznego nadrobienia dystansu między Chinami a rozwiniętym Zachodem czy nawet ZSRS. Brakowało jednak kapitału, nowoczesnych technologii i wykwalifikowanej kadry zarządzającej. Wielkie inwestycje przemysłowe, wprowadzane wzorem sowieckim przez komunistycznych biurokratów, skutkowały równie wielkim marnotrawstwem.

Początkowo Mao widział rozwiązanie tej sytuacji w większym zaangażowaniu chińskiej inteligencji w budowę socjalizmu. Do tej grupy skierował w 1956 r. intrygujące wezwanie: „Niech rozkwita sto kwiatów i ściera się sto szkół myśli”. Do historii ten niespodziewany zwrot przeszedł jako **„Kampania Stu Kwiatów”**. Historycy do końca nie są zgodni, co Mao chciał osiągnąć przez ten ruch zachęcający do publicznej krytyki władz. Niektórzy uważają, że kampania była po prostu sprytnym posunięciem Mao mającym na celu ujawnienie się jego przeciwników. Inni sądzą, że sam Mao nie spodziewał się tak wielkiego żalu i niezadowolenia ze strony inteligencji. Krytyka tempa wprowadzania reform, tworzenia kolektywnych gospodarstw bez zapewniania im maszyn czy nawozów sztucznych, żądanie zrealizowania niemożliwych do osiągnięcia celów w produkcji szybko przekroczyły granice dopuszczalne w państwie totalitarnym. Zamiast swobody dyskusji **w 1957 r. rozpoczęła się kampania przeciwko „prawicowcom”, czyli czystka wymierzona przeciwko przede wszystkim intelektualistom, którzy ośmielili się skrytykować komunistów.**

Potęga totalitarnej władzy Mao była wielka – podobna do wymagającego bezwarunkowego posłuszeństwa cesarza dawnych Chin. Dlatego przeciwników bez problemu zwolniono z pracy, usunięto ze szkół i urzędów oraz zestano do laogai – rosnącej sieci chińskich obozów pracy niewolniczej.

Przypuszczalna, współczesna sieć chińskich obozów pracy niewolniczej – laogai

Totalitarny charakter ChRL przejawiał się nie tylko w rządach jednej partii i jej całkowitej kontroli nad gospodarką. Komuniści równie brutalnie dążyli do **monopolu w sferze światopoglądowej**. W chińskich realiach oznaczało to **atak na tradycyjne religie**: konfucjanizm, taoizm, buddyzm czy islam, ale też na napływające do Chin chrześcijaństwo. Dla socjalistów religia – tak jak własność prywatna – była reliktem przeszłości. Zniesienie wyzysku i wprowadzenie powszechnej edukacji miały skutkować usunięciem religii z życia obywateli. Nic takiego nie nastąpiło, więc komuniści bez skrupułów uciekli się do przemocy. Bezczęścili i niszczyli miejsca kultu, konfiskowali własność wspólnot religijnych, zamykali duchownych, mnichów i mniszki w więzieniach albo zsyłali ich do laogai czy mordowali. Próba wykorzenienia zwyczajów religijnych, towarzyszących ludziom w ważnych momentach ich indywidualnego i zbiorowego życia, nie dawała nadziei na szybki sukces. Komunistyczni aktywiści starali się zastąpić tradycyjne święta i festiwale uczestnictwem w partyjnych wiecach i publicznych obchodach wydarzeń politycznych. Lansowali kult osoby Mao Zedonga.

Atak na religię był także atakiem na **mniejszości**, które je wyznawały i na których budowały swoje poczucie tożsamości. Po zajęciu Tybetu władze chińskie w 1959 r. zmusiły do emigracji religijnego i politycznego zwierzchnika Tybetańczyków – XIV Dalajlamę. Obecnie przebywa on na wygnaniu w Dharamshali, indyjskiej części Tybetu.

XIV Dalajlama – nieuznawany przez ChRL duchowy przywódca Tybetańczyków

Wielki Skok Naprzód (1958–1962)

Celem tzw. Wielkiego Skoku miał być radykalny wzrost produkcji stali. Ustalono, że w kraju wciąż wiejskim nie powstaną wielkie centra przemysłowe, a ośrodki produkcji stali zostaną ulokowane na wsi. Poddani już całkowitej kontroli państwa **chłopi mieli w rewolucyjnym zapale wytapiać dziesiątki milionów ton stali w małych piecach, zwanych dymarkami**, wykorzystywanych w starożytności do wytopu żelaza. Efekty niesłychanej mobilizacji społecznej szybko można było zauważyć.

ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

Do końca lipca zbudowano zgodnie z meldunkami 30–50 tysięcy takich pieców. W sierpniu 190 tysięcy, 700 tysięcy do końca września i milion w październiku. 100 milionów ludzi brało udział w „bitwie o stal”. Niestety produkt całego tego wysiłku okazał się w dużym stopniu bezużyteczny...

J.K. Fairbank, *Historia Chin*, Warszawa 2003, s. 344.

Wielki Skok doprowadził do największego marnotrawstwa pracy ludzkiej w historii, a także do jednej z **największych katastrof w dziejach ludzkości**. Chłopi, mobilizowani do pracy przy wytapianiu żelaznego złomu, nie mieli czasu na pracę na roli. Wielu z nich, aby wypełnić produkcyjne normy, przetapiało swoje żelazne narzędzia, co dodatkowo paraliżowało prace polowe. Władze domagały się spełnienia coraz większych celów w produkcji i ilości dostarczanego zboża, którego było jednak coraz mniej. **W 1958 r.** rozpoczął się **głód**, który do 1960 r. spowodował **śmierć od 15 do nawet 40 mln osób**. Doszło do załamania się przemysłu. Wielki Skok Naprzód stał się komunistyczną zbrodnią przeciwko własnemu narodowi. Rządy Mao Zedonga znalazły się w kryzysie.

TEMAT DO DYSKUSJI

Chiny pod rządami Mao Zedonga w dziedzinie polityki gospodarczej dokonały prawdziwego skoku naprzód, lecz cena tego rozwoju była przerażająca. Oceń słuszność powyższej tezy, rozważając argumenty za i przeciwko niej.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij przyczyny zdobycia władzy w Chinach przez komunistów Mao Zedonga.
2. Na przykładzie „Kampanii Stu Kwiatów” oraz polityki wobec społeczności religijnych wyjaśnij totalitarny charakter ChRL.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W rezultacie wojny domowej w Chinach zwyciężyli **komuniści z Komunistycznej Partii Chin pod wodzą Mao Zedonga. 1 października 1949 r.** Mao proklamował powstanie **Chińskiej Republiki Ludowej**. Pokonany **Czang Kaj-Szek, lider Partii Narodowej (Kuomintangu)**, schronił się ze swoimi zwolennikami na Tajwanie. Tam, pod osłoną USA, rządził jako prezydent Republiki Chin. Konflikt Chin i Tajwanu trwa do dzisiaj.
- Budowa państwa socjalistycznego w Chinach oznaczała powstanie **systemu totalitarnego**, w którym KPCh jako jedyna siła polityczna kontrolowała wszystkie sfery życia politycznego, ekonomicznego, społecznego i kulturalnego. Klasy społeczne związane z istnieniem własności prywatnej, krytyczna wobec władzy inteligencja oraz społeczności religijne były eliminowane.
- Wprowadzenie **socjalizmu w Chinach** dzięki gospodarce centralnie sterowanej miało służyć szybkiemu rozwojowi przemysłu i rolnictwa. W praktyce polityka tzw. **Wielkiego Skoku** doprowadziła do jednej z największych klęsk głodu wywołanego przez człowieka.

5. Polska po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- określisz skalę strat wśród obywateli II Rzeczypospolitej w czasie II wojny światowej;
- dowiesz się, jakie straty materialne poniosła Polska i w jakim stopniu zostały one zrekomensowane reparacjami wypłaconymi przez Niemcy i ZSRS;
- przeanalizujesz zmiany struktury etnicznej i wyznaniowej Polski;
- przeczytasz o ofiarach wśród polskiej inteligencji podczas II wojny światowej;
- wskażesz metody, za pomocą których Związek Sowiecki kontrolował państwo polskie po II wojnie światowej.

Koniec Polski wieloetnicznej i wieloreligijnej

W 1939 r. II Rzeczpospolita, zajmująca obszar 388 tys. km², zamieszkiwało nieco ponad 35 mln mieszkańców. Na podstawie spisu powszechnego z 1931 r. wiadomo, że 69% obywateli II RP deklarowało język polski jako język ojczysty.

Do najliczniejszych mniejszości narodowych należeli Ukraińcy, których było ok. 14%, oraz Żydzi, liczący ok. 10% obywateli. Ogólne statystyki nie dają pełnego obrazu etniczno-religijnej mozaiki II RP, gdyż np. w Łodzi liczącej 672 tys. mieszkańców Żydów było ok. 35%.

Rekonstrukcja symbolicznej ulicy jednego z miast II Rzeczypospolitej w Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

Dzisiejsza III Rzeczpospolita znacznie różni się od Polski sprzed 80 lat. Liczba jej mieszkańców wyraźnie nie wzrosła – w 2011 r. wynosiła ok. 38 mln. Jednak aż 95% z nich zadeklarowało polską narodowość. Odsetek Polaków wzrośnie, jeśli dołączymy do nich i tych, którzy uważają się za np. Kaszubów czy Ślązaków, ale jednocześnie uznają swoją polską tożsamość. Będzie to wówczas 97% obywateli III RP.

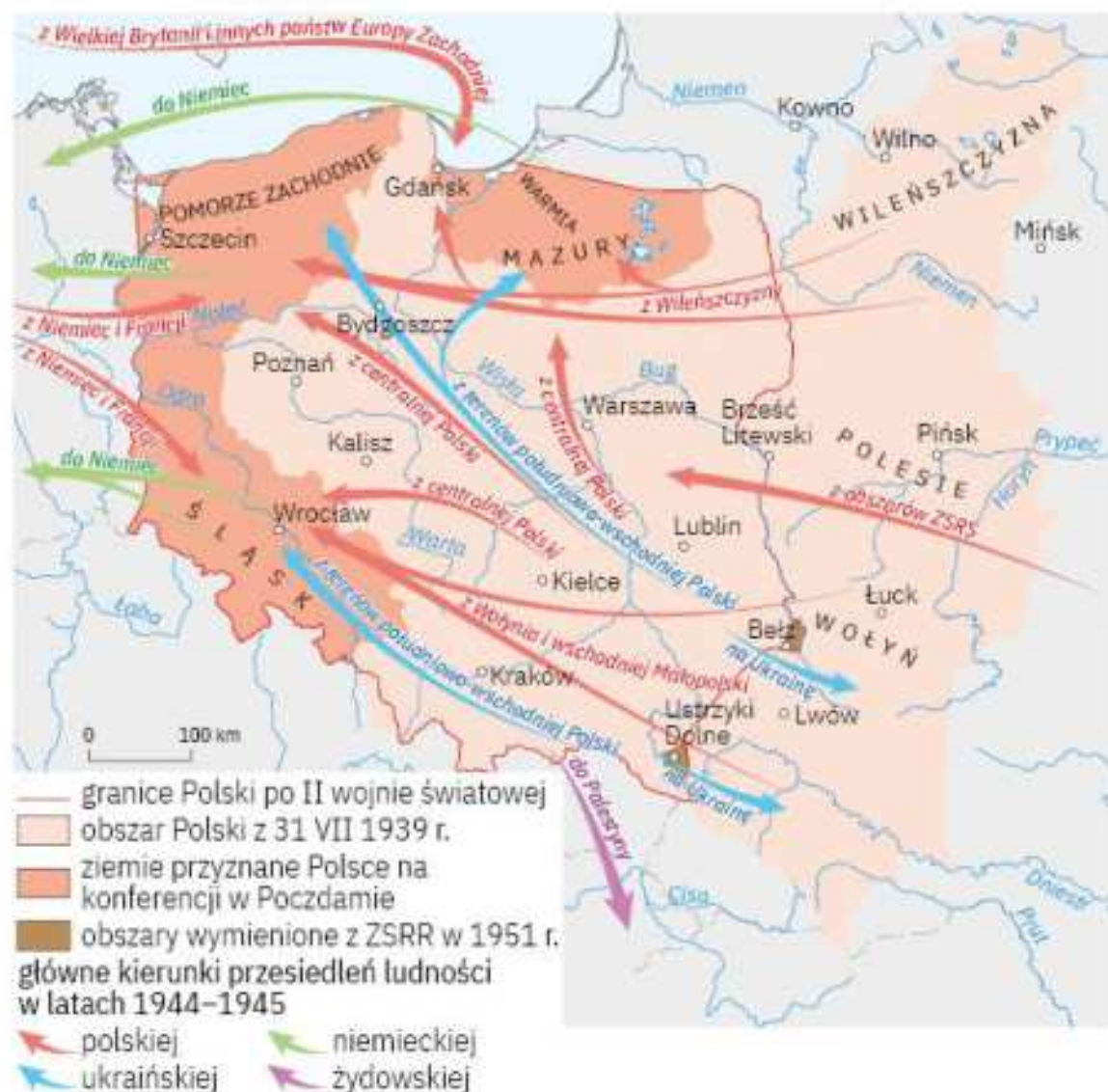

Zmiany granic państwowych i Polski po 1945 r. oraz główne wyznania

Tak odmienna struktura etniczna i wyznaniowa dzisiejszej Polski to bezpośredni efekt II wojny światowej. W wyniku Holocaustu zginęło ok. 2,9 mln (85%) polskich Żydów. Nawet 2,7 mln etnicznych Polaków padło ofiarą przede wszystkim niemieckiego i sowieckiego terroru, a w mniejszym stopniu także ludobójstwa popełnionego przez ukraińskich nacjonalistów. Do tego należy doliczyć nawet setki tysięcy zabitych Białorusinów czy Ukraińców. Ze względu na brak dokładnych źródeł nigdy nie uda się ustalić ostatecznej **liczby ofiar II wojny światowej wśród obywateli II Rzeczypospolitej**, jednak większość historyków szacuje ją na **ok. 6 mln**.

Utrata przez Polskę milionów obywateli była także efektem zmian granic. W efekcie postanowień konferencji jałtańskiej z lutego 1945 r. granica Polski na Wschodzie została wytyczona wzdłuż rzeki Bug. Dawne polskie Kresy Wschodnie z Wilnem i Lwowem, stały się częścią ZSRS. Na konferencji w Poczdamie, w lipcu i sierpniu 1945 r., jako rekompensata zostały przekazane Polsce ziemie na Wschód od Odry i Nysy Łużyckiej. **Tak narodziła się dzisiejsza Polska**, rozciągająca się **między Bałtykiem, Karpatami oraz Bugiem i Odrą na obszarze 312 tys. km² – terytorium o 20% mniejszym niż przed wybuchem wojny.**

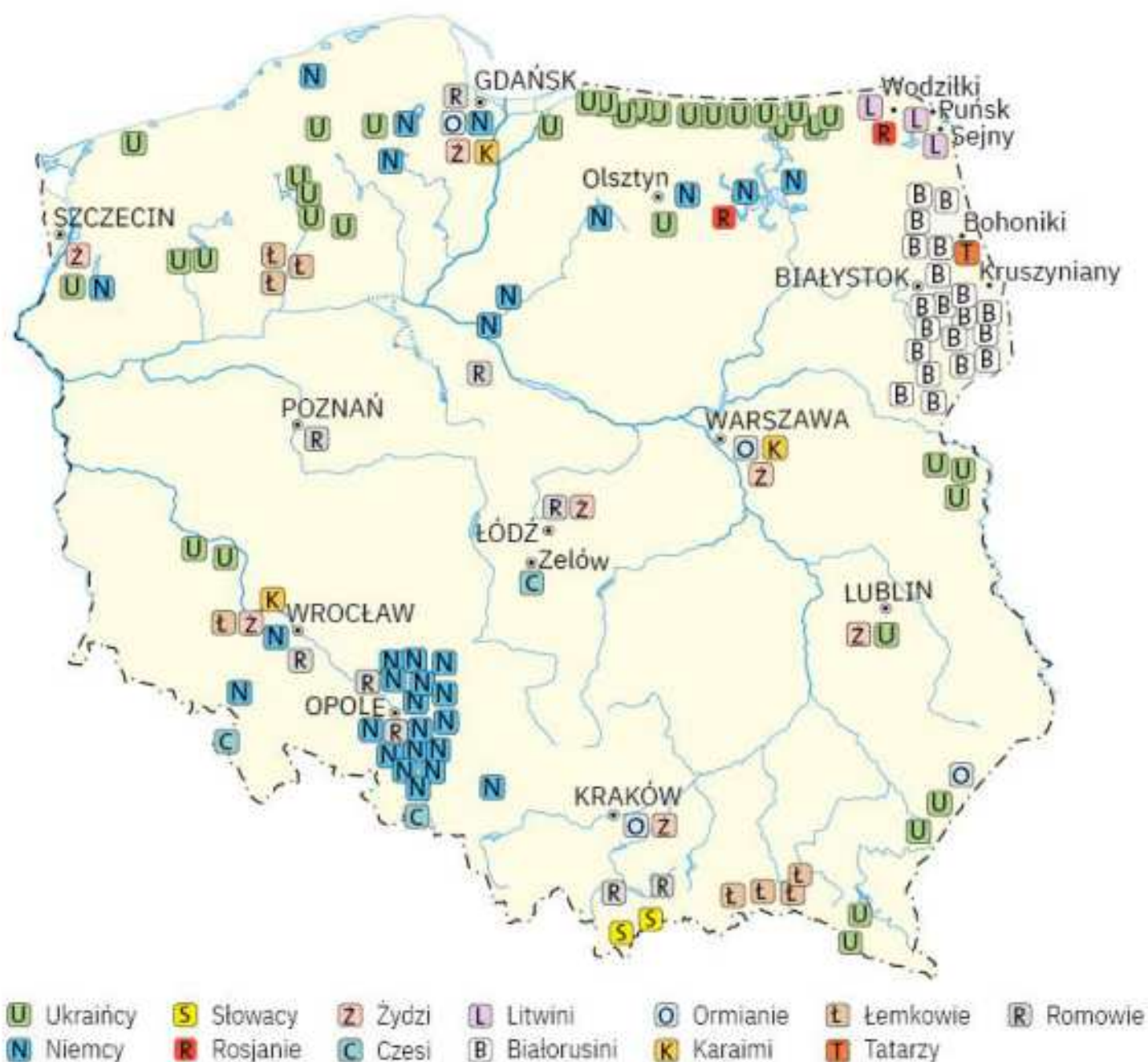
Nowe państwo polskie decyzją Wielkiej Trójki miało być jednorodne etnicznie. Aby tak się stało, ponad **7 mln ludzi musiało zmienić swoje miejsce zamieszkania**. Do Niemiec wyjechało ok. 4 mln Niemców z terenów przyłączonych po wojnie do Polski: Śląska, Pomorza Zachodniego, Gdańska i południowej części Prus Wschodnich. Osiedlali się tu Zabuzanie – ok. 1,5 mln Polaków przesiedlonych z terenów przyłączonych do ZSRS. Na te obszary Polski trafiło także ok. 150 tys. Ukraińców. Zdecydowali się oni pozostać w Polsce, ale nie pozwolono im już mieszkać na jej południowo-wschodnich terenach. Pozostali Ukraińcy oraz Białorusini i Litwini – ok. 0,5 mln – zostali przesiedleni do Związku Sowieckiego. Na Zachód i do Palestyny wyjeżdżali przez Polskę ocaleni z Zagłady Żydzi, których opuściło Europę Środkową i Wschodnią nawet 200 tys.

Z Niemiec wracały setki tysięcy Polaków: wywiezieni przymusowi robotnicy, więźniowie obozów koncentracyjnych, a także porwane przez Niemców dzieci. Do Polski przybywała również część żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie: walczący wcześniej w Bitwie o Anglię, obrońcy Tobruku w Afryce Północnej, zdobywcy Monte Cassino we Włoszech czy zwycięzcy spod Falaise (czytaj: falez) we francuskiej Normandii.

Kierunki powojennych migracji na terenie Polski

Według spisu powszechnego z 1950 r. Polska liczyła 25 mln obywateli, z których 24,4 mln opisano jako Polaków. Jednak w tej liczbie zawarto także przodków osób, które dzisiaj identyfikują się jako Kaszubi, Ślązacy i Mazurzy. Tak narodziła się Polska znana nam obecnie: jednorodna etnicznie i religijnie.

Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

Wojenna zagłada polskiej inteligencji

Szczególną rolę w przekazywaniu tradycji i tworzeniu kultury narodowej odgrywała **inteligencja**, którą w czasie II wojny światowej zwalczali zarówno Niemcy, jak i Sowieci. **Niemcy** planowali rozprawę z polskimi elitami jeszcze przed wojną. Kompletowali **listy nazwisk Polaków przeznaczonych do eksterminacji**. W listopadzie 1939 r. wysłali do obozu koncentracyjnego kadrę naukową Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W Piaśnicy pod Wejherowem rozstrzelali ponad 2 tys. przedstawicieli polskiej inteligencji z Pomorza. W lipcu 1941 r. po zajęciu Lwowa wymordowali część kadry Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie.

Wśród ofiar codziennych represji ze strony Sowietów znalazła się polska inteligencja. Jej przedstawiciele zginęli w czasie **mordu katyńskiego**, pod Katyniem, Charkowem, a także w siedzibie NKWD w Twerze. Wśród **zabitych ok. 22 tys. oficerów Wojska Polskiego, Korpusu Ochrony Pogranicza i policjantów** byli **powołani na czas wojny do służby prawnicy, lekarze, urzędnicy, nauczyciele i przedsiębiorcy**.

Dramat bilansu ofiar polskiej inteligencji podsumowali autorzy *Historii Polski 1918–1945*.

ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

Tylko spośród ok. 450 tysięcy osób, które w okresie II RP legitymowały się wykształceniem wyższym, średnim ogólnokształcącym i zawodowym, zginęło 37,5% ludzi z wyższym wykształceniem, 30% absolwentów szkół średnich ogólnokształcących i 53,3% wychowanków szkół zawodowych.

C. Brzoza, A.L. Sowa, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 697.

Zniszczenie dorobku materialnego

Cały okres istnienia II Rzeczypospolitej został poświęcony na odbudowę zniszczeń materialnych z czasów I wojny światowej oraz integrację gospodarczą ziem Polski połączonych z trzech różnych zaborów. W 1939 r. poziom produkcji osiągnął wartość sprzed 1914 r. II wojna światowa zniszczyła ten dorobek. Według opublikowanego w 2004 r. *Raportu o stratach wojennych Warszawy* zginęło ok. 700 tys. warszawiaków – ponad połowa tych, którzy mieszkali w stolicy w 1939 r. Zniszczono ok. 70% budynków, w tym 90% zabytkowych, a także wszystkie dworce i mosty. Zniszczone były wszystkie duże porty. Szacunkowa wartość utraconego w ten sposób majątku według autorów raportu wynosi obecnie ponad 45 mld dolarów liczonych według dzisiejszej siły nabywczej.

W skali całego kraju straty były podobnie katastrofalne. **Ogólnie wartość strat majątku narodowego szacuje się na 38% – najwięcej w całej Europie.** Dochód narodowy spadł do 33% jego przedwojennej wartości.

Straty materialne w niektórych krajach europejskich według wartości z 1938 r.

Państwo	Straty w mld dolarów wg wartości z 1938 r.	Straty w dolarach na mieszkańca
ZSRS	128,0	840
Francja	21,1	504
Polska	16,9	626
Jugosławia	9,1	601
Holandia	4,4	520
Czechosłowacja	4,2	407
Grecja	2,5	368
Belgia	2,3	277
Norwegia	1,3	434

R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1989*, Warszawa 2010, s. 560.

Polska, mimo że skończyła wojnę w obozie zwycięzców, nie dostała właściwej rekompensaty za utracony majątek. Należne ze strony Niemiec **reparacje** miał przekazać **Związek Sowiecki** w ilości 15% dóbr, które sam otrzymał. Jednak Moskwa powiązała to z obowiązkiem dostarczania przez Polskę węgla po cenach stanowiących ok. 10% ceny rynkowej. W efekcie egzekwowanie przez Polaków spłaty reparacji stało się nieopłacalne. Ostatecznie w 1953 r. Związek Sowiecki zdecydował o zakończeniu pobierania **reparacji od Niemiec**. W zamian zaproponował Polsce zniesienie tej swoistej daniny węglowej. Rząd polski przystał na tę propozycję. Od tego momentu wszelkie próby otworzenia kwestii spłaty należnych odszkodowań kończą się niepowodzeniem. Od 2017 r. rząd polski przygotowuje raport mający oszacować wartość reparacji, które rząd niemiecki powinien wypłacić Polsce za zniszczenia wojenne dokonane przez III Rzeszę. Trudno przewidzieć, jak dalej potoczy się ta sprawa, gdyż z żądaniem zapłaty odszkodowań występują też inne kraje, np. Grecja.

Sytuacja polityczna po zakończeniu wojny

W lutym 1945 r. na konferencji w Jaltie Wielka Trójka ogłosiła zasady powołania powojennych władz Polski. Stanowiło to zapowiedź odebrania prawa do reprezentowania Polaków rządowi Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie, funkcjonującemu legalnie w Londynie. Mocarstwa oddały w tej dziedzinie inicjatywę tzw. **Rządowi Tymczasowemu**, powołanemu **31 grudnia 1944 r.** przez polskich komunistów, całkowicie zależnych od Związku Sowieckiego.

Edward Osóbka-Morawski
(1909–1997), polityk PPS,
zwolennik komunistów,
premier TRJN

Rząd Tymczasowy, z prokomunistycznym socjalistą Edwardem Osóbką-Morawskim jako premierem, wraz z „demokratycznymi politykami z kraju i zagranicy” miał doprowadzić do wyłonienia organu odpowiedzialnego za **przygotowanie wolnych wyborów**. Proces sowietyzacji Polski przebiegał jednak stopniowo, z zachowaniem pozorów dobrowolności. Stalin chciał nie tylko kontrolować Polskę czy Europę Środkową, lecz także budować wpływy za pomocą lokalnych partii komunistycznych w krajach Europy Zachodniej.

W wyniku niekorzystnych dla Polski ustaleń sojuszników Polski – USA i Wielkiej Brytanii – w Jałcie w polskich elitach niepodległościowych doszło do podziału. Niektórzy politycy zamierzali podjąć grę narzuconą przez Stalina. Z kolei inni odmawiali wszelkiego kompromisu oraz zapowiadali kontynuację walki o pełną niepodległość. Niestety, żadna z tych postaw nie dawała szans na sukces, gdyż realnie o przyszłości Polski decydował Stalin.

Zwolennikiem rozmów z komunistami był **Stanisław Mikołajczyk**, polityk Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL). Wziął on udział w rozmowach w Moskwie, gdzie usiłował negocjować z polskimi komunistami skład nowego rządu. **28 czerwca 1945 r.**, zgodnie z porozumieniami jałtańskimi, powstał Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRJN), którego premierem został **Edward Osóbka-Morawski**, polityk prokomunistycznego odłamu Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS). Mikołajczyk objął funkcję wicepremiera i ministra rolnictwa. Jednak w rzeczywistości najważniejszą osobą w rządzie był drugi wicepremier – Władysław Gomułka, lider polskich komunistów z **Polskiej Partii Robotniczej (PPR)**. Co ważne, formalnie TRJN został utworzony przez Bolesława Bierutą, prezydenta Krajowej Rady Narodowej (KRN) – samozwańczego parlamentu powołanego przez komunistów na przełomie 1943 i 1944 r. Bierut był jednocześnie współpracownikiem NKWD.

Powstanie TRJN było wielkim sukcesem Stalina. Pokazał on sojusznikom z Wielkiej Trójki, że realizuje podjęte w Jałcie zobowiązania wyłonienia koalicyjnego rządu w Polsce. Usankcjonował władzę zagarniętą przez komunistów i delegalizację rządu londyńskiego. Ponadto doprowadził do rozłamu wśród partii niepodległościowych.

Stanisław
Mikołajczyk
(1901–1966),
polityk PSL,
zwolennik
niepodległości,
premier rządu RP
na uchodźstwie,
wicepremier
TRJN

Władysław
Gomułka
(1905–1982),
polski komunista,
polityk PPR,
wicepremier
TRJN

Wszystko to pozwoliło sowieckiemu dyktatorowi na bezwzględną rozprawę z tymi, którzy nie chcieli rezygnować z walki o niepodległość. W dniu zakończenia negocjacji w sprawie powołania TRJN, 21 czerwca w Moskwie został ogłoszony wyrok na przywódców Polskiego Państwa Podziemnego z czasów II wojny światowej. Pokazowy proces trwał zaledwie jeden dzień. Nazwano go **procesem szesnastu**.

Ostatni komendant Armii Krajowej – Leopold Okulicki – za rzekome współdziałanie z Niemcami przeciwko Armii Czerwonej dostał wyrok 10 lat więzienia. Karę

Kazimierz Pużak
(1883–1950), polityk
niepodległościowej
PPS, przewodniczący
RJN, skazany w tzw.
procesie szesnastu,
zginął w więzieniu.

Leopold Okulicki
(1898–1946),
ostatni komendant
Armii Krajowej,
skazany w tzw.
procesie szesnastu
i zamordowany
w sowieckim
więzieniu

8 lat więzienia wymierzono przywódcy podziemnego rządu (Krajowej Rady Ministrów) – Janowi Stanisławowi Jankowskiemu. Przewodniczącego podziemnego parlamentu (Rady Jedności Narodowej, RJN) – Kazimierza Pużaka – skazano na 1,5 roku. Zarówno Okulicki, jak i Jankowski najprawdopodobniej zostali zamordowani w sowieckich więzieniach. Pużak, niezłomny socjalista, po odbyciu kary i powrocie do Polski odmówił współpracy z komunistami lub udania się na emigrację. Został zamknięty w komunistycznym więzieniu w Rawiczu, gdzie zmarł na skutek pobicia przez funkcjonariuszy.

5 lipca 1945 r. Alianci zachodni uznali TRJN za rząd Polski i jednocześnie cofnęli uznanie dla rządu londyńskiego. Finałem międzynarodowej legalizacji działań nowych władz Polski było złożenie podpisu pod Kartą Narodów Zjednoczonych przez polskiego ministra spraw zagranicznych 16 października 1945 r. Dzięki temu **Polska stała się 51. członkiem-założycielem ONZ.** Wytworzyło to dwuznaczną prawnie sytuację, w której nasz kraj traktowano jak suwerenne państwo, chociaż było coraz bardziej jasne nawet na Zachodzie, że prawdziwe ośrodki władzy państwowej znajdowały się na moskiewskim Kremlu.

Bezpośrednia kontrola sowiecka nad Polską

Wszelkie istotne kwestie państwowe polscy komuniści konsultowali ze Stalinem. Podobnie były uzgadniane metody rozprawy z opozycją – powolne tempo tych działań budziło irytację dyktatora. Bezpośrednia władza Stalina nad Polską wykrczała jednak dalej. **Na terenie Polski stacjonowało najpierw ok. 0,5 mln, a potem do 100 tys. żołnierzy Armii Sowieckiej,** niepodlegających władzy i prawu polskiemu. Dowództwo tych oddziałów znajdowało się w Legnicy, a poszczególne garnizony zlokalizowano w ponad 100 miejscowościach. Do niektórych ośrodków Polacy nie mieli wstępu – jak w Bornem Sulinowie, koło Szczecina. Zwierzchność nad żołnierzami Armii Sowieckiej odzyskano dopiero w 1992 r., po rozpadzie ZSRS i wycofaniu się armii rosyjskiej z Polski.

Sowieci sprawowali również bezpośrednią **kontrolę nad polskim wojskiem i służbami bezpieczeństwa.** W 1945 r. w **Ludowym Wojsku Polskim (LWP)** prawie połowa oficerów wywodziła się z Armii Czerwonej. W 1949 r. Ministrem Obrony Narodowej (MON) i najwyższym rangą polskim dowódcą – marszałkiem Polski – został uznany strateg i marszałek Związku Sowieckiego Konstanty Rokossowski (Rosjanin o polskich korzeniach). Wojskowe służby bezpieczeństwa prawie w całości były obsadzone przez funkcjonariuszy sowieckich.

Chociaż Polska nie stała się jedną z sowieckich republik, to tak rozbudowany aparat kontroli przekształcił ją w państwo całkowicie zależne od ZSRS i to mimo istnienia teoretycznie odrębnych atrybutów władzy. Za pomocą tych narzędzi Stalin realizował imperialne interesy sowieckie, np. blokował Polsce dostęp do planu Marshalla czy przejmował należne jej niemieckie reparacje. Ponadto planował zainstalowanie sowieckiego ustroju politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturowego. W ten sposób Polska miała całkowicie upodobnić się do dyktatury komunistycznej ze Wschodu.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw zmiany w strukturze etnicznej społeczeństwa polskiego.
2. Scharakteryzuj straty materialne i ludzkie poniesione przez Polskę w wyniku II wojny światowej.
3. Omów proces formowania się Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w Polsce.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Liczba **ofiar śmiertelnych wśród obywateli II Rzeczypospolitej** mogła wynosić ok. **6 mln** osób, z czego połowę stanowili polscy Żydzi.
- Celem dla okupanta niemieckiego i sowieckiego stała się likwidacja polskiej inteligencji. II wojny nie przeżyło ponad 37% osób z wyższym wykształceniem.
- Wartość **strat majątku narodowego szacuje się na 38%**.
- **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej** powstał **28 czerwca 1945 r.** Był odpowiedzialny za **przygotowanie wolnych wyborów**, które się nie odbyły. Premierem został **Edward Osóbka-Morawski**.
- Sąd w Moskwie 21 czerwca 1945 r. ogłosił wyrok na przywódców Polskiego Państwa Podziemnego z czasów II wojny światowej, kończący tzw. **proces szesnastu**.
- Związek Sowiecki kontrolował państwo polskie za pomocą całkowicie mu oddanej i dążącej do pełni władzy komunistycznej **Polskiej Partii Robotniczej** oraz obecności jednostek **Armii Czerwonej i oficerów sowieckich** w wojsku i aparacie bezpieczeństwa.

6. Sowietyzacja Polski

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz, w jaki sposób pod wpływem reformy rolnej i nacjonalizacji przemysłu oraz handlu przeprowadzonych przez komunistów zmieniła się struktura społeczna Polski;
- przeczytasz, jaką rolę odegrały referendum i wybory z 1947 r. w procesie sowietyzacji Polski;
- dowiesz się, kim byli żołnierze niezłomni;
- prześledzisz, jak układały się relacje między Polską ludową a Kościołem katolickim;
- przeanalizujesz, w jaki sposób przebiegała powojenna odbudowa Polski;
- określisz, jaki był zakres sowietyzacji za rządów Józefa Stalina i Bolesława Bieruta.

Pozorny pluralizm polityczny

Powstanie legalnych instytucji niesuwerennej Rzeczypospolitej stało się wstępem do pełnej sowietyzacji Polski. Jednak ten proces miał zostać przeprowadzony tak, aby zachować pozory suwerenności i demokracji wobec krajowej i międzynarodowej opinii publicznej. To była istotna różnica w stosunku do 1939 r., kiedy okupacja sowiecka i niemiecka całkowicie zlikwidowała polskie państwo w jawny i brutalny sposób. **Polska nie stała się częścią ZSRS, jednak miała być państwem pozornie suwerennym.**

Schemat polskiej sceny politycznej tuż po zakończeniu II wojny światowej

Blok Stronnictw Demokratycznych	Opozycja legalna	Opozycja uznana za nielegalną
partia hegemonistyczna • Polska Partia Robotnicza (PPR) partie satelickie • Polska Partia Socjalistyczna (PPS) • Stronictwo Ludowe (SL) • Stronictwo Demokratyczne (SD)	• Polskie Stronictwo Ludowe (PSL) • Stronictwo Pracy (SP)	• Wolność i Niezawisłość (WiN) • Stronictwo Narodowe (SN) • Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW) • Narodowe Siły Zbrojne (NSZ)

Pierwszą ofiarą polityki prowadzonej przez komunistów stał się polityczny pluralizm. Na najbardziej radykalne posunięcie komuniści zdecydowali się wobec niepodległościowej prawicy. Stronnictwo Narodowe (SN) zostało zdelegalizowane pod propagandowym zarzutem współpracy z Niemcami i wyznawania faszyzmu.

W skład pierwszego powojennego, uznanego na scenie międzynarodowej, rządu polskiego weszły komunistyczne i prokomunistyczne partie **Bloku Stronnictw Demokratycznych** oraz partie należące do legalnej opozycji wobec komunistycznej dyktatury.

Legalna opozycja, którą komuniści zamierzali zlikwidować stopniowo, od początku została poddana presji, by podporządkować się programowi **Polskiej Partii Robotniczej** (PPR). **Polskie Stronnictwo Ludowe** (PSL), początkowo najliczniejsza partia w powojennej Polsce, było propagandowo atakowane i oskarżane o faszyzm i współpracę z Niemcami w czasie II wojny światowej. Jego działacze zastraszano, bito, a nawet mordowano. Komuniści doprowadzili do podziału w ruchu ludowym i wspierali **Stronnictwo Ludowe** (SL), podległe PPR. Liczyli na to, że przeciągną na swoją stronę część wiejskiego elektoratu.

Jeszcze większą presję komuniści wywierali na działaczach **Polskiej Partii Socjalistycznej** (PPS), która łączyła tradycje robotnicze z niepodległościowymi. Grupa prokomunistycznych działaczy przejęła nazwę partii i podporządkowała jej program komunistom.

Komuniści znacząco osłabili opozycyjne **Stronnictwo Pracy** (SP) – partii inspirowanej programem chrześcijańskiej demokracji. We władzach SP pojawiła się grupa prokomunistycznych działaczy, zwolenników współpracy z PPR. Szybko przejęli oni kontrolę nad SP z rąk działaczy niepodległościowych, niezdolnych do stawienia zdecydowanego oporu.

Inaczej potoczyły się losy **Stronnictwa Demokratycznego** (SD), które w 1937 r. założyli działacze wywodzący się z inteligencji. Tuż po zakończeniu okupacji niemieckiej w odradzającym się stronnictwie szybko przewagę zdobyli zwolennicy współpracy z PPR. Jednak – inaczej niż w przypadku SP, które szybko straciło na znaczeniu – liczba członków SD szybko rosła, ponieważ duża część inteligencji miała nadzieję na respektowanie przez komunistów zasad demokracji oraz przeprowadzenie postępowych reform.

Referendum i wybory parlamentarne

O ostatecznym sukcesie komunistów w ich marszu po władzę miały zadecydować teoretycznie demokratyczne wybory.

Grupą społeczną przeciwną komunistom byli polscy ziemianie. Ich wywłaszczenie rozpoczęło się we wrześniu 1944 r., kiedy na obszarze tzw. Polski lubelskiej, zajętej przez Armię Czerwoną, powołany przez komunistów **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN)** wydał **dekret o reformie rolnej**. Wszystkie **gospodarstwa mające więcej niż 50 ha** gruntów rolnych zostały **skonfiskowane przez państwo**. Przejęte w ten sposób ziemie rozdzielono między robotników rolnych i drobnych chłopów. Klasa ziemian przestała istnieć, a wraz z nią – wiele z jej dorobku kultury materialnej. Jednocześnie pojawiła się na wsi grupa, która komunistom zawdzięczała swój awans.

Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, ogłoszony w Chełmie i datowany na 22 lipca 1944 r.

W rzeczywistości manifest został wydrukowany i zatwierdzony w Moskwie dwa dni wcześniej. Zapowiadał przejmowanie przez PPR władzy w kraju i przeprowadzenie reformy rolnej.

W styczniu 1946 r. Krajowa Rada Narodowa wydała ustawę o nacjonalizacji przemysłu. Pozwalała ona na przejęcie przez państwo całego majątku niemieckiego oraz – za odszkodowaniem – zakładów przemysłu ciężkiego, lekkiego, spożywczego i poligraficznego.

Władza komunistyczna mająca wciąż słabe poparcie społeczne szukała sposobu uzyskania pozorów jej akceptacji przez obywateli. W obawie przed możliwą przegraną w wyborach parlamentarnych odwlekła ten moment, wbrew ustaleniom międzynarodowym poczynionym na konferencji jałtańskiej.

Próbką rozwiązywania sytuacji było zorganizowanie **30 czerwca 1946 r. referendum. Polacy mieli odpowiedzieć na trzy pytania.** Żadne z nich nie nawiązywało bezpośrednio do poparcia lub odrzucenia władzy PPR, jednak dotyczyły ogólnych kierunków polityki TRJN. Komuniści zamierzali więc wszystkie odpowiedzi na „tak” przedstawić jako dowód swojego poparcia. Polacy zostali zapytani, **czy popierają wprowadzenie jednoizbowego parlamentu (z Sejmem, ale bez Senatu), reformę rolną i nacjonalizację przemysłu, ale z zachowaniem własności prywatnej, oraz przyłączenie Ziemi Zachodnich i Północnych.**

Referendum zostało poprzedzone intensywną akcją propagandową, w której PPR wzywała do trzykrotnego głosowania na „tak”. Opozycyjne PSL namawiało swoich zwolenników do głosowania na „nie” tylko na pierwsze pytanie.

12 lipca 1946 r. ogłoszono wyniki, z których wynikało, że w referendum wzięło udział aż 85% uprawnionych. Z tej grupy ponad połowa zagłosowała zgodnie z linią PPR – „3 × TAK”: na pytanie pierwsze 68,2%, na pytanie drugie 77,3%, na pytanie trzecie 91,4%. W rzeczywistości wyniki referendum sfałszowano, a większość Polaków odpowiedziała negatywnie na dwa pierwsze pytania.

Komuniści przygotowywali się do ostatecznej rozprawy z opozycją i przeprowadzenia wyborów parlamentarnych. **Wybory do Sejmu Ustawodawczego odbyły się w styczniu 1947 r.**

PPR startowała w koalicji o nazwie Blok Stronnictw Demokratycznych (PPR, PPS, SD, SL). Władze komunistyczne w znacznie mniejszym stopniu skoncentrowały się na propagandzie, gdyż wiedziały, że nie uzyskają w ten sposób poparcia. Sięgnięto po inne, brutalniejsze metody, aby sparaliżować działalność PSL. Zastraszano i aresztowano dziesiątki tysięcy działaczy, a nawet dopuszczano się mordów politycznych. Według oficjalnych wyników przy rekordowej frekwencji 90% PPR z satelitami uzyskał 80,1% głosów i 380 na 444 mandaty. PSL zdobyło 10,3% głosów i 28 mandatów. Brakuje jednak danych pozwalających oszacować prawdziwe wyniki głosowania, ale fragmentaryczne dane, np. z Częstochowy, pokazują wysokie zwycięstwo PSL i klęskę komunistów: 66% do 32%.

W lutym 1947 r. **prezydentem** został **Bolesław Bierut**, członek Biura Politycznego PPR. Nowy premier – prokomunistyczny socjalista **Józef Cyrankiewicz** – był zwolennikiem integracji PPS z PPR. W grudniu 1948 r. doszło do połączenia PPR i PPS, mimo sprzeciwu części członków PPS. Tak powstała **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR)**, mająca w teorii reprezentować klasę robotniczą, a w praktyce posłusznie wykonująca polecenia Moskwy i sprawująca rządzą w kraju.

Plakat propagandowy autorstwa PPR-u, zachęający do głosowania w referendum zgodnie z programem komunistów

ĆWICZENIE

Przeanalizuj przesłanie plakatu. Odnieś się do jego treści: zamieszczonych sloganów, rozmiaru postaci i przypisanej im symboliki.

Jednocześnie partia szybko się rozrastała – w momencie powstania liczyła ok. miliona członków (na ok. 25 mln mieszkańców). Polacy wstępujący masowo do PZPR dostosowywali się do nowej rzeczywistości, w której partia kontrolowała wszystkie instytucje państwowe, samorządowe oraz organizacje społeczne – od polityki i gospodarki po kulturę oraz sposoby spędzania wolnego czasu. W realiach państwa komunistycznego nie istniała sfera prywatna: kontroli podlegały nie tylko polityczne preferencje, lecz także ubiór, rodzaj słuchanej muzyki czy sposób spędzania czasu.

Obchody 59. urodzin Bolesława Bieruta
w 1951 r.

Charakterystyczną cechą komunistycznej dyktatury był kult przywódców partyjnych. Przypisywano im wybitne kompetencje przywódców politycznych oraz wyjątkowe zdolności w praktycznie każdej dziedzinie. Cytaty z ich wypowiedzi pojawiały się jako obowiązkowe argumenty nawet w publikacjach naukowych. Bezdyskusyjnie pierwsze miejsce w całej strefie wpływów sowieckich zajmował Stalin, ale w Polsce drugi po nim był Bolesław Bierut, stojący na czele państwa i PZPR.

W 1949 r. pozbawione znaczenia PSL zostało zmuszone do połączenia się z SL. Liderzy PSL, aby uratować życie, jak Stanisław Mikołajczyk, uciekli za granicę. W efekcie powstało **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (ZSL)** – partia mająca reprezentować

chłopów. W praktyce była ona całkowicie podporządkowana PZPR. W 1950 r. SP zostało rozwiązane, więc ostatnią legalnie istniejącą partią pozostało SD, mające reprezentować inteligencję, ale na warunkach PZPR. Tak zaprowadzono bliski rządowi jednopartyjny model partii hegemonistycznej i partii satelickich.

Walka z podziemiem antykomunistycznym

Po klęsce powstania warszawskiego i operacji „Burza”, będącej próbą wywołania powstania przeciwko Niemcom i przejęcia władzy przed nadejściem So-

wietów, **19 stycznia 1945 r. ostatni komendant Armii Krajowej generał Leopold Okulicki rozwiązał największą podziemną armię w Europie.** Rozkaz ten został wydany w momencie sforsowania przez Armię Czerwoną Wisły i zajęcia ruin Warszawy. Miejsce AK, której żołnierze zostali zwolnieni z przysięgi, zajęła powołana w 1943 r. **konspiracyjna organizacja „NIE”** (od słowa „niepodległość”). Jej członkowie zamiast walki zbrojnej mieli zająć się wywiadem i antykomunistyczną propagandą. Dalszy opór przeciwko setkom tysięcy żołnierzy Armii Czerwonej, wspartych przez rodzime jednostki LWP i MO, nie dawał żadnych szans na sukces. Co więcej, zdecydowana większość społeczeństwa nie chciała już walki zbrojnej – albo godziła się na pozory polskiej państwowości, albo naiwnie brała je za dobrą monetę. Decydującym ciosem zadany przez NKWD Polskiemu Państwu Podziemnemu było aresztowanie 28 marca 1945 r. jego przywódców (zob. rozdz. II.5.). W wyniku tych aresztowań organizacja „NIE” zaprzestała działalności już w maju 1945.

Ostateczny kres istnienia Polskiego Państwa Podziemnego przyniosła decyzja podjęta przez jego konspiracyjny parlament – Radę Jedności Narodowej. Po międzynarodowym uznaniu TRJN, Rada się rozwiązała, publikując 1 lipca 1945 r. *Testament Polski Walczącej*. Odrzucono w nim narzucony przez komunistów pozorny kompromis, nawoływano do zaprzestania prześladowań politycznych oraz do zjednoczenia i uniezależnienia Armii Polskiej.

ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

Fragment odezwy Rady Jedności Narodowej do Narodu Polskiego i narodów sprzymierzonych, *Testament Polski Walczącej*

Składają się [na Testament...] następujące postulaty:

1. Opuszczenie terytorium Polski przez wojska sowieckie oraz przez rosyjską policję polityczną.
2. Zaprzestanie prześladowań politycznych [...]
3. Zjednoczenie i uniezależnienie Armii Polskiej przez:
 - a) spolszczenie korpusu oficerskiego w armii gen. Rola-Żymierskiego [tzw. LWP],
 - b) honorowy powrót z bronią wojsk polskich z zagranicy,
 - c) połączenie w jedną całość i na równych prawach armii z zagranicy oraz b. Armii Krajowej z armią gen. Żymierskiego.
4. Zaprzestanie dewastacji gospodarczej kraju przez [sowieckie] władze okupacyjne.

5. Dopuszczenie wszystkich polskich stronnictw demokratycznych do udziału w wyborach pięcioprzymiotnikowych.
6. Zapewnienie niezależności polskiej polityki zagranicznej.
7. Stworzenie pełnego samorządu terytorialnego, społeczno-gospodarczego i kulturalno-oświatowego.
8. Uspołecznienie własności wielkokapitalistycznej i zorganizowanie sprawiedliwego podziału dochodu społecznego.
9. Zapewnienie masom pracującym współkierownictwa i kontroli nad całą gospodarką narodową oraz warunków materialnych zabezpieczających byt rodzinie i osobisty rozwój kulturalny.
10. Swoboda walki dla klasy robotniczej o jej prawa w ramach nieskrępowanego ruchu zawodowego.
11. Sprawiedliwe przeprowadzenie reformy rolnej i kontrola narodu nad akcją osiedleńczą na odzyskanych Ziemiach Zachodnich i w Prusach Wschodnich.
12. Oparcie powszechnego, demokratycznego nauczania i wychowania na zasadach moralnych i duchowych dorobku cywilizacji zachodniej i naszego kraju.

Testament Polski Walczącej. Ostatnie przesłanie Polskiego Państwa Podziemnego,
[tekst M. Gałęzowski], Warszawa 2015, s. 18–19.

Mimo rozwiązywania instytucji Polskiego Państwa Podziemnego czy skłonności części elit niepodległościowych do rozmów z komunistami **dawni żołnierze AK podjęli działalność partyzancką**. Do partyzantki wracała część tych, którzy zorientowali się, że nowa Polska stała się państwem uzależnionym od Moskwy. Decyzja o powrocie wynikała nie tylko z ideowego wyboru, lecz także z braku innej perspektywy. W wyniku ogłoszonej przez władze **amnestii w sierpniu 1945 r.** ujawniło się **ok. 30 tys. żołnierzy**. Licznych ujawniających się członków podziemia – wbrew regułom amnestii – władze poddały represjom. Komuniści zachęcali żołnierzy AK do wstępowania do LWP czy Milicji Obywatelskiej. Tysiące dołączyły do LWP lub MO, by uniknąć śmierci lub wywózki. Niektórzy traktowali nową służbę jako powrót do trudnej normalności. Żołnierze polskiego podziemia w oczach wyszkolonych i nadzorowanych przez Sowietów władz komunistycznych wciąż jednak reprezentowali **elity narodowe przywiązane do niepodległości i antykomunistyczne**. NKWD lub Urząd Bezpieczeństwa (UB) aresztował tysiące z nich. Torturowano ich w czasie

śledztwa, aby wydali swoich współtowarzyszy. Ponadto mordowano ich na mocy wyroku śmierci wydanego przez sąd całkowicie zależny wobec władzy.

W efekcie nadzieja, że nie wszystko jeszcze dla sprawy niepodległości stracone, zachęcała do ofiarnej aktywności. Z powstających licznie konspiracyjnych organizacji najważniejsze były: Zrzeszenie **Wolność i Niezawisłość** (WiN), nawiązujące do tradycji AK, oraz **Narodowe Zjednoczenie Wojskowe** (NZW) i **Narodowe Siły Zbrojne** (NSZ), kontynuujące tradycje prawicowe i skrajnie prawicowe. Kierownictwo tych organizacji nie zakładało walki zbrojnej, gdyż liczyło na korzystny wynik wyborów i poparcie Zachodu. Jednak w terenie oddziały partyzanckie, osiągające w szczytowym momencie w 1945 r. kilkanaście tysięcy żołnierzy, **rozbijały posterunki MO i UB oraz staczały potyczki z jednostkami Armii Czerwonej, NKWD i LWP**. W 1946 r. partyzantów było już mniej niż 10 tys. Jednocześnie w konspiracji służyło znacznie więcej osób niż w oddziałach partyzanckich – szacunki mówią o **blisko 80 tys. zaprzysiężonych**, z czego połowa należała do WiN, a jedna trzecia – do NZW.

Partyzanci prowadzili zbrojne akcje wymierzone przeciw funkcjonariuszom PPR i służb bezpieczeństwa oraz przeciw radzieckim oficerom. Żołnierzy działających w ten sposób nazwano **żołnierzami niezłomnymi** lub **wyklętymi**.

Działania partyzantki antykomunistycznej w 1945 r.

Sfałszowane wybory i milczenie Zachodu były ciosem w podziemie antykomunistyczne. W 1947 r. nieco ponad tysiąc partyzantów zdecydowało się trwać w oporze wobec władzy. W lutym 1947 r. władze ogłosiły nową amnestię, z której skorzystało ponad 53 tys. osób. Nie oznaczało to jednak końca terroru wobec dawnego podziemia, gdyż komunistom zależało na całkowitej eliminacji niepodległościowych elit. **W listopadzie 1947 r. UB aresztował pułkownika Łukasza Cieplińskiego**, bohatera AK, prezesa IV Zarządu WiN.

Łukasz Ciepliński
(1913–1951),
pseudonim „Pług”,
oficer AK, uczestnik
powojennego
podziemia
niepodległościowego
– prezes WiN
Został skazany
na śmierć przez
komunistyczny sąd
i zabity w więzieniu
mokotowskim
1 marca 1951 r.

Witold Pilecki
(1901–1948),
pseudonim „Witold”,
oficer AK, w 1940 r.
Pozwolił wywieźć
się do obozu
koncentracyjnego
w Auschwitz, by
dostarczyć informacje
o warunkach życia
i zorganizować ruch
oporu. Uciekł z obozu
w 1943 r. Brał
udział w powstaniu
warszawskim,
a następnie
w powojennym
podziemi
niepodległościowym.
Zginął w więzieniu
mokotowskim
25 maja 1948 r.

Danuta Siedzikówna
(1928–1946),
pseudonim „Inka”,
sanitariuszka
AK, a potem 5.
Wileńskiej Brygady,
dowodzonej przez
majora Zygmunta
Szendzielarza,
pseudonim
„Łupaszka”
Została aresztowana
przez UB w Gdańsku,
skazana na śmierć
i zabita 28 sierpnia
1946 r. w więzieniu
przy ul. Kurkowej
w Gdańsku na tydzień
przed 18. urodzinami.

Próba podporządkowania Kościoła katolickiego

Wprowadzana w Polsce dyktatura komunistyczna oznaczała nie tylko przejęcie władzy politycznej przez PPR. Komuniści dążyli do likwidacji klas wyższych oraz zyskania całkowitej kontroli w dziedzinie szeroko pojętej kultury, tak aby wszyscy uznali wprowadzane przez nich reformy za nieuniknione, sprawiedliwe i postępowe. Prowadziło to do **konfliktu z Kościołem katolickim**, do którego przynależność dla zdecydowanej większości Polaków nie była tylko efektem osobistego wyboru jednostki, ale wynikała z połączenia chrześcijańskiej tożsamości religijnej z narodową.

Watykan odmówił uznania TRJN. Papież Pius XII nie mianował również nowych, polskich biskupów dla ziem przyłączonych do Polski kosztem Niemiec. **W odwecie komuniści oskarżyli Stolicę Apostolską o działania antypolskie i we wrześniu 1946 r. wypowiedzieli konkordat.** Atakom na „zły” Watykan towarzyszyły jednak demonstracyjne gesty poparcia dla „dobrego” Kościoła w Polsce – przedstawiciele władzy komunistycznej publicznie brali udział w uroczystościach religijnych, mających również charakter świąt państwowych.

W 1948 r. prymasem Polski został Stefan Wyszyński. Nowy prymas stanął przed zadaniem współpracy z państwem, które dążyło do odebrania Kościołowi katolickiemu niezależności i roli społecznej. Najważniejszym zadaniem Wyszyńskiego było takie wytyczenie granic kompromisu, dzięki któremu Kościół mógł przetrwać, a jednocześnie nie stracić katolickiej tożsamości. **W kwietniu 1950 r. prymas podpisał umowę z komunistami.** Zgodnie z nią Kościół katolicki miał prawo do publicznego kultu, wydawania prasy, posiadania szkół i obecności lekcji religii w szkołach oraz kapelanów w wojsku i więzieniach. W zamian jednak musiał uznać rząd komunistyczny za legalną władzę Polski, której należy się szacunek i posłuszeństwo, oraz potępić podziemie niepodległościowe. Bardzo szybko komuniści złamali tę umowę, konfiskując dobra kościelne i instytucje charytatywnych. **Chcieli też doprowadzić do**

Kardynał Stefan Wyszyński (1901–1981, zdjęcie z 1946 r.), arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski od 1948 do 1981 r.

schizmy w polskim Kościele katolickim przez wspieranie ruchu tzw. księży patriotów, otwarcie opowiadających się za władzą i skłonnych do krytyki prymasa.

Podpisując umowę z komunistami, Wyszyński dał do zrozumienia, że jest skłonny do kompromisu, ale władze odebrały to jako przejaw słabości. **9 lutego 1953 r. Rada Państwa wydała dekret o przejęciu kontroli nad obsadą stanowisk kościelnych.** Kościół katolicki publicznie uznał to za przekroczenie granic kompromisu. 8 maja 1953 r. Episkopat pod przewodnictwem prymasa odpowiedział: „A gdyby zdarzyć się miało, że czynniki zewnętrzne będą nam uniemożliwiały powoływanie na stanowiska duchowne ludzi właściwych i kompetentnych, jesteśmy zdecydowani nie obsadzać ich raczej wcale niż oddawać religijne rządy dusz w ręce niegodne. [...] **Rzeczy Bożych na ołtarzu cesarza składać nam nie wolno. Non possumus! (Nie możemy)**”. 25 września 1953 r. Wyszyński został aresztowany.

Powojenna odbudowa

Postępującej sowietyzacji Polski towarzyszyła jej równie szybka odbudowa. Nie można było powiedzieć, że warunki życia ludzi polepszały się tak jak na Zachodzie. Jednak w ciągu 3 lat PKB osiągnął wartość sprzed wojny, mimo że Polska nie otrzymała ani odpowiednich sum z reparacji od Niemiec, ani amerykańskiej pomocy udzielanej w ramach planu Marshalla. Co więcej, zasoby gospodarcze Polski, zniszczone w czasie wojny, na ziemiach przejętych od Niemiec były ponadto grabione przez Armię Czerwoną.

Udział obszarów zurbanizowanych i zindustrializowanych zwiększył się dzięki przejęciu ziem należących przed wojną do Niemiec, szczególnie części Śląska bogatego w surowce czy Pomorza z infrastrukturą stoczniową i portową. Proces odbudowy istniejących już zakładów postępował szybciej niż ich budowa od podstaw, jak w okresie międzywojennym. Wprowadzenie **gospodarki planowej** pozwalało na skoncentrowanie inwestycji na wybrane dziedziny i w efekcie szybki wzrost. Co ciekawe, początkowo inwestowano nie tylko w przemysł ciężki, lecz także w lekki. Za równoprawne uznawano zarówno własność państwową, jak i spółdzielczą czy prywatną. **W 1947 r. ogłoszono plan trzyletni**, który pozwolił na szybki wzrost przemysłowy oraz wzrost płac robotników zatrudnionych w zakładach. Wolniej rozwijało się rolnictwo, gdyż opisana reforma rolna zlikwidowała duże i wydajne gospodarstwa ziemiańskie, a utrwaliła dominację mniejszych gospodarstw.

Wzrost dochodu narodowego w poszczególnych branżach w latach 1947–1949
mierzony w [%] rok do roku, z wartością bazową [100] dla 1946 r.

	1947	1948	1949
Przemysł i rzemiosło	31,1	39,1	40,7
Rolnictwo i leśnictwo	33,8	32,5	30,0
Budownictwo	3,5	3,6	4,7
Komunikacja i łączność	14,4	14,4	14,0
Handel	10,2	10,4	10,6

R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1989*, Warszawa 2010, s. 567.

TEMAT DO DYSKUSJI

Na podstawie tabeli zdecyduj, które branże notowały najszybszy wzrost, a które – najwolniejszy. Podyskutujcie w klasie o przyczynach tak zróżnicowanego wzrostu.

Początkowe założenia planu trzyletniego były dość zrównoważone. Jego twórcy, jak Czesław Bobrowski, szukali równowagi między istnieniem przedsiębiorstw znacjonalizowanych i prywatnych. Później założenia zostały zmienione, aby jak najszybciej wprowadzić wzorce sowieckie: **gospodarki całkowicie scentralizowanej, bez własności prywatnej, dającej priorytet rozwojowi przemysłu ciężkiego**. Już w 1947 r. rozpoczęto tzw. **bitwę o handel**, w której prywatnym kupcom narzucano konieczność uzyskania drogich koncesji, dających prawo do prowadzenia działalności gospodarczej, oraz regulowano ceny sprzedaży towarów. Celem tej wojny z kupcami miało być upaństwowienie handlu. Rozpoczęto likwidowanie prywatnych sklepów i hurtowni. W miastach próbowano je zastąpić państwowymi

Centralny Dom Towarowy w Warszawie, otwarty w 1951 r., pod którym znajdował się podziemny garaż.

mi domami towarowymi, a w małych miastach i wsiach – spółdzielniami, ale zamiana postępowała powoli. Na niektórych obszarach powstały tzw. pustynie handlowe.

Dodatkowym czynnikiem wspierającym odbudowę był wielki entuzjazm Polaków. Fenomenem na skalę światową jest odbudowa Warszawy – miasta zniszczonego co najmniej w 70%. Pracami kierowało pod nadzorem Bolesława Bieruta Biuro Odbudowy Stolicy (BOS). Efektem pracy BOS jest odbudowanie Starego Miasta czy nowo powstała trasa W-Z.

Budowa osiedla na Mariensztacie, na warszawskim Śródmieściu, zbudowanego w rekordowym tempie niecałych 2 lat (1948–1949)

Inwestycja powstała szybko dzięki współzawodnictwu pracy i efektywnej organizacji pracy tzw. trójek murarskich. Najlepsi murarze potrafili w ciągu 8 godz. zbudować mur z 66 tys. cegieł.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

W rocznicę uchwalenia Manifestu PKWN – **22 lipca 1952 r.** – Sejm Ustawodawczy uchwalił **konstytucję**. Polska stała się **Polską Rzeczpospolitą Ludową** (PRL), krajem tzw. demokracji ludowej – według komunistów był to ustrój przej-

ściowy na drodze od kapitalizmu do socjalizmu. Konstytucja PRL była wzorowana na konstytucji radzieckiej, a jej tekst przed przyjęciem przez sejm został zatwierdzony przez Stalina. Zakładała likwidację urzędu Prezydenta i zastąpienia go na wzór sowiecki wielosobową Radą Państwa. Zniesiono trójpodział władzy na rzecz zwierzchniej władzy Sejmu – faktyczna władza należała do I sekretarza i Biura Politycznego PZPR. Suwerenem przestał być naród, a zastąpił go „lud pracujący miast i wsi”. Konstytucja fikcyjnie gwarantowała równość wobec prawa, prawo do wolności sumienia, słowa czy zrzeszania się. Sejm i rady narodowe miały być wybierane w wyborach powszechnych. Jednak te prawa dotyczyły tylko „ludu pracującego” – robotników, chłopów, rzemieślników i inteligencji pracującej. Co więcej, ich politycznym reprezentantem mogła być tylko PZPR wraz z satelitami: ZSL i SD. Inne klasy społeczne znalazły się poza prawem, a istnienia reprezentujących ich partii politycznych zakazano.

Własność prywatna została zastąpiona społeczną. Dopuszczono w okresie przejściowym indywidualną własność – posiadanie ziemi uprawianej osobiście przez chłopą czy warsztatu przez rzemieślnika. **Gospodarkę rynkową zastąpiono gospodarką centralnie sterowaną.**

Droga komunistów do pełni władzy zakończyła się sukcesem – zarówno opozycja legalna, jak i uznana przez władze Polski ludowej za nielegalną została całkowicie podporządkowana bądź zniszczona. Jednak droga do pełnej **sowietywizacji Polski** nie zakończyła się – w Polsce wciąż istniała silna klasa chłopów utrzymujących się z pracy na swojej ziemi. Silny pozostał także Kościół katolicki. To wszystko sprawiało, że wśród komunistów pojawiły się rozbieżności co do dalszej strategii.

TEMAT DO DYSKUSJI

Spór o ocenę żołnierzy niezłomnych (wyklętych) nie zakończył się wraz z upadkiem PRL-u, lecz trwa do dzisiaj, gdyż jest sporem o charakter polskiego patriotyzmu. Czy zgadzasz się z tym stwierdzeniem? Uzasadnij swoją odpowiedź.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów reformy społeczne i gospodarcze przeprowadzone w Polsce przez komunistów do 1947 r.
2. Wyjaśnij rolę referendum z 1946 r. i wyborów z 1947 r. w procesie sowietywizacji Polski.
3. Czym była tzw. demokracja ludowa wprowadzona w Polsce na mocy konstytucji z 1952 r.?

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

1. Świat po II wojnie światowej

- II wojna światowa miała **charakter totalny**. Na skutek działań wojennych oraz polityki eksterminacji i ludobójstwa zginęło ok. **15 mln żołnierzy** oraz ponad **50 mln cywilów**. Dziesiątki milionów zostało trwale okaleczonych. Wielu ludzi musiało opuścić swoje domy i ojczyzny. s. 42
- Po wojnie wielu głównych zbrodniarzy wojennych III Rzeszy stanęło przed **Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze**. Sowieckie zbrodnie wojenne nigdy nie zostały rozliczone. s. 47
- W rezultacie II wojny światowej utrwalił się dwubiegunowy układ świata z dominacją USA i ZSRS, które uzyskały status **supermocarstw**. Zmniejszyło się znaczenie Wielkiej Brytanii oraz Francji, a także pokonanych w wojnie Niemiec i Japonii. s. 49

2. Świat w obliczu zimnej wojny

- **Zimna wojna** wynikała z próby ekspansji Związku Sowieckiego na obszary uznawane przez Stany Zjednoczone i ich sojuszników za własną strefę wpływów, m.in. Niemcy Zachodnie. s. 51
- **Winston Churchill** nazwał granicę oddzielającą w Europie strefę wpływów ZSRS od Europy Zachodniej **żelazną kurtyną**. s. 54
- **Stany Zjednoczone** za główny cel polityki zagranicznej obrały powstrzymanie ekspansji komunizmu. Prezydent USA Harry Truman przedstawił doktrynę powstrzymania komunizmu (**doktrynę Trumana**). Była to oferta pomocy państwom zagrożonym przez Związek Sowiecki. Obok pomocy wojskowej fundamentalną rolę w powstrzymaniu komunizmu odegrał wielomiliardowy plan pomocy w odbudowie Europy Zachodniej zaproponowany przez sekretarza stanu USA George'a Marshalla (tzw. **plan Marshalla**). s. 56
- Spór o status Niemiec w powojennej Europie doprowadził do pierwszej zimnowojennej konfrontacji między USA a ZSRS, zwanej **I kryzysem berlińskim**. W jego rezultacie doszło do **podziału Niemiec** na pozostającą pod wpływem ZSRS **Niemiecką Republikę Demokratyczną (NRD)** i **Republikę Federalną** s. 57

Niemiec (RFN). Kryzys spowodował powstanie sojuszu wojskowego państw Zachodu na czele z USA – **NATO**.

3. Geneza integracji europejskiej

s. 62

- **Odbudowa Europy Zachodniej po II wojnie światowej** postępowała znacznie szybciej niż po I wojnie światowej. Wynikało to z kumulacji efektów rewolucji przemysłowej rozpoczętej w XIX w. oraz postępu technicznego i organizacyjnego. Decydującą rolę w szybkości rozwoju powojennej Europy odegrały USA, zainteresowane globalną ekspansją ekonomiczną, której narzędziem był m.in. **plan Marshalla**.

s. 64

- Sukces powojennej odbudowy Europy Zachodniej wynikał z **reform gospodarki liberalnej**, mających na celu usprawnienie mechanizmów służących upowszechnianiu się dobrobytu wśród średnich i niższych warstw społeczeństwa.

s. 65

- **Integracja gospodarcza i polityczna Europy Zachodniej** została podjęta, aby zapobiec odrodzeniu się imperializmu niemieckiego, wykorzystać możliwości globalizacji gospodarki oraz przeciwstawić się ekspansji Związku Sowieckiego.

s. 66

- W wyniku integracji Europy Zachodniej **przyspieszył wzrost gospodarczy** jej państw, upowszechnił się dobrobyt wśród jej mieszkańców, utrwalił się ustrój demokratyczny oraz skończył się okres, w którym mechanizmem rozwoju gospodarek państwowych była rywalizacja między mocarstwami a państwami Europy.

s. 67

- Proces integracji Europy wynikał z inicjatyw partii chrześcijańsko-demokratycznych i ich liderów: **Roberta Schumana, Konrada Adenauera, Alcide De Gasperiego**.

4. Ekspansja komunizmu w Azji

s. 72

- Chiny w wyniku **rewolucji** z lat 1911–1912 przekształciły się z cesarstwa w **republikę**.

s. 75

- W latach 1946–1949 doszło do wznowienia **wojny domowej** w Chinach. Zwyciężyli **komuniści z Komunistycznej Partii Chin pod wodzą Mao Zedonga. 1 października 1949 r.** Mao proklamował powstanie **Chińskiej Republiki Ludowej**. Pokonany **Czang Kaj-Szek, lider Partii Narodowej (Kuomintangu)**, schronił się ze swoimi zwolennikami na Tajwanie. Tam, pod osłoną USA, rządził jako prezydent Republiki Chin. Konflikt Chin i Tajwanu trwa do dzisiaj.

- Budowa państwa socjalistycznego w Chinach oznaczała powstanie **systemu totalitarnego**, w którym KPCh jako jedyna siła polityczna kontrolowała wszystkie sfery życia politycznego, ekonomicznego, społecznego i kulturalnego. Klasy społeczne związane z istnieniem własności prywatnej, krytyczna wobec władzy inteligencja oraz społeczność religijne były eliminowane. **Nie istniała własność prywatna**, a chłopci pracowali w **gospodarstwach kolektywnych**. s. 76
- Wprowadzenie **socjalizmu w Chinach** dzięki gospodarce centralnie sterowanej miało służyć szybkiemu rozwojowi przemysłu i rolnictwa. W praktyce polityka tzw. **Wielkiego Skoku** doprowadziła do jednej z największych klęsk głodu wywołanego przez człowieka. s. 79

5. Polska po II wojnie światowej

- Liczba **ofiar śmiertelnych wśród obywateli II Rzeczypospolitej** w wyniku II wojny światowej mogła wynosić ok. **6 mln** osób, z czego połowę stanowili polscy Żydzi. s. 83
- Celem dla okupanta niemieckiego i sowieckiego stała się **likwidacja polskiej inteligencji**. II wojny nie przeżyło ponad 37% osób z wyższym wykształceniem. s. 85
- Wartość **strat majątku narodowego szacuje się na 38%**. s. 86
- **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRJN)** powstał **28 czerwca 1945 r.** Był odpowiedzialny za **przygotowanie wolnych wyborów**. Premierem został **Edward Osóbka-Morawski**. s. 87
- W 1945 r. sąd w Moskwie ogłosił wyrok na przywódców Polskiego Państwa Podziemnego z czasów II wojny światowej, kończący tzw. **proces szesnastu**. s. 89
- Związek Sowiecki kontrolował państwo polskie za pomocą całkowicie mu oddanej i dążącej do pełni władzy komunistycznej **Polskiej Partii Robotniczej** oraz obecności **jednostek Armii Czerwonej i oficerów sowieckich** w wojsku i aparacie bezpieczeństwa. s. 90

6. Sowietyzacja Polski

- W pierwszym powojennym rządzie polskim znalazły się komunistyczne i prokomunistyczne **partie Bloku Stronnictw Demokratycznych** oraz partie należące do legalnej opozycji. Od początku legalna opozycja była poddawana presji, by podporządkować się programowi **PPR**. s. 92

- **Referendum z 1946 r.** stanowiło próbę generalną przed wyborami do Sejmu. Komuniści je przegrali, podobnie jak późniejsze wybory parlamentarne, ale na skutek fałszerstw wyborczych przejęli pełnię władzy.

- Po likwidacji Polskiego Państwa Podziemnego dawni żołnierze AK wracali do działalności partyzanckiej. Opozycja antykomunistyczna i niepodległościowa, wywodząca się z dawnej Armii Krajowej: **Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość** oraz ruchu narodowego – **Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW)** i **Narodowe Siły Zbrojne (NSZ)**, była zwalczana przez komunistów za pomocą armii i sił bezpieczeństwa, a także w drodze amnestii.

- Kościół katolicki był przez komunistów traktowany jako przeciwnik polityczny i ideologiczny na drodze do ateizacji społeczeństwa. **Stefan Wyszyński**, prymas Polski od 1948 r., dążył do zawarcia kompromisu z władzą ludową, ale sprzeciwił się uzależnieniu Kościoła katolickiego w Polsce, za co go aresztowano.

- W rezultacie przeprowadzonej **reformy rolnej** komuniści zlikwidowali klasę ziemian. W efekcie **nacjonalizacji** przestała istnieć klasa właścicieli fabryk i przedsiębiorstw handlowych oraz położono fundament pod gospodarkę centralnie sterowaną.

- W efekcie **planu trzyletniego**, realizowanego w latach 1947–1949, postępowała szybka odbudowa Polski, dzięki połączeniu **gospodarki planowej** z zachowaniem własności prywatnej i zaangażowaniem Polaków w odbudowę kraju. Dążenie do istnienia różnych form własności zostało niebawem zarzucone przez komunistów na rzecz całkowitej kontroli nad gospodarką.

- **Konstytucja PRL z 1952 r.** wprowadzała ustrój demokracji ludowej, przejściowy na drodze do socjalizmu panującego w ZSRS. W rzeczywistości oznaczało to dyktaturę partii komunistycznej i całkowite uzależnienie Polski od Moskwy.

- **Sowietyzacja Polski** polegała na upodobnieniu jej ustroju do tego panującego w ZSRS. Wprowadzano rządy jednopartyjne, gospodarkę centralnie sterowaną z istnieniem tylko własności uspołecznionej oraz ateizację społeczeństwa.

III

**III. ŚWIAT I POLSKA
W LATACH 1956–1980:
OD DESTALINIZACJI
PO ODPREŻENIE**

1. Świat w okresie „odwilży” postalinowskiej i wojny wietnamskiej

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz, na czym polegał i z czego wynikał kryzys systemu stalinowskiego;
- dowiesz się, jakie były źródła „odwilży” i destalinizacji w ZSRS;
- przeczytasz o buntach społecznych przeciwko komunistycznym reżimom w Europie Środkowej w latach 50. i 60.;
- omówisz przebieg i konsekwencje ekspansji komunizmu w Azji Południowo-Wschodniej w latach 60. i 70.;
- dowiesz się, czym była Wielka Proletariacka Rewolucja Kulturalna w Chinach i jaką rolę w latach 60. i 70. Chiny odgrywały w relacjach między ZSRS a USA;
- zapoznasz się z przemianami społeczno-obyczajowymi lat 60. XX w.

Geneza, natura i dorobek „odwilży” postalinowskiej. Kryzys stalinizmu

System komunistycznej władzy stworzony przez Włodzimierza Lenina, a rozwinięty przez Józefa Stalina, kosztował życie milionów ludzi. Do dzisiaj historycy nie są w stanie oszacować liczby ofiar masowego terroru zorganizowanego przez władze Związku Sowieckiego. Francuski historyk Stéphane Courtois (czytaj: stefan kurtła) w *Czarnej księdze komunizmu* wspomina o **20 mln zabitych** między 1917 a 1953 r. Z kolei dziennikarka i publicystka Anne Applebaum szacuje, że w sowieckich więzieniach i obozach pracy przymusowej (zwanych łagrami) znalazło się **28,7 mln obywateli sowieckich** i więźniów zesłanych z krajów podporządkowanych ZSRS. **Gułag** nie tylko izolował uznane za wrogów jednostki, klasy i narody, lecz także pełnił bardzo ważne funkcje gospodarcze. Dzięki niewolniczej pracy osadzonych dostarczał surowców, których złoża znajdowały się w skrajnie trudnych klimatycznie regionach Związku Sowieckiego.

Główne sowieckie obozy pracy niewolniczej

Na funkcjonowanie tego systemu bez wątpienia wpływała osobowość Stalina – jego cynizm uzasadniający okrucieństwo czy paranoiczna podejrzliwość. Istotną funkcję pełniła również komunistyczna ideologia. Dawała ona nadzieję na szybki rozwój i rzekomo sprawiedliwy podział wypracowanego bogactwa. Warunkiem tego było bezwzględne wdrożenie komunistycznego porządku oraz eliminacja klasy posiadaczy i tych komunistów, których przerażało okrucieństwo oraz szaleńcze tempo wprowadzania zmian.

W okresie rządów Stalina Związek Sowiecki zbudował potężny przemysł i wygrał II wojnę światową. Radykalna zmiana, którą dawna Rosja przeszła pod rządami komunistów i Stalina pozwalała i wciąż pozwala uzasadniać stalinowskie zbrodnie jako mniej lub bardziej konieczne w osiągnięciu takiego tempa rozwoju.

Stalin zmarł 5 marca 1953 r. System jednak nie przetrwał po jego śmierci. Stało się tak – po pierwsze – dlatego, że państwowy terror zagrażał samej komunistycznej elicie władzy. Po drugie – na dłuższą metę okazał się nieefektywny i zbyt kosztowny w utrzymaniu.

„Odwilż” postalinowska

Ławrientij Beria – szef aparatu bezpieczeństwa, członek Biura Politycznego, czyli ścisłej elity władzy partii komunistycznej, wierny wykonawca polityki masowego terroru – po śmierci Stalina otwarcie głosił konieczność liberalizacji polityki wewnętrznej i zewnętrznej Związku Sowieckiego.

Ławrientij Beria (1899–1953)

Pochodzący z Gruzji szef sowieckiego aparatu bezpieczeństwa, stalinowski zbrodniarz, był bezpośrednio odpowiedzialny m.in. za mord katyński. Po śmierci Stalina stał się zwolennikiem liberalizacji systemu komunistycznego, który uważał za mało efektywny w porównaniu z gospodarką państw Zachodu. Od marca do czerwca 1953 r. razem z Gieorgijem Malenkowem i Nikitą Chruszczowem sprawował władzę w ZSRS.

Nikita Chruszczow (1894–1971),
I sekretarz KC KPZS, podczas odczytu
referatu *O kulcie jednostki i jego następstwach*
na XX Zjeździe KPZS

Tempo zmian planowanych przez Berię zaniepokoiło innych liderów Związku Sowieckiego, w tym przyszłego szefa sowieckiej partii komunistycznej **Nikitę Chruszczowa**. Doprowadzili oni do obalenia i pod koniec 1953 r. najprawdopodobniej do zamordowania Berii. Nie zatrzymało to jednak ograniczonej destalinizacji, a jedynie opóźniło ją z obawy komunistów przed utratą kontroli nad sytuacją w ZSRS i sowieckim imperium.

W nocy z 24 na 25 lutego 1956 r. na XX Zjeździe KPZS Nikita Chruszczow – I sekretarz Komitetu Centralnego partii komunistycznej – wygłosił **referat *O kulcie jednostki i jego następstwach***. Chruszczow oskarżył w nim Stalina o wprowadzenie dyktatury, masowy terror, którego ofiarą padli sowieccy komu-

niści i całe narody, oraz o błędy popełnione podczas II wojny światowej, kosztujące życie setek tysięcy żołnierzy Armii Czerwonej. Treść referatu, w założeniu tajna, szybko przedostała się do prasy zachodniej i rozeszła się w krajach satellickich. Choć Chruszczow wykazał się wielką odwagą i dał sygnał do destalinizacji w całej sowieckiej strefie wpływów, to jego krytyka zbrodni stalinowskich była bardzo wybiórcza. Nie wspomniał np. o ludobójczym głodzie w Ukrainie ani o swoim udziale w stalinowskich zbrodniach. Co więcej, obciążył Stalina wszystkimi zbrodniami komunizmu, ale nie odniósł się ani do samej ideologii komunistycznej, ani do systemu jego rządów. Mimo to czas masowego terroru się skończył i to nie tylko w ZSRS, lecz także w krajach od niego zależnych. Od tej pory elita komunistyczna mogła czuć się bezpiecznie. Z Gułagu zwalniano setki tysięcy więźniów, skazanych rehabilitowano, ale o prawdziwych odszkodowaniach za zniszczone kariery i zdrowie nie było mowy, podobnie jak nie zamierzano ukarać zbrodniarzy stalinowskich.

Granice „odwilży” postalinowskiej – stłumienie Praskiej Wiosny

W Czechosłowacji XX Zjazd KPZS z lutego 1956 r. – tak przełomowy dla „odwilży” postalinowskiej – niewiele zmienił. Pogarszająca się sytuacja ekonomiczna państwa, frustracja Słowaków wynikająca z poczucia faworyzowania uprzemysłowionych Czech kosztem ich kraju oraz wejście w dorosłe życie pierwszego pokolenia Czechów i Słowaków urodzonych po II wojnie światowej doprowadziły do kryzysu zwanego **Praską Wiosną**.

Do reform dążył przywódca słowackich komunistów **Alexander Dubček** (czytaj: dubczek), który objął władzę w 1968 r. Liczył również na poszerzenie autonomii Słowacji. Jego postawa szybko zyskała popularność, szczególnie wśród młodzieży studenckiej, niezadowolonej nie tylko z powodu fatalnych warunków studiów i braku perspektyw zawodowych, lecz także z powodu cenzury tłumiącej wolność wypowiedzi. Dubček szybko skupił na sobie nadzieje ogółu jako przywódca otwarty na dialog ze społeczeństwem. Jednak **zarówno Dubček, jak i popierający go Czesi i Słowacy nie mieli konkretnego programu reform** poza ogólnym przekonaniem, że pogodzenie władzy partii komunistycznej z wolnością obywateli jest możliwe. Nie zamierzali kwestionować wpływów ZSRS.

W styczniu 1968 r. Dubček został przywódcą Komunistycznej Partii Czechosłowacji. W kwietniu ogłoszono program wprowadzenia „socjalizmu z ludzką twarzą” – z rozliczeniem stalinizmu, bez cenzury, bez represji tajnej policji oraz ze swobodą wyjazdów za granicę. Jak wspominał ten czas czeski opozycjoni-

sta **Václav Havel**: „Nagle przecież okazało się że można swobodnie oddychać, ludzie mogli się dowolnie stowarzyszać, zniknął strach”.

Nie można było jednak pogodzić idei socjalizmu z wolnością stowarzyszania się. Kiedy Dubček próbował bronić swojej polityki, Breżniew wraz z przywódcami czterech państw socjalistycznych podjął decyzję o inwazji. **21 sierpnia 1968 r.** 0,5 mln **żołnierzy Układu Warszawskiego**, w tym 40 tys. Polaków służących w LWP, przekroczyło granicę Czechosłowacji. „Drodzy przyjaciele! Dzisiaj przybyli wam z pomocą wasi bracia klasowi” – takie przesłanie do Czechów i Słowaków skierowali atakujący. Ideologicznie uzasadniano interwencję sowiecką wszędzie tam, gdzie zagrożone były interesy rządzącej partii komunistycznej.

Zaatakowani Czesi i Słowacy nie stawili militarnego oporu. Dubček stracił stanowisko, ale ocalił życie. Jego miejsce zajął wierny Moskwie **Gustáv Husák**. Z partii wyrzucono 0,5 mln członków, pracę straciło ok. 280 tys. ludzi. Wiele zwolnionych pracowników uczelni musiało podjąć prace fizyczne. Krótkotrwała Praska Wiosna okazała się tylko końcem „odwilży”. Pozbawiła iluzji tych, którzy jeszcze wierzyli w demokratyczny „socjalizm z ludzką twarzą” w sowieckiej strefie wpływów. Utrata nadziei na zmiany szczególnie dotknęła osoby o głębokiej wrażliwości na zło i powszechną bierność – 12 września 1968 r. na warszawskim Stadionie Dziesięciolecia samospalenia dokonał dawny żołnierz AK **Ryszard Siwiec**, a w styczniu 1969 r. w Pradze na Placu Wacława – student **Jan Palach**.

Spalenie radzieckiego czołgu podczas inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację

Od „odwilży” do kryzysu kubańskiego i kryzysu berlińskiego

„Odwilż” postalinowska wpłynęła również na dynamikę zimnej wojny. Od otwartego konfliktu powstrzymywała mocarstwa tylko perspektywa wojny nuklearnej bez zwycięzców. Sowiecki przywódca Nikita Chruszczow określił relacje między supermocarstwami mianem „**pokojoywej koegzystencji**”. Przyszłość globalizującego się świata wyglądała więc bardziej optymistycznie. Odejściu od bezpośredniej konfrontacji towarzyszyło jednak zwieranie szeregów w każdym z bloków. Kiedy w 1955 r. RFN przystąpiła do NATO, Związek Sowiecki odpo-

wiedział powołaniem Układu Warszawskiego. Tak wyglądała „pokojowa koegzystencja”: opierała się na zachowaniu równowagi sił i respektowaniu stref wpływów przez oba supermocarstwa. W praktyce sowiecka dyktatura bez zewnętrznego wroga, przed którym trzeba było się bronić (często przez atak) i jednoczyć pod wodzą partii komunistycznej, nie mogła istnieć na dłuższą metę. Jednocześnie sam komunizm był ideologią popularną w krajach trzeciego świata, wyzwających się z kolonialnej dominacji krajów Zachodu i próbujących szybko przewyżżyć cywilizacyjne opóźnienie.

Do połączenia tych dwóch czynników doszło **na Kubie**, wyspie niepodległej, ale zdominowanej przez USA, na której dyktatorskie rządy sprawował Fulgencio Batista (czytaj: fulhencjo). Jego krwawe i skorumpowane rządy, sprawowane przy poparciu zamożnej elity i USA, wywoływały opór i przysparzały popularności lewicy. Na przełomie 1958 r. i 1959 r. Batista został obalony przez rewolucję, na której czele stał charyzmatyczny lider **Fidel Castro** (czytaj: kastro).

Triumf rewolucji kubańskiej – Fidel Castro (1926–2016) wkracza ze swoimi zwolennikami do Hawany 8 stycznia 1959 r.

Wydarzeniom na Kubie bacznie przyglądali się Amerykanie, którzy liczyli na porozumienie z Castro i uspokojenie sytuacji. Tymczasem nacjonalizacja przedsiębiorstw czy podział majątków ziemskich, które przeprowadzili kubańscy rewolucjoniści, choć nie przyniosły dobrobytu kubańskim chłopom i robotnikom, to uderzyły w klasy średnie i wyższe oraz interesy USA. Castro zamierzał z Kuby uczynić ośrodek rewolucji na całą Amerykę Łacińską. Próba obalenia kubańskiego przywódcy oraz wzniecenia ogólnokrajowego powstania (**inwazja w Zatoce Świń**) zakończyła się klęską i skompromitowała wybrany rok

wcześniej **prezydenta USA Johna Fitzgeralda Kennedy'ego** (czytaj: dżona fidżeralda kenediego). W odpowiedzi Castro zwrócił się o pomoc do ZSRS.

Dla Chruszczowa perspektywa zdobycia wpływów na Kubie oznaczała zakwestionowanie „pokojoyej koegzystencji” na rzecz zdobycia przewagi nad Amerykanami w ich wyłącznej strefie wpływów – Ameryce Łacińskiej. Na Kubie pojawili się sowieccy żołnierze, a w październiku 1962 r. CIA ustaliła istnienie sowieckich **wyrzutni rakiet**, które mogły przenosić broń atomową. Chruszczow wiedział, że próba siłowego przerwania kordonu okrętów i samolotów USA doprowadzi do wojny nuklearnej, więc się wycofał. **28 października 1962 r.** oba supermocarstwa się porozumiały: Sowieci zdemonstrowali infrastrukturę rakietową na Kubie, a Amerykanie zgodzili się wycofać swoje wyrzutnie rakiet nuklearnych rozmieszczone we Włoszech i Turcji.

Choć w starciu z Chruszczowem triumfował Kennedy, to największy sukces odniósł Castro. Amerykanie porzucili bezpośrednie próby jego obalenia. Castro został szefem Komunistycznej Partii Kuby, głową państwa, przywódcą rządu kubańskiego i najwyższym dowódcą wojskowym. Znacjonalizowana i centralnie sterowana gospodarka, dodatkowo objęta sankcjami ze strony USA, rozwijała się wolniej niż gospodarki pozostałych krajów Ameryki Łacińskiej. Uzależniła się coraz bardziej od pomocy sowieckiej. Przejęcie kontroli nad dochodami kraju przez nową, komunistyczną elitę sprawiło, że Kubańczycy wciąż mogli tylko marzyć o dobrobycie. W ciągu 10 lat po triumfie rewolucji wyemigrowało do USA ponad 0,5 mln Kubańczyków, co stanowiło ok. 6% całej populacji wyspy. Dzięki systemowi represji stworzonemu przez Castro jego następcy – brat Raul Castro oraz Miguel Díaz-Canel – rządzą aż do dzisiaj.

Kryzys berliński 1961 r.

O wspólnocie losów narodów zniewolonych przez komunizm świadczy przykład sytuacji z Europy Środkowej. W czasie gdy rozwijał się kryzys na Kubie, do wzrostu napięcia między supermocarstwami doszło w podzielonym żelazną kurtyną Berlinie.

Reżim stalinowski w NRD przetrwał „odwilż” postalinowską prawie bez szwanku, m.in. dzięki masowej inwigilacji społeczeństwa. Według danych z końca lat 80. XX w. wschodnioniemiecka tajna policja Stasi (czytaj: sztazi) liczyła co najmniej 264 tys. funkcjonariuszy i tajnych współpracowników, a w swoich archiwach zgromadziła dane na temat ok. miliona obywateli NRD. Równie istotnym powodem bierności i uległości Niemców wobec komunistycznego reżimu była obecność 300 tys. żołnierzy Armii Sowieckiej. Dlatego jedyną, podobnie jak na komunistycznej Kubie, skuteczną formą wyrażenia oporu była ucieczka na Zachód – do RFN.

Ostatnią bramą do wolności był Berlin, gdzie do zachodnich sektorów w kwietniu 1961 r. dziennie uciekało średnio tysiąc osób. **Między 1949 a 1961 r. z Niemiec Wschodnich** wyemigrowało ok. 2,7 mln osób – 15% populacji. Aby zaradzić wyjazdowi obywateli, głównie wykształconych specjalistów, władze NRD z poparciem ZSRS i innych krajów Układu Warszawskiego postanowiły zbudować mur. W nocy z **12 na 13 sierpnia 1961 r. między Berlinem Wschodnim a zachodnimi sektorami rozciągnięto drut kolczasty**. Szybko zastąpiono go **betonowym**, wysokim na 3,5 m **murem**, ciągnącym się na odcinku 155 km. Obsadzono go gotowymi do strzału żołnierzami. Liczba uciekinierów gwałtownie spadła – do 1989 r. tylko ok. 5 tys. Niemców sforsowało barierę do wolnego świata. Ponad 140 osób zastrzelono.

Wyścig zbrojeń i wojna w Wietnamie

Światowe mocarstwa prowadziły intensywny **wyścig zbrojeń nuklearnych**. Zwiększały liczbę głowic atomowych i jeszcze potężniejszych – wodorowych (termojądrowych) oraz rozwijały środki ich przenoszenia. Powstały międzykontynentalne rakiety balistyczne, strategiczne bombowce dalekiego zasięgu oraz łodzie podwodne, które mogły razić terytorium wroga odległe o tysiące kilometrów. Wyścig zbrojeń przeniósł się w kosmos. 4 października 1957 r. Sowieci wystrzelili **pierwszego sztucznego satelitę Ziemi** o nazwie **Sputnik 1**. Jednak to **Amerykanie** w ramach **programu Apollo 20 lipca 1969 r.** z sukcesem przeprowadzili misję **lądowania pierwszego człowieka na Księżycu**.

We wzajemnie napędzającej się rywalizacji trudno było wskazać zwycięzcę – chociaż gospodarka amerykańska wytwarzała ponad dwa razy więcej dochodu niż sowiecka, to ZSRS rekompensował tę przewagę znacznie większym procentem dochodu przeznaczanego na zbrojenia kosztem poziomu życia swoich obywateli. Przy takiej liczbie głowic nuklearnych posiadanych przez oba supermocarstwa w przypadku globalnego konfliktu doszłoby do zniszczeń o niewyobrażalnej skali. Kennedy nie zamierzał przeszkadzać ZSRS w umocnieniu władzy nad Berlinem Wschodnim w 1961 r., a Chruszczow zrezygnował rok później z konfrontacji z USA o Kube. W sytuacji unikania przez supermocarstwa bezpośredniego starcia rywalizacja o wpływy przybrała postać wojen zastępczych.

Początki **ruchu komunistycznego w Wietnamie** wiązały się z II wojną światową i oporem **przeciwko japońskim okupantom**. W 1941 r. powstał **Viet Minh** (czytaj: wiet miń) – Liga na Rzecz Niepodległości Wietnamu, której liderem był **Ho Chi Minh** (czytaj: ho czy min). Po zakończeniu II wojny światowej i kapitulacji Japonii do Wietnamu i całych Indochin wrócili Francuzi. Teraz to przeciwko nim Viet Minh prowadził wojnę partyzancką, korzystając z pomocy Chin i ZSRS.

Ostatecznie w 1954 r. po klęsce poniesionej w wojnie z Viet Minhem Francja wycofała się z Indochin oraz przyznała niepodległość Laosowi i Kambodży. **Wietnam podzielono na dwa niepodległe państwa** – rządzoną przez komunistów Ho Chi Minha **Demokratyczną Republikę Wietnamu (DRW)** na północy i **Państwo Wietnamskie** na południu. Wsparcia Wietnamowi Południowemu udzielili Amerykanie, gdyż obawiali się lawinowego rozszerzenia wpływów Związku Sowieckiego i ChRL na całe Indochiny. Nazwano to teorią domina – jeden przewrócony w szeregu klocek doprowadziłby do upadku pozostałe. Dalszy bieg wydarzeń częściowo potwierdził słuszność tej teorii.

Komuniści wietnamscy dążyli do zbrojnego zjednoczenia kraju. Od końca lat 50. na Południu zaczęła działać komunistyczna partyzantka **Wietkong**, wspierana przez armię północnowietnamską z niechęci do autorytarnego i nieudolnego rządu. Skala poparcia dla komunistów na Południu oraz brak sukcesów armii Państwa Wietnamskiego skłoniły Amerykanów do udzielania coraz dalej idącej pomocy – dostarczania broni i specjalistów, a od 1965 r. stacjonowania regularnych oddziałów armii USA. Obecność 0,5 mln żołnierzy amerykańskich nie powstrzymała sukcesów Wietnamu Północnego i nie obroniła Południa. Przewaga techniczna najlepszej armii świata w dużym stopniu traciła na znaczeniu podczas walk w dżungli, którą Wietnamczycy dobrze znali. Charakter wojny w Wietnamie, czyli wojny zastępczej, nie pozwalał Amerykanom wykorzystać w pełni swojej potęgi, by zająć Wietnam Północny – oznaczałoby to bezpośrednią konfrontację z komunistycznymi Chińską Republiką Ludową i ZSRS.

Niepowodzenia, duża liczba ofiar oraz okrucieństwo wojny, po raz pierwszy w dziejach tak dokładnie przedstawiane na bieżąco przez media, stały się przyczynami opowiedzenia się dużej części Amerykanów przeciwko wojnie. W styczniu 1968 r. komuniści przeprowadzili tzw. **ofensywę Tet** i zaatakowali nie tylko wysunięte bazy wojskowe, lecz także samą ambasadę USA w stolicy Państwa Wietnamskiego – Sajgonie. Choć kontratak wojsk amerykańskich i południowowietnamskich pokonał siły komunistyczne, to odbiór wydarzeń przez samych Amerykanów nie był całkowicie pozytywny. Wydarzenia stanowiły dowód na zdolność komunistów do przeprowadzenia śmiałej ofensywy i brak nadziei na szybkie zwycięstwo – wbrew oficjalnej propagandzie amerykańskiego rządu. Nasilające się protesty społeczne, szczególnie wśród młodzieży, w 1969 r. skłoniły rząd USA do rozpoczęcia rozmów pokojowych z Wietnamem Północnym, które zakończono **porozumieniem podpisanym w Paryżu w 1973 r.** Zakładało ono zawieszenie broni, przeprowadzenie wolnych wyborów i zjednoczenie kraju. Pozbawiony amerykańskiej osłony Wietnam Południowy bardzo szybko uległ komunistom, których wojska w 1975 r. zdobyły Sajgon. To zmusiło USA do chaotycznej ewakuacji personelu swojej ambasady i uciekających z kraju antykomunistycznych Wietnamczyków.

Upadek Wietnamu Południowego miał konsekwencje nie tylko dla regionu, lecz także dla całego świata. Komuniści wietnamscy pomogli przejść władzę komunistom w Laosie. Najbardziej dramatycznych skutków triumfu komunizmu doświadczyła **Kambodża**. W 1975 r. władzę zdobyli tam **Czerwoni Khmerzy**. Ich lider **Pol Pot** studiował we Francji, gdzie zapoznał się z ideami komunizmu. Dostosował jego założenia zgodnie ze swoją wolą do realiów Kambodży, w czym inspirował się działaniami Mao Zedonga. Pol Pot w ludobójstwie własnego narodu widział główną metodę wprowadzania nowego ładu: mieszkańców miast przesiedlano na wieś, a następnie ich eliminowano. W ciągu czterech lat **Czerwoni Khmerzy zamordowali milion Kambodżan**, a kolejny milion doprowadzili do śmierci z głodu, chorób i wycieńczenia. Stanowiło to nawet 26% całej populacji. Kres ich rządów przyniosła w 1979 r. inwazja Wietnamu, który wyrósł na lokalną potęgę, dystansując się zarówno wobec ZSRS, jak i ChRL.

Pożar w Sajgonie w czasie tzw. ofensywy Tet, w styczniu 1968 r.
Ofensywa była zaskoczeniem dla amerykańskiej opinii publicznej, przekonanej o panowaniu armii amerykańskiej nad sytuacją.

Kambodżańskie Pola Śmierci w Phnom Penh

Pola Śmierci to miejsca masowych egzekucji Kambodżan, dokonywanych w całym kraju przez komunistycznych maoistów Czerwonych Khmerów. Drzewo, o które rozbijano głowy dzieci, dla upamiętnienia ofiar obwieszono kolorowymi bransoletkami i gumkami.

Tymczasem dla USA porażka w wojnie wietnamskiej oznaczała wycofanie się z polityki aktywnego powstrzymania komunizmu. Zamiast prowadzić kolejne wojny zastępcze, Amerykanie postawili na dyplomację, kompromis i próbę rozegrania narastającego konfliktu sowiecko-chińskiego. To przyznanie się do słabości jednego z supermocarstw zaowocuje nowym rozdziałem w historii zimnej wojny, zwanego **Détente** – po francusku „odprężenie”.

Rewolucja kulturalna w Chinach

Chiny w rywalizacji między supermocarstwami – USA i ZSRS – zajmowały pozycję niejednoznaczną i zmieniającą się w czasie. Z jednej strony pod względem ustroju socjalistycznego blisko było im do Związku Sowieckiego. Jednak z drugiej – pod względem rozmiaru, ludności, bogactw naturalnych i własnej historii zupełnie nie pasowały do roli, którą Stalin początkowo im przeznaczył – sate-

lity w sowieckiej strefie wpływów. Ambicje chińskiego dyktatora Mao Zedonga zmierzały do uczynienia z Chińskiej Republiki Ludowej supermocarstwa. Tempo rozwoju osiągnięte w ramach pierwszego planu pięcioletniego (1953–1957), mimo skoku produkcji przemysłowej, było za niskie, a rozwój w skali kraju – nierównomierny. Współpraca z ZSRS stała się jeszcze bardziej problematyczna, kiedy Nikita Chruszczow w 1956 r. ogłosił ograniczoną destalinizację, co Mao odebrał jako zdradę socjalizmu. Drogi ZSRS i ChRL zaczęły się rozchodzić.

Aby nie dopuścić do „odwilży” w Chinach, Mao wybrał politykę terroru. W maju 1966 r. ogłosił **Wielką Proletariacką Rewolucję Kulturalną**, której celem było masowe uderzenie w elity społeczne i intelektualne. Wbrew oficjalnej nazwie siłą społeczną zainicjowanego przez Mao ruchu nie stali się proletariusze, lecz młodzież – teoretycznie najmniej „skażona” dawnymi poglądami i wartościami, buntująca się przeciwko tradycyjnemu wychowywaniu w ślepym posłuszeństwie wobec dorosłych, a jednocześnie skłonna do ślepego entuzjazmu i brutalnego radykalizmu.

18 sierpnia 1966 r. na placu Tiananmen w Pekinie zebrało się ok. miliona ludzi, wśród których większość stanowili nastolatki i młodzież. Zebrani machali *Czerwonymi książeczkami* (masowo kolportowanym krótkim zbiorem myśli Mao) i śpiewali: „Mao Zedong jest Słońcem wschodzącym na Wschodzie”. Zorganizowana m.in. w **Czerwonej Gwardii** młodzież rozpoczęła czystki w szkołach i na uniwersytetach, w instytucjach partyjnych i państwowych oraz zakładach pracy. Wrogów ludu publicznie bito, zmuszano do samooskarżania się i zabijano. Ofiary morderstw na tle ideologicznym szacuje się na setki tysięcy. Ponadto w wyniku swoistej walki pokoleń zniszczono tysiące zabytków cywilizacji chińskiej: starożytnych rzeźb, malowideł, książek, pomników i grobowców. Zbrodnie i wandalizm nadzorowała chińska armia, czyli oficjalnie Chińska Armia Ludowo-Wyzwoleńcza. Wskazywała ona cele, ale też interweniowała, gdy działania wymykały się spod kontroli. Masowy terror w Chinach trwał aż do śmierci Mao w 1976 r. W imię władzy i ideologii chiński dyktator dopuścił się zbrodni na własnym narodzie, których liczba ofiar wielokrotnie przewyższyła to, czego Europa doświadczyła w XX w.

Podsumowaniem dziedzictwa Mao był tzw. **maoizm**, będący dostosowaniem marksizmu do potrzeb chińskiego nacjonalizmu. Zgodnie z tą ideologią miejsce rewolucyjnego proletariatu zajęli chłopi, stanowiący ogromną większość społeczeństwa zacofanych gospodarczo Chin. Maoizm usprawiedliwiał również sięgnięcie przez totalitarną, komunistyczną władzę po nieograniczony terror, aby przyspieszyć rozwój gospodarczy. Do roli najwyższego ideału społecznego wyniesiono też równość i ujednolicenie społeczeństwa, a wszelkie przejawy indywidualizmu traktowano jako działania aspołeczne. Charakterystyczna dla maoizmu była niechęć do inteligencji.

**Czerwona Gwardia na placu Tiananmen
w sierpniu 1966 r.**

Mao wykorzystał przeciwko elitom partyjnym i państwowym sfanatyzowaną młodzież, przez co radykalizował dla swoich celów walkę pokoleń.

Uścisk dłoni Mao Zedonga i Richarda Nixona

Historyczne, pierwsze w historii spotkanie prezydenta USA i przywódcy Chin, luty 1972 r.

USA zamierzały wykorzystać narastający konflikt Mao z ZSRS. Współpraca chińsko-amerykańska miała poważne atuty dla obu stron: USA, osłabione przegraną wojną wietnamską, chciały zaszkodzić triumfującemu ZSRS. Chiny liczyły na zmianę polityki USA wobec Tajwanu, gdzie rządził Kuomintang reprezentujący Chiny na arenie międzynarodowej, w tym w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. O tym, że komunistycznych Chin nie można lekceważyć, Amerykanie przekonali się już w tym samym roku – mimo sprzeciwu Amerykanów Chiny zajęły miejsce

Tajwanu w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. W 1972 r. gościem Mao Zedonga był prezydent USA Richard Nixon (czytaj: riczard nikson). Sukcesem dyplomacji, umiejętnie dobierającej słowa, stało się rozstrzygnięcie problemu Tajwanu, który Chiny traktowały jako zbuntowaną prowincję, a USA jako kluczowego sojusznika w regionie. Zdanie, które pogodziło obie strony, brzmiało: „Stany Zjednoczone uznają, że wszyscy Chińczycy po obu stronach Cieśniny Tajwańskiej twierdzą, że są tylko jedne Chiny i że Tajwan jest częścią Chin. Rząd Stanów Zjednoczonych nie podważa tego stanowiska”. Niczego to w praktyce nie zmieniło, jednak pozwoliło ostateczne rozstrzygnięcie sporu pozostawić następnym pokoleniom, a obecnie rozpocząć perspektywiczną współpracę polityczną i gospodarczą. Nawiązanie stosunków dyplomatycznych między USA a ChRL nastąpiło w 1979 r.

Zmiany kulturalne i obyczajowe na Zachodzie

W krajach Zachodu nastąpiły po II wojnie światowej daleko idące zmiany w zakresie norm społecznych. Te procesy przyspieszyły zwłaszcza w latach 60. i 70. Objęły przekształcenia modelu rodziny, roli płci i seksualności, a także sposobu życia młodzieży, pracy oraz spędzania wolnego czasu.

Doszło do zmian w modelu rodziny, w którym mężczyzna był głową rodziny i odpowiadał za jej utrzymanie, a do obowiązków kobiety należała wyłącznie opieka nad domem i dziećmi. Zmieniło się postrzeganie roli kobiety w rodzinie. Rozwinął się **feminizm** walczący o możliwość udziału kobiet w życiu publicznym, o zwiększenie możliwości awansu kobiet pracujących, a także o prawo do planowania rodzicielstwa i o wprowadzenie do szkół podstaw edukacji seksualnej. Kobiety w protestach wywalczyły zniesienie prawodawstwa zabraniającego zamężnym kobietom aktywności zawodowej w USA, Francji, Holandii, Kanadzie, Nowej Zelandii, Włoszech i Hiszpanii. Kobietom ponadto zaczęto **przyznawać pełne prawa wyborcze**. Zmieniło się także **prawodawstwo w zakresie separacji i rozwodów** – nastąpiło to w Kanadzie, Włoszech, Portugalii i Hiszpanii. W Bawarii (kraj związkowy Republiki Federalnej Niemiec) życie w konkubinacie przestało być karalne. W 1962 r. w stanie Illinois, USA, a następnie w 1968 r. w Wielkiej Brytanii **zniesiono karalność kontaktów homoseksualnych**. Z końcem lat 60. jednym z nowych ruchów społecznych był ruch na rzecz praw mniejszości seksualnych. Homoseksualność przestała być tematem przemilczanym w mediach i życiu publicznym.

Wzrost dostępności i skuteczność środków antykoncepcyjnych zapoczątkowały zmiany społeczno-obyczajowe, zwane też **rewolucją seksualną**. Planowanie liczby potomstwa stało się łatwiejsze. Panowała również większa swoboda seksualna. Relacje pozamałżeńskie nie były już postrzegane jako czynności niemoralne, a posiadanie nieślubnych dzieci przestało być kompromitujące.

Młodzież należąca do ruchu hipisowskiego (znana też jako dzieci-kwiaty) protestująca przeciwko wojnie w Wietnamie, jedna z dziewcząt ofiarowuje kwiat żołnierzowi ochraniającemu Pentagon, 1967 r.

Członkowie tego ruchu należeli do tzw. *baby-boom generation*. Pochodzili z klasy średniej i jednocześnie odrzucali system wartości swoich rodziców dotyczący rodziny, kariery, religii czy patriotyzmu, podobnie jak cały system gospodarki kapitalistycznej i zachodniej demokracji. Głosili m.in. hasła tolerancji i pacyfizmu.

Konflikty drugiej połowy lat 60., dziejące się w odległych od siebie częściach świata, przyjęły charakter **społecznego buntu**. **Ruch hippisowski** pojawił się jako wyraz buntu młodego pokolenia przeciwko światu stworzonemu przez dorosłych. Buntowano się przeciwko oświacie, pracy, rodzinie, pieniądzo, istniejącym normom i zakazom oraz przeciwko wojnie w Wietnamie (w latach 1955–1975). Młode osoby wkraczające w dorosłość w latach 60. XX w. postrzegały istniejący system jako niesprawiedliwy i przesiąknięty hipokryzją. Sprzeciw wobec konwenansom rozprzestrzenił się m.in. za pomocą telewizji: w całym świecie zachodnim rozpowszechnił się specyficzny sposób ubioru, muzyka oraz ideologia. W związku z rozwojem ruchu hippisowskiego szerzyły się ruchy pacyfistyczne, ekologiczne, a także wzrastało zainteresowanie duchowością. Ruch ten przyczynił się także do tzw. rewolucji seksualnej oraz związanych z tym przemian społeczno-obyczajowych.

Część aktywnych uczestników studenckich protestów znalazła inspiracje w marksistowskim komunizmie, a nawet najbardziej radykalnej wersji komunizmu – maoizmie. Oczywiście, wieści o popełnionych w Chinach zbrodniach nie docierały do uczestników protestów w Europie. Narastanie protestów wynikało z brutalności policji tłumiącej pokojowe demonstracje, które w rezultacie przeradzały się w starcia uliczne czy okupacje uniwersytetów. Radykalizujący się lewicowi studenci nie cieszyli się istotnym poparciem społecznym. Zdecydowanej większości uczestników demonstracji i strajków wystarczyło spełnienie konkretnych postulatów, takich jak wzrost płac czy zwiększenie miejsc w akademikach i salach wykładowych. Pod koniec lat 60. fala przemocy politycznej skłoniła najbardziej radykalne grupy do działalności terrorystycznej (we Włoszech podjęły ją Czerwone Brygady, a w RFN – Frakcja Czerwonej Armii).

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, na czym polegała „odwilż” postalinowska, rozpoczęta przez Nikitę Chruszczowa na XX Zjeździe KPZS w lutym 1956 r.
2. Omów przyczyny, przebieg i skutki Praskiej Wiosny, czyli buntu przeciwko komunistycznemu reżimowi.
3. Przedstaw przyczyny, przebieg i skutki rywalizacji supermocarstw w okresie zimnej wojny na przykładzie kryzysu berlińskiego z 1961 r. oraz kryzysu kubańskiego z 1962 r.
4. Wymień przyczyny i skutki ekspansji komunizmu w Azji Południowo-Wschodniej w latach 60. i 70. XX w. na przykładzie Wietnamu i Kambodży.

5. Poszukaj w dostępnych źródłach informacji o rewolucji obyczajowej z lat 60. XX w. Oceń, na ile bunt młodzieży zmienił sytuację polityczną i społeczną, na wybranych przykładach z historii USA, Europy i Azji.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **System komunistyczny ukształtowany za rządów Józefa Stalina** był przykładem **dyktatury** sprawowanej przez jednostkę z pomocą partii komunistycznej i aparatu terroru. Opierał się na upaństwowionej gospodarce centralnie sterowanej, kładącej nacisk na rozwój przemysłu ciężkiego. Państwa należące do sowieckiej strefy wpływów miały całkowicie upodobnić swój ustrój do panującego w ZSRS.
- **„Odwilż” postalinowska** ogłoszona przez **Nikitę Chruszczowa w 1956 r.** ograniczyła dyktaturę jednostki, zniosła masowy terror przy zachowaniu pełnego monopolu władzy partii komunistycznej. „Odwilży” towarzyszyła też ograniczona liberalizacja reżimu, niedopuszczająca jednak istnienia opozycji.
- W efekcie „odwilży” postalinowskiej w **1968 r.** doszło w **Czechosłowacji** do pokojowego buntu przeciwko komunistycznemu reżimowi. Wydarzenia te nazwano **Praską Wiosną**. Elity próbujące przeprowadzić zmiany wywodziły się z partii komunistycznej i próbowały odgórnie zdemokratyzować system. W efekcie stłumienia Praskiej Wiosny prestiż ZSRS i komunistycznej ideologii osłabł, a opozycja nabrała charakteru antykomunistycznego i demokratycznego.
- W okresie „odwilży” postalinowskiej, mimo deklaracji „pokojowej koegzystencji”, rywalizacja **między ZSRS a USA** się zaostrzała. Przybrała postać nasilającego się **wyścigu zbrojeń** oraz prób umocnienia i poszerzenia sowieckiej strefy wpływów o m.in. Amerykę Łacińską i Azję Południowo-Wschodnią.
- Na Kubie rządy objął **Fidel Castro**. Amerykanie chcieli obalić rządy komunistycznego wodza (inwazja w Zatoce Świń), lecz próba zakończyła się klęską. Castro otrzymał militarne wsparcie Sowietów, co spowodowało wycofanie się Amerykanów.
- **W wyniku kryzysu berlińskiego** (1961 r.) z Niemiec wyemigrowało prawie 27 mln osób. Aby zapobiec dalszym migracjom, w nocy z **12 na 13 sierpnia 1961 r. między Berlinem Wschodnim a zachodnimi sektorami rozciągnięto drut kolczasty, który zastąpiono betonowym murem.**
- **Wojna wietnamska** była tzw. **konfliktem zastępczym** zimnej wojny, toczonym między dwoma państwami wietnamskimi, przy bezpośrednim wsparciu

USA dla Wietnamu Południowego i pośrednim ZSRS i ChRL dla Wietnamu Północnego (DRW).

- W **Kambodży Czerwoni Khmerzy** dokonali jednej z największych **zbrodni ludobójstwa**, mordując w imię ideologii nawet 25% całego narodu. W rezultacie klęski w wojnie wietnamskiej USA wycofały się z polityki zbrojnego powstrzymywania komunizmu na rzecz dyplomacji oraz starały się osłabić ZSRS przez współpracę z Chinami.
- Kryzys władzy Mao Zedonga w Chinach, będący następstwem klęski Wielkiego Skoku, został przezwyciężony masową czystką w szeregach elit partyjnych i państwowych, zwaną **Wielką Proletariacką Rewolucją Kulturalną**.
- W latach 60. i 70. doszło do przemian obyczajowo-kulturalnych na Zachodzie. Rozwijał się feminizm. Doszło do tzw. rewolucji seksualnej.
- Młodzież w latach 60. i 70. masowo protestowała m.in. przeciwko wojnie w Wietnamie oraz pogarszającej się sytuacji gospodarczej.
- **Ruch hippisowski** pojawił się jako wyraz buntu młodego pokolenia przeciwko światu stworzonemu przez dorosłych.

2. Geneza polskiego Października '56

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, co było przyczyną represji stalinowskich, których ofiarą padł komunista Władysław Gomułka;
- omówisz, na czym polegała i jakie efekty dała sowietyzacja Polski w okresie stalinowskim;
- przeczytasz o relacjach między władzami PRL a Kościołem katolickim i roli, jaką odegrał w tym prymas Stefan Wyszyński;
- przekonasz się, z czego wynikał i jakie skutki miał podział PZPR na frakcje puławian i natolińczyków;
- zrozumiesz przyczyny, przebieg i konsekwencje powstania poznańskiego z czerwca 1956 r.;
- określisz przyczyny dojścia Gomułki do władzy i powrotu prymasa Wyszyńskiego z internowania w październiku 1956 r.

Stalinizm w Polsce

Na przełomie lat 40. i 50. nie istniała już żadna opozycja, z którą komunistyczne władze PRL-u musiałyby się liczyć. Przyczyniła się do tego nie tylko delegalizacja wszystkich dążących do autonomii partii politycznych. Powodem braku opozycji było fizyczne wyniszczenie elit niepodległościowych przez komunistyczny terror.

W Ludowym Wojsku Polskim (LWP) oraz Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) bezpośredni nadzór nad polskimi komunistami sprawowali sowieccy oficerowie z Armii Sowieckiej i organów bezpieczeństwa państwowego. Ponadto Zachód uznawał Polskę za sowiecką strefę. Wszystko to pozwoliło sowieckiemu dyktatorowi Józefowi Stalinowi i polskiemu wykonawcy jego rozkazów Bolesławowi Bierutowi na przyspieszenie sowietyzacji Polski. W praktyce oznaczało to, po pierwsze, rozpoczęcie nowego sześcioletniego planu gospodarczego, kładącego nacisk na szybką rozbudowę przemysłu ciężkiego kosztem innych gałęzi przemysłu oraz przymusową kolektywizację rolnictwa. Po drugie, zamierzano rozprawić się z Kościołem katolickim. Osłabiony przez sprowokowane przez komunistów podziały i zastraszone przez aresztowania swoich przywódców Kościół miał ostatecznie stać się tym, czym stała się Cerkiew prawosławna w ZSRS – reliktem przeszłości, popieranym przez małą grupę wyznawców.

Jednak Stalinowi i Bierutowi wyrósł niespodziewanie przeciwnik z samego szczytu PZPR – **Władysław Gomułka**. Gomułka, nazywany towarzyszem „Wiesławem”, należał do ścisłej elity władzy: był I sekretarzem Komitetu Centralnego PPR, a także wicepremierem TRJN oraz pierwszego po wyborach z 1947 r. rządu Józefa Cyrankiewicza. W tym czasie Gomułka należał do tych polskich komunistów, którzy szczerze wierzyli, że przemoc wobec środowisk antykomunistycznych jest całkowicie uzasadniona, ale wobec robotników czy chłopów nie powinno się jej stosować. **Gomułka sprzeciwiał się więc szybkiej kolektywizacji. Wierzył, że prędzej czy później polscy chłopci sami docenią wartości gospodarstw uspołecznionych.** Uważał, że Polska stanie się państwem socjalistycznym i finalnie komunistycznym w efekcie naturalnego rozwoju, bez konieczności stosowania przymusu i nadzoru przez ZSRS.

Jednak Gomułka w starciu z Bierutem i Stalinem nie miał żadnych szans. W 1948 r. pozbawiono go funkcji I sekretarza KC PPR, a w 1951 r. wyrzucono go z PZPR oraz aresztowano pod zarzutem ulegania „odchyleniu prawicowo-nacjonalistycznemu”.

Uwięzienie Gomułki pociągnęło za sobą aresztowania jego prawdziwych i domniemyanych zwolenników w PZPR i partiach satelickich, jak SD. Podzielili oni los represjonowanych żołnierzy wyklętych: aresztowani pod fałszywymi zarzutami, byli torturowani w czasie śledztwa w celu wymuszenia zeznań, a potem niesłusznie skazywani przez służalcze wobec władzy komunistyczne sądy.

**Cela Aresztu Śledczego
w Warszawie-Mokotowie
przy ul. Rakowieckiej**

Obecnie w tym budynku mieści się Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL-u. W okresie stalinowskiego terroru dotychczasowi kaci niespodziewanie znaleźli się w sytuacji podobnej do swoich ofiar. Metody wypracowane przez aparat bezpieczeństwa przeciwko opozycji niepodległościowej były stosowane przeciwko opozycji w PZPR.

Marian Spychalski (1906–1980), polski komunista, generał LWP (od 1945 r.), marszałek Polski (od 1963 r.)

Mianowany został mimo braku doświadczenia bojowego. Był zwolennikiem zastąpienia oficerów sowieckich oficerami wywodzącymi się z dawnej II RP i AK. W 1950 r. został aresztowany za „odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne”, choć potępił Władysława Gomułkę. W śledztwie usiłowano wymusić na nim, by przyznał się do współpracy z gestapo i obciążył zeznaniami Gomułkę. Mimo brutalnego traktowania nie przyznał się do winy, i ostatecznie w marcu 1956 r. został zwolniony z aresztu i przywrócony do władzy.

Plan sześćioletni

W lipcu 1950 r. rozpoczęto oficjalnie realizację **planu sześćoletniego**. Planowano, że wartość produkcji przemysłowej z 1949 r. wzrośnie o prawie 160% (potem podwyższono tę wartość jeszcze o blisko połowę), a produkcja w rolnictwie – o 50%. Priorytetem w rozwoju miał być **szybki wzrost produkcji w przemyśle ciężkim, w tym zbrojeniowym**. W tym czasie w Europie już nie wydobywanie węgla i wytop stali decydowały o tempie rozwoju gospodarczego, ale inwestycje w zaawansowane technologicznie branże produkujące na potrzeby konsumentów (np. przemysł motoryzacyjny). Na takie inwestycje Polacy, żyjący w Europie przedzielonej żelazną kurtyną, liczyć jednak nie mogli.

Dzięki temu, że ok. 40% wszystkich środków finansowych (którymi komuniści dysponowali dzięki nacjonalizacji banków) na inwestycje w kontrolowanym przez państwo przemyśle **doszło do spektakularnego wzrostu produkcji**. Przewyższył on i tak skorygowane założenia planu – planowano **wzrost o 258%, a osiągnięto aż 271%**. Wizytówką Polski ludowej stała się zbudowana od podstaw **Nowa Huta** pod Krakowem z jej kombinatem metalurgicznym. Jednak budowie kopalń i hut nie dotrzymywał kroku przemysł energetyczny i transport. Surowce przeznaczone na produkcję w przemyśle ciężkim nie trafiały do przemysłu lekkiego, produkującego dobra konsumpcyjne, czy do budownictwa. W rezultacie warunki życia mobilizowanych do coraz cięższej pracy robotników się pogorszyły. Ze względu na inflację (ceny wzrosły oficjalnie o 61%, a na bazarach – nawet o 134%) wartość pensji nie rosła, a nawet spadała. Nastroje pogarszały przeludnione mieszkania, dzielone z obcymi ludźmi, i uciążliwy transport do pracy.

Budowle, a nawet miasta tworzone w stylu **socrealistycznym**. Podobnie jak literatura i malarstwo, architektura miała wyrażać potęgę i siłę państwa socjalistycznego.

Nowa Huta

Obok kombinatu hutniczego zbudowano Nową Hutę, która miała być przykładem wzorcowego socjalistycznego miasta. Dzisiaj jest ona dzielnicą Krakowa, a jej zabudowa została uznana za zabytek urbanistyki stylu socrealistycznego.

Budowa Pałacu Kultury i Nauki im. Józefa Stalina w Warszawie

Pałac miał być „darem dla Polski od narodu radzieckiego”. Z miejsca jego lokalizacji wysiedlono mieszkańców i wyburzono ich kamienice. Budowę rozpoczęto w 1952 r., a ukończono w 1955 r. PKiN, uznany obecnie za zabytek, mierzy 237 m wysokości. Obecnie jest m.in. siedzibą Rady miasta stołecznego Warszawy.

Dodatkowo pogorszyło się zaopatrzenie w żywność, ponieważ nacjonalizacja handlu ograniczyła dostęp do sklepów, a samo rolnictwo zaczęło poddawać komunistycznemu eksperymentowi – kolektywizacji. Chłopi byli zmuszani do tworzenia większych, ale wspólnych gospodarstw rolnych (spółdzielni), i nie rzadko stawiali opór. Na części gruntów – szczególnie na obszarze Ziemi Północnych i Zachodnich – komuniści stworzyli **Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR)**. W połowie lat 50. spółdzielnie i PGR-y zajmowały łącznie 20% gruntów uprawnych, a ogólna produkcja żywności w przeliczeniu na głowę mieszkańca spadła o 4%.

Kraj	Dochód narodowy w dolarach w 1950 r.	Dochód narodowy w dolarach w 1955 r.
Francja	2000	2400
Grecja	550	775
Hiszpania	700	875
RFN	2005	2505
Włochy	900	1100
Polska	110	130

R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1989*, Warszawa 2010, s. 614.

Komunistyczny eksperyment w gospodarce skończył się porażką. Dostrzegali to niektórzy komuniści, ale milczeli, pamiętając o losie Gomułki. Znacznie trudniej można było kontrolować nastroje „ludu pracującego”. Zbliżał się nieuchronnie wybuch społecznego gniewu.

Przyspieszenie polityki sowietyzacji Polski – atak na Kościół katolicki

Działaniu komunistów mającym na celu rozbicie tradycyjnej struktury społecznej i gospodarczej towarzyszył atak na Kościół katolicki. W 1949 r. powstał ruch „księży patriotów”, wspierających komunistów nawet przeciwko prymasowi i Episkopatowi. Historycy szacują, że było to ok. 10% ogółu duchowieństwa. Trudno wskazać motywy całej grupy, ale znaleźli się tam duchowni, których UB szantażował kompromitującymi materiałami, osoby sfrustrowane brakiem awansu, a także księża, którzy nie zgadzali się np. z polityką Watykanu blokującą rozwój polskiej hierarchii duchownej na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

Działania obliczone na rozłam wśród duchownych były nieskuteczne, więc stosowano również represje karne. Sięgając coraz wyżej w hierarchii duchownej – ostatecznie aresztowano samego prymasa Wyszyńskiego. W styczniu 1953 r. sąd w Krakowie wydał wyrok skazujący czterech duchownych z kurii krakowskiej oraz trzy osoby świeckie za szpiegostwo na rzecz Watykanu i USA. Duchowni, złamani w śledztwie torturami, w procesie przyznali się do winy. Zapadły trzy wyroki śmierci, które dotyczyły jednego księdza i dwóch osób świeckich. Zamieniono je na dożywotni lub wieloletni pobyt w więzieniu. Proces duchownych z Krakowa miał zastraszyć Episkopat i skłonić go do zaakceptowania dekretu Rady Państwa z lutego 1953 r. Na jego mocy stanowiska kościelne miały być obsadzane tylko za zgodą władz. To wtedy prymas, wraz z Episkopatem, po raz pierwszy odmówił zgody na działania władz PRL-u.

25 września 1953 r. Stefan Wyszyński został aresztowany. Prymas nie dał się złamać i nie skapitulował. Komunistyczne władze nigdy nie zdecydowały się na postawienie go przed sądem i w ten sposób przyznały się do klęski.

Prymas Wyszyński w czasie internowania w położonej w Bieszczadach Komańczy w 1956 r.

Po 3 latach internowania to władze komunistyczne się ugięły. Choć prymas był wciąż odcięty od kontaktów z szerokim gronem duchownych, warunki jego pobytu stały się lepsze.

Spór między puławianami i natolińczykami

Wraz z wiadomością o śmierci Stalina władze PRL-u zarządziły powszechne opłakiwanie jednego z największych zbrodniarzy XX w. Katowice stały się Stalinogrodem, a samo województwo – stalinogrodzkiem.

Z żałoby po sowieckim dyktatorze wyłamał się katolicki **„Tygodnik Powszechny”**. Redakcja tej gazety, z Jerzym Turowiczem na czele, odmówiła wydrukowania pochwalnego artykułu na temat Stalina. W konsekwencji odebrano jej pismo i oddano je w ręce posłusznego wobec władzy katolickiego **Stowarzyszenia PAX**.

Kiedy oficjalnie zakończono okres żałoby, nawet Bierut zasugerował zmiany w zarządzie partii. Można było o tym usłyszeć w Radiu Wolna Europa, nadawanym dla słuchaczy zza żelaznej kurtyny, i w radiu z Waszyngtonu – Głos Ameryki. **W listopadzie 1953 r. do Berlina Zachodniego uciekł wysokiej rangi funkcjonariusz MBP – pułkownik Józef Światło**. Od września 1954 r. w audycjach Radia Wolna Europa zaczął on ujawniać fakty o torturach i morderstwach popełnionych przez funkcjonariuszy w czasie śledztw, o sfingowanych procesach i wyrokach śmierci. Wystąpienia Światły przyczyniły się do rozwiązania MBP oraz do pociągnięcia do odpowiedzialności funkcjonariuszy bezpieki.

Jeszcze wyraźniej znaki „odwilży” były zauważalne, kiedy w grudniu 1954 r. z więzienia wypuszczono Władysława Gomułkę, a w samej partii rozpoczęto dyskusję o zmianach. W PZPR ujawniły się dwie frakcje. **Puławianie** (nazwa pochodzi od ul. Puławskiej w Warszawie, gdzie się spotykali jej liderzy) **uważali, że nie ma sprzeczności między wolnością a socjalizmem**, który jest naturalnym i postępowym etapem rozwoju w historii Polski. Sądzieli, że PZPR zyskałaby na poparciu społecznym dzięki ograniczeniu wpływu Sowietów, wprowadzeniu wolności słowa i wyznania oraz ograniczeniu gospodarki centralnie sterowanej. Sami Polacy, doceniając wolność i dobrobyt w socjalizmie, nie domagali się demokracji, kapitalizmu czy zerwania sojuszu z ZSRS. **Druga frakcja, zwana natolińczykami** (od warszawskiego osiedla Natolin, gdzie się spotykali jej przedstawiciele), przezornie nie chciała rezygnować z przemocy. Konflikt między frakcjami nabrał charakteru społecznego i etnicznego. **Puławianie reprezentowali inteligencję komunistyczną, a natolińczycy – awansujących w szeregi partyjne robotników**. Wśród puławian wielu było komunistów pochodzenia żydowskiego, podczas gdy natolińczycy odwoływali się do swego narodowego komunizmu o wydźwięku antysemitkim.

Spory między frakcjami pojawiły się na łamach prasy. **Od września 1955 r. partyjne pismo przeznaczone dla młodzieży – tygodnik „Po prostu” – zamieszczało materiały, które do tej pory podlegałyby cenzurze**.

Z dyskusji i frakcyjnych sporów w PZPR najprawdopodobniej niewiele by wyszło, gdyby nie dwa zasadnicze impulsy. Bodźcem **zewnętrznym** był **XX Zjazd KPZR, na którym Nikita Chruszczow wygłosił referat o negatywnych skutkach kultu jednostki**, czym dał zielone światło do osłabienia wpływów frakcji stalinowskich w całym bloku. Obecny na tym zjeździe Bolesław Bierut niespodziewanie zmarł. Po jego śmierci funkcję I sekretarza KC PZPR objął **Edward Ochab**, zwolennik ograniczonych reform demokratycznych i gospodarczych, przy zachowaniu monopolu PZPR i własności uspołecznionej. Wspierał go w tym premier **Józef Cyrankiewicz**. Uważano ich za zwolenników frakcji puławian.

Poznański czerwiec i śluby jasnogórskie

W rezultacie kryzysu wywołanego realizacją planu sześcioletniego **28 czerwca 1956 r.** doszło do **strajku w Zakładach Przemysłu Metalowego im. Józefa Stalina w Poznaniu** (przed epoką stalinowską i po niej – im. Cegielskiego). Strajk miał tło ekonomiczne, gdyż robotnikom najlepiej opłacanym obniżono pensje, a jednocześnie utrzymano zawyżone normy produkcji. Strajkujący zdecydowali się na krok rewolucyjny – opuścili fabrykę, uformowali pochód i rozpoczęli demonstrację na ulicach Poznania.

Do demonstrujących zaczęli przyłączać się przechodnie i inne załogi zakładów w stolicy Wielkopolski. Liczba protestujących błyskawicznie rosła, aż osiągnęła prawie 100 tys. ludzi na ulicach. Bunt, który zaczął się od konfliktu o godziwą płacę, szybko dał możliwość okazania niezadowolenia z powodu braku wolności i suwerenności.

Demonstracja w czasie poznańskiego czerwca 1956 r.

ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

Walki w jakimś przynajmniej stopniu nabrały cech narodowego powstania. Takie zresztą były odczucia wielu uczestników i ówczesnych obserwatorów zająć. Co więcej, do powstańczej symboliki i retoryki część demonstrantów nawiązywała – mniej lub bardziej – świadomie. Obrazy chłopców z butelkami benzyny w dłoniach oraz młodych mężczyzn prowadzących wymianę ognia z wrogiem, za jakiego powszechnie wówczas uznano funkcjonariuszy UB, młode dziewczyny przedstawiające się jako powstańcza służba medyczna, pieśni patriotyczne, liczne flagi biało-czerwone – wielu osobom nasuwało skojarzenia z Powstaniem Warszawskim. Pojawiły się plotki mówiące o tym, że w całym kraju wybuchło narodowe powstanie, a lokalna siedziba „bezpieki” jest jednym z ostatnich broniących się bastionów władzy komunistycznej.

J. Eisler, *Polskie miesiące, czyli krysys(y) w PRL*, IPN, Warszawa 2008, s. 23.

Wydarzenia z Poznania szybko przerodziły się w zamieszki. Wojsko, funkcjonariusze UB i milicja użyły broni palnej przeciwko demonstrującym. Ci również używali broni oraz atakowali budynki władz partii i aparatu bezpieczeństwa oraz pojazdy wojskowe. Zginęło co najmniej 57 osób, w tym 49 cywilów (podaje się również dane o co najmniej 73 zabitych), minimum 450 osób zostało rannych, a ponad 750 – aresztowanych. 29 czerwca ulice spacyfikowanego Poznania były już wolne od demonstrantów i pełne wojska. Premier Józef Cyrankiewicz w przemówieniu radiowym zadeklarował: „Każdy prowokator czy szaleniec, który odważy się podnieść rękę przeciw władzy ludowej, niech będzie pewny, że mu tę rękę władza ludowa odrąbie w interesie klasy robotniczej, w interesie chłopstwa pracującego i inteligencji, w interesie walki o podwyższenie stopy życiowej ludności, w interesie dalszej demokratyzacji naszego życia, w interesie naszej Ojczyzny”.

Władze zdały sobie sprawę z konieczności **pewnych zmian politycznych**. Nastroje społeczne miało uspokoić **powierzenie kierownictwa partii Gomułce**. Puławianie widzieli w nim dobrego komunistę – ofiarę stalinowskiego terroru, a także osobę przeciwną kopiowaniu w Polsce wzorców sowieckich, np. szybkiej kolektywizacji. Natolińczycy pamiętali jego oddanie i brutalność w rozprawie z opozycją.

Wybór Gomułki odbył się bez konsultacji z sowieckim przywódcą Chruszczowem. Dodatkowo władze PZPR pozwoliły, by ta informacja przedostała się do opinii publicznej, co miało uwiarygodnić kandydaturę Gomułki jako kandydata niezależnego od Moskwy. Zaniepokojony rozwojem wypadków **Chruszczow przyleciał do Polski 19 października 1956 r.** Jednocześnie dywizje

sowieckie stacjonujące w Polsce dostały rozkaz wymarszu w okolice Warszawy. Przemieszczając się w tym kierunku, dewastowały przy okazji drogi, mosty i pola uprawne.

Rozmowy polskich komunistów z Chruszczowem doprowadziły do uspokojenia sytuacji. Od sowieckiego sekretarza generalnego Gomułkę odróżniało przekonanie, że Polacy powinni mieć prawo do samodzielnego ustalenia tempa budowy socjalizmu – na co ZSRS mógł przystać. Marsz wojsk sowieckich został zatrzymany, a **21 października 1956 r.** Komitet Centralny PZPR na swoim posiedzeniu (zwanym VIII Plenum) wybrał Gomułkę na I sekretarza KC.

Kolejną demonstracją pokazującą nieskuteczność walki komunistów z polskością były **Jasnogórskie Śluby Narodu Polskiego**. Ten tekst został ułożony przez wciąż internowanego prymasa, a nawiązywał do ślubów lwowskich króla Jana Kazimierza z czasów potopu szwedzkiego (1656 r.). Śluby stanowiły formę przysięgi wierności i zawierzenia Matce Boskiej wszystkich Polaków. Zostały odczytane na Jasnej Górze 26 sierpnia 1956 r.

Wierni zgromadzeni podczas ślubów jasnogórskich

Wydarzenie to zgromadziło nawet milion wiernych, mimo nieobecności prymasa, który został uwolniony dwa miesiące później.

TEMAT DO DYSKUSJI

Sowietyzacja Polski w okresie stalinowskim nie udała się nie tylko dlatego, że ten system był zbrodniczy i nieefektywny, lecz także dlatego, że zaprzeczał polskiej tradycji narodowej i religijnej. Podaj argumenty za słuszością tej tezy i przeciw niej.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij powody, dla których część polskich komunistów sprzeciwiała się polityce Stalina i Bieruta.
2. Oceń realizację planu sześcioletniego – przeanalizuj jego założenia, metody i rezultaty.
3. Przedstaw przyczyny i skutki aresztowania prymasa Wyszyńskiego i internowania go w latach 1953–1956.
4. Omów przyczyny poznańskiego czerwca 1956 i wyjaśnij jego rolę w „odwilży” postalinowskiej rozpoczętej w październiku 1956 r.
5. Wytłumacz przyczyny dojścia do władzy Władysława Gomułki w październiku 1956 r.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Przyspieszenie polityki sowietyzacji Polski wywołało sprzeciw części działaczy PPR (potem PZPR), na czele z **Władysławem Gomułką**, którzy domagali się większej autonomii PZPR. Chcieli oni uwzględnienia polskich realiów w budowie socjalizmu, np. spowolnienia tempa kolektywizacji rolnictwa, aby nie stracić poparcia chłopów. Zwolennicy tej opcji, oskarżeni o „odchylenia prawicowo-nacjonalistyczne”, stali się ofiarami stalinowskiego terroru.
- W latach 1950–1956 realizowano kolejny plan rozwoju gospodarczego – **plan sześcioletni**. Miał on przynieść skok produkcji przemysłowej, wzrost wydajności skolektywizowanego rolnictwa oraz dochodów ludności. Udało się zrealizować tylko pierwszy cel, co doprowadziło do napięć społecznych.
- Na początku lat 50. władze PRL-u **zamierzały podporządkować sobie Kościół katolicki**. Szczytowym punktem represji była próba uzyskania prawa do mianowania biskupów, przeciwko czemu zaprotestował **prymas Wyszyński**. Władze PRL-u zdecydowały się na aresztowanie go **25 września 1953 r.** Dowodem autorytetu prymasa była obecność nawet miliona pielgrzymów na uroczystości **ślubów jasnogórskich** 26 sierpnia 1956 r.
- Spór o kierunek reform doprowadził do **podziału w PZPR**. **Puławianie** postulowali ograniczoną demokratyzację PZPR i zarządzanie gospodarką, a **natolińczycy** opowiadali się za utrzymaniem terroru wobec przeciwników socjalizmu i odwoływali się do haseł antysemickich.

- Kryzys wywołany realizacją planu sześcioletniego doprowadził do wybuchu **strajku**, a następnie **demonstracji i zamieszek 28 czerwca 1956 r. w Poznaniu**. Obok haseł ekonomicznych pojawiły się niepodległościowe i religijne. Do stłumienia zbrojnego oporu władze użyły wojska. Mimo szybkiego sukcesu, okupionego ofiarami śmiertelnymi, komuniści mieli świadomość konieczności przeprowadzenia reform.
- W październiku 1956 r. władzę przejął cieszący się popularnością **Władysław Gomułka**.

3. Polska w okresie rządów Władysława Gomułki

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jakim stopniu program Władysława Gomułki przedstawiony w czasie Października '56 odpowiadał interesom i aspiracjom Polaków;
- określisz, które elementy systemu stalinowskiego w Polsce zostały zniesione, a które – utrzymane;
- przeczytasz, jak wyglądały relacje PRL-u i Kościoła katolickiego w okresie obchodów tysiąclecia chrztu Polski;
- zrozumiesz przyczyny, przebieg i skutki wydarzeń Marca '68.

Spełnione nadzieje i iluzje Października '56. Program Władysława Gomułki

24 października 1956 r. na placu Defilad, przed Pałacem Kultury i Nauki, zebrało się 400 tys. osób, aby wysłuchać **przemówienia** nowego I sekretarza KC PZPR **Władysława Gomułki**.

Wiec nie przypominał dotychczasowych masowych manifestacji z udziałem władz, takich jak pierwszomajowe pochody. Jego uczestnicy w dużej mierze przybyli tam z własnej woli, gdyż chcieli wyrazić swoje oczekiwania. Stwarzało to wrażenie niewidzianego dotąd masowego poparcia Polaków dla komunistycznej władzy. Jednak poparcie to było warunkowe – sam Gomułka w takich wiecach widział potencjalne zagrożenie dla swojej władzy. I sekretarz powitał zebranych w sposób niebudzący wątpliwości co do jego komunistycznych poglądów, ale **przyznał się do popełnionych błędów w okresie planu sześcioletniego**.

Gomułka obiecał też wyciągnięcie wniosków i wprowadzenie zmian. Ogłoszona przez niego „polska droga do socjalizmu” opierała się na założeniu, że dotychczasowy kryzys został wywołany nie przez narzucany Polsce system socjalistyczny, ale przez błędy stalinowców.

Przede wszystkim zniesiono bezpośrednią kontrolę sowiecką nad Polską oraz nie powrócono już do masowych represji czasów stalinowskich, a nawet ograniczono aparat terroru. Znaczącą zmianą było odwołanie z funkcji Ministra Obrony

Władysław
Gomułka
przemawiający
do mieszkańców
Warszawy
podczas wiecu
z 24 października
1956 r.

Narodowej marszałka Rokossowskiego, który wraz z sowieckimi funkcjonariuszami bezpieczeństwa i oficerami Armii Sowieckiej wrócił do ZSRS. W listopadzie 1956 r. nowym ministrem odpowiedzialnym za MON został komunista Marian Spychalski, który był jednocześnie ofiarą terroru stalinowskiego. Zmniejszono też liczebność personelu w aparacie bezpieczeństwa – zwolniono prawie 40% jego funkcjonariuszy i zmieniono nazwę Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na **Służbę Bezpieczeństwa (SB)** oraz podporządkowano go **Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (MSW)**. Jednak już w grudniu 1956 r. powołano nową jednostkę aparatu represji – **Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej (ZOMO)**, szkolone i wyposażone do tłumienia demonstracji ulicznych. Specjalne hełmy z przezroczystymi przyłbicami, maski przeciwgazowe chroniące przed działaniem gazów łzawiących oraz długie pałki miały być znacznie skuteczniejsze w walce z protestującymi niż broń palna i czołgi używane przez żołnierzy, np. podczas poznańskiego czerwca.

Jeszcze bardziej ograniczony charakter miała akcja zadośćuczynienia stalinowskim zbrodniom. Z jednej strony na mocy uchwalonej w kwietniu 1956 r. **amnestii** dziesiątki tysięcy więźniów, w tym ok. 6 tys. skazanych w procesach politycznych, wyszło na wolność. Z drugiej – na znacznie mniejszą skalę przeprowadzono rehabilitacje niesłusznie skazanych (ok. 1 tys. osób), wśród których znaleźli się represjonowani komuniści, duchowni, a nawet żołnierze AK. Nie przeprowadzono natomiast rehabilitacji członków antykomunistycznego podziemia. Najmniej rzetelnie przebiegało rozliczenie stalinowskich katów: nieliczne śledztwa i procesy komunistycznych zbrodniarzy, na czele z pułkownikiem Józefem Różańskim z MBP, nawet jeśli zakończyły się wyrokami skazującymi, to były szybko łagodzone i skazani wychodzili na wolność.

**Pułkownik Józef Różański, funkcjonariusz MBP
i stalinowski zbrodniarz**

W okresie „odwilży” postalinowskiej postawiono go przed sądem i skazano w 1957 r. na 15 lat więzienia. W 1964 r. wyszedł na wolność dzięki zastosowaniu wobec niego prawa łaski. Pracował do emerytury w administracji państwowej.

Symbolicznym zerwaniem ze stalinowskim okresem było przywrócenie Katowicom ich tradycyjnej nazwy – zamiast „Stalinogrodu”, a Pałac Kultury i Nauki stracił swojego patrona – Józefa Stalina.

Zmiany w polityce gospodarczej

Najważniejszym atutem „odwilży” miała być taka zmiana polityki gospodarczej, by Polacy wreszcie odczuli polepszenie swojej sytuacji materialnej. Tak się stało w przypadku rolnictwa, w którym zaniechano przymusowej kolektywizacji, a większość spółdzielni rolnych błyskawicznie przestała istnieć. Produkcja rolna w przeliczeniu na mieszkańca wzrosła najbardziej od czasów II wojny światowej, co jednak nie zapobiegało brakom na rynku. Poprawa w handlu wynikała z podobnej przyczyny: komuniści nie wprowadzili nowych rozwiązań, ale po prostu pozwolili prywatnym właścicielom na otwieranie sklepów.

Jednak najważniejszym testem dla rzeczywistej „odwilży” w dziedzinie gospodarki była polityka władz wobec przemysłu ciężkiego, którego rozwój traktowano do tej pory jako priorytetowy. Zmiany nie trwały długo i rząd szybko wrócił do gospodarczej polityki socjalizmu: **szybkiej industrializacji i upaństwowienia rolnictwa** kosztem produkcji dóbr konsumpcyjnych i prywatnych właścicieli. W rezultacie na horyzoncie pojawił się kolejny kryzys władzy, tym razem rządów Władysława Gomułki. W powracających regularnie społecznych buntach przeciwko komunistom nie chodziło tylko o niezaspokojone interesy ekonomiczne mas, nawet jeśli bezpośrednią przyczyną antyrządowych wystąpień były obniżające się płace i wzrastające ceny podstawowych towarów. Polska droga do socjalizmu, którą obiecał Gomułka, nie przyniosła ani dobrobytu, ani wolności.

Kolejka po mięso

W lipcu 1959 r. rząd ogłosił poniedziałki „dniami bezmięsnymi”. Wynikało to z braku mięsa na rynku. W każdy poniedziałek sklepy mięsne były zamknięte, potraw z mięsa nie podawano też w stołówkach i barach. Mimo to kolejki po mięso w „dni mięsne” się nie skróciły.

Kryzys rządów Władysława Gomułki. Konflikt z Kościołem

Gomułka traktował władzę jako narzędzie realizacji socjalistycznego programu, w który szczerze wierzył: gospodarka uspołeczniona miała być bardziej wydajna i bardziej sprawiedliwa dla robotników niż gospodarka kapitalistyczna. Na arenie międzynarodowej Związek Sowiecki miał chronić Polskę zarówno przed imperialistycznymi USA, jak i Niemcami chcącymi odzyskać Śląsk i Pomorze. Trudności w realizacji tego programu Gomułka tłumaczył błędami stalinowców, którzy usiłowali zmieniać Polskę za szybko i zbyt brutalnie, a także działaniami wrogów socjalizmu, wykorzystującymi niedojrzałość robotników. Podkreślał też, że ogólnego zacofania Polski nie da się szybko przezwyciężyć.

Kolejne kryzysy polityczne w PRL-u zawsze miały te same główne przyczyny: brak niepodległości, brak wolności i przestrzegania praw człowieka oraz brak efektywnej gospodarki. „Polska droga do socjalizmu” nie stworzyła alternatywy ani dla demokracji, ani dla gospodarki rynkowej. Socjalizm mógł być wprowadzany w życie tylko przez strach przed interwencją wojskową ZSRS i dzięki bezpośredniej kontroli PZPR nad Polakami. W odróżnieniu jednak od okresu stalinowskiego, obecne władze PRL-u zostały zmuszone do tolerowania zarówno Kościoła katolickiego, jak i prywatnego rolnictwa czy nawet politycznej opozycji. Celem wymierzonych przeciwko nim represji było już nie zniszczenie przeciwnika, ale taka kontrola nad nim, by nie urósł w siłę.

26 października 1956 r., 3 lata od aresztowania kardynała **Wyszyńskiego** oraz 2 miesiące po odczytaniu ślubów jasnogórskich, do Komańczy w Bieszczadach (ostatniego miejsca internowania kardynała) przybyli wysłannicy władz PRL-u, by zakomunikować decyzję Biura Politycznego o jego **uwolnieniu**. Usunięto również przyczynę konfliktu, czyli dekret Rady Państwa o obsadzie stanowisk kościelnych z lutego 1953 r. W grudniu 1956 r. wypracowano nowe rozwiązanie: przy obiorze biskupów czy proboszczów Kościół przedstawiał trzech kandydatów, z których władze wskazywały tego, którego zaakceptowały. W szkołach podstawowych i średnich pojawiły się ponownie lekcje religii jako przedmiotu do wyboru, a kapelani mogli ponownie posługiwać w więzieniach i szpitalach.

Dobiegł końca również okres względnego spokoju w relacjach między komunistyczną władzą a Kościołem katolickim. Wyszyński jeszcze w okresie internowania rozpoczął pracę nad wielkim programem duszpasterskim mającym wzmocnić chrześcijańską religijność Polaków. Prymas traktował katolicyzm nie tylko jako wyznanie religijne większości Polaków, lecz także jako jeden z najważniejszych elementów ich tożsamości narodowej. Straty, jakie poniosły katolickie elity w wyniku II wojny światowej i terroru stalinowskiego, więzi społeczne zlikwidowane migracjami czy realia społeczności budowanych od nowa na przyłączonych Ziemiach Północnych i Zachodnich stanowiły wyzwanie dla Kościoła.

Po wyjściu na wolność prymas zamierzał przygotować Kościół katolicki na **Tysiąclecie Chrztu Polski (Millenium)**, przypadające na 1966 r. To przygotowanie,

polegające na wcielaniu w życie ślubów jasnogórskich, miało nastąpić przez nowennę, czyli nabożeństwo powtarzane 9 razy. W Święto Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski 3 maja 1957 r. rozpoczęła się Wielka Nowenna, którą zaplanowano do 3 maja 1966 r.

Siła ideowa programu Millenium wciągającego miliony Polaków do obchodów tysiąclecia związku narodu i Kościoła była tak wielka, że komuniści ogłosili konkurencyjne obchody. Chcieli pokazać alternatywę dla Kościoła – tysiącletnie państwo, którego PRL miał być najbardziej udanym wcieleniem. Zorganizowano

akcję **budowy tysiąca szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego**, która miała nie tylko pokazać praktyczne korzyści z socjalizmu, lecz także służyć zlikwido-

Jedna z ponad tysiąca nowoczesnych szkół zbudowanych w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego

Upowszechnianiu edukacji towarzyszyło również eliminowanie obecności Kościoła z życia publicznego m.in. przez usuwanie lekcji religii i krzyży w klasach szkolnych.

waniu religii w szkołach państwowych, co ostatecznie uczyniono w lipcu 1961 r. Usuwano też masowo krzyże z klas szkolnych. Ponadto ograniczano zezwolenia na budowę nowych świątyń.

Konflikt między Kościołem katolickim w Polsce a komunistycznym państwem **zaostrzył się w listopadzie 1965 r.** W ramach narodowego rachunku sumienia polscy biskupi skierowali list do biskupów niemieckich. Przypomnieli w nim o zbrodniach popełnionych przez Niemców na Polakach w czasie II wojny światowej. Utratę przez Niemcy ziem na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej uznali za sprawiedliwą, ale wspomnieli również o cierpieniach Niemców wynikających z powojennych przesiedleń. Istotą listu, poza przypomnieniem historycznego rachunku win i kar, było słynne zdanie:

ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu, wyciągamy do Was, siedzących tu na ławach kończącego się Soboru, nasze ręce oraz udzielamy wybaczenia i prosimy o nie. A jeśli Wy, niemieccy biskupi i Ojcowie Soboru, po bratersku wyciągnięte ręce ujmiecie, to wtedy dopiero będziemy mogli ze spokojnym sumieniem obchodzić nasze Millennium w sposób całkowicie chrześcijański.

Dziedzictwo kultury i duchowości Polski, Muzeum Historii Polski, strona internetowa (dostęp: 06.02.2023).

Biskupi niemieccy odpowiedzieli pozytywnie, ale bez entuzjazmu, gdyż na przeszkodzie wciąż stała m.in. kwestia uznania nowej granicy polsko-niemieckiej. Natomiast władze PRL-u oskarżyły biskupów o przywłaszczenie sobie prawa do wybaczenia, a nawet o zdradę interesów narodowych, z czego uczyniły główny wątek antykościelnej propagandy.

Uczestnictwo w Wielkiej Nowennie było masowe – 3 maja 1966 r. na Jasnej Górze, gdzie prymas odczytał *Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi*, obecnych było nawet 0,5

Prymas Stefan Wyszyński podczas obchodów Millenium na Jasnej Górze, 3 maja 1966 r.

mln pielgrzymów. Represje władz, w tym odmowa zgody na przybycie na Jasną Górę papieża Pawła VI, utrudnianie wiernym udziału w nabożeństwach czy wreszcie aresztowanie obrazu Matki Boskiej, nie przyniosły skutków.

Konflikt z inteligencją i Marzec '68

Mimo masowego członkostwa w partii komunistycznej władzom wyrósł przeciwnik, znacznie mniej liczny, ale niedający się zlekceważyć. Byli to krytycznie nastawieni przedstawiciele w dużej mierze lewicowej **inteligencji**. Światopogląd i pochodzenie społeczne większości nowej inteligencji wiązało ją z PRL-em, a nawet PZPR-em. Jednak mimo lewicowych poglądów i posiadania partyjnej legitymacji konflikt z autorytarną władzą pisarzy, dziennikarzy czy naukowców, ceniących sobie wolność wypowiedzi i badań, był nieuchronny.

Krytyka rządów komunistów wyszła z szeregów samej partii. **W kwietniu 1965 r. dwóch członków wydanych wcześniej z PZPR – Jacek Kuroń i Karol Modzelewski** – napisało *List otwarty do partii*. Zrzucili w nim partii, że przestała reprezentować klasę robotniczą, a stała się klasą biurokratów, wyzyskującą ludzi pracy. Porównanie PZPR do kapitalistów naraziło autorów na represje (trzyletni pobyt w więzieniu), ale ich nie złamało ani też nie powstrzymało krytyki. W 1966 r. wybitny filozof i członek partii Leszek Kołakowski wygłosił w rocznicę „odwilży” wykład, w którym zarzucił PZPR autorytaryzm i tłumienie rozwoju społecznego. W efekcie Kołakowskiego i tych, którzy stanęli publicznie w jego obronie, wyrzucono z partii. Komuniści, broniąc swojej władzy, pozbywali się wybitnych intelektualistów, którzy później stworzyli środowisko niewidziane od czasów stalinizmu – opozycję wobec PZPR.

W połowie lat 60. na scenę polityczną w Polsce wchodziło pokolenie urodzone już po II wojnie światowej, korzystające również z publicznej edukacji wyższej. Jego aktywni przedstawiciele, zwani „komandosami”, wywodzili się z rodzin komunistów uwikłanych w stalinizm, ale krytykowali działalność swoich rodziców. W rezultacie tych społecznych procesów elity władzy rozpoczęły na nowo walkę znaną z czasów „odwilży”. Spierali się reformatorzy, którzy chcieli demokratycznego socjalizmu, oraz tzw. twardogłowi komuniści, którzy w sytuacji słabnięcia władzy partii wierzyli w przemoc i dyktaturę, a jednocześnie posługiwali się hasłami antysemitycznymi.

25 listopada 1967 r. na scenie Teatru Narodowego w Warszawie wystawiono *Dziady* w reżyserii Kazimierza Dejmka. Widownia, głęboko poruszona *Wielką Improwizacją* Konrada, granego przez Gustawa Holoubka, odczytała dramat Mickiewicza jako obraz Polski pod sowiecko-rosyjską dominacją.

Władysław Gomułka, Biuro Polityczne KC PZPR i podobno – jak głosiła plotka – ambasada ZSRS w Warszawie – ocenili spektakl negatywnie i zarzucili mu **antyradziecką wymowę**. W styczniu 1968 r. *Dziady* zdjęto ze sceny, co spowodowało protesty publiczności i inteligencji. Ostatnie przedstawienie, wystawione 30 stycznia 1968 r., zakończyło się demonstracją z udziałem młodzieży, która pomaszerowała pod warszawski pomnik Mickiewicza na Krakowskim Przedmieściu. Z ok. 300 osób skandujących hasła: „Wolna sztuka!”, „Wolny Teatr!”, milicjanci zatrzymali ok. 30. Informacja o tym fakcie trafiła do mediów zachodnich oraz do słuchanego w Polsce Radia Wolna Europa. W ten sposób wydarzenia rozprzestrzeniły się praktycznie na całą Polskę. Przeciwno zawieszeniu sztuki zaprotestowali członkowie Związku Literatów Polskich. Jeden z nich – Stefan Kisielewski – dosadnie określił komunistyczne władze jako „dyktaturę ciemniaków”. Punktem zwrotnym w upowszechnieniu się antykomunistycznych demonstracji na całą Polskę było wyrzucenie ze studiów na Uniwersytecie Warszawskim dwóch „komandosów”: **Adama Michnika i Henryka Szlajfera**, którzy przekazali informację o demonstracji pod pomnikiem Mickiewicza zachodnim mediom. Następnie ich aresztowano.

Wzburzeni i jednocześnie ośmieleni „komandos” zwołali 8 marca 1968 r. wiec na dziedzińcu Uniwersytetu Warszawskiego, na który przyszło ok. tysiąc studentów. **Zebrani domagali się powrotu usuniętych studentów na uczelnię, powrotu na scenę *Dziadów* oraz przestrzegania przez władze PRL-u Konstytucji z 1952 r. gwarantującej prawa obywatelskie.** Studencki wiec został brutalnie rozbity przez ZOMO i wspierającą je Ochotniczą Rezerwę Milicji Obywatelskiej (ORMO), uzbrojoną w pałki, ale działającą bez mundurów. W efekcie protesty, zamiast się skończyć, błyskawicznie ogarnęły cały kraj – wybuchały w ośrodkach, w których znajdowały się szkoły wyższe i społeczności studenckie. Antyrządową aktywność przejawiała młodzież robotnicza, jak również pokolenie jej rodziców. **Szybko doszedł do głosu tradycyjny motyw ekonomiczny – fatalne zaopatrzenie w dobra pierwszej potrzeby.**

Był to pierwszy, od czasu sfalszowanych wyborów z 1947 r., masowy, ogólnopolski protest przeciwko komunistycznej dyktaturze. Wzięło w nim udział kilkanaście tysięcy Polaków, a ich wystąpienia SB zarejestrowała w 140 miastach. Do historii przeszedł jako Marzec '68.

Demonstracja studentów przed gmachem Politechniki Warszawskiej na znak protestu przeciwko władzy, marzec 1968 r.

W samej PZPR trwała zacięta i nie do końca jasna dla opinii publicznej walka między frakcjami, w języku publicystyki określana barwnie „walką buldogów pod dywanem”. Zwolennicy pewnej liberalizacji komunistycznej dyktatury, bliscy ideowo dawnym puławianom, teraz byli nazywani przez przeciwników **rewizjonistami**. Zarzucano im odstępstwo od komunistycznej ideologii i wrogość wobec PZPR, a nawet nielojalność wobec PRL-u. Jednak w rzeczywistości rewizjonistą mógł zostać każdy, kto w jakiegokolwiek sprawie krytykował komunistyczne władze.

Jednak był jeszcze jeden powód, dla którego krytykowano tzw. rewizjonistów – żydowskie pochodzenie wielu ich przedstawicieli. W rezultacie spór wśród komunistów nabrał **charakteru antysemickiego**. Zły przykład dał sam Gomułka, kiedy 19 marca 1968 r. publicznie oskarżył o wywołanie protestu rewizjonistów mających żydowskie pochodzenie. Antysemityzm Gomułki nie miał uzasadnienia rasistowskiego, jak w przypadku niemieckich nazistów, lecz polityczny. Przyczyną prześladowań była wygrana Izraela w wojnie z państwami arabskimi w 1967 r. i potępienie Izraela przez ZSRR oraz państwa bloku

wschodniego. Część polskich Żydów rzekomo miała poczuwać się do większej lojalności wobec państwa Izrael – wiernego sojusznika USA – niż wobec będącego częścią sowieckiej strefy wpływów PRL-u. Żydów nazywano „syjonistami”, od nazwy powstałej w 2. połowie XIX w. ideologii politycznej, której zwolennicy dążyli do budowy żydowskiego państwa w ówczesnej Palestynie. Gomułka nie był jednak głównym przeciwnikiem rewizjonistów. Rozczarowanie jego polityką nie ograniczało się tylko do większości społeczeństwa – miał też przeciwników w PZPR.

Jego najważniejszym rywalem był generał **Mieczysław Moczar**, wpływowy minister spraw wewnętrznych. Ideowy spadkobierca natolińczyków – zwolennik brutalnej dyktatury – chciał zbudować poparcie społeczne przez odwołanie się do haseł narodowych i antysemickich. Jego zwolenników nazywano „partyzantami”, gdyż faktycznie wielu z nich walczyło w czasie II wojny światowej w szeregach komunistycznej partyzantki. Do „partyzantów” należało ponadto wielu młodych działaczy komunistycznych, którzy liczyli na awans po usunięciu ze stanowiska „żydowskich rewizjonistów”. Sam Moczar chciał po prostu zająć miejsce Gomułki. Zależało mu na nasileniu marcowych protestów w Polsce, gdyż w ten sposób mógł pokazać nieudolność swojego rywala, a samemu wystąpić w roli skutecznego pacyfikatora.

Oczekiwany przez władze porządek był rzeczywiście szybko przywracany przez aparat represji. **Komunistyczne władze aresztowały ok. 2700 osób**, wśród których najwięcej było robotników. Prawie tysiąc z nich postawiono przed wymiarem sprawiedliwości. Na **3,5 roku więzienia skazano przywódców „komandosów”**: **Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego. Adam Michnik**

Demonstracja poparcia dla władz, marzec 1968 r.

otrzymał wyrok **3 lat** pozbawienia wolności. Uczestników protestów masowo usuwano z PZPR i zwalniano z pracy.

W wielu wypadkach jedynym powodem zwolnienia było czyjeś żydowskie pochodzenie. W ten sposób można było zająć opuszczone stanowisko czy należące do zakładu pracy mieszkanie. Antysemicka nagonka doprowadziła do **emigracji**, do której władze wręcz zachęcały. Z Polski do Izraela,

USA oraz innych krajów Europy Zachodniej bez prawa powrotu wyjechało ponad **15 tys. osób** pochodzenia żydowskiego, w tym wybitnych naukowców i lu-

dzi kultury. Wyemigrowali również ci, którzy nie byli żydowskiego pochodzenia, ale zostali zaszczeni ze względu na swoją niezależną postawę, a także stalinowscy zbrodniarze – funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa, którzy dostali szansę na bezkarność.

Sukces Gomułki nie był jednak trwały. Aparat represji szybko spacyfikował społeczne protesty, ale PZPR bezpowrotnie utraciła poparcie u dużej części inteligencji mającej socjalistyczne korzenie. Do charakteryzującego rządu Gomułki autorytaryzmu dołączono zarzut nacjonalistycznego antysemityzmu. Do zarzutów stawianych Gomułce o sprawowanie „dyktatury ciemniaków” szybko dołączono kolejny – służalczą postawę wobec ZSRS. W Czechosłowacji w 1968 r. próby wprowadzenia demokratycznych reform się nie powiodły. W stłumieniu wydarzeń zwanych **Praską Wiosną w ramach operacji „Dunaj” z udziałem armii Układu Warszawskiego** wzięło udział wystane przez Gomułkę **LWP**. Gomułka naciskał na rozpoczęcie inwazji, widząc w Praskiej Wiośnie wstęp do obalenia socjalizmu w Czechosłowacji i przejścia tego kraju na stronę Zachodu. Podjęta przez polskiego komunistę decyzja o użyciu polskiej armii przeciwko sąsiadowi z południa **wywołała protesty**.

TEMAT DO DYSKUSJI

Zbrodnie stalinowskie nie zostały rozliczone, ponieważ ci, którzy je popelnili lub popierali, nie zostali odsunięci od władzy. Zbierzcie argumenty na poparcie lub odrzucenie tej tezy.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wymień osiągnięcia i porażki „odwilży” postalinowskiej w Polsce w reformowaniu państwa i gospodarki PRL-u.
2. Wskaż cele i rezultaty przygotowań Kościoła katolickiego do obchodów Tygodnia Chrztu Polski. Wyjaśnij, dlaczego doprowadziły one do konfliktu z władzami PRL-u.
3. Omów przyczyny, przebieg i skutki Marca '68.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Przyspieszenie odchodzenia od stalinizmu w Polsce wiązało się z dojściem Władysława Gomułki do władzy. Jako **I sekretarz KC PZPR 24 października 1956 r.** na wielkim wiecu w Warszawie przyznał się ogólnie do błędów stalinizmu. Przedstawił także wizję „polskiej drogi do socjalizmu”, zakładającą ograniczoną demokratyzację i decentralizację gospodarki. Jednocześnie podkreślił wagę sojuszu z ZSRS, co rozczarowało dużą część uczestników wiecu.
- W efekcie „**odwilży**” zlikwidowano bezpośredni nadzór nad Polską ze strony oficerów i funkcjonariuszy sowieckich. Zaprzeszono polityki masowego terroru, zreformowano aparat bezpieczeństwa, ogłoszono amnestię, w tym dla więźniów politycznych, oraz w bardzo ograniczony sposób rozliczono się ze zbrodni stalinowskich.
- Sytuacja w gospodarce przejściowo się poprawiła ze względu na cofnięcie przymusowej kolektywizacji i przeznaczenie większych środków na produkcję dóbr konsumpcyjnych. Z czasem jednak powrócono do szybkiej rozbudowy przemysłu ciężkiego oraz upaństwowienia rolnictwa, co pogorszyło warunki życia Polaków.
- **Uwolnienie z internowania prymasa Wyszyńskiego** i względnie dobre relacje między PRL-em a Kościołem katolickim trwały do rozpoczęcia przygotowań do obchodów **Tysiąclecia Chrztu Polski**. W rezultacie doszło do zaostrzenia konfliktu, którego efektem była przymusowa laicyzacja szkół. Obchody Millenium potwierdziły powszechne identyfikowanie się Polaków z Kościołem katolickim.
- Odchodzenie Władysława Gomułki od liberalnych zdobyczy Października '56 doprowadziło do konfliktu z inteligencją. To w połączeniu z kryzysem ekonomicznym oraz walką frakcji skutkowało **pierwszym ogólnopolskim protestem przeciwko komunistycznej dyktaturze**. Protest rozpoczął się **8 marca 1968 r.** Komunistyczne władze stłumiły go za pomocą siły oraz propagandy, w której odwołały się do haseł antyinteligenckich i antysemitów. W efekcie doszło do wymuszonej migracji ok. 15 tys. osób pochodzenia żydowskiego.
- W sierpniu 1968 r. w związku z wydarzeniami Praskiej Wiosny wojska państw wchodzących w skład Układu Warszawskiego, na czele z ZSRS, przeprowadziły **operację „Dunaj”** i dokonały **inwazji na Czechosłowację**. W operacji wzięły udział jednostki LWP, wysłane przez Władysława Gomułkę, jednego ze zwolenników interwencji. To dodatkowo osłabiło jego poparcie w społeczeństwie polskim.

4. Polska w okresie rządów Edwarda Gierka

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak doszło do masakry na Wybrzeżu w 1970 r. i upadku Władysława Gomułki;
- omówisz przyczyny, przebieg i skutki buntu robotniczego w czerwcu 1976 r. na Mazowszu;
- przeczytasz, w jaki sposób opozycja antykomunistyczna w Polsce zaczęła budować społeczeństwo obywatelskie w latach 70.;
- zrozumiesz znaczenie wyboru Karola Wojtyły na papieża w 1978 r.

Schyłku rządów Gomułki

Odejścia Gomułki oczekiwali nie tylko zwykli obywatele, przedstawiciele inteligencji, lecz także duża część polskich komunistów i sami przywódcy Związku Sowieckiego z Leonidem Breżniewem na czele. Im bardziej politykę prowadzoną przez Gomułkę krytykowało społeczeństwo, tym bardziej był on skłonny do użycia przemocy przeciwko własnym obywatelom.

Sprzeciw wobec rządów Gomułki był wywołany **nieefektywną gospodarką socjalistyczną**. Rządzący państwem komuniści przyznali pierwszeństwo **rozwojowi przemysłu ciężkiego**. Dzięki olbrzymim inwestycjom powstawały nowe kopalnie, huty, elektrownie, fabryki maszyn i stocznie. Szczególnym zainteresowaniem rządzących cieszyły się zakłady produkujące na potrzeby wojska. Jednak produkcja w wielkich przedsiębiorstwach, znajdujących się pod kontrolą państwa, była mało efektywna, bardzo energochłonna i skrajnie nieekologiczna. Polska, odcięta przez Związek Sowiecki od Zachodu, nie dysponowała technologiami pozwalającymi na unowocześnienie produkcji. W państwowych przedsiębiorstwach często nie przejmowano się za dużymi kosztami produkcji, które nadmiernie obciążały budżet państwa.

Tymczasem wzrost poziomu życia robotników nie dorównywał rosnącemu wydobyciu węgla i produkcji stali. Budownictwo czy przemysł lekki, odpowiedzialne za produkcję dóbr konsumpcyjnych, były niedoinwestowane. Brakowało więc mieszkań, ubrań, artykułów higienicznych, takich jak podpaski i papier toaletowy, a także żywności.

Dostęp do instalacji sanitarnych i grzewczych w mieszkaniach w okresie PRL
[w % do ogólnej liczby mieszkań]

Rodzaj instalacji	1960			1970		
	Miasto	Wieś	Razem	Miasto	Wieś	Razem
Wodociąg	55	4	30	75	12	47
Ubikacja	36	2	19	55	5	33
Łazienka	26	1	14	48	6	31
Gaz	34	0,4	18	48	0,9	27
Centralne ogrzewanie	13	0,6	7	36	4	22

R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1989*, s. 678.

Brak towarów przekładał się na wzrost cen. Każda podwyżka cen obniżająca poziom życia coraz liczniejszych robotników groziła społecznym buntem. Szczególnie groźnie dla władz wyglądała sytuacja w wielkich zakładach przemysłowych, których tysiące pracowników mogło zacząć protestować.

Wzrost cen sprawiał, że realne dochody ludności zaczęły spadać ok. 1968 r. W **1970 r.**, pod koniec realizowanego planu pięcioletniego, Biuro Polityczne z Gomułką na czele podjęło decyzję o **podwyżce cen**. Robotnicy w całej Polsce dowiedzieli się o niej z prasy **13 grudnia**: produkty zdrożały od 10% do nawet 36%. Komunistyczna władza zakładała, że termin podwyżek przypadający na czas tuż przed Bożym Narodzeniem odwiedzi Polaków od protestów. Jednak to właśnie perspektywa spędzenia świąt bez obficie zastawionego stołu zbulwersowała rozgoryczonych robotników, a także wielu szeregowych członków PZPR.

Masakra na Wybrzeżu

14 grudnia 1970 r. doszło do **strajku w stoczniach w Gdyni i w Gdańsku**. W Gdańsku bunt społeczny przypominał wydarzenia z Poznania w 1956 r. Władze Stoczni im. Lenina odmówiły rozmów ze strajkującymi, co skłoniło robotników do opuszczenia zakładu pracy i rozpoczęcia **manifestacji na ulicach Gdańska**. Do protestujących przyłączali się mieszkańcy miasta. Manifestujący krzyczeli: „Złodzieje!”, „Chcemy chleba!”, „Precz z Gomułką!”. Przemoc użyta przez siły porządkowe – Milicję Obywatelską i Służbę Bezpieczeństwa – doprowadziła do **zamieszek**. Podpalono siedzibę partii, niszczone pojazdy milicyjne i plądrowano sklepy. 15 grudnia Władysław Gomułka podjął decyzję o użyciu broni przez wojsko przeciwko demonstrującym. Stocznie trójmiejskie zostały zablokowane przez jednostki LWP. **16 grudnia** po próbie wyjścia strajkujących ze stoczni w Gdańsku do centrum miasta wojsko zabiło dwóch stoczników.

W Gdyni w Stoczni im. Komuny Paryskiej władze początkowo zgodziły się na powołanie komitetu strajkowego, ale jego członkowie po jednym dniu zostali ciężko pobici i aresztowani.

W sytuacji rosnącego napięcia **wicepremier Stanisław Kociołek** 16 grudnia w przemówieniu transmitowanym przez radio i telewizję wezwał robotników do przerwania strajków i udania się do pracy. Wyglądało to na próbę załagodzenia przez komunistyczną władzę eskalującego konfliktu. Tymczasem rankiem 17 grudnia tysiące gdyńskich robotników, idących wczesnym rankiem do pracy, zostało ostrzelanych przez wojsko blokujące wstęp do ich zakładów pracy.

**Ciało zabitego stoczniowca
Zbyszka Godlewskiego
niesione przez demonstrantów**

Jednym z 18 zabitych robotników był 18-letni pracownik portu gdyńskiego Zbigniew Godlewski. Jego zakrwawione ciało protestujący ułożyli na drzwiach i nieśli przez główne ulice Gdyni. Wstrząsający widok idącego pochodu zainspirował Krzysztofa Dowgiałłę do napisania pieśni o zabitym i niosących go demonstrantach. Poeta nie znał imienia i nazwiska zamordowanego, więc nazwał go symbolicznie Jankiem Wiśniewskim. *Ballada o Janku Wiśniewskim* stała się powszechnie znanym antyreżimowym utworem.

*Na drzwiach ponieśli go Świętojańską
Naprzeciw glinom, naprzeciw tankom
Chłopcy stoczniowcy pomścicie druha
Janek Wiśniewski padł.*

Użycie broni palnej i śmierć robotników wywołały falę oburzenia i strajków na całym Pomorzu – od Szczecina do Elbląga. Ostatecznie pozwoliło jednak na spacyfikowanie buntu. Spokój, osiągnięty groźbą użycia broni przez żołnierzy, łączył się z nadzieją, że władza mimo wszystko została zmuszona do ustępstw. 20 grudnia Władysław Gomułka zrezygnował z funkcji, a **I sekretarzem KC PZPR** został **Edward Gierek**.

Upadek Władysława Gomułki i dojście do władzy Edwarda Gierka

Sygnal do przewrotu dała Moskwa. Breżniew uznał, że powszechnie znienawidzony Gomułka nie jest już zdolny do sprawowania władzy, a jego odejście społeczeństwo uzna za dowód okazania przez władzę dobrej woli. Na odwołanie towarzysza „Wiesława” nalegali również wpływowi politycy z PZPR. Wielu funkcjonariuszy partyjnych kierujących przedsiębiorstwami, którym przewodził Edward Gierek, rozumiało, że bez zmiany polityki gospodarczej niezadowolenie społeczne będzie rosło.

Jednak nowy I sekretarz wcale nie zamierzał wyjaśniać okoliczności mordu popełnionego przez władzę na obywatelach, a tym bardziej stawiać przed sądem i karać winnych. Wręcz przeciwnie – starano się ukryć liczbę ofiar, a uczestników buntu poddać represjom. Według oficjalnych danych **zginęło 45 osób**, w tym dwóch milicjantów (jeden został zlinchowany przez tłum po tym, jak zabił demonstranta, a drugi zatrut się śmiertelnie gazami przeznaczonymi do rozpraszania demonstrantów). **Rannych** zostało ponad **1100 osób** (ok. 10% miało rany postrzałowe), a **ponad 2 tys. osób aresztowano**. Wielu zatrzymanych zostało następnie skatowanych przez funkcjonariuszy, co miało być przestrogą na przyszłość, by nigdy nie walczyć z komunistyczną władzą. Aby zatrzeć ślady, władze nakazały chować zabitych na cmentarzach nocami, a rodziny były powiadamiane o pogrzebie w ostatniej chwili.

Uczestników robotniczego buntu represje ze strony władzy dotyczyły jeszcze długo po grudniu 1970 r. Poddani inwigilacji przez Służbę Bezpieczeństwa, zostali otoczeni śledzącymi ich donosicielami, byli zwalniani z pracy lub pozbawiani możliwości awansu. Wielu zmuszono do wyprowadzenia się z Trójmiasta. Pamięć o masakrze trwale zmieniła stosunek społeczności Trójmiasta do komunistycznej władzy. Jego przejawem są obchodzone od 1977 r. publiczne rocznice wydarzeń grudniowych pod Stoczną Gdańską.

Pomnik Poległych Stoczniovców przed Stoczną Gdańską, odsłonięty 16 grudnia 1980 r.

Dekada Edwarda Gierka. Odprężenie w polityce międzynarodowej

Przelana robotnicza krew była również ceną za odsunięcie Gomułki od władzy. Gierek zamierzał wyciągnąć wnioski, by uniknąć kolejnego buntu. Jako że strajki przeciwko podwyżkom nie gasły, pierwszym działaniem z jego strony stały się rozmowy ze strajkującymi w Szczecinie i Gdańsku. Choć był to gest przede wszystkim propagandowy, to jednak miał swoją wymowę – po raz pierwszy w historii PRL-u komunistyczny przywódca rozmawiał z protestującymi robotnikami. W lutym **1971 r.** wybuchł potężny **strajk w Łodzi**, z udziałem nawet 55 tys. robotników i robotnic. Władze, po rozmowach premiera Piotra Jaroszewicza ze strajkującymi, ugięły się i cofnęły podwyżkę cen wprowadzoną w grudniu 1970 r.

Jednak zmiany, które ekipa Edwarda Gierka miała zamiar wprowadzić w życie, były jeszcze bardziej radykalne. Po raz pierwszy od czasów ogłoszenia przez USA planu Marshalla w 1947 r. władze PRL-u zamierzały poprosić o pomoc finansową kapitalistyczny Zachód. ZSRS nie zamierzał w tym przeszkadzać, gdyż zależało mu na współpracy ekonomicznej z Zachodem. **Uzyskane w ten sposób kredyty i technologie** posłużyłyby do **unowocześnienia zacofanej gospodarki centralnie sterowanej**. Jednak ostatecznym celem współpracy gospodarczej miało być takie wzmocnienie armii, aby to Związek Sowiecki ostatecznie zatriumfował nad Zachodem w zimnej wojnie.

Budowa „drugiej Polski” – inwestycje epoki Gierka

Bogate kraje Zachodu udzieliły Polsce kredytów. W **1971 r.** zadłużenie zagraniczne Polski wynosiło **1 mld dolarów**, a w **1975 r.** sięgnęło **8,4 mld dolarów**. Komunistyczne władze inwestowały pożyczone pieniądze z takim rozmachem, że oficjalnie mówiło się o budowie nowej „drugiej Polski”, szybko doganiającej kraje kapitalistyczne. Uważano, że dzięki temu bunt robotniczy więcej się nie powtórzy.

W centralnie sterowanej gospodarce socjalistycznej, zarządzanej przez partyjnych urzędników, za pożyczone pieniądze powstawały kolejne kopalnie węgla oraz zbudowano rafinerię w Gdańsku. W mieście tym powstał również Port Północny. Z kolei w Legnicy rozbudowano istniejącą kopalnię oraz hutę miedzi i srebra. W Dąbrowie Górniczej powstała olbrzymia Huta Katowice. Pod Żarnowcem miała powstać pierwsza w Polsce elektrownia atomowa. Kierowcy jadący z Warszawy do Katowic doceniali walory nowo zbudowanej, liczącej ok. 240 km, drogi szybkiego ruchu, zwanej popularnie „gierkówką”.

Mazowieckie
Zakłady Rafineryjne
i Petrochemiczne
w Płocku, jedna
z inwestycji lat 70.

Pozytywne skutki inwestycji 1. połowy lat 70. bezpośrednio odczuwali przeciętni Polacy. Płace rosły, a bezrobocie – przynajmniej oficjalnie – było bardzo niskie. Zakup technologii budowy z tzw. wielkiej płyty sprawił, że liczba oddanych mieszkań w ciągu 5 lat zwiększyła się o 40% (choć i tak trzeba było na nie czekać ok. 10 lat). Jednak ci, którzy wprowadzili się na nowe osiedla, doceniali udogodnienia: bieżącą wodę czy centralne ogrzewanie. Rosnące dochody pozwalały na wyposażenie mieszkań w pralki, telewizory, radiomagnetofony czy meblościanki. W sklepach pojawiły się zachodnie towary, w kinach – filmy amerykańskie, a w telewizji – koncerty zachodnich gwiazd muzyki popularnej. Setki tysięcy Polaków rocznie mogło wyjechać za granicę nie tylko do krajów socjalistycznych, lecz także na Zachód, gdzie można było sprawdzić, czy dystans między Polską Gierka a Zachodem się zmniejsza.

Załamanie się modernizacji gospodarczej kraju

Sen komunistycznych władz Polski i milionów Polaków o dogonieniu Zachodu szybko się skończył. Już w połowie lat 70. rozpoczęło się **ostre hamowanie gospodarki**. Wzrosła kwota zadłużenia, które trzeba było spłacać wraz z rosnącymi odsetkami. W 1980 r. Polska była winna zachodnim państwom i bankom 24 mld dolarów.

Rozpoczęte projekty osiągnęły tak wielką skalę, że w połowie lat 70. ponad połowa z nich nie została ukończona, nie przynosiła dochodów i wciąż wymagała dofinansowania z kredytów. Zarządzane i dotowane przez państwo przedsię-

biorstwa socjalistyczne pracowały zbyt mało wydajnie, zużywały za dużo energii i dodatkowo niszczyły środowisko przyrodnicze – przykładem jest Huta „Katowice”.

W cieniu wielkich przedsiębiorstw pozostały gałęzie przemysłu elektronicznego i informatycznego, które na Zachodzie zaczęły decydować o rosnącym tempie rozwoju gospodarczego. Sprawiało to, że polski eksport nie przynosił wystarczających dochodów, bo towary produkowane na przestarzałych licencjach nie przyciągały uwagi nabywców na Zachodzie. W rezultacie import przewyższał eksport, a dodatkowo dewizy (obca waluta) zarobione na sprzedaży za granicą trzeba było przeznaczyć na spłatę zadłużenia. Polska wpadła w **pułapkę zadłużeniową**, w której spłata dotychczasowych zobowiązań odbywała się środkami z kolejnych zaciąganych kredytów.

Fundamenty nigdy nieukończonej elektrowni atomowej w Żarnowcu

Rosnące koszty oraz protesty społeczne, wzmożone po katastrofie elektrowni atomowej w Czarnobylu w 1986 r., spowolniły budowę. Po upadku PRL-u prace nagle przerwano w 1989 r., gdyż rząd Tadeusza Mazowieckiego uznał tę inwestycję za ekonomicznie zbędną.

Kolejnym problemem socjalistycznej gospodarki stało się **monopolistyczne uzależnienie od ZSRS**. Cały zużywany w Polsce gaz ziemny i 80% ropy naftowej pochodziły ze Wschodu. Związek Sowiecki wykorzystywał również swoją dominację nad Polską, narzucając jej **tempo zbrojeń**, które mimo okresu odprężenia w relacjach między supermocarstwami znacznie wzrosło.

Wydatki na wojsko w latach 1950–1989 w miliardach zł

Na podstawie: J. Płaczek, *Wydatki wojskowe na tle rozwoju społeczno-gospodarczego Polski*, Warszawa 1995, s. 34, cyt za: J. Kaliński, *Gospodarka w PRL*, Warszawa 2012, s. 100.

Na drodze do społecznego buntu w czerwcu 1976 r.

W lutym 1976 r. Sejm uchwalił **zmiany w konstytucji PRL**. Przeciwno zmianom bezskutecznie protestowali ludzie kultury, intelektualiści i Episkopat Kościoła katolickiego. W konstytucji wprowadzono zapis wskazujący na socjalistyczny charakter państwa, podczas gdy ustawa zasadnicza z 1952 r. używała jedynie określenia „państwo demokracji ludowej”. Formalnie zagwarantowano kierowniczą rolę PZPR, co wcześniej było stanem faktycznym, ale niewspartym zapisami prawa. W konstytucji znalazł się również artykuł mówiący o tym, że PRL „umacnia przyjaźń i współpracę ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i innymi państwami socjalistycznymi”. W ten sposób ograniczenie polskiej suwerenności zostało wpisane w akt konstytucyjny.

Edward Gierek, który doszedł do władzy w wyniku społecznego buntu zakończonego masakrą robotników w Grudniu '70, zamierzał tak zreformować PRL, by uniknąć losu swojego poprzednika – Władysława Gomułki. Najważniejszym punktem wprowadzanych zmian miała być modernizacja gospodarki. Rosnący dobrobyt miał zniechęcić Polaków do krytykowania uległej wobec ZSRS socjalistycznej władzy.

Kartka na cukier wprowadzona do obiegu w czerwcu 1976 r.

Gospodarka, funkcjonująca dotąd dzięki kredytom z Zachodu, zaczęła zwalniać z braku funduszy. 24 czerwca 1976 r. ówczesny premier Piotr Jaroszewicz ogłosił decyzję o radykalnej podwyżce cen, np. masła o 60%, mięsa o 69%, a cukru nawet o 90%.

Polacy, przekonywani przez propagandę wizją budowy „drugiej Polski”, zdecydowanie zaprotestowali. Około 80 tys. robotników w całej Polsce rozpoczęło strajki, które najbardziej radykalny charakter miały na Mazowszu: w Radomiu, Płocku i w Warszawie. Powtórzył się schemat protestów z poznańskiego czerwca 1956 r. i grudnia 1970 r. Kierownictwo zakładów odmówiło rozmów ze strajkującymi, więc robotnicy wyszli na ulice miast. Demonstracje niezadowolonych pod siedzibami partii komunistycznej szybko przerodziły się w zamieszki.

Reakcja ekipy Gierka w niczym nie przypominała tej ze stycznia 1971 r., kiedy nowe władze udały się na rozmowy z strajkującymi załogami. W **czerwcu 1976 r.** służby odpowiedzialne za bezpieczeństwo reżimu – MO, ZOMO i SB – brutalnie rozprawiły się z protestującymi. Masowo aresztowani robotnicy byli torturowani przez funkcjonariuszy. Symbolem Czerwca '76 stały się „ścieżki zdrowia” – ustawieni w szpaler milicjanci bili pałkami zmuszonych do przechodzenia między nimi robotników. Zwieńczeniem represji stały się wyroki sądowe skazujące kilkaset osób na kary od 2 miesięcy do 10 lat więzienia. Kilka tysięcy osób zwolniono z pracy.

Powstanie KOR-u

Brutalne potraktowanie przez władzę robotników aresztowanych po Czerwcu '76 zrodziło w gronie opozycyjnej inteligencji postawę odwagi i solidarności z pokrzywdzonymi. Z inicjatywą powołania **Komitetu Obrony Robotników** wyszli we wrześniu **1976 r.** m.in. Antoni Macierewicz i Piotr Naimski. Wywodzili się oni z tzw. Czarnej Jedyńki – pielęgnującej tradycję niepodległościową 1. Warszawskiej Drużyny Harcerskiej im. Romualda Traugutta. Ich pomysł spotkał się z poparciem Jacka Kuronia, lidera środowiska „komandosów”, czyli lewicowej inteligencji, która w połowie lat 60. straciła wiarę w komunizm i zaangażowała się w obronę praw człowieka oraz walkę o swobody demokratyczne.

KOR zjednoczył działaczy antykomunistycznej opozycji o różnych światopoglądach. Jego działacze zbierali pieniądze, które przekazywali rodzinom pokrzywdzonych. Z KOR-em współpracowało grono odważnych prawników, którzy bronili ofiary represji przed sądami, np. Jan Olszewski czy Władysław Siła-Nowicki. Na rzecz KOR-u pracowali także działacze mający szerokie kontakty za granicą, jak Adam Michnik – nagłaśniający w zachodniej prasie przypadki komunistycznych represji, co zmuszało władze PRL-u do ich ograniczania.

Współzałożyciele KOR-u, od lewej: Antoni Macierewicz i Jacek Kuroń, w mieszkaniu Kuronia na Żoliborzu

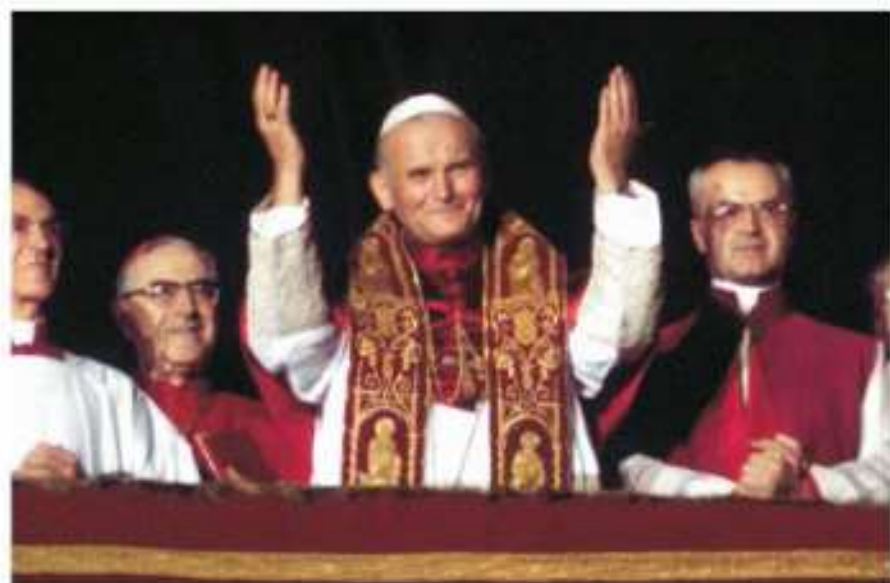
Na stole znajduje się słynny telefon z nr 393964, na który dzwoniono – mimo założonego podsłuchu – by poinformować KOR o prześladowaniach. Z niego też Kuroń dzwonił za granicę, by przekazać zachodnim mediom informacje o sytuacji w Polsce.

Działania KOR-u przyczyniły się do ogłoszenia przez Gierka amnestii wobec aresztowanych w lutym 1977 r. Mimo to działacze Komitetu nie zakończyli swojej aktywności. Przekształcili KOR w Komitet Samoobrony Społecznej „KOR”. Odtąd ich celem stało się tworzenie grup społeczeństwa obywatelskiego niezależnego wobec władzy. Chcieli zapewnić im dostęp do wydawnictw ukazujących się poza zasięgiem cenzury, tzw. **wydawnictw drugiego obiegu**, oraz nagłaśniać przypadki łamania praw człowieka. Ponadto starali się tworzyć sieć kontaktów społecznych, dzięki którym jednostka przestawała czuć się samotna i bezbronna wobec reżimu. Zasadą działania KOR-u była jawność i legalność, dlatego jego działacze ograniczali swoje postulaty do obrony praw człowieka, gwarantowanych przez Konstytucję PRL.

Obok KOR-u zorganizowały się środowiska, których działacze nie wahali się sformułować celów idących dalej, jak dążenie do niepodległości. Przykładami były **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO)** czy zamierzająca działać jako partia polityczna **Konfederacja Polski Niepodległej (KPN)**. Na Wybrzeżu i na Śląsku przedstawiciele inteligencji i robotników założyli **Wolne Związki Zawodowe (WZZ)**, dlatego podważyli na gruncie prawa PRL monopol PZPR do reprezentowania robotników.

Spółeczeństwo polskie, wyniszczone w czasie II wojny światowej przez niemieckich nazistów i sowieckich komunistów, ubezwłasnowolnione i podzielone po II wojnie światowej przez komunistów polskich, wracało do normalnego życia. Ludzie niespokrewnieni i początkowo obcy sobie organizowali się, okazali sobie zaufanie i solidarność. Najbardziej aktywnych przedstawicieli opozycyjnych organizacji było zaledwie kilkuset, a kilka tysięcy udzielało wsparcia przez udział w manifestacjach czy rozpowszechnianie literatury tzw. drugiego obiegu. To było stanowczo za mało, by myśleć o odzyskaniu niepodległości czy o efektywnej obronie praw człowieka.

Opozycjoniści w swojej nierównej walce z komunistycznym reżimem mieli jednak silnego sojusznika – Kościół katolicki z prymasem Stefanem Wyszyńskim na czele. Wielu lewicowych opozycjonistów o ateistycznych i antyklerykalnych przekonaniach, jak Jacek Kuroń czy Adam Michnik, zrywając z komunizmem, odnajdywało w nauce społecznej Kościoła inspirację do walki z władzą.

Karol Wojtyła po wybraniu na papieża, przemawiający do tłumu zgromadzonego na placu św. Piotra

Był to pierwszy od 455 lat papież nie pochodzący z Włoch i pierwszy papież Słowianin.

16 października 1978 r. arcybiskup krakowski **Karol Wojtyła** został wybrany na papieża – przywódcę Kościoła katolickiego. Nowy papież przyjął imię Jan Paweł II. Mimo nasilającego się kryzysu Polacy cieszyli się z wyboru, a w partii komunistycznej zapanowały nastroje zupełnie przeciwne. Jeden z ówczesnych liderów PZPR Stanisław Kania wyznał wprost: „Polak został papieżem. Wielkie to wydarzenie dla narodu polskiego i duże komplikacje dla nas”. Wyjaśnił potem, co miał na myśli: „Należy się spodziewać, że linia jego działania nie będzie linią wielkiej dywersji, ale wielkiej moralistyki skierowanej przeciwko socjalizmowi. Podnosić się będzie w niej problem praw obywatelskich, rzekomą dyskryminację i niesprawiedliwość”¹.

¹ wPolityce.pl (dostęp: 07.02.2023).

TEMAT DO DYSKUSJI

Opozycja antykomunistyczna w latach 70. mogła osłabić reżim, ale dopiero wybór Jana Pawła II zjednoczył Polaków i zagroził władzy. Oceń słuszność powyższej tezy i uzasadnij swoje stanowisko.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw przyczyny gospodarcze buntu robotniczego w grudniu 1970 r.
2. Omów przyczyny upadku Władysława Gomułki i dojścia do władzy Edwarda Gierka w grudniu 1970 r.
3. Wyjaśnij, dlaczego inwestycje z lat 70. doprowadziły do kryzysu gospodarki socjalistycznej w Polsce.
4. Scharakteryzuj przyczyny powstania i rolę KOR-u w walce przeciwko komunistycznemu reżimowi w Polsce lat 70.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Kryzys gospodarczy w Polsce za rządów Władysława Gomułki** był nieuchronny i wynikał z wad gospodarki socjalistycznej opartej na centralnym sterowaniu. Największe środki kierowano do państwowych przedsiębiorstw, które – pozbawione konkurencji – produkowały za mało wydajnie, za drogo i nieekologicznie. Rozwój gospodarczy Polski został ograniczony również przez brak współpracy z Zachodem i uzależnienie od ZSRS.
- Próba zaradzenia kryzysowi gospodarczemu przez masowe podniesienie cen doprowadziła do robotniczych **buntów na Wybrzeżu w grudniu 1970 r.** Gomułka podjął decyzję o użyciu wojska i broni palnej. W wyniku tych wydarzeń zginęło kilkadziesiąt osób, a demonstracje stłumiono. Gomułka utracił poparcie Moskwy i musiał zrezygnować ze stanowiska I sekretarza KC PZPR.
- Nowe władze państwowe na czele z Edwardem Gierkiem odwołały **podwyżki cen**. Sprawcy **masakry z Grudnia '70** nie zostali ukarani. **Gierek**, aby uniknąć na przyszłość podobnych wystąpień, rozpoczął **wielkie inwestycje gospodarcze dzięki kredytom z Zachodu**.

- Napływ zachodnich kredytów bez żadnych reform gospodarki socjalistycznej doprowadził do dużego, ale krótkotrwałego wzrostu produkcji. W **połowie lat 70.** nastąpił szybko pogłębiający się **kryzys**.
- Na skutek kolejnej decyzji o **podwyżce cen w czerwcu 1976 r.** doszło do **demonstracji i zamieszek na Mazowszu**. Władze nie użyły broni palnej, ale stosowały tortury wobec aresztowanych (tzw. ścieżki zdrowia), zwalniały z pracy oraz skazywały uczestników zamieszek nawet na wieloletnie wyroki więzienia.
- Epoka odprężenia wymusiła na reżimie Gierka ograniczenie represji przeciwko opozycji. Członkowie opozycji powołali **Komitet Obrony Robotników**, aby w sposób jawny oraz legalny wspierać materialnie i prawnie ofiary represji po Czerwcu '76.
- W drugiej połowie lat 70. obok KOR-u zaczęły powstawać kolejne **organizacje opozycyjne** dążące do budowy niezależnych związków zawodowych czy niepodległościowych partii politycznych.
- Przełomem w budzeniu masowego entuzjazmu i nadziei na solidarną walkę przeciwko władzy komunistycznej okazał się **wybór Karola Wojtyły na papieża**.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

1. Świat w okresie „odwilży” postalinowskiej i wojny wietnamskiej

- **System komunistyczny ukształtowany za rządów Józefa Stalina** był przykładem **dyktatury** sprawowanej przez jednostkę z pomocą partii komunistycznej i aparatu terroru. s. 112
- **„Odwilż” postalinowska** ogłoszona przez **Nikitę Chruszczowa w 1956 r.** ograniczyła dyktaturę jednostki oraz zniósła masowy terror przy zachowaniu pełnego monopolu władzy partii komunistycznej. „Odwilży” towarzyszyła też ograniczona liberalizacja reżimu, niedopuszczająca jednak istnienia opozycji. s. 114
- W **1968 r.** doszło w **Czechosłowacji** do pokojowego buntu przeciwko komunistycznemu reżimowi, zwanego **Praską Wiosną**. Elity próbujące przeprowadzić zmiany wywodziły się z partii komunistycznej i próbowały odgórnie zdemokratyzować system. W efekcie stłumienia Praskiej Wiosny prestiż ZSRS i komunistycznej ideologii osłabł, a opozycja nabrała charakteru antykomunistycznego i demokratycznego. s. 115
- W okresie „odwilży” postalinowskiej, mimo deklaracji „pokojowej koegzystencji”, rywalizacja **między ZSRS a USA** zaostrzała się i przybrała postać nasilającego się **wyścigu zbrojeń** oraz próby umocnienia i poszerzenia sowieckiej strefy wpływów o m.in. Amerykę Łacińską i Azję Południowo-Wschodnią. s. 116
- Na Kubie rządy objął **Fidel Castro**. Amerykanie chcieli obalić rządy komunistycznego wodza (inwazja w Zatoce Świń), lecz próba zakończyła się klęską. Castro otrzymał militarne wsparcie Sowietów, co spowodowało wycofanie się Amerykanów. s. 117
- W wyniku kryzysu berlińskiego (1961 r.) z Niemiec Wschodnich wyemigrowało prawie 27 mln osób. Aby zapobiec dalszym migracjom, w nocy z **12 na 13 sierpnia 1961 r. między Berlinem Wschodnim a zachodnimi sektorami rozciągnięto drut kolczasty, który zastąpiono betonowym murem.** s. 118
- **Wojna wietnamska** była tzw. **konfliktem zastępczym** zimnej wojny, toczonymi między dwoma państwami wietnamskimi, przy bezpośrednim wsparciu USA dla Wietnamu Południowego i pośrednim ZSRS i ChRL dla Wietnamu Północnego (DRW). s. 119

s. 121

- W **Kambodży Czerwoni Khmerzy** dokonali jednej z największych **zbrodni ludobójstwa**, mordując w imię ideologii nawet 25% całego narodu. W rezultacie klęski w wojnie wietnamskiej USA wycofały się z polityki zbrojnego powstrzymywania komunizmu na rzecz dyplomacji oraz starały się osłabić ZSRS przez współpracę z Chinami.

s. 122

- Kryzys władzy Mao Zedonga w Chinach, będący następstwem klęski Wielkiego Skoku, został przezwyciężony kosztem czystki w szeregach elit partyjnych i państwowych, zwaną **Wielką Proletariacką Rewolucją Kulturalną**.

s. 125

- W latach 60. i 70. doszło do przemian obyczajowo-kulturalnych na Zachodzie. Rozwijał się feminizm. Doszło do tzw. rewolucji seksualnej.

s. 125

- Młodzież w latach 60. i 70. masowo protestowała m.in. przeciwko wojnie w Wietnamie oraz pogarszającej się sytuacji gospodarczej.

s. 125

- **Ruch hippisowski** pojawił się jako wyraz buntu młodego pokolenia przeciwko światu stworzonemu przez dorosłych.

2. Geneza polskiego Października '56

s. 130

- Przyspieszenie polityki sowietyzacji Polski wywołało sprzeciw części działaczy PPR (potem PZPR), na czele z **Władysławem Gomułką**, którzy domagali się większej autonomii PZPR. Chcieli oni uwzględnienia polskich realiów w budowie socjalizmu, np. spowolnienia tempa kolektywizacji rolnictwa, aby nie stracić poparcia chłopów. Zwolennicy tej opcji, oskarżeni o „odchylenia prawicowo-nacjonalistyczne”, stali się ofiarami stalinowskiego terroru.

s. 131

- W latach 1950–1956 realizowano kolejny plan rozwoju gospodarczego – **plan sześcioletni**. Miał on przynieść skok produkcji przemysłowej, wzrost wydajności skolektywizowanego rolnictwa oraz dochodów ludności. Udało się zrealizować tylko pierwszy cel, co doprowadziło do napięć społecznych.

s. 133

- Na początku lat 50. władze PRL-u **zamierzały podporządkować sobie Kościół katolicki**. Szczytowym punktem represji była próba uzyskania prawa do mianowania biskupów, przeciwko czemu zaprotestował **prymas Wyszyński**. Władze PRL-u zdecydowały się na aresztowanie go **25 września 1953 r.** Dowodem autorytetu prymasa była obecność miliona pielgrzymów na uroczystości **ślubów jasnogórskich** 26 sierpnia 1956 r.

s. 134

- Spór o kierunek reform doprowadził do **podziału w PZPR**. **Paławianie** postulowali ograniczoną demokratyzację PZPR i zarządzanie gospodarką, a **natolińczycy** opowiadali się za utrzymaniem terroru wobec przeciwników socjalizmu i odwoływali się do hasła antysemickich.

- Kryzys wywołany realizacją planu sześcioletniego doprowadził do wybuchu **strajku**, a następnie **demonstracji** i **zamieszek 28 czerwca 1956 r. w Poznaniu**. Obok haseł ekonomicznych pojawiły się niepodległościowe i religijne. Do stłumienia zbrojnego oporu władze użyły wojska. Komuniści mieli świadomość konieczności przeprowadzenia reform. s. 135
- W październiku 1956 r. władzę przejął cieszący się popularnością **Władysław Gomułka**. s. 137

3. Polska w okresie rządów Władysława Gomułki

- Przyspieszenie odchodzenia od stalinizmu w Polsce wiązało się z dojściem Władysława Gomułki do władzy. Jako **I sekretarz KC PZPR 24 października 1956 r.** na wielkim wiecu w Warszawie przyznał się ogólnie do błędów stalinizmu. Przedstawił także wizję „polskiej drogi do socjalizmu”, zakładającą ograniczoną demokratyzację i decentralizację gospodarki. Jednocześnie podkreślił wagę sojuszu z ZSRS, co rozczarowało dużą część uczestników wiecu. s. 140
- W efekcie „**odwilży**” zlikwidowano bezpośredni nadzór nad Polską ze strony oficerów i funkcjonariuszy sowieckich. Zaprzesano polityki masowego terroru, zreformowano aparat bezpieczeństwa, ogłoszono amnestię, w tym dla więźniów politycznych oraz w bardzo ograniczony sposób rozliczono się ze zbrodni stalinowskich. s. 141
- Sytuacja w gospodarce przejściowo się poprawiła ze względu na cofnięcie przymusowej kolektywizacji i przeznaczenie większych środków na produkcję dóbr konsumpcyjnych. Z czasem jednak powrócono do szybkiej rozbudowy przemysłu ciężkiego oraz upaństwowienia rolnictwa, co pogorszyło warunki życia Polaków. s. 142
- **Uwolnienie z internowania prymasa Wyszyńskiego** i względnie dobre relacje między PRL-em a Kościołem katolickim trwały do rozpoczęcia przygotowań do obchodów **Tysiąclecia Chrztu Polski**. W rezultacie doszło do zaostrzenia konfliktu, którego efektem była przymusowa laicyzacja szkół. Obchody Millenium potwierdziły powszechne identyfikowanie się Polaków z Kościołem katolickim. s. 143
- Odchodzenie Władysława Gomułki od liberalnych zdobyczy Października '56 doprowadziło do konfliktu z inteligencją. To w połączeniu z kryzysem ekonomicznym oraz walką frakcji skutkowało **pierwszym ogólnopolskim protestem przeciwko komunistycznej dyktaturze**. Protest rozpoczął się **8 marca 1968 r.** Komunistyczne władze stłumiły go za pomocą siły oraz propagandy, s. 146

w której odwołały się do haseł antyinteligenckich i antysemickich. W efekcie doszło do wymuszonej migracji ok. 15 tys. osób pochodzenia żydowskiego.

s. 151

- W sierpniu 1968 r. w związku z wydarzeniami Praskiej Wiosny wojska państw wchodzących w skład Układu Warszawskiego, na czele z ZSRS, przeprowadziły **operację „Dunaj”** i dokonały **inwazji na Czechosłowację**. W operacji wzięły udział jednostki LWP, wysłane przez Władysława Gomułkę, jednego ze zwolenników interwencji. To dodatkowo osłabiło jego poparcie w społeczeństwie polskim.

4. Polska w okresie rządów Edwarda Gierka

s. 152

- **Kryzys gospodarczy w Polsce za rządów Władysława Gomułki** był nieuchronny i wynikał z wad gospodarki socjalistycznej opartej na centralnym sterowaniu. Rozwój gospodarczy Polski został ograniczony również przez brak współpracy z Zachodem i uzależnienie od ZSRS.

s. 153

- Próba zaradzenia kryzysowi gospodarczemu przez podniesienie cen doprowadziła do robotniczych **buntów na Wybrzeżu w grudniu 1970 r.** Gomułka podjął decyzję o użyciu wojska i broni palnej. W wyniku tych wydarzeń zginęło kilkadziesiąt osób, a demonstracje stłumiono. Gomułka utracił poparcie Moskwy i stanowisko I sekretarza KC PZPR.

s. 156

- Nowe władze państwowe na czele z Edwardem Gierkiem odwołały **podwyżki cen**. Sprawcy **masakry z Grudnia '70** nie zostali ukarani. **Gierek**, aby uniknąć na przyszłość podobnych buntów, rozpoczął **wielkie inwestycje gospodarcze dzięki kredytom z Zachodu**.

s. 159

- W **połowie lat 70.** nastąpił szybko pogłębiający się **kryzys**. Na skutek kolejnej decyzji o **podwyżce cen w czerwcu 1976 r.** doszło do **demonstracji i zamieszek na Mazowszu**.

s. 160

- Epoka odprężenia wymusiła na reżimie Gierka ograniczenie represji przeciwko opozycji. Członkowie opozycji powołali **Komitet Obrony Robotników**, aby jawnie oraz w legalny wspierać materialnie i prawnie ofiary represji po Czerwcu '76.

s. 161

- W drugiej połowie lat 70. obok KOR-u zaczęły powstawać kolejne **organizacje opozycyjne** dążące do budowy niezależnych związków zawodowych czy niepodległościowych partii politycznych.

s. 162

- Przełomem w budzeniu masowego entuzjazmu i nadziei na solidarną walkę przeciwko władzy komunistycznej okazał się **wybór Karola Wojtyły na papieża**.

SOLIDARNOŚĆ

GŁOSUJ NA
**HENRYKA JANUSZA
STĘPNIAKA**
KANDYDATA DO SENATU

SOLIDARNOŚĆ

GŁOSUJ NA
MARIĘ STĘPNIAK
KANDYDATA DO SEJMU

SOLIDARNOŚĆ

GŁOSUJ NA
STANISŁAWA STOMMĘ
KANDYDATA DO SENATU

Kandydat na POSŁA

SOLIDARNOŚĆ

GŁOSUJ NA
TADEUSZA ULMĘ
KANDYDATA DO SENATU

SOLIDARNOŚĆ

GŁOSUJ NA
ANNĘ URBANOWICZ
KANDYDATA DO SEJMU

SOLIDARNOŚĆ

GŁOSUJ NA
MIECZYŚŁAWA USTASIAKA
KANDYDATA DO SENATU

SOLIDARNOŚĆ

SOLIDARNOŚĆ

GŁOSUJ NA

SOLIDARNOŚĆ

GŁOSUJ NA

IV

GŁOSUJ NA

IV. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1980–1991: UPADEK KOMUNIZMU I KONIEC ZIMNEJ WOJNY

1. Rozwój ruchu społecznego „Solidarność” i droga do stanu wojennego

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie znaczenie miała pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski;
- poznasz genezę ruchu społecznego „Solidarność”;
- określisz przyczyny wprowadzenia stanu wojennego w Polsce.

Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski

Już w listopadzie 1978 r. kardynał Wyszyński publicznie wspomniał o możliwości zaproszenia Jana Pawła II do kraju. Polskie władze nie chciały zgodzić się na taką wizytę, lecz właściwie nie miały możliwości, by ją zablokować. Ostatecznie więc **pierwsza pielgrzymka papieża do Polski odbyła się w dniach 2–10 czerwca 1979 r.**

W uroczystościach uczestniczyli nie tylko Polacy z całej Polski, lecz także Czesi, Słowacy i Węgrzy. Władze sowieckie nie pozwoliły na przyjazd pielgrzymom z Litwy, ale kto mógł, śledził relacje z pielgrzymki w telewizji. Wizyta papieża pozwoliła Polakom na wyjątkowe doświadczenie wzajemnej solidarności wśród dotąd obcych sobie ludzi. Jedne z najważniejszych słów padły podczas mszy odprawionej 2 czerwca 1979 r. w Warszawie, gdy papież powiedział: „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi! Tej ziemi!”.

Tysiące pielgrzymów
na mszy odprawionej
przez Jana Pawła II
w Warszawie
2 czerwca 1979 r.

„Solidarność” – geneza antykomunistycznego ruchu społecznego

Spółeczeństwo Polski przełomu lat 70. i 80. znacznie zmieniło się od czasu, kiedy komuniści po II wojnie światowej z sowiecką pomocą narzucali stalinowski reżim. Nie udało się przeprowadzić masowej kolektywizacji rolnictwa, a 75% ziemi wciąż było własnością prywatną rodzin chłopskich, co pozwoliło przetrwać niechętniej komunistom tradycyjnej chłopskiej mentalności. Przejawiała się ona np. w przywiązaniu do Kościoła katolickiego czy w kulcie pracy na własnej ziemi.

Dzięki komunistycznym inwestycjom w przemysł ciężki zmieniała się struktura społeczna – rosła liczba mieszkańców miast (z 39% w 1950 r. do 60% w 1980 r.). W miastach zwiększała się rola robotników – było ich aż 45% spośród wszystkich pracujących w 1978 r. Szczególne znaczenie miały osoby zatrudniane w wielkich przedsiębiorstwach, o kilkunastotysięcznej załodze.

Na skutek szybkiego przyrostu naturalnego liczba Polaków zwiększyła się z 24 mln w 1946 r. do 35 mln w 1980 r. Coraz więcej zatrudnionych było ludzi młodych. Migrowali oni do miast – liczyli, że tu dzięki ciężkiej pracy zdobędą dobre zatrudnienie, własne mieszkanie, a z czasem nawet samochód. Przez pierwsze 5 lat rządów Edwarda Gierka wszystko to wydawało się w zasięgu ręki, ale gwałtowny kryzys ekonomiczny pogrzebał te nadzieje i wywołał powszechne niezadowolenie wśród robotników.

Wybrane dane obrazujące przemiany społeczne w PRL-u

Dane	1950	1960	1970	1978	1988
Liczba ludności Polski [mln]	25	29,8	32,6	35	37,9
% zatrudnionych w rolnictwie wśród czynnych zawodowo	56,5	47,1	37,9	29,5	27,1
% zatrudnionych w przemyśle wśród czynnych zawodowo	18,8	23,3	27,6	29,7	28,2
% zatrudnionych w handlu wśród czynnych zawodowo	5,2	5,3	6,1	7,6	8,1
% zatrudnionych w instytucjach naukowych, oświatowych i kulturalnych	2,5	3,6	4	5,8	7,1
% mieszkańców miast	39	48,2	52,3	57,5	61,2
% mieszkańców wsi	61	51,8	47,7	42,5	38,8

Na podstawie: *Historia Polski w liczbach*, t. 5, *Polska 1918–2018*, GUS (dostęp: 23.02.2023).

W latach 70. pracowników umysłowych było już więcej niż rolników (28% wszystkich pracujących), a wyższe wykształcenie miało ok. 6% Polaków. Jednak życie w komunistycznych realiach – podporządkowanie całego życia społecznego partyjnej ideologii i partyjnym biurokratom – wywoływało opór wśród dużej części inteligencji.

Brutalne stłumienie buntów społecznych przez komunistyczną władzę przysparzało jej coraz więcej przeciwników w coraz liczniejszych grupach społecznych. W rezultacie – mimo krwawej pacyfikacji kolejnych protestów – władza czuła się mniej zdolna do użycia siły przeciw własnemu społeczeństwu, więc przyzwalała na ograniczone działanie opozycji. Tak rodziła się elita społeczna, która, rozczarowana komunizmem, celem swoich działań uczyniła demokratyzację Polski (np. KOR) albo też podjęła na nowo hasło niepodległości (jak ROPCiO czy wywodzący się m.in. z Trójmiasta Ruch Młodej Polski).

1 lipca 1980 r., zgodnie z decyzją władz, podniesiono ceny mięsa i wędlin. Na Lubelszczyźnie od razu rozpoczęły się strajki. Tym razem ekipa Edwarda Gierka nie tylko nie użyła siły, lecz także rozpoczęła negocjacje z robotnikami, a co więcej – akceptowała żądania podwyżki płac. Pod koniec lipca strajki na Lubelszczyźnie wygasły.

14 sierpnia 1980 r. wybuchł strajk w Stoczni Gdańskiej. Działacze Wolnych Związków Zawodowych (WZZ), na czele z Bogdanem Borusewiczem, rozpoczęli go **w obronie Anny Walentynowicz – pracownicy stoczni zwolnionej za działalność antykomunistyczną.** Na lidera strajku szybko wyrósł mający charyzmę, pewność siebie i łatwość publicznego komunikowania się **Lech Wałęsa.** Sam Wałęsa, za krytykowanie nieskutecznych związków zawodowych kontrolowanych przez władzę w 1976 r., również został zwolniony z pracy w Stoczni Gdańskiej.

Brama nr 2 Stoczni
Gdańskiej im. Lenina –
miejsce komunikacji
stoczniovców,
strajkujących wewnątrz
zakładu pracy,
z mieszkańcami Trójmiasta
i całej Polski

Władze były gotowe spełnić wszystkie postulaty płacowe, a nawet przywrócić do pracy Annę Walentynowicz i Lecha Wałęsę, by strajk się zakończył. Stocznioowcy domagali się również zbudowania pomnika ku czci kolegów zabitych 16 grudnia 1970 r. Do stoczni zaczęły przybywać delegacje innych zakładów pracy. Strajk nabrał charakteru solidarnościowego. Co więcej, fala strajków rozprzestrzeniła się na całą Polskę.

W Stoczni Gdańskiej delegacje przedsiębiorstw powołały koordynujący protesty **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy (MKS)**, na czele którego stanął **Lech Wałęsa**. W Stoczni przebywali nie tylko robotnicy, lecz także przedstawiciele inteligencji – dziennikarze, naukowcy, pisarze czy aktorzy. Powstawała społeczność, która zaczynała reprezentować wszystkich Polaków. Stocznioowcy stworzyli własne pismo – „Strajkowy Biuletyn Informacyjny Solidarność”. W skład redakcji weszli działacze KOR-u. Lechowi Wałęsie doradzało grono wybitnych intelektualistów, na czele którego stał **Tadeusz Mazowiecki**.

Logotyp Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”
autorstwa Jerzego Janiszewskiego

ĆWICZENIE

Zinterpretuj wymowę logotypu. Zwróć uwagę na kolorystykę.

Strajkujący wypracowali postulaty, które stały się programem praktycznie wszystkich ludzi pracy w całej Polsce: zażądali **prawa do wolnych związków zawodowych**. Działacze Ruchu Młodej Polski na dwóch dużych deskach ze sklejkę spisali 21 postulatów, a następnie wywiesili je na bramie nr 2. Postulaty miały charakter polityczny i ekonomiczny. Pierwszy dotyczył akceptacji niezależnych od partii wolnych związków zawodowych. Żądano także m.in. wolności słowa, uwolnienia więźniów politycznych, podwyżek wynagrodzenia, obniżenia wieku emerytalnego oraz uregulowania kwestii gospodarczych.

Portiernia przy bramie Stoczni Gdańskiej z widocznymi tablicami,
na których spisano 21 postulatów

Lista 21 postulatów w 2003 r. została wpisana na listę UNESCO „Pamięć Świata”, zawierającą najważniejsze dokumenty ludzkości. Obecnie tablice są jednym z najcenniejszych eksponatów Europejskiego Centrum Solidarności w Gdańsku.

Władza komunistyczna, sparaliżowana skalą strajków, została zmuszona do negocjacji. W ich efekcie 30 sierpnia w Szczecinie, 31 sierpnia w Gdańsku, 3 września w Jastrzębiu Zdroju, a 11 września 1980 r. w Dąbrowie Górniczej podpisano porozumienia między strajkującymi a przedstawicielami władzy komunistycznej. 10 listopada 1980 r. **zalegalizowano Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”**. W momencie powstania związek liczył ok. 3,5 mln członków, a w szczytowym okresie jesienią 1981 r. – ok. 9,5 mln. Stał się największą niezależną organizacją pracowniczą w całej historii Polski, a nawet Europy.

Przewodniczący MKS-u
Lech Wałęsa oraz
reprezentujący
rząd wicepremier
Mieczysław Jagielski
podpisują 31 sierpnia
1980 r. porozumienie, które
do historii przejdzie jako jedno
z porozumień sierpniowych.

Tytułowa strona „Tygodnika Solidarność”

Trzeci z 21 postulatów brzmi: „Przestrzegać zagwarantowanej w Konstytucji PRL wolności słowa, druku, publikacji”. Przykładem jego realizacji był „Tygodnik Solidarność”, ukazujący się między kwietniem a grudniem 1981 r. w jednorazowym nakładzie sięgającym nawet 0,5 mln egzemplarzy. Redaktorem naczelnym „Tygodnika” był Tadeusz Mazowiecki.

Rozprawa władzy z „Solidarnością” – droga do stanu wojennego

W kraju po podpisaniu porozumień sierpniowych zaczęły powstawać kolejne niezależne organizacje i inicjatywy obywatelskie. „Solidarność” ożywiła społeczeństwo i dała nadzieję na wielkie zmiany. Na wsiach organizowano związki zawodowe rolników. Studenci utworzyli **Niezależne Zrzeszenie Studentów (NZS)**.

Władze utrudniały jednak powstawanie i rozwój organizacji oraz nadal blokowały im dostęp do mediów. Mimo podpisania porozumień sierpniowych komunizm w Polsce szybko nie upadł. Rządzący sięgnęli po wszystkie dostępne sobie środki, by zachować władzę, a „Solidarność” – zniszczyć. Ostatnim argumentem rządzących była groźba inwazji Związku Sowieckiego. Gdy narodziła się „Solidarność”, na Kremlu rządził Leonid Breżniew. Od jego nazwiska politykę ZSRS, która nie dopuszczała do demokratycznych reform w państwach sowieckiej strefy wpływów, nazwano **doktryną Breżniewa**. Nie wchodziło więc w grę, aby Sowieci zgodzili się na istnienie „Solidarności”. Ewentualna inwazja Armii Sowieckiej mogłaby nastąpić, gdyby władze PRL-u nie potrafiły zdelegalizować związku.

Działania władz przeciwko „Solidarności” rozpoczęły się w tym samym czasie, co negocjacje ze strajkującymi. W ramach operacji Lato '80 Służba Bezpieczeństwa identyfikowała działaczy strajkowych, którzy pełnili funkcję liderów, i przygotowywała tym grunt pod przyszłe internowania. Natomiast w marcu 1981 r. wśród polskich komunistów zapadła decyzja o rozpoczęciu przygotowań do wprowadzenia stanu wojennego.

Jednocześnie na szczycie komunistycznej władzy doszło do zmian. Najpierw 6 września 1980 r. Edward Gierek został zastąpiony przez **Stanisława Kanię**, który okazywał pewną otwartość na dialog z „Solidarnością” i nie był skłonny

Plan rozbicia przez komunistyczne władze wielomilionowego ruchu społecznego wydawał się niemożliwy. Jaruzelski obawiał się masowego oporu Polaków przeciwko stanowi wojennemu, więc prosił Breżniewa, by zapewnił mu zbrojną pomoc Armii Sowieckiej. Breżniew jednak odmawiał, gdyż nie chciał brać na siebie kosztów takiej interwencji. Jednocześnie nakłaniał Jaruzelskiego do podjęcia zdecydowanych działań mających na celu likwidację „Solidarności”.

teczność „Solidarności” w oczach wielu Polaków. Samoograniczająca się rewolucja wielomilionowego związku okazywała się nieskuteczna.

Pogarszała się również sytuacja ekonomiczna w kraju, a powszechne braki w podstawowym zaopatrzeniu utrudniały codzienne życie.

1 kwietnia 1981 r. władze komunistyczne wprowadziły **kartki na żywność**, a następnie ograniczały i tak skąpe przydziały. Zdesperowani Polacy organizowali marsze głodowe, lecz pogarszająca się sytuacja latem 1981 r. sprzyjała władzom, gdyż pokazywała niesku-

Znakami I i II oznaczono produkty lepszej i gorszej jakości.
Reglamentacją objęto też masło, cukier, mąkę, ryż, mleko
dla niemowląt oraz proszki do prania.

We **wrześniu i październiku 1981 r.** w gdańskiej hali Olivia odbył się **I Zjazd NSZZ „Solidarność”**. Prawie 10 mln jej członków wybrało swoich delegatów na to wydarzenie. Zjazd już w pierwszej turze większością głosów wybrał Lecha Wałęsę na przewodniczącego „Solidarności”.

Delegaci po burzliwych obradach opracowali program dalszego działania związku. Postanowiono stopniowo odchodzić od samoograniczania się w przejmowaniu władzy. Na szczeblu lokalnym miały odbywać się wolne wybory, podobnie zakłady pracy miały być współrządzane przez ich pracowników.

I Zjazd uchwalił również tekst postania do ludzi pracy Europy Wschodniej. Wezwał w nim narody zniewolone przez Związek Sowiecki do pójścia drogą Polski, czyli do zakładania wolnych związków zawodowych.

I Zjazd NSZZ „Solidarność”, wrzesień – październik 1981 r.

Zjazd odbył się na hali sportowej Olivia w Gdańsku. Wzięło w nim udział prawie 900 delegatów, którzy reprezentowali 9,5 mln członków. Wśród nich znalazło się także ponad 100 członków PZPR. Prawie połowę uczestników stanowili robotnicy.

Stan wojenny

13 grudnia 1981 r. na ulicach polskich miast pojawiły się dziesiątki tysięcy żołnierzy, tysiące czołgów i transporterów opancerzonych, w powietrzu wzbiły się śmigłowce, a na morze wypłynęły okręty wojenne. Skala zmobilizowanych sił zbrojnych przypominała rozpoczęcie wojny.

Wojciech Jaruzelski ogłaszający stan wojenny
w Polsce, 13 grudnia 1981 r.

„Obywatelki i obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej! Zwracam się dziś do Was jako żołnierz i jako szef rządu polskiego. Zwracam się do Was w sprawach wagi najwyższej. Ojczyzna nasza znalazła się nad przepaścią. Dorobek wielu pokoleń, wzniesiony z popiołów polski dom ulega ruinie” – tymi słowami rankiem 13 grudnia 1981 r. gen. Jaruzelski zwrócił się do Polaków, usprawiedliwiając wprowadzenie stanu wojennego.

Wprowadzenie stanu wojennego i oddanie kontroli nad Polską generałowi Jaruzelskiemu, stojącemu na czele Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (WRON), było sprzeczne z konstytucją PRL-u. Pozwoliło jednak komunistom na zachowanie władzy. Lęk generała przed powszechnym powstaniem Polaków się nie potwierdził.

Nawet 10 tys. liderów i członków NSZZ „Solidarność”, z Lechem Wałęsą na czele, zostało **osadzonych w obozach dla internowanych**. Część działaczy się ukrywała. W kraju wprowadzono godzinę policyjną, a rozmowy telefoniczne i prywatne listy poddano kontroli. Środki masowego przekazu nadzorowało wojsko.

Nieliczne strajki, które wybuchły na Śląsku, zostały rozbite przez wojsko i MO. W **kopalni „Wujek” w Katowicach 16 grudnia 1981 r. funkcjonariusze ZOMO zastrzelili 9 strajkujących górników**. W sąsiedniej kopalni „Piast” w Bieruniu na Górnym Śląsku górnicy skapitulowali po 2 tygodniach spędzonych pod ziemią.

Karnawał wolności, jak nazwano okres między sierpniem 1980 r. a grudniem 1981 r. gwałtownie się skończył. Dla milionów Polaków był to koniec marzeń o życiu w wolnym kraju.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wymień przyczyny polityczne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe narodzin ruchu społecznego „Solidarność” w sierpniu 1980 r.
2. Podaj przyczyny wprowadzenia stanu wojennego przez generała Wojciecha Jaruzelskiego w grudniu 1981 r.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski** odbyła się w czerwcu **1979 r.** Pozwoliła ona na odbudowę więzi społecznej na poziomie ogólnonarodowym.
- Na przełomie lat 70. i 80. XX w. doszło do załamania się kompromisu komunistycznej władzy ze społeczeństwem. Decyzja władz o kolejnej podwyżce cen doprowadziła do **fali strajków na Lubelszczyźnie i w Trójmieście** w lipcu i sierpniu **1980 r.**
- W rezultacie **porozumień sierpniowych w 1980 r.** powstał **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”**.
- Na **I Zjeździe „Solidarności” we wrześniu i październiku 1981 r.** sformułowano program stopniowego przejmowania władzy na szczeblu lokalnym. Dla rządzących oznaczało to sygnał do rozprawy z demokratyczną opozycją.
- **Stan wojenny wprowadzono 13 grudnia 1981 r.**

2. Załamanie się systemu komunistycznego w ZSRS

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o tzw. nowym wyścigu zbrojeń;
- poznasz przebieg wydarzeń w Europie nazwanych Jesienią Narodów;
- dowiesz się, czym była pierestrojka.

Nowy wyścig zbrojeń i próba reformy komunizmu w ZSRS

W czasie kiedy w Polsce rozpoczynał się solidarnościowy karnawał wolności, przełomowe wydarzenia rozgrywały się również w relacjach między supermocami. Epoka odprężenia lat 70. odchodziła do historii, a zimnowojenna rywalizacja między USA a ZSRS ponownie nabierała mocy. Moskwa w latach 70. prawie dwukrotnie zwiększyła kwoty wydane na zbrojenia (z 70 mld do 130 mld dolarów), co stanowiło ok. 17% całego PKB ZSRS (trzy razy więcej niż USA). W 1976 r. Sowieci, mający olbrzymią przewagę nad Europą Zachodnią w liczbie żołnierzy, czołgów, artylerii i samolotów, dodatkowo rozmieścili na swoim terytorium rakiety pośredniego zasięgu (do 5 tys. km) z głowicami jądrowymi.

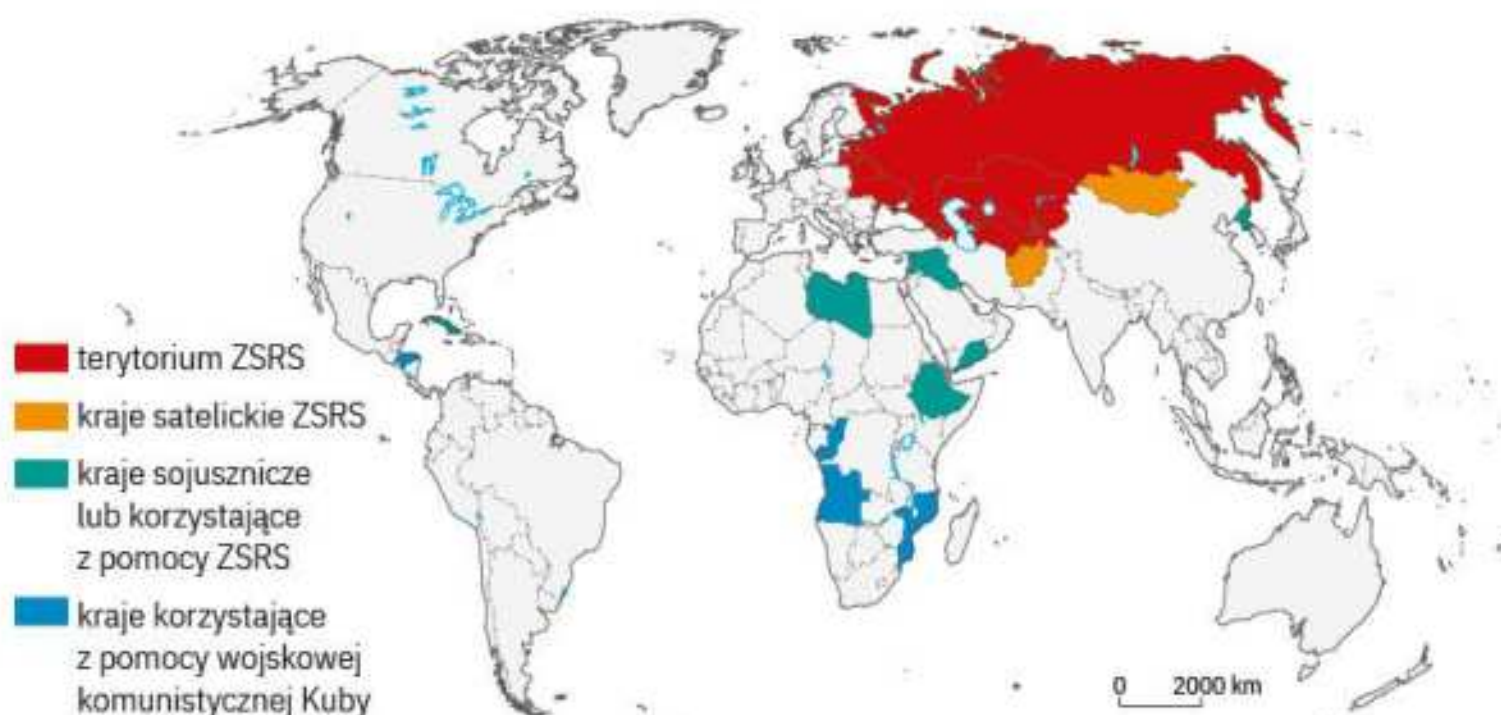
Rakieta RSD-10 Pionier (SS-20) pozwalająca zaatakować cel w zasięgu 5 tys. km

Rakieta była uzbrojona w trzy głowice z ładunkami nuklearnymi o mocy 10 razy silniejszej niż bomba atomowa, która zniszczyła Hiroszimę. SS-20 mogła w ciągu do kilkunastu minut osiągnąć i zniszczyć każdą bazę i każde miasto państwa należącego do NATO w Europie.

Wydatki na zbrojenia stron zimnej wojny
[w miliardach dolarów]

	1976	1977	1978	1979
USA	131,7	137,1	137,9	138,8
NATO	233,3	240,4	245	248,2
ZSRS	124,2	126,1	128	129,8
Układ Warszawski	135,7	138	140,2	142,3

W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 r.*, Warszawa 2021, s. 23.

Imperium sowieckie na początku lat 80. XX w.

W 1979 r. ZSRS wysłał do Afganistanu żołnierzy Armii Sowieckiej, by umocnić tamtejszy komunistyczny reżim. USA uznały to za złamanie zasady równowagi sił i udzieliły wsparcia miejscowym partyzantom, zwanym mudżahedinami. Panowanie Sowietów w Afganistanie mogło doprowadzić do wzrostu ich wpływów wśród państw Zatoki Perskiej – regionu, w którym znajdują się dwie trzecie znanych zasobów ropy naftowej i jedna trzecia zasobów gazu ziemnego. Z pomocą rządu amerykańskiego **wojna w Afganistanie** nabrała charakteru świętej wojny muzułmanów z niewiernymi komunistami.

Bojownicy afgańscy, zwani mudżahedinami

Bojownicy uzbrojeni przez Amerykanów skutecznie walczyli z okupacyjną Armią Sowiecką w latach 1979–1989. Z tej pomocy skorzystał niestety również Osama bin Laden, późniejszy przywódca islamskiej organizacji terrorystycznej Al-Kaida.

W 1981 r. prezydentem USA został **Ronald Reagan**, który zdecydował o podjęciu wyzwania w wyścigu zbrojeń z ZSRS. Stany Zjednoczone zaczęły przeznaczać dziesiątki miliardów dolarów na zbrojenia nuklearne. W odpowiedzi Związek Sowiecki, aby dotrzymać kroku Amerykanom, zwiększył środki na finansowanie własnego zbrojenia, czego niewydolna, socjalistyczna i centralnie sterowana gospodarka sowiecka ostatecznie nie wytrzymała.

Sowiecka rakiet Pionier i amerykańska rakiet Pershing II

W odpowiedzi na pojawienie się sowieckich rakiet Pionier państwa NATO zaczęły rozmieszczać ich amerykański odpowiednik – rakiet Pershing II.

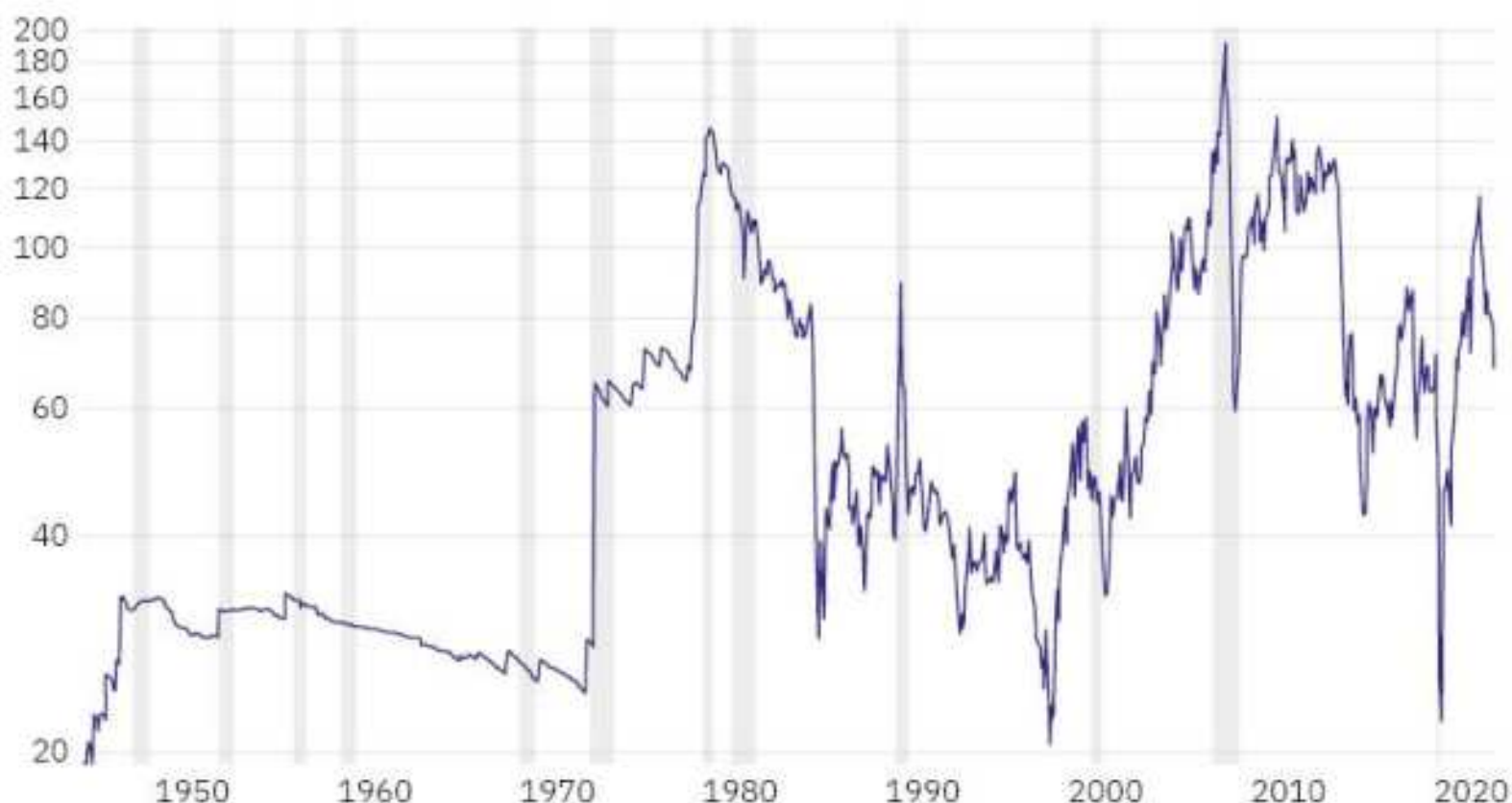
Pierestrojka Michaiła Gorbaczowa

Na przełomie lat 70. i 80. imperium sowieckie było u szczytu potęgi. ZSRS dysponowało dużą liczbą głowic jądrowych, ale stan gospodarki sowieckiej był zły. Światowe supermocarstwo zależało coraz bardziej od importu żywności z krajów kapitalistycznych.

W gospodarce amerykańskiej wynalazki służące wojsku z czasem udostępniano firmom produkującym dobra konsumpcyjne, natomiast w Związku Sowieckim taki przepływ nie istniał. W efekcie pochłaniający olbrzymie środki przemysł zbrojeniowy nie przynosił wystarczających zysków, a miliony sowieckich obywateli żyły w prymitywnych warunkach – bez dostępu do podstawowych dóbr i usług, takich jak bieżąca woda, kanalizacja czy sieć ciepłownicza.

Tradycyjnie głównym źródłem dochodów dla sowieckiej gospodarki były wydobycie i sprzedaż surowców mineralnych, ropy naftowej czy gazu. Wyeksploatowane złoża wymagały jednak nowych inwestycji, na które nie było środków, podobnie jak na odbudowę całkowicie zniszczonego środowiska naturalnego wokół okręgów przemysłowych. W połowie lat 80. zakończył się kryzys paliwowy i ceny ropy zaczęły spadać, co obniżyło dochody sowieckiego budżetu. Wskaźniki wzrostu PKB sowieckiej gospodarki zbliżały się do zera. W tym samym czasie prezydent USA Reagan zapowiedział gwałtowny wzrost wydatków na zbrojenia. Do sowieckich przywódców zaczęło docierać, że tego wyścigu zbrojeń mogą nie wygrać.

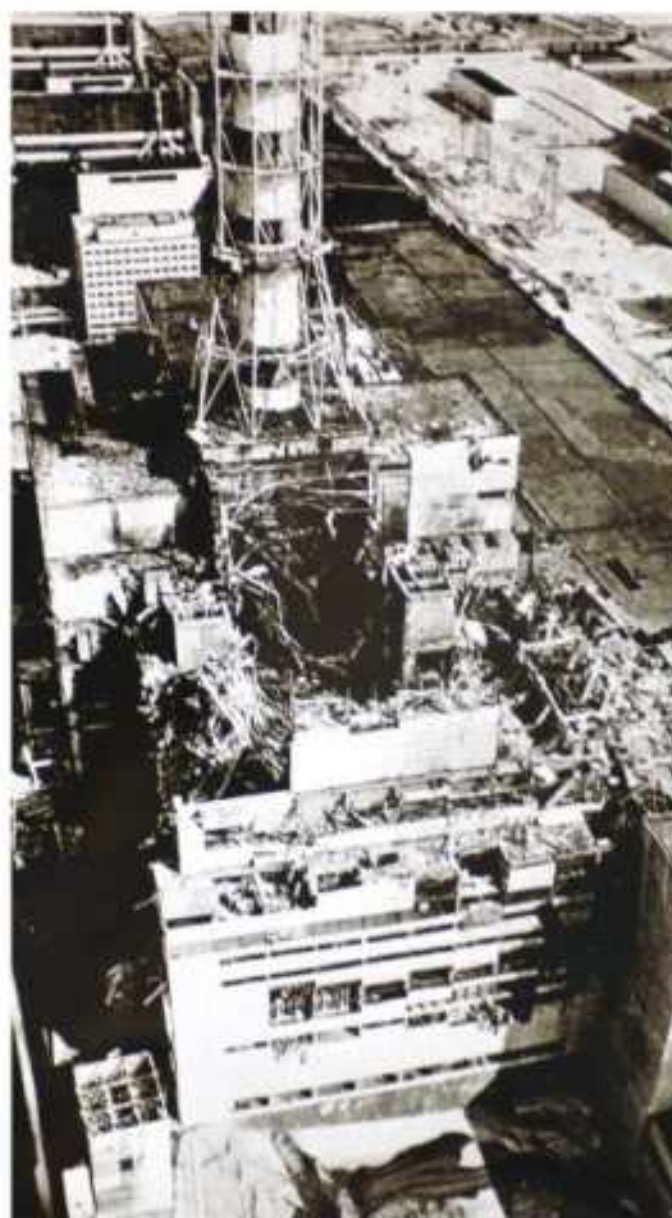
Ceny ropy naftowej zaktualizowane o wartość inflacji w dolarach za baryłkę

W 1985 r. sowieckim przywódcą został **Michaił Gorbaczow**. Początek jego rządów przypadł na jedną z największych katastrof w dziejach ZSRS. W kwietniu **1986 r. w elektrowni atomowej w Czarnobylu** w Ukrainie na skutek błędu załogi doszło do eksplozji jednego z reaktorów. Uwolniona chmura radioaktywnych gazów skażyła tysiące kilometrów kwadratowych terenu, z którego trzeba było trwale ewakuować ludzi. Koszty katastrofy, które poniósł Związek Sowiecki, szacuje się na dziesiątki miliardów dolarów. Jeszcze większym obciążeniem dla komunistycznego reżimu była nieudolnie prowadzona akcja ratownicza. Chaos, utajnienie informacji i lekceważenie życia ludzi unaocznili zapaść wewnętrzną nuklearnego supermocarstwa.

Zniszczony blok nr 4 w elektrowni atomowej w Czarnobylu

W czasie eksplozji i prowadzonej akcji ratowniczej zginęło co najmniej 20 osób, a setki kolejnych zmarły na skutek choroby popromiennej.

Kryzys państwa sowieckiego w następstwie katastrofy w Czarnobylu przekonał Gorbaczowa do konieczności przeprowadzenia radykalnej reformy – przebudowy – z języka rosyjskiego nazwanej **pierestrojką**. Podstawą pierestrojki była jawność głoszenia poglądów (ros. **glasnost**). Ograniczenie działania cenzury i prawo do zakładania stowarzyszeń miały zaktywizować obywateli. Efekty były jednak niewielkie. Odchodzenie od finansowania przez państwo przedsiębiorstw przyspieszało ich upadek, a odradzające się małe firmy prywatne nie przynosiły dużych zysków. Gospodarka doznała zapaści.

Działania Gorbaczowa przyniosły znacznie większe efekty w dziedzinie polityki zagranicznej, ale – tak jak w przypadku polityki wewnętrznej – nie pokrywały się z jego planami. Na arenie międzynarodowej Gorbaczow stał się zwolennikiem rozbrojenia, a nawet zakończenia zimnej wojny, chociaż wierzył, że imperium sowieckie przetrwa i będzie partnerem Amerykanów na arenie międzynarodowej. W **1987 r.** w Waszyngtonie **Reagan i Gorbaczow** podpisali traktat o likwidacji pocisków rakietowych zdolnych razić cele od 500 do 5,5 tys. kilometrów. W 1988 r. sowiecki przywódca ogłosił wycofanie Armii Sowieckiej z Afganistanu oraz radykalną redukcję jej jednostek w państwach Europy Środkowej. Jednocześnie Gorbaczow zachęcał przywódców komunistycznych tych krajów do przeprowadzenia pierestrojki u siebie. Naiwnie wierzył, że jest możliwe utrzymanie imperium bez stosowania przemocy.

Przywódca ZSRS Michaił Gorbaczow i prezydent Ronald Reagan podpisują 8 grudnia 1987 r. w Waszyngtonie traktat o likwidacji broni rakietowej pośredniego i krótszego zasięgu.

Traktat likwidował broń rakietową o rażeniu do 5,5 tys. km. Była to jednak niewielka część arsenałów jądrowych obu supermocarstw.

Jesień Narodów i upadek ZSRS

W wyniku postanowień okrągłego stołu 4 czerwca 1989 r. odbyły się w Polsce pierwsze częściowo wolne wybory (więcej zob. s. 194). W październiku 1989 r., w wyniku rozmów władzy i opozycji, parlament węgierski zmienił konstytucję, dzięki czemu już w kwietniu 1990 r. mogły odbyć się wolne wybory. **9 listopada 1989 r.** komunistyczne władze NRD pod presją obywateli zostały zmuszone do otwarcia przejść granicznych z RFN, co doprowadziło do spontanicznej **rozbiórki muru berlińskiego**, a w ciągu roku – do **zjednoczenia Niemiec**. Było to możliwe dzięki międzynarodowym porozumieniom z udziałem USA, ZSRS, Francji, Wielkiej Brytanii i dwóch państw niemieckich – NRD i RFN.

Po Węgrzech i NRD listopadowa fala demonstracji w Czechach i na Słowacji, zwana **aksamitną rewolucją**, doprowadziła do złamania się komunistycznego reżimu. 29 grudnia 1989 r. prezydentem Czechosłowacji został antykomunistyczny opozycjonista **Václav Havel**.

W Rumunii obalenie komunistycznego reżimu dokonało się przez krwawą rewolucję, w której życie straciło ok. tysiąc osób. Brakowało zorganizowanej opozycji oraz skłonnej do rozmów władzy. W efekcie obalony rumuński komunistyczny przywódca **Nicolae Ceaușescu** (czytaj: nikolae czatczesku) został po pokazowym procesie stracony wraz żoną 25 grudnia 1989 r. Władzę przejęli komuniści bardziej otwarci na demokratyczne reformy.

Końcem dominacji ZSRS nad narodami Europy Środkowej było **rozwiązanie Układu Warszawskiego 1 lipca 1991 r.** Ostatnia faza rewolucji nazwanej

Berlińczycy przekraczają mur berliński w pobliżu Bramy Brandenburskiej.

Jesienią Narodów przeciwko sowieckiemu imperium rozegrała się wewnątrz Związku Sowieckiego. Mimo wysiłków Gorbaczowa, który walczył o przekształcenie się ZSRS w demokratyczne państwo federalne, **w marcu 1990 r. niepodległość ogłosiła Litwa, a w maju 1991 r. – Łotwa i Estonia.**

W czerwcu prezydentem Rosji został **Borys Jelcyn**. Postępujący szybko rozpad sowieckiego państwa, faktyczna kapitulacja w zimnej wojnie wobec USA, doprowadziły zwolenników utrzymania komunistycznej dyktatury do próby zbrojnego przejęcia władzy. W sierpniu 1991 r. funkcjonariusze państwowi i partyjni przeprowadzili pucz, jednak próba obalenia władzy zakończyła się klęską. Partia komunistyczna została rozwiązana, a rozpad Związku Sowieckiego został przyspieszony przez pucz.

Jelcyn poparł władze republik sowieckich, które zaczęły ogłaszać niepodległość. **8 grudnia 1991 r. prezydenci Rosji, Ukrainy i Białorusi rozwiązali Związek Sowiecki.** Ogłosili powstanie organizacji nazwanej Wspólnotą Niepodległych Państw.

Rozpad Związku Sowieckiego na niepodległe państwa

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów działania ZSRS prowadzące do nowego wyścigu zbrojeń na przełomie lat 70. i 80. XX w.
2. Wymień przyczyny kryzysu gospodarczego ZSRS w latach 80. XX w.
3. Wyjaśnij, jaką rolę odegrali prezydent USA Ronald Reagan oraz przywódca sowiecki Michaił Gorbaczow w upadku ZSRS i zakończeniu zimnej wojny.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Pod **koniec lat 70. epoka odprężenia** dobiegła **końca**. Państwa NATO i Układu Warszawskiego zwiększały wydatki na zbrojenia, a imperium sowieckie było u szczytu globalnej potęgi.
- Na przełomie lat 70. i 80. na Zachodzie pojawiała się grupa przywódców zdecydowanych stawić **opór ekspansji komunizmu**. Przewodniczył im **prezydent USA Ronald Reagan**. Zwiększenie wydatków na zbrojenia wśród państw NATO miało nie tylko odstraszyć ZSRS przed atakiem na Europę Zachodnią, lecz także doprowadzić do upadku niewydolną gospodarkę sowiecką.
- W połowie lat 80. nowy przywódca sowiecki, **Michaił Gorbaczow** zainicjował próbę **reform w ZSRS**, zwanych **pierestrojką**. Doprowadziła ona jednak do załamania się gospodarki socjalistycznej i wzrostu tendencji niepodległościowych wśród narodów zniewolonych przez Związek Sowiecki.
- Postępujący upadek komunistycznej władzy w Polsce oraz brak sprzeciwu ze strony rządzącego w ZSRS Gorbaczowa zachęcił do **porozumienia między opozycją a komunistami na Węgrzech** oraz do pokojowego **obalenia reżimów komunistycznych w NRD i Czechosłowacji**. Inny przebieg miała Jesień Narodów w **Rumunii**, gdzie doszło do rewolucji zakończonej śmiercią komunistycznego dyktatora **Nicolae Ceaușescu**.
- Przywracaniu demokracji w krajach sowieckiej strefy wpływów towarzyszyło **zakończenie zimnej wojny**. W **1990 r.** doszło do **zjednoczenia Niemiec**, a w **1991 r.** rozwiązano **Układ Warszawski**. Rozpad sowieckiego imperium postępował, a poszczególne republiki ogłaszały niepodległość. **8 grudnia 1991 r. Prezydenci Rosji, Ukrainy i Białorusi rozwiązali ZSRS.**

3. Bilans PRL. Narodziny i funkcjonowanie III Rzeczypospolitej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak doszło do pokojowego obalenia komunizmu w Polsce;
- omówisz skutki rządów komunistycznych w Polsce.

Porażka stanu wojennego – przetrwanie „Solidarności”

W następstwie stanu wojennego 8 października 1982 r. Sejm zdelegalizował NSZZ „Solidarność”, a aparat represji szybko stłumił protesty najbardziej odważnych i zdeterminowanych robotników. Wiary w „Solidarność” nie stracili jednak ani jej liczni liderzy i członkowie, którzy działali w podziemiu, ani jej zwolennicy za granicą. W kwietniu 1982 r. działacze „Solidarności”, którzy uniknęli aresztowania, m.in. Władysław Frasyniuk, Zbigniew Bujak, Bogdan Lis czy Helena Łuczywo, powołali Tymczasową Komisję Koordynacyjną, by odbudować struktury związku i wcielić w życie program „Solidarności”.

Tablica upamiętniająca internowanych w Areszcie na Białolecie

Po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce areszt śledczy wraz z zakładem karnym został największym ośrodkiem internowanych przywódców i działaczy podziemia niepodległościowego. Wśród internowanych znaleźli się m.in. Jacek Kuroń, Bronisław Komorowski, Adam Michnik, Henryk Wujec, Lech Dymarski, Janusz Onyszkiewicz i Jan Rulewski.

W czasie stanu wojennego i wkrótce po nim „Solidarność” oraz inne organizacje prowadziły konspiracyjną działalność informacyjno-propagandową. Radio, prasa czy literatura działające w podziemiu dostarczały społeczeństwu niezależnych informacji. Dzięki pomocy Kościoła oraz zaprzyjaźnionych organizacji z Zachodu drukowano i rozpowszechniano książki, ulotki i gazety.

Jan Paweł II w czerwcu 1983 r. ponownie odwiedził Polskę. W Warszawie papież powiedział: „Wraz ze wszystkimi moimi rodakami, zwłaszcza z tymi, którzy najboleśniej czują smak zawodu, upokorzenia, cierpienia, pozbawienia wolności, krzywdy, podeptanej godności człowieka, stoję pod krzyżem”. Podkreślił tym samym, że stan wojenny był złem, na które nie należało się godzić. Papież spotkał się z Lechem Wałęsą i jego rodziną w Dolinie Chochotowskiej w Tatrach, co zostało odebrane jako sygnał poparcia dla „Solidarności”.

5 października 1983 r. Komitet Noblowski przyznał Lechowi Wałęsie Pokojową Nagrodę Nobla. Wałęsa został zwolniony z internowania w październiku 1982 r., jednak władze odmówiły wydania mu paszportu, więc nie mógł odebrać nagrody osobiście. W uzasadnieniu przyznania Nobla napisano: „W czasach, w których odprężenie i pokojowe rozwiązywanie konfliktów są bardziej potrzebne niż kiedykolwiek wcześniej, wysiłek Wałęsy jest zarówno natchnieniem, jak i przykładem”.

Pogrzeb Grzegorza Przemyka

12 maja 1983 r. Przemyk, wracający z kolegami z egzaminu maturalnego, został aresztowany na placu Zamkowym w Warszawie, a następnie ciężko pobity przez milicjantów na komisariacie. Z powodu doznanych obrażeń zmarł dwa dni później. Komunistyczne władze doprowadziły do skazania za pobicie Przemyka, sanitariuszy, którzy wieźli go do szpitala.

Porażka stanu wojennego – pozorna normalizacja

Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego, która 13 grudnia 1981 r. na czele z generałem Jaruzelskim przejęła władzę nad Polską, istniała do 22 lipca 1983 r., kiedy Sejm zniósł stan wojenny. Mimo to sytuacja w Polsce była daleka od normalizacji ogłoszonej przez komunistyczne władze.

Mimo ogłoszonych amnestii, dzięki którym z internowania zwalniano członków „Solidarności”, władze nie ograniczyły represji, ale posuwały się do politycznych mordów. W październiku 1984 r. funkcjonariusze SB porwali, torturowali i zamordowali księdza Jerzego Popiełuszkę. Komunistyczne władze chciały zakończyć jego duszpasterską aktywność, w czasie której bezkompromisowo podkreślał niemoralny charakter komunistycznej dyktatury.

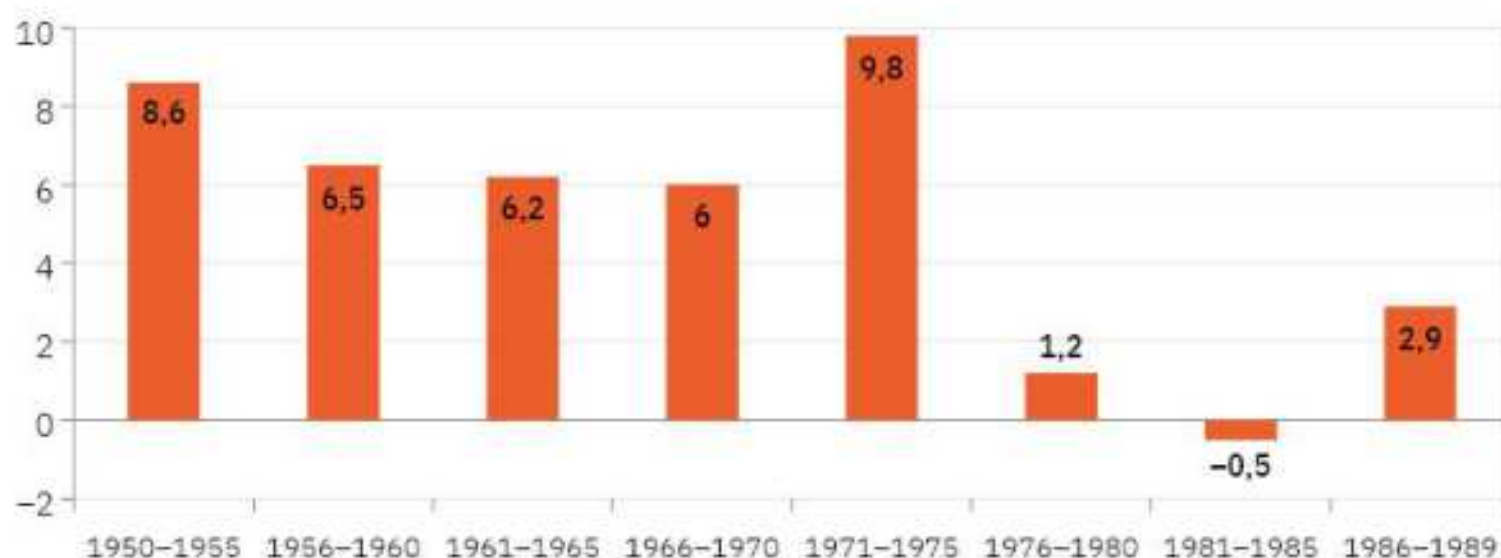
Jednak największym wyzwaniem dla utrzymania się komunistów przy władzy była postępująca zapaść gospodarki. Stan wojenny z 1981 r. był nie tylko kosztowną operacją, lecz także doprowadził do nałożenia przez USA oraz kraje EWG sankcji na PRL. W rezultacie brak środków finansowych na inwestycje prowadził do spadku produkcji i dochodu narodowego.

Ksiądz Jerzy Popiełuszko (1947–1984) podczas spotkania z robotnikami Stoczni Gdańskiej

Ksiądz Popiełuszko ze względu na swoją aktywność wśród robotników był nazywany kapłanem „Solidarności”. W kościele prowadził msze za ojczyznę, wygłaszał cieszące się wielkim powodzeniem kazania, i organizował pomoc materialną dla działaczy opozycyjnych. Jego mordercy – funkcjonariusze SB – zostali skazani na wieloletnie wyroki więzienia, z których odbyli tylko część.

Średnioroczne tempo wzrostu dochodu narodowego wytworzonego w latach 1951–1989 [ceny stałe, w %]

J. Kaliński, *Gospodarka w PRL-u*, s. 45.

Dodatkowo, niewydolne socjalistyczne przedsiębiorstwa funkcjonowały dzięki państwowym dotacjom, które pochłaniały aż 40% wydatków budżetowych. Rosły więc deficyt budżetowy oraz dług wewnętrzny, który sięgał 30% PKB Polski, co przy spadku dochodu narodowego groziło gospodarczą katastrofą.

Władze komunistyczne próbowały zaradzić brakom w sklepach przez rozszerzenie reglamentacji na kolejne produkty. W połowie lat 80. tylko na kartki sprzedawano m.in.: mięso, masło, cukier, cukierki, czekoladę, mąkę, kaszę, płatki, ryż, alkohol, papierosy, proszek do prania, mydło toaletowe, oliwkę dla dzieci, mleko w proszku dla dzieci czy mleko o zawartości tłuszczu 3,2%. Kiedy produkcja przejściowo wzrosła, w połowie lat 80. zniesiono reglamentację większości produktów, a pensje wzrosły. Jednak wzmożony popyt przy wciąż niskiej produkcji doprowadził do konieczności gwałtownego podwyższenia cen, a to zagroziło wybuchem społecznego niezadowolenia.

Rok	1975	1980	1985	1989
Zadłużenie Polski [mld \$]	8,4	24,1	29,3	41,4
Inflacja	3%	9,4%	15,1%	251,1%
Dynamika produkcji przemysłowej	11,4%	0%	5,2%	−0,5%
Dynamika produkcji rolnej	−2,1%	−10,7%	7,7%	1,5%

Średnie roczne spożycie/zakup na mieszkańca	1980	1989
Mięso [kg]	69,1	64,1
Masło [kg]	8,9	8,8
Tkaniny bawełniane [m]	22,5	20,9
Buty [w parach]	3,8	3,9

J. Kaliński, *Gospodarka w PRL-u*, s. 45, 59, 67, 101, 102, 115.

ĆWICZENIE

Przeanalizuj dane przedstawione w tabelach i omów objawy kryzysu gospodarczego w Polsce latach 80. XX w.

Droga Polaków do Okrągłego Stołu

Zmiany w ZSRS związane z pierestrojką miały fundamentalny wpływ na sytuację w PRL-u. Ośmieliły one antykomunistyczną opozycję do działania, a sam Gorbaczow przynaglał generała Jaruzelskiego do porozumienia z „Solidarnością”.

Antykomunistyczne nastroje ogarniały całe społeczeństwo, a szczególnie tych, którzy w okresie karnawału wolności lat 1980–1981 byli jeszcze za młodzi, by kształtować życie polityczne. We Wrocławiu od 1985 r. zaczął działać ruch **Pomarańczowej Alternatywy**, uderzający w komunistów za pomocą innej broni – kpiny i groteski.

Plakat Pomarańczowej Alternatywy na Dzień Wojska

Akcje Pomarańczowej Alternatywy polegały na ośmieszaniu władzy. Obchodzono np. Dzień Tajniaka, w czasie którego przebrani za „tajników” aktywiści „legitymowali” przechodniów. Istotą akcji było włączenie do niej funkcjonariuszy milicji, którzy przez aresztowania „tajniaków” czy „krasnali” się kompromitowali. Aresztowanych aktywistów po krótkim czasie wypuszczano na wolność.

Wydarzenia końca lat 80. przypominały czasy sprzed dekady. Spontanicznemu wzrostowi aktywności opozycyjnej towarzyszyła gwałtownie pogarszająca się sytuacja gospodarcza. Świadomi powagi sytuacji komuniści zgodzili się na przyjazd Jana Pawła II do Polski. Tym razem na trasie trzeciej już pielgrzymki znalazła się kolebka „Solidarności” – Gdańsk. Generał Jaruzelski zgodził się na to, gdyż liczył, że papież wesprze władzę i nie będzie konieczności wprowadzenia kolejnego stanu wojennego.

Jednak Jan Paweł II tradycyjnie mówił o wierze i wyływających z niej wartościach. Gdy komunistyczne władze wprost deklarowały, że nie ma mowy do powrotu do „Solidarności”, papież w Gdyni 11 czerwca 1987 r. powiedział:

ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

[...] solidarność musi iść przed walką. Dopowiem: solidarność również wyzwala walkę. Ale nie jest to nigdy walka przeciw drugiemu. Walka, która traktuje człowieka jako wroga i nieprzyjaciela – i dąży do jego zniszczenia. Jest to walka o człowieka, o jego prawa, o jego prawdziwy postęp: walka o dojrzały kształt życia ludzkiego.

Cyt. za: A.S. Górski, 1987 rok: trzecia papieska pielgrzymka do ojczyzny..., Solidarność, strona internetowa (dostęp: 02.10.2022).

Pod koniec lat 80. rząd przygotował **program przebudowy gospodarki**. Chciał wprowadzić do niej na większą skalę elementy wolnorynkowe. Wiązałoby to się z wieloma obciążeniami dla ludności, przynajmniej na początku. **Władze chciały uzyskać dowód społecznej akceptacji dla swoich planów, więc w listopadzie 1987 r. przeprowadziły referendum.** Pytania dotyczyły zamierzonych reform gospodarczych oraz możliwości bliżej niesprecyzowanej demokratyzacji. **Opozycja wezwała do bojkotu referendum.** Propozycje nie uzyskały poparcia wymaganej większości uprawnionych do głosowania. Władza częściowo sfałszowała wyniki, jednak uznała je za nierozstrzygające. Mimo to przystąpiono do reform.

W lutym 1988 r. rząd ogłosił drastyczne podwyżki cen na żywność (średnio o 40%) i benzynę (o 60%). Latem wybuchły strajki w Małopolsce, na Śląsku i Pomorzu, w tym w Stoczni Gdańskiej. Strajki szybko zostały stłumione przez ZOMO. Władze PRL-u, choć pozornie zwycięskie, przerażone perspektywą eksplozji robotniczego gniewu, naciskane przez samego Gorbaczowa, zdecydowały się na strategiczną zmianę polityki.

We wrześniu 1988 r. nowym premierem został **Mieczysław Rakowski**. Choć był członkiem komunistycznej PZPR, to nie miał żadnych złudzeń co do niereformowalności socjalizmu panującego w Polsce. W grudniu 1988 r. jego rząd doprowadził do przyjęcia przez Sejm ustaw przywracających wolność zakładania własnych, prywatnych przedsiębiorstw. Pozwolono również na swobodną wymianę złotych na obce waluty, co otworzyło drogę do prywatnego handlu z Zachodem. Rząd zrezygnował również z centralnego sterowania gospodarki, zaczął ograniczać dotacje dla państwowych przedsiębiorstw. Droga do kapitalizmu została otwarta, chociaż w treści samych ustaw przewidywano utrzymanie wielkich przedsiębiorstw państwowych.

Na liberalnych reformach korzystali nie tylko przedsiębiorczy Polacy, lecz także sami członkowie komunistycznej elity, w których ręce zaczęły przechodzić – teraz jako własność prywatna – państwowe przedsiębiorstwa czy banki.

30 listopada 1988 r. w telewizji wyemitowano debatę Lecha Wałęsy z Alfredem Miodowiczem, liderem związków zawodowych sterowanych przez władzę, które miały zastąpić zdelegalizowaną „Solidarność”. Wałęsa podczas pierwszego w życiu występu na żywo przed wielomilionową widownią pokonał przeciwnika błyskotliwą retoryką. Odpowiedzią na entuzjazm działaczy opozycji była frustracja komunistów, którzy ostatecznie przystąpili do rozmów z przedstawicielami „Solidarności”.

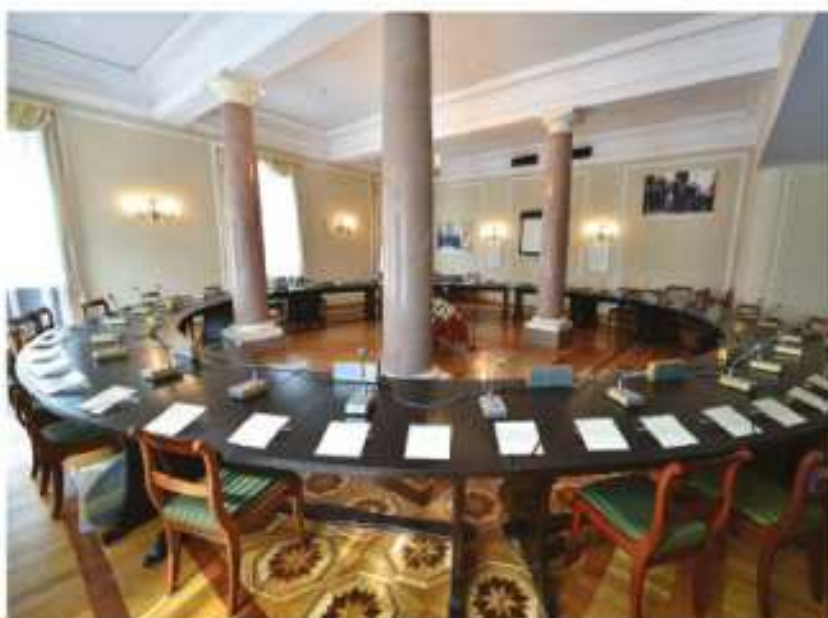
Polskie Lato '89

W tajnym ośrodku Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Magdalence pod Warszawą 16 września 1988 r. odbyło się pierwsze z serii spotkań liderów „Solidarności”, elity komunistycznej władzy oraz reprezentantów Kościoła katolickiego. Ustalono, że jawne rozmowy z opozycją odbędą się w ramach tzw. Okrągłego Stołu.

Stronę rządową reprezentowali Czesław Kiszczak i Aleksander Kwaśniewski, a solidarnościowo-opozycyjną – Lech Wałęsa, Tadeusz Mazowiecki i Bronisław Geremek. W czasie negocjacji od stycznia do kwietnia 1989 r. uzgodniono legalizację „Solidarności” i podjęto decyzję o przeprowadzeniu tzw. **wyborów kontraktowych**.

Według zawartego porozumienia (kontraktu) ustalono, że w przyszłym Sejmie większość zdobędzie PZPR z sojusznikami – Stronnictwem Demokratycznym (SD) i Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym (ZSL). Miało im przypaść 65%, czyli 299 mandatów. Pozostałe 35%, czyli 161 mandatów, przypadło na kandydatów wyłonionych w wolnych wyborach.

Możliwość sprawowania kontroli nad rządem przez opozycję pojawiła się dzięki przywróceniu Senatu, w przypadku którego o wszystkich 100 mandatach miały zdecydować wolne wybory. Gwarancją bezpieczeństwa dla komunistów było ustanowienie urzędu prezydenta, wybieranego przez połączone Sejm i Senat. Prezydent miał sprawować kontrolę nad polityką zagraniczną, wojskiem i aparatem bezpieczeństwa oraz dysponować prawem weta wobec decyzji Sejmu. Z kontraktu wynikało, że to komuniści będą decydować o wyborze głowy państwa. Nie ujawniono tego wprost, ale kandydatem na prezydenta miał być generał Wojciech Jaruzelski.

Okrągły Stół w Pałacu Prezydenckim

Negocjacje odbywały się w Pałacu Namiestnikowskim w Warszawie, dzisiaj zwanym Pałacem Prezydenckim. Były prowadzone między przedstawicielami większości środowisk „Solidarności” a reprezentantami sprawującej władzę PZPR oraz podporządkowanymi jej stronnictwami politycznymi i organizacjami społecznymi.

Okładka pierwszego wydania „Gazety Wyborczej”

Obok legalizacji „Solidarności” opozycja antykomunistyczna otrzymała własne media. Na nowo zaczął się ukazywać „Tygodnik Solidarność”, jednak najważniejszym medium opozycji stała się „Gazeta Wyborcza”, wydawana przez Adama Michnika i Helenę Łuczywo.

W kwietniu 1989 r. Sejm PRL-u wprowadził zmiany w konstytucji – przywrócił instytucję Senatu i prezydenta oraz zmienił ordynację wyborczą. Zgodnie z nią 4 czerwca 1989 r. odbyły się pierwsze od wybuchu II wojny światowej, częściowo wolne wybory.

Mimo braku doświadczenia działacze „Solidarności” dobrze rozegrali kampanię wyborczą. Aby uniknąć konfliktów wewnątrz, wystawili tylu kandydatów, ile mandatów mogli uzyskać. Wielu z nich, choć zasłużonych w pracy konspiracyjnej, było zupełnie nieznanymi szerszej opinii publicznej, więc wypromował ich Lech Wałęsa. „Solidarność” nie reprezentowała jednak całej opozycji – jej radykalna część odmówiła zawarcia kompromisu z komunistami.

Spór elit opozycyjnych został rozstrzygnięty przez werdykt wyborczy Polaków. Z jednej strony „Solidarność” uzyskała najwięcej głosów, a z drugiej – wyniki wyborów podważył kompromis wypracowany w Magdalence i ogłoszony przy Okrągłym Stole. W Senacie 99 miejsc przypadło senatorom „Solidarności”. **Obywatelski Klub Parlamentarny (OKP)**, zrzeszający posłów i senatorów wybranych z listy „Solidarności”, zdobył wszystkie 161 mandatów w Sejmie. Jednocześnie PZPR i jej satelity – SD i ZSL – w pierwszej turze nie zdołały obsadzić wszystkich przysługujących im miejsc. Niespodziewana skala sukcesu wyborczego opozycji obudziła nadzieje na przyspieszenie przemian demokratycznych i pełne odsunięcie komunistów od władzy.

Ostatecznie wśród liderów zwyciężył duch kompromisu z komunistami, czego zwolennikiem był m.in. Adam Michnik, dawny „komandos” (zob. rozdział II.3.), działacz KOR-u, „Solidarności”, a obecnie poseł na Sejm i redaktor naczelny nowo powstałej „Gazety Wyborczej”. 3 lipca 1989 r. opublikował on artykuł pod słynnym tytułem „Wasz prezydent, nasz premier”, czym zaapelował o poparcie wyboru generała Jaruzelskiego na prezydenta – zgodnie z ustaleniami z czasów rozmów w Magdalence. Mimo tych rekomendacji dla wielu posłów i senatorów OKP wybór Jaruzelskiego był niedopuszczalny. Ostatecznie jednak 19 lipca 1989 r. Jaruzelski został prezydentem Polski.

Wybór prezydenta otworzył drogę do wyboru premiera. Dzięki poparciu Wałęsy zawarto porozumienie z dotychczasowymi sojusznikami komunistów, obecnie wybijającymi się na niezależność. W rezultacie powstała mająca większość w Sejmie koalicja OKP-ZSL-SD. 24 sierpnia 1989 r. **Tadeusz Mazowiecki** – jako pierwszy niekomunistyczny premier w całym bloku sowieckim – otrzymał zadanie stworzenia rządu. Powołanie nowego rządu 12 września 1989 r. oznaczało przyspieszenie upadku komunizmu nie tylko w Polsce, lecz także w całym bloku sowieckim.

Premier Tadeusz Mazowiecki (1927–2013), 12 września 1989 r. po zatwierdzeniu składu jego rządu

Mazowiecki, wbrew oczekiwaniom zwolenników odsunięcia od władzy PZPR, utrzymał do lipca 1990 r. kontrolę komunistów nad MSW (gen. Czesław Kiszczak) i MON (gen. Florian Siwicki).

Bilans komunizmu w Polsce

W czasie PRL-u nie było mowy o niepodległym państwie. Po II Rzeczypospolitej, zniszczonej w 1939 r. przez agresję Niemiec i ZSRS, następna III Rzeczpospolita powstała dopiero w 1989 r. w rezultacie zmian w konstytucji odrzucających komunizm. W ciągu tego półwiecza Związek Sowiecki nie tylko pozbawił Polskę niepodległości, lecz także odciął ją od wymiany z Europą Zachodnią i usiłował narzucić jej własny porządek cywilizacyjny. Ostatecznie to się mu nie udało – sowiecka presja, najmocniej wywierana w okresie stalinowskim, z każdą kolejną dekadą słabła. Jednocześnie polscy komuniści w praktyce tolerowali w coraz większym stopniu Kościół katolicki i stopniowo pozwalali na odradzanie się społeczeństwa obywatelskiego. Nie rezygnowali jednak z przemocy i terroru, na których opierała się ich władza.

Nowa Polska została **pozbawiona Kresów z Wilnem i Lwowem**, ale **zyskała Ziemie Zachodnie i Północne**, dobrze usytuowane nad Bałtykiem. Zakończono w ten sposób zarówno konflikty terytorialne z Litwą, jak i konflikty etniczne wewnątrz państwa polskiego.

Komunizm panujący przez 50 lat stanowił okres w dużej mierze stracony, jeśli chodzi o modernizację. Odcięcie od gospodarki krajów zachodnich, podporządkowanie celom ekonomicznym ZSRS oraz fatalne błędy popełnione w okresie rządów Edwarda Gierka sprawiły, że **dystans dzielący Polskę od rozwiniętych krajów Zachodu do dzisiaj nie został nadrobiony**. Nie oznacza to jednak, że wszystko, co powstało w okresie PRL-u, zasługuje na negatywną ocenę. Obok zakładów przemysłowych, takich jak rafinerie czy kopalnie miedzi, przykładem pozytywnego dorobku czasów PRL-u są zamieszkane przez miliony Polaków osiedla mieszkaniowe z tzw. wielkiej płyty.

Co ciekawe, jednym z największych osiągnięć Polski ludowej był sposób, w jaki się zakończyła. Ruch „Solidarności” rozpoczął odbudowę zniszczonej przez komunistów więzi społecznej i narodowej, a jego liderzy i członkowie zapobiegli nasileniu się konfliktu z komunistami. Pokojowe zakończenie komunistycznej dyktatury nad Polską było możliwe dzięki postawie samych komunistów, którzy stracili nie tylko wiarę w marksistowską ideologię, lecz także złudzenia co do możliwości rządzenia za pomocą siły i strachu. Jednak ceną za pokojową transformację był brak rozliczenia komunistycznych zbrodni, ukarania ich sprawców oraz pozostawienie części komunistycznej elity w świecie gospodarki czy polityki.

W **kulturze i oświacie**, podobnie jak i w każdej z pozostałych dziedzin życia społecznego, komuniści zamierzali dokonać rewolucyjnej zmiany, mającej służyć celom wyznaczonym przez Związek Sowiecki. Odbudowa wyniszczonych przez II wojnę elit intelektualnych oraz upowszechnienie edukacji miały przyczyniać się do wzrostu poparcia dla komunistycznej ideologii oraz sowieckiej dominacji nad Polską. Artystom narzucono tzw. **realizm socjalistyczny (socrealizm)**, czyli podporządkowanie sztuki celom partyjnym. W rekrutacji na studia uprzywilejowano dzieci pochodzące z rodzin robotniczych i chłopskich. Jednak zamysły totalitarnego reżimu nie zostały w pełni zrealizowane. Już w połowie lat 50., korzystając z pierwszych zwiastunów „odwilży”, twórcy kultury zaczęli odchodzić od **socrealizmu**. W latach 60. popularne wśród społeczeństwa stały się idee niepodległościowe. Wyraźnym tego dowodem było wystawienie na deskach Teatru Narodowego *Dziadów* Adama Mickiewicza. W efekcie komuniści dopuścili różnorodność w kulturze, jednocześnie jednak ściśle kontrolowali owoce pracy artystów za pomocą cenzury.

Prawdziwie wolna kultura polska musiała rozwijać się za granicą, a od lat 70. w kraju w tzw. **drugim obiegu**, w którym publikacje powstawały w zakonspirowa-

nych drukarniach lub sprowadzano je nielegalnie z Zachodu. Najbardziej znanym symbolem polskiej niezależnej twórczości stał się **Czesław Miłosz**, od 1951 r. przybywający na emigracji. W 1980 r. otrzymał on **Nagrodę Nobla** w dziedzinie literatury. Twórcy kultury, którzy pozostali w kraju, musieli prowadzić grę z komunistyczną władzą, starając się zmylić cenzorów lub pójść na artystyczny kompromis. Prężnie rozwijała się także kinematografia, a dzieła artystów z Polski, m.in. Andrzeja Wajdy, Romana Polańskiego, Krzysztofa Kieślowskiego, Krzysztofa Zanussiego czy Agnieszki Holland, nagradzano na międzynarodowych festiwalach.

Dzięki upowszechnieniu się edukacji rosła grupa odbiorców kultury na każdym z jej poziomów. Obok **kultury wysokiej**, atrakcyjnej dla elit, rozwinęła się **kultura popularna**, w czym fundamentalną rolę odegrały rozwijające się środki masowego przekazu. W ten sposób także masy stały się uczestnikami życia artystycznego i rozrywkowego, ponieważ do Polski zaczęły przenikać treści obecne w kulturze zachodniej. W ostatecznym rozrachunku także na tym obszarze życia społecznego rozwój zainicjowany przez komunistyczne władze ostatecznie obrócił się przeciwko nim.

Poziom wykształcenia Polaków w czasach PRL

Poziom wykształcenia Polaków [%]	1960	1970	1978	1988
Wykształcenie wyższe	2,1	2,7	4,5	6,5
Wykształcenie średnie	10,3	13,4	19,9	24,6
Wykształcenie zawodowe	3,1	10,6	17,4	23,6
Wykształcenie podstawowe	39,3	48,8	45,7	38,8
Wykształcenie niepełne podstawowe lub brak wykształcenia	45,2	24,5	12,5	6,5

Na podstawie: *Polska 1918–2018*, GUS, s. 146.

Kultura w czasach PRL

	1950	1960	1970	1980	1990
Liczba drukowanych gazet i czasopism*	667	701	1084	1143	1263
Widzowie teatrów i instytucji muzycznych	463	595	566	500	338
Abonenci telewizyjni	8	14	129	223	260

R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1989*, s. 808.

* dane w przeliczeniu na tysiąc mieszkańców

TEMAT DO DYSKUSJI

Czas PRL-u był okresem dla Polski straconym. Podaj argumenty za słuszością tej tezy i przeciw niej.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw działania władz PRL-u mające na celu rozprawę z opozycją antykomunistyczną w latach 80. XX w. oraz oceń ich skuteczność.
2. Omów porozumienia ogłoszone przy Okrągłym Stole i oceń ich realizację na przykładzie wyborów czerwcowych z 1989 r.
3. Przeprowadź bilans PRL-u. W dowolnej formie (plakat, prezentacja multimedialna, wywiady z członkami rodziny itp.) omów skutki społeczne, kulturalne i gospodarcze rządów komunistycznych.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Pierestrojka w ZSRS, wzrost nastrojów antykomunistycznych oraz fala strajków w połowie 1988 r. przekonały generała Jaruzelskiego do rozmów z umiarkowaną opozycją, reprezentowaną przez „Solidarność” na czele z Wałęsą.
- W efekcie **porozumień Okrągłego Stołu w czerwcu 1989 r.** doszło do częściowo wolnych wyborów, w których komuniści ponieśli niespodziewaną klęskę. W kierownictwie „Solidarności” zwyciężyła jednak postawa kompromisu z komunistami, czego symbolem był wybór **Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta** oraz powołanie rządu **premiera Tadeusza Mazowieckiego**.
- Czasy PRL-u były naznaczone **przemocą i terrorem**, na których w dużym stopniu opierała się władza komunistów. Nieudane inwestycje doprowadziły do **regresu gospodarczego**, choć niektóre komunistyczne inwestycje przetrwały do dziś.
- W **kulturze** stopniowo odchodzono od socrealizmu, jednak pracę artystów nadal poddawano cenzurze. Literaci, także ci przebywający na emigracji, publikowali w tzw. **drugim obiegu**. Prężnie rozwijała się także **kinematografia**.

4. Społeczeństwo obywatelskie w III Rzeczypospolitej

NA TEJ LEKCJI:

- wyjaśnisz pojęcie społeczeństwa obywatelskiego;
- poznasz przykłady funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w Polsce po 1989 r.;
- dowiesz się, na czym polegała transformacja gospodarczo-ustrojowa realizowana w Polsce po 1989 r. na przykładzie planu Sachsa-Balcero-wicza;
- omówisz znaczenie pierwszych powszechnych wyborów prezydenckich w 1990 r. i zwycięstwa Lecha Wałęsy.

Społeczeństwo obywatelskie

Pojęcie społeczeństwa obywatelskiego jest wieloznaczne. Funkcjonuje ono na wielu poziomach. W filozofii, zwłaszcza starożytnej, było utożsamiane ze wspólnotą państwową. W naukach politycznych i prawnych pojęcie odnosi się do ustroju państwowego, a w potocznym rozumieniu jest często wykorzystywane do forsowania przez polityków własnych przekonań. Najogólniej można stwierdzić, że **społeczeństwo obywatelskie** to sfera działań zbiorowych, które są podejmowane dobrowolnie przez niezależne od władz instytucje, związki zawodowe, stowarzyszenia i fundacje. Działania wynikają z interesów, celów lub wartości ważnych dla danej grupy ludzi. Ich motywacją są przekonanie o potrzebie realizacji ważnych dla społeczeństwa wartości oraz wspólne interesy, czyli chęć działania dla dobra wspólnego. Społeczeństwo obywatelskie nie musi się wiązać z żadnymi instytucjami czy organizacjami.

Społeczeństwo obywatelskie to przestrzeń działania dla grup i podmiotów, w której ludzie podejmują debatę na temat tego, jakie wartości składają się na dobro wspólne, oraz działają dobrowolnie na rzecz realizacji tego dobra.

Cechy społeczeństwa obywatelskiego

Społeczeństwo obywatelskie				
niski stopień instytucjonalizacji, spontaniczność	wysoki poziom samoorganizacji	niezależność od władz publicznych	aktywność ze strony obywateli	działanie na rzecz dobra wspólnego i interesów społeczności

Pojęcie społeczeństwa obywatelskiego wiąże się z ideą współczesnego **państwa demokratycznego** oraz **pluralizmu**, gwarantowanego w jego ramach. Wolność wyrażania poglądów oraz wielość przekonań i opinii prowadzą do wytworzenia określonego modelu, w ramach którego społeczeństwo sygnalizuje władzy swoje potrzeby. Grupy, które to czynią, stają się swoistymi „pośrednikami” między władzą a ogółem obywateli. W przypadku państw o ustroju niedemokratycznym aktywność obywatelska nie jest pożądana, dlatego też trudno mówić o rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w pełnym tego słowa znaczeniu. Jednak nawet w takich ustrojach istnieje aktywność zawiązywania się inicjatyw obywatelskich. Przykładowo w PRL-u istniały grupy aktywizujące obywateli, ale działały one w ukryciu, często pod ochroną Kościoła katolickiego, który nie był podporządkowany władzy.

Istotą funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego są **inicjatywy społeczne**. Przykładami takich inicjatyw są m.in. Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, która co roku od 1991 r. zbiera środki na doposażenie placówek medycznych w sprzęt niezbędny do diagnostyki i leczenia, oraz Szlachetna Paczka, w ramach której od 2001 r. każdego roku w okresie przed Bożym Narodzeniem wolontariusze przygotowują paczki z najpotrzebniejszymi rzeczami dla rodzin w trudnej sytuacji życiowej lub materialnej. Grupy aktywistów podejmują działania na rzecz klimatu i środowiska. Organizacje pozarządowe przeprowadzają także akcje, jak sprzątanie świata w Światowym Dniu Ziemi, promują recykling i zbiórki odpadów, zbierają środki na ratowanie zagrożonych gatunków zwierząt czy rozpowszechniają wiedzę na temat demokracji oraz praw i wolności obywatelskich.

Przykładowe sposoby wspierania społeczeństwa obywatelskiego

Społeczeństwo obywatelskie w Polsce zaczęło się rozwijać po 1989 r., gdy w kraju wprowadzono wiele reform ustrojowych, politycznych oraz gospodarczych. Początkowo pełniło ono funkcję nie tylko wspomagającą, lecz także zastępującą państwo w wielu obszarach działalności. Ukształtowanie nowego, demokratycznego ustroju musiało potrwać, a państwo jako żywy organizm funkcjonowało i wymagało aktywności.

Istotnym hamulcem, który nie sprzyjał rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego, był niski poziom zaufania obywateli do władzy. Okres PRL-u zakorzenił w polskim społeczeństwie postawy defensywne (wycofane) i mało aktywne. Duża część społeczeństwa uważała, że państwo powinno zapewnić ludziom opiekę i komfort socjalny bez zaangażowania z ich strony. Funkcjonowanie na poziomie lokalnym (np. w samorządach) uważano za etap budowania własnej kariery, a nie za świadomą pracę na rzecz własnej wspólnoty lokalnej.

Po wielu latach w Polsce można mówić jednak o aktywnym społeczeństwie obywatelskim. W celu aktywizacji wprowadzono zmiany w prawie przewidujące m.in. udział podmiotów reprezentujących społeczeństwo obywatelskie w **konsultacjach społecznych** dotyczących inicjatyw podejmowanych na poziomie lokalnym i regionalnym. Konsultacje są formą dialogu między społeczeństwem obywatelskim a władzą, który ma na celu wysłuchanie opinii społeczeństwa na temat inicjatyw planowanych przez władzę.

Drugą formą udziału społeczeństwa obywatelskiego w rządzeniu jest uchwalanie **budżetu obywatelskiego**, który jest coraz bardziej popularny w wielu samorządach. W ramach budżetu obywatelskiego to obywatele mogą zdecydować, na jakie cele zostanie przeznaczona część środków inwestycyjnych w gminie. W wyniku głosowań nad budżetem obywatelskim powstają np. nowe place zabaw czy siłownie plenerowe.

TEMAT DO DYSKUSJI

Jakie działania możecie podjąć w swojej gminie, by stać się aktywnymi członkami społeczeństwa obywatelskiego? Przeprowadźcie w klasie burzę mózgów i ustalcie, co możecie zrobić w tym kierunku.

Transformacja gospodarczo-ustrojowa i plan Sachsa-Balcerowicza

W latach 80. sytuacja w ZSRS się pogarszała, więc stało się jasne, że państwa satelickie, w tym Polska, muszą podjąć zdecydowane działania w celu poprawy stanu własnej gospodarki. Dostrzegano coraz wyraźniej, że gospodarka centralnie planowana nie funkcjonuje i konieczne jest jej przekształcenie.

W Polsce panowała bardzo wysoka inflacja, spadał dochód narodowy, a wszystkie najważniejsze zakłady produkcyjne strajkowały. Sytuacja gospodarcza pogarszała się z dnia na dzień. Na rynku panował coraz większy deficyt towarów, który pogłębiał się mimo obowiązywania systemu kartkowego. Pojawiały się liczne towary zastępcze, np. produkty czekoladopodobne. Regulacja cen oraz system kartkowy, który wciąż modyfikowano w miarę pojawiania się kolejnych deficytów, powodowały duży chaos i pogłębiały niezadowolenie społeczne. Wprowadzane pośpiesznie reformy, jak uchwalona w 1988 r. ustawa o działalności gospodarczej, która miała przyciągnąć do Polski kapitał zagraniczny, nie przyniosły szybkich efektów. W dalszym ciągu import towarów był znacząco utrudniony, na rynku wewnętrznym nie istniała konkurencja, a liczne świadczenia na rzecz obywateli mocno obciążały budżet państwa. Bardzo dużym problemem było wysokie zadłużenie zagraniczne.

Stało się jasne, że konieczne jest podjęcie zdecydowanych działań. Misję tę powierzono **Leszkowi Balcerowiczowi**, ministrowi finansów oraz wicepremierowi w rządzie premiera Tadeusza Mazowieckiego. Program zmian gospodarki w kierunku rynkowej został w późniejszym czasie nazwany od nazwiska twórcy **planem Balcerowicza**. Bywa również nazywany planem Sachsa-Balcerowicza (czytaj: saksa), gdyż powstał pod wpływem idei J. Sachsa, amerykańskiego ekonomisty, który zaproponował tzw. terapię szokową.

Plan polegał na wprowadzeniu 10 ustaw, które przyjęto w 1989 i 1990 r. Zmianie podlegały m.in. sektor bankowy, sektor podatkowy i rynek pracy. Działania podzielono na kilka grup: natychmiastowe, krótkoterminowe oraz długoterminowe. Zmiany, które planowano wdrożyć od razu, dotyczyły m.in.:

- wprowadzenia niskiego podatku importowego,
- utrzymania stałego kursu polskiej waluty,
- zniesienia regulacji cen,
- wzrostu wynagrodzeń oraz negocjacji z podmiotami, u których Polska była zadłużona,
- nowych warunków spłaty zadłużenia.

W średniej perspektywie czasowej przewidywano:

- reprivatyzację przedsiębiorstw,
- umożliwienie zakładania nowych banków,
- usprawnienie obowiązującego systemu podatkowego,
- pozyskanie nowych kredytów z zamiarem przeznaczenia ich na rozwój gospodarczy.

W długim okresie planowano:

- utworzenie giełdy oraz innych elementów rynku kapitałowego (np. rynku pożyczek, kredytów międzybankowych),
- wdrożenie planu prywatyzacji,
- likwidację nierentownych przedsiębiorstw państwowych,
- zawarcie porozumienia w sprawie redukcji długu państwowego.

Leszek Balcerowicz (ur. 1947) na mównicy sejmowej w 1990 r.

Program Balcerowicza opierał się na bardzo ambitnych założeniach. **Inflacja** w 1989 r. **przekraczała 1000%**, ale już w 1990 r. została **ograniczona** do 249%, a w 1993 r. – do **37%**. Zmniejszyły się kolejki w sklepach oraz **wzrosła jakość i dostępność produktów**. Wynikało to z umożliwienia eksportu dóbr na polski rynek. Zakładano jednak znaczny wzrost podaży, który nie był tak wysoki, jak przewidywano. To przyczyniło się do dużej **recesji** – windowanie wysokich cen doprowadziło do spadku popytu.

Przez likwidację nierentownych przedsiębiorstw ok. miliona osób zostało bez pracy. Bezrobocie w 1993 r. wynosiło 16,3%. Na wprowadzonych zmianach najbardziej ucierpiały najbiedniejsze osoby w społeczeństwie.

Efekty planu Balcerowicza były widoczne szybko, jednak spotkały się z dużą krytyką. Zwracano uwagę na to, że przyjęto jednokierunkowe działanie, które nie uwzględniało żadnych innych rozwiązań. Zabrakło wysłuchania opinii innych ekonomistów, co mogłoby zapobiec niektórym negatywnym efektom „terapii szokowej”. Poza tym nie było do końca wiadomo, jaką rolę miało odegrać państwo w reformowaniu gospodarki oraz w procesie zmian.

W gospodarce nadal występowały problemy – dotkliwa inflacja i wzrost cen powodowały, że wprowadzano coraz wyższe nominały banknotów. W 1991 r. istniały banknoty o nominałach 1 i 2 milionów złotych. Do **denominacji** Narodowy Bank Polski przygotowywał się od końca lat 80. XX w. Konieczne było jednak zmniejszenie inflacji do poziomu ok. 10% i zagwarantowanie w miarę stałych cen towarów, by sprawnie przeprowadzić ten proces. Takie warunki nastąpiły na przełomie 1994 i 1995 r. Denominację przeprowadzono w 1995 r., a już

od 1990 r. Mennica Narodowa wytarzała monety. Od 1 stycznia 1995 r. używano nowych banknotów i monet. Stare stopniowo wycofywano do 1 stycznia 1997 r. Denominacja zakładała stosunek 10 000 : 1, co oznaczało, że 10 tys. starych złotych stało się równoważne 1 nowej złotówce.

Stary banknot o nominale 10 000 zł

Wybory prezydenckie w 1990 r.

Wybory prezydenckie z 1990 r. były pierwszymi wyborami do centralnego, konstytucyjnego organu państwa, w pełni **wolnymi, powszechnymi, równymi, bezpośrednimi, tajnymi**, w których decydowała **bezwzględna większość głosów**. Przeprowadzono je w dwóch turach: 25 listopada i 9 grudnia. Poprzedni prezydent – Wojciech Jaruzelski – wybrany zgodnie z założeniami kontraktu przez Zgromadzenie Narodowe, sprawował swój urząd od 19 lipca 1989 r. do 22 grudnia 1990 r. Początkowo kadencja prezydenta miała wynosić 6 lat, jednak w trakcie urzędowania wprowadzono do konstytucji zapisy o wyborach powszechnych, więc skrócono też kadencję Jaruzelskiego.

W kwietniu 1990 r. zaczęto się zastanawiać, kto zostanie przyszłym prezydentem. Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) w maju 1990 r. przeprowadziło badanie opinii publicznej, w którym zapytano o najlepszego kandydata na prezydenta. Ówczesny premier Tadeusz Mazowiecki cieszył się największym poparciem (24%) spośród wszystkich potencjalnych kandydatów. Porozumienie Centrum – partia o profilu chrześcijańsko-demokratycznym, założona w maju 1990 r. przez polityków zgromadzonych wokół Jarosława Kaczyńskiego – zaczęło domagać się wówczas dymisji Jaruzelskiego. W odpowiedzi ten sam zdecydował się na rezygnację z zajmowanego urzędu.

W związku z decyzją Jaruzelskiego Sejm przyjął uchwałę o przeprowadzeniu wcześniejszych wyborów. Kandydatom na stanowisko prezydenta postawiono wiele warunków, do których należały m.in.: bycie obywatelem Polski, wiek co najmniej 35 lat, korzystanie z pełni praw wyborczych do Sejmu czy zebranie co najmniej 100 tys. podpisów poparcia przed zgłoszeniem kandydatury. Zwycięzcą miał zostać **kandydat**, który w głosowaniu uzyska **ponad 50% głosów**. W przypadku gdy żaden z kandydatów nie osiągnąłby takiego wyniku, miała zostać przeprowadzona druga tura wyborów. Wzięliby w niej udział dwaj kandydaci z największym poparciem w pierwszej turze.

O stanowisko prezydenta ubiegało się **16 kandydatów**, jednak jedynie 6 zgromadziło wymaganą liczbę 100 tys. podpisów poparcia, której nie zakwestionowała Państwowa Komisja Wyborcza. Walka wyborcza rozgrywała się między

tymi osobami. **Lech Wałęsa** swoją kampanię prezydencką oparł na łagodzeniu skutków planu Balcerowicza oraz na uwłaszczeniu polegającym na przekazaniu każdemu obywatelowi 100 mln złotych.

W pierwszej turze wyborów uczestniczyło 60,6% Polaków. Największe poparcie zgromadził Lech Wałęsa, jednak uzyskał 39,96% głosów, więc musiał zmierzyć się w drugiej turze ze **Stanisławem (Stanem) Tymińskim**, który niespodziewanie zdobył 23,1% poparcia. Tymiński oparł swoje działania na zdobyciu wyborców pozostałych kandydatów. Wyrażał m.in. sprzeciw wobec uchwalenia ustawy antyaborcyjnej, która w ówczesnym czasie bardzo dzieliła Polaków. Wypowiadał się także negatywnie na temat stanu wojennego z lat 1981–1983. Jednak Tymiński nie miał poparcia w mediach, które m.in. zarzucały mu niejasne interesy finansowe w Afryce i Ameryce Południowej. Ponadto środowiska związane z Kościołem katolickim wzywały do głosowania na osobę gwarantującą utrwalenie katolickich wartości w społeczeństwie, czym dały jasny sygnał, że popierają Wałęsę.

Stan Tymiński (ur. 1948) w trakcie kampanii prezydenckiej w 1990 r.

1 grudnia 1990 r., nieco ponad tydzień przed drugą turą wyborów prezydenckich, doszło do spotkania Wałęsy z Tymińskim, co przesądziło o wyniku wyborów. Tymiński, który był silnie atakowany, zagroził Wałęsie, że ujawni teczkę z kompromitującymi go materiałami. Nie zrobił jednak tego i odmówił udziału w planowanej debacie. Telewizja do końca kampanii wyborczej jeszcze mocniej niż dotychczas go atakowała.

W drugiej turze wyborów zwyciężył **Lech Wałęsa**, który zgromadził **74,25% głosów**. Zwyciężył on we wszystkich 49 istniejących wówczas województwach.

Nowy prezydent został zaprzysiężony 22 grudnia 1990 r., co stanowiło symboliczny koniec sprawowania urzędu prezydenta RP na uchodźstwie. Mimo że w kraju prezydenturę sprawował wcześniej Wojciech Jaruzelski, **prezydentem na uchodźstwie** – w Londynie – w dalszym ciągu pozostawał **Ryszard Kaczorowski**. Podczas zaprzysiężenia Wałęsy Kaczorowski przekazał mu insygnia II Rzeczypospolitej, co stanowiło wyraz akceptacji dla nowo wybranego prezydenta oraz ciągłości państwowości polskiej.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, czym jest społeczeństwo obywatelskie. Podaj przykłady jego występowania we współczesnej Polsce.
2. Podaj przyczyny, dla których konieczne było przeprowadzenie reform gospodarczych (transformacji gospodarczej) po 1989 r.
3. Przedstaw, na czym polegał plan Sachsa-Balcerowicza.
4. Wskaż przyczynę ustąpienia Wojciecha Jaruzelskiego z urzędu prezydenta.
5. Omów przebieg wyborów prezydenckich w 1990 r.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Spółeczeństwo obywatelskie** to sfera działań zbiorowych, które są podejmowane dobrowolnie przez niezależne od władz instytucje, związki zawodowe, stowarzyszenia i fundacje. Jest charakterystyczne dla ustrojów demokratycznych.
- Społeczeństwo obywatelskie w Polsce rozwinęło się **po 1989 r.** Napotykało jednak na wiele przeszkód, takich jak niski poziom zaufania społeczeństwa do władz oraz roszczeniowe postawy społeczne. Obecnie można jednak mówić w Polsce o rozwiniętym społeczeństwie obywatelskim. Przykładami tego są m.in. **ruchy i inicjatywy społeczne, konsultacje społeczne oraz budżet obywatelski.**
- Po 1989 r. **sytuacja gospodarcza w Polsce** wymagała gruntownych **reform.** Misję tę powierzono **Leszkowi Balcerowiczowi**, ministrowi finansów oraz wicepremierowi. Program zmian został w późniejszym czasie nazwany **planem Balcerowicza** lub też **planem Sachsa-Balcerowicza.** Polegał na wprowadzeniu **10 ustaw,** które przyjęto w **1989 i 1990 r.** Zmianie podlegały m.in. sektor bankowy, sektor podatkowy i rynek pracy.
- **Plan Balcerowicza** opierał się na bardzo ambitnych założeniach i nie wszystkie udało się zrealizować. **Inflacja spadła** i wprowadzono podstawy gospodarki rynkowej. Plan był jednak krytykowany – głównie ze względu na to, że spowodował recesję gospodarczą oraz znaczny **wzrost poziomu bezrobocia.** W późniejszym czasie konieczna okazała się również **denominacja waluty.**
- W **1990 r.** odbyły się w Polsce **pierwsze po II wojnie światowej wybory: wolne, powszechne, równe, bezpośrednie, tajne,** w których decydowała **bezwzględna większość głosów.** W ich wyniku **prezydentem** kraju został **Lech Wałęsa.** Dotychczas urzędujący prezydent – Wojciech Jaruzelski – nie był uznawany przez władze znajdujące się w Londynie na uchodźstwie. W grudniu 1990 r. insygnia władzy przekazał Wałęsie ostatni **prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski,** w symboliczny sposób kończąc tym samym sprawowanie swojego urzędu.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

1. Rozwój ruchu społecznego „Solidarność” i droga do stanu wojennego

s. 170

- **Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski** odbyła się w czerwcu **1979 r.** Pozwoliła ona na odbudowę więzi społecznej na poziomie ogólnonarodowym.

s. 171

- Na przełomie lat 70. i 80. XX w. doszło do załamania się kompromisu komunistycznej władzy ze społeczeństwem. Decyzja komunistycznych władz o kolejnej podwyżce cen doprowadziła do **fali strajków na Lubelszczyźnie i w Trójmieście** w lipcu i sierpniu **1980 r.**

s. 174

- W rezultacie **porozumień sierpniowych w 1980 r.** powstał **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”**.

s. 177

- Na **I Zjeździe „Solidarności” we wrześniu i październiku 1981 r.** sformułowano program stopniowego przejmowania władzy na szczeblu lokalnym. Dla rządzących oznaczało to sygnał do rozprawy z demokratyczną opozycją.

s. 178

- **Stan wojenny wprowadzono 13 grudnia 1981 r.**

2. Załamanie się systemu komunistycznego w ZSRS

s. 180

- Pod **koniec lat 70. epoka odprężenia** dobiegła **końca**. Państwa NATO i Układu Warszawskiego zwiększały wydatki na zbrojenia, a imperium sowieckie było u szczytu globalnej potęgi.

s. 182

- Na przełomie lat 70. i 80. na Zachodzie pojawiała się grupa przywódców zdecydowanych stawić **opór ekspansji komunizmu**. Przewodniczył im **prezydent USA Ronald Reagan**. Zwiększenie wydatków na zbrojenia wśród państw NATO miało nie tylko odstraszyć ZSRS przed atakiem na Europę Zachodnią, lecz także doprowadzić do upadku niewydolną gospodarkę sowiecką.

s. 182

- W połowie lat 80. nowy przywódca sowiecki, **Michaił Gorbaczow** zainicjował próbę **reform w ZSRS**, zwanych **pierestrojką**. Doprowadziła ona jednak do załamania się gospodarki socjalistycznej i wzrostu tendencji niepodległościowych wśród narodów zniewolonych przez Związek Sowiecki.

- Postępujący upadek komunistycznej władzy w Polsce oraz brak sprzeciwu ze strony rządzącego w ZSRS Gorbaczowa zachęcił do **porozumienia między opozycją a komunistami na Węgrzech** oraz do pokojowego **obalenia reżimów komunistycznych w NRD i Czechosłowacji**. Inny przebieg miała Jesień Narodów w **Rumunii**, gdzie doszło do rewolucji zakończonej śmiercią komunistycznego dyktatora **Nicolae Ceaușescu**. s. 185
- Przywracaniu demokracji w krajach sowieckiej strefy wpływów towarzyszyło **zakończenie zimnej wojny**. W **1990 r.** doszło do **zjednoczenia Niemiec**, a w **1991 r.** rozwiązano **Układ Warszawski**. Rozpad sowieckiego imperium postępował, a poszczególne republiki ogłaszały niepodległość. **8 grudnia 1991 r. prezydenci Rosji, Ukrainy i Białorusi rozwiązali ZSRS**. s. 185

3. Bilans PRL. Narodziny i funkcjonowanie III Rzeczypospolitej

- W efekcie **porozumień Okrągłego Stołu w czerwcu 1989 r.** doszło do częściowo wolnych wyborów, w których komuniści ponieśli niespodziewaną klęskę. W kierownictwie „Solidarności” zwyciężyła jednak postawa kompromisu z komunistami, czego symbolem był wybór **Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta** oraz powołanie rządu **premiera Tadeusza Mazowieckiego**. s. 194
- Czasy **PRL** były naznaczone **przemocą i terrorem**, na których w dużym stopniu opierała się władza komunistów. Nieudane inwestycje spowodowały **regres gospodarczy**, choć niektóre komunistyczne inwestycje przetrwały do dziś. s. 196
- W kulturze stopniowo **odchodzono od socrealizmu**, jednak pracę artystów nadal poddawano cenzurze. Literaci, przebywający na emigracji, publikowali w tzw. **drugim obiegu**. Prężnie rozwijała się także **kinematografia**. s. 197

4. Społeczeństwo obywatelskie w III Rzeczypospolitej

- **Społeczeństwo obywatelskie** to sfera działań zbiorowych, które są podejmowane dobrowolnie przez niezależne od władz instytucje, związki zawodowe, stowarzyszenia i fundacje. Jest charakterystyczne dla ustrojów demokratycznych. s. 200
- Społeczeństwo obywatelskie w Polsce rozwinęło się **po 1989 r.** Napotykało jednak na wiele przeszkód, takich jak niski poziom zaufania społeczeństwa do władz oraz roszczeniowe postawy społeczne. Obecnie można jednak mówić w Polsce o rozwiniętym społeczeństwie obywatelskim. Przykładami tego s. 202

są m.in. **ruchy i inicjatywy społeczne, konsultacje społeczne oraz budżet obywatelski.**

s. 203

- Po 1989 r. **sytuacja gospodarcza w Polsce** wymagała gruntownych **reform**. Misję tę powierzono **Leszkowi Balcerowiczowi**, ministrowi finansów oraz wicepremierowi. Program zmian został w późniejszym czasie nazwany **planem Balcerowicza** lub też **planem Sachsa-Balcerowicza**. Polegał na wprowadzeniu **10 ustaw**, które przyjęto w **1989 i 1990 r.** Zmianie podlegały m.in. sektor bankowy, sektor podatkowy i rynek pracy.

s. 203

- **Plan Balcerowicza** opierał się na bardzo ambitnych założeniach i nie wszystkie udało się zrealizować. **Inflacja spadła** i wprowadzono podstawy gospodarki rynkowej. Plan był jednak krytykowany – głównie ze względu na to, że spowodował recesję gospodarczą oraz znaczny **wzrost poziomu bezrobocia**. W późniejszym czasie konieczna okazała się również **denominacja waluty**.

s. 205

- W **1990 r.** odbyły się w Polsce **pierwsze po II wojnie światowej wybory: wolne, powszechne, równe, bezpośrednie, tajne**, w których decydowała **bezwzględna większość głosów**. W ich wyniku **prezydentem** kraju został **Lech Wałęsa**. Dotychczas urzędujący prezydent – Wojciech Jaruzelski – nie był uznawany przez władze znajdujące się w Londynie na uchodźstwie. W grudniu 1990 r. insygnia władzy przekazał Wałęsie ostatni **prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski**, w symboliczny sposób kończąc tym samym sprawowanie swojego urzędu.

V. ŚWIAT I POLSKA NA PRZEŁOMIE WIEKÓW

1. Unia Europejska w XX i XXI w.

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie zmiany zaszły w Unii Europejskiej w XX i XXI w.;
- zapoznasz się z historią wstąpienia Polski do UE;
- przeczytasz o kryzysach w UE;
- omówisz zjawisko brexitu.

Traktat z Maastricht

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. zauważalne były dążenia Niemców do zjednoczenia Republiki Federalnej Niemiec z Niemiecką Republiką Demokratyczną. Obawy o to, że zjednoczenie wzmocni Niemcy i zagrozi bezpieczeństwu, żywiły przede wszystkim władze Francji. Z tego względu prezydent Francji François Mitterand (czytaj: franśła miteran) oraz kanclerz Niemiec Helmut Kohl (czytaj: kol) zawarli deklarację w sprawie przekształcenia unii gospodarczej, jaką była Europejska Wspólnota Gospodarcza, w unię polityczną. Traktat o Unii Europejskiej podpisano 7 lutego 1992 r. w holenderskiej miejscowości Maastricht.

Traktat z Maastricht wszedł w życie 1 listopada 1993 r. Główne jego postanowienia dotyczyły m.in. umocnienia spójności gospodarczej i społecznej w krajach członkowskich, utworzenia unii gospodarczej oraz walutowej, wprowadzenia wspólnej waluty – euro od 1999 r., prowadzenia wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, wzmocnienia ochrony praw człowieka i obywatela, wzmocnienia ochrony interesów obywateli państw członkowskich, ustanowienia obywatelstwa Unii Europejskiej, a także rozwoju współpracy w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych.

Traktat podpisało 12 państw: Belgia, Dania, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Portugalia, Wielka Brytania i Włochy. Ustanowił on **Unię Europejską** (UE) jako organizację współpracy politycznej. Opierała się ona na trzech filarach.

Filary UE

UNIA EUROPEJSKA		
I filar	II filar	III filar
Wspólnota Europejska, Europejska Wspólnota Węgla i Stali oraz Euratom	wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa	współpraca policyjna i sądowa w sprawach karnych

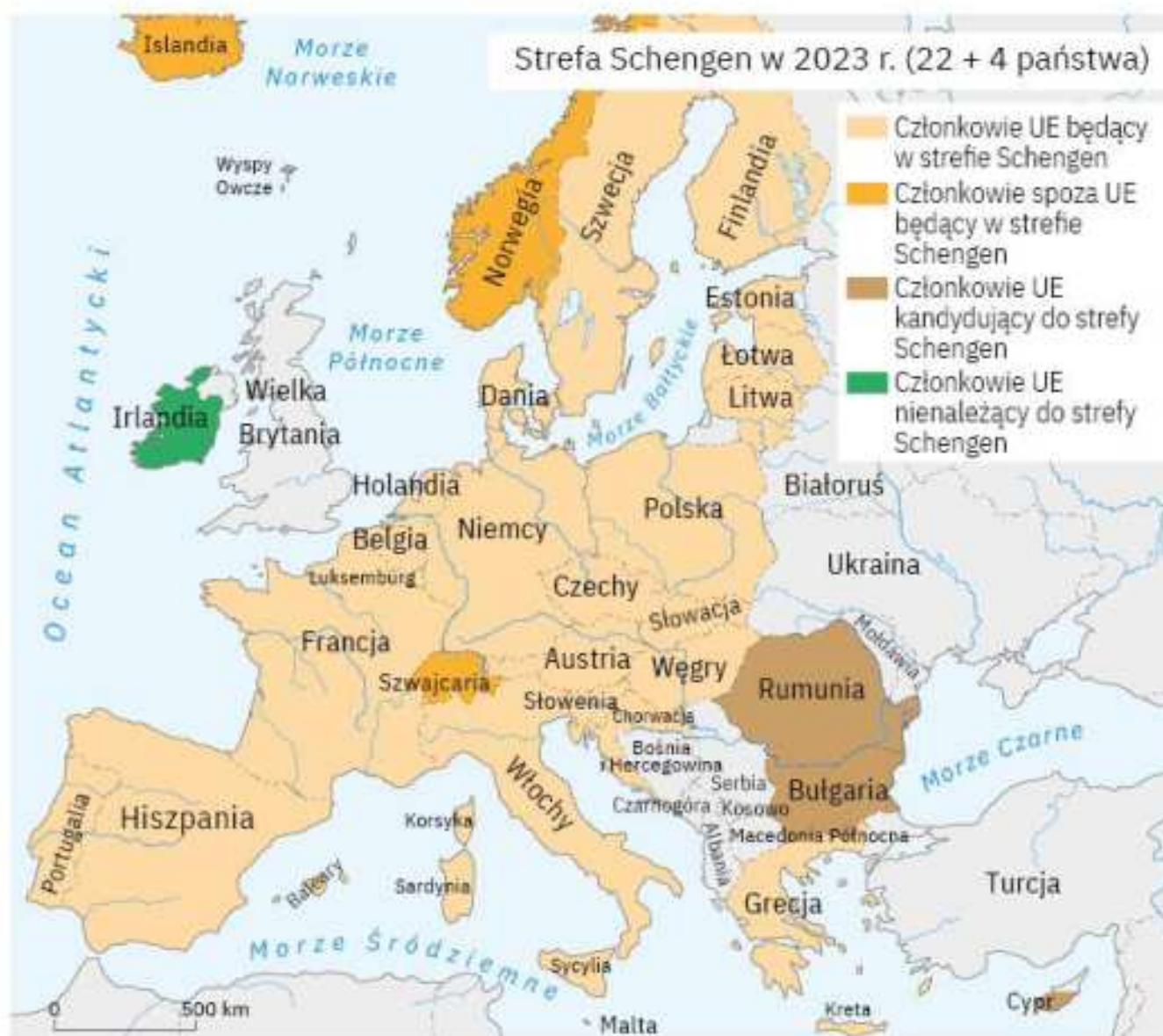
Przyjęcie traktatu wymagało kompromisowego podejścia, aby ratyfikowało go wszystkich 12 państw członkowskich, więc odrębne, ponadnarodowe instytucje istniały tylko w I filarze współpracy (taki status wspólnoty europejskie posiadały już wcześniej). Filary II i III opierały się na klasycznej współpracy między rządami państw członkowskich, bez ponadnarodowej instytucji mającej kompetencje w sprawach merytorycznych.

Powołano **nowe instytucje Unii Europejskiej** do realizacji zadań w ramach przekazanych im przez państwa członkowskie kompetencji. Wśród instytucji UE znalazły się: **Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Komisja Europejska, Parlament Europejski, Trybunał Sprawiedliwości i Europejski Trybunał Ob- rachunkowy** oraz **Komitet Regionów**, który działał obok Komitetu Ekonomiczno-Społecznego.

Idea UE rozwijała się bardzo dynamicznie. Do 6 państw założycielskich z czasem doszły nowe – w chwili podpisania traktatu z Maastricht do wspólnot należało 12 państw. W 1995 r. organizację poszerzono o kolejne 3 państwa. Tym samym do końca XX w. do UE należało 15 krajów: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Portugalia, Szwecja, Wielka Brytania i Włochy. Obecnie te kraje są nazywane „państwami starej Unii”.

Strefa Schengen

W 1985 r. podpisano porozumienie, które znosiło kontrolę osób przekraczających granice wewnętrzne państw członkowskich (Francja, Belgia, RFN, Holandia, Luksemburg). W kolejnych latach do porozumienia dołączały kolejne państwa. Obecnie należą do niego 27 państwa. Swoboda przepływu osób dotyczy wszystkich ludzi, niezależnie od narodowości, którzy przekraczają granice państw należących do porozumienia. Zniesienie granic powoduje nie tylko łatwość poruszania się po Unii Europejskiej, lecz także zmniejszenie korków na granicach czy zwiększenie ruchu turystycznego.

Wprowadzenie wspólnej waluty

Symbol euro –
wspólnej waluty
europejskiej

Traktat z Maastricht zawierał zobowiązania wprowadzenia unii gospodarczej i walutowej. Efektem tego miało być używanie od **1 stycznia 1999 r.** wspólnej waluty europejskiej – **euro**. Pomysł wprowadzenia takiej unii powstał krótko po powołaniu do życia wspólnot europejskich, jednak przeszkody o charakterze gospodarczym i politycznym nie pozwoliły na jego realizację aż do lat 90. XX w. Wspólna waluta stała się jednak elementem koniecznym, gdyż brak stabilności na rynku międzynarodowym utrudniał prowadzenie wspólnych działań, np. w zakresie polityki rolnej.

W 1979 r. utworzono Europejski System Walutowy. Jego zadaniem było utrzymanie w określonym przedziale kursu wymiany walut, którymi posługiwały się państwa członkowskie wspólnot europejskich. W latach 90. XX w. opracowano raport zakładający trzystopniowy okres przygotowawczy do wdrożenia wspólnej waluty – euro. Przygotowania trwały 10 lat. 1 stycznia 1999 r. wprowadzono euro, jednak przez pierwsze 3 lata stanowiło ono „niewidzialny pieniądz”, stosowany wyłącznie w celach rachunkowych i w płatnościach elektronicznych. Waluty i banknoty weszły w życie 1 stycznia 2002 r.

W 11 krajach europejskich, które przyjęły nową walutę, nastąpiła największa w historii wymiana gotówki. Na rynek krajów członkowskich wprowadzono 4,5 bln euro w gotówce, a na kontach bankowych przeliczono waluty narodowe na ponad 10 bln euro.

Zmiany traktatowe

Traktat z Maastricht, który ustanowił UE, był trzykrotnie modyfikowany postanowieniami traktatów z Amsterdamu (w 1999 r.), Nicei (w 2001 r.) i Lizbony (w 2007 r.).

Traktat amsterdamski wszedł w życie 1 maja 1999 r. Miał on dostosować ustawodawstwo UE do planowanego poszerzenia organizacji. Wprowadzał znaczące zmiany w postanowieniach z Maastricht. Włączono dorobek strefy Schengen w ramy UE, wprowadzono możliwość zastosowania sankcji wobec państwa naruszającego zasady demokracji, zacieśniono współpracę w ramach organów unijnych, wzmocniono prerogatywy organów UE oraz ograniczono liczbę członków Parlamentu Europejskiego.

Próbę rewizji traktatów założycielskich UE podjęto w Nicei. **Traktat z Nicei** wszedł w życie 1 lutego 2003 r. i miał kontynuować zmiany ustalone w Amsterdamie w zakresie dostosowania UE do przyjęcia nowych państw członkowskich. Wprowadzono przede wszystkim zmiany w procedurach, związane z funkcjonowaniem organów UE oraz dotyczące liczby przedstawicieli państw członkowskich zasiadających w tych organach. Zmiany miały na celu zapewnienie sprawnego funkcjonowania organizacji w sytuacji poszerzenia jej o nowych członków.

Traktaty reformujące Unię Europejską

Traktat z Maastricht (powołujący UE)	Traktat amsterdamski	Traktat nicejski	Traktat lizboński
↓	↓	↓	↓
Podpisany: 1992 r.	Podpisany: 1997 r.	Podpisany: 2001 r.	Podpisany: 2007 r.
↓	↓	↓	↓
Wszedł w życie: 1993 r.	Wszedł w życie: 1999 r.	Wszedł w życie: 2003 r.	Wszedł w życie: 2009 r.

Ostatnia gruntowna zmiana w funkcjonowaniu UE zaszła, gdy podpisano **traktat lizboński**. Wszedł on w życie 1 grudnia 2009 r. W wyniku modyfikacji doszło do ostatecznego zastąpienia Wspólnoty Europejskiej przez Unię Europejską. Unia

Josep Borell (ur. 1947), od 2019 r. Wysoki Przedstawiciel Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa

uzyskała osobowość prawną, co oznaczało, że stała się jednolitą organizacją międzynarodową z własnym systemem prawnym, która może być podmiotem praw i obowiązków oraz może dokonywać we własnym imieniu czynności prawnych. Wzmocniono też kompetencje organizacji – powołano Wysokiego Przedstawiciela Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa, który miał odpowiadać za wspólną politykę zagraniczną, bezpieczeństwa i obrony.

Zniesiono również funkcjonowanie Unii oparte na trzech filarach i zastąpiono je obszarami przedstawionymi na poniższym schemacie.

UNIA EUROPEJSKA		
Kompetencje zarezerwowane wyłącznie dla Unii	Kompetencje współdzielone z państwami członkowskimi (z nadrzędnością prawa unijnego nad prawem krajowym)	Kompetencje wyłączne państw członkowskich

Państwa członkowskie

W XXI w. UE była poszerzana trzykrotnie. Do 15 państw, które w organizacji znalazły się jeszcze w poprzednim stuleciu, doszło 13 nowych. W 2004 r. odbyło się największe poszerzenie UE, w wyniku którego przyjęła ona 10 nowych członków: Polskę, Czechy, Cypr, Estonię, Litwę, Łotwę, Malte, Słowenię, Słowację i Węgry. W 2007 r. organizacja rozszerzyła się o Bułgarię i Rumunię, a w 2013 r. – o Chorwację.

Członkostwem w UE są zainteresowane również inne państwa: Albania, Czarnogóra, Macedonia Północna, Serbia, Turcja, Mołdawia i Ukraina mają status państwa kandydującego. O ten status starają się Bośnia i Hercegowina, Gruzja i Kosowo. Najdłużej oczekującym na przystąpienie do UE państwem jest Turcja, która oczekiwała na przyjęcie do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, a następnie do UE od 1987 r.

Polska w Unii Europejskiej

Polska jest członkiem UE od 1 maja 2004 r. Niespełna rok wcześniej Polacy w **referendum ogólnokrajowym**, zwanym też **referendum akcesyjnym**, po-

parli członkostwo Polski w organizacji. Za członkostwem opowiedziało się 77,45% obywateli.

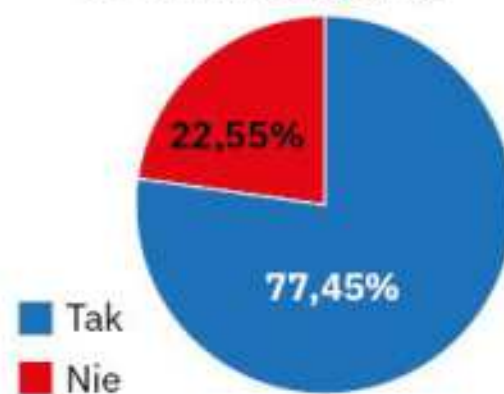
Wniosek o członkostwo w organizacji został jednak złożony już w 1994 r. Wcześniej Polska była krajem stowarzyszonym z UE. Po złożeniu wniosku ustalono, że państwa stowarzyszone zostaną członkami UE po spełnieniu określonych kryteriów (politycznych i ekonomicznych). Kryteria te obejmowały również dostosowanie prawodawstwa do wymogów UE. Corocznie przyjmowano programy przygotowawcze. W 1997 r. UE zdecydowała o rozpoczęciu negocjacji akcesyjnych z Polską. W trakcie przygotowań Polska korzystała z funduszy pomocowych UE dla krajów członkowskich. Były one przeznaczane m.in. na infrastrukturę transportową, ochronę środowiska i wsparcie rolnictwa.

Wejście Polski do UE wiązało się z dużymi zmianami. Jeszcze przed przystąpieniem do UE wprowadzono **zmiany w prawodawstwie krajowym** w celu dostosowania go do norm unijnych. Cały czas Polska jest zobowiązana także do dostosowywania prawodawstwa do przepisów przyjmowanych na poziomie unijnym.

Ponadto wraz ze wstąpieniem Polski do UE **zniesiono granice wewnętrzne** między naszym krajem a pozostałymi członkami. Oznaczało to, że Polska mogła uczestniczyć w swobodnym przepływie towarów, ludzi i kapitału. Od 2007 r. Polska dołączyła do **strefy Schengen**. Polacy uzyskali możliwość pracy poza granicami kraju bez dodatkowych zezwoleń. Również polskie przedsiębiorstwa otrzymały możliwość wywozu swoich produktów i sprzedaży na zagranicznych rynkach, co sprzyjało rozwojowi gospodarczemu.

Po wejściu do UE w Polsce nastąpił wzrost bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Rozwinęły się też inwestycje krajowe, co nastąpiło dzięki napływającym do Polski **fundusze strukturalnym Unii Europejskiej**. Ponadto Polska uzyskała możliwość uczestnictwa w rozmowach dotyczących działań podejmowanych w Europie, w tym w zakresie wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa.

Czy wyraża Pani/Pan zgodę na przystąpienie Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej?

frekwencja: 58,85%

Sejm RP, strona internetowa
(dostęp: 14.02.2023).

TEMAT DO DYSKUSJI

Czy członkostwo w UE jest Polsce potrzebne? Jakie korzyści odnoszą Polacy w związku z przynależnością do UE? Podziel się z kolegami i koleżankami swoją opinią na ten temat. Przedstaw argumenty na poparcie swojej opinii.

Kryzysy w Unii Europejskiej

Od 2015 do 2019 r. Unia Europejska zmagala się z **kryzysem migracyjnym**, zwanym też kryzysem uchodźczym. Wynikał on z napływu z krajów Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej fali uchodźców. U podstaw kryzysu migracyjnego leżały następstwa tzw. **Arabskiej Wiosny** z 2010 r., czyli fali protestów antyrządowych w krajach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Doprowadziły one do obalenia dotychczasowych władz w tych państwach, wzrostu poparcia dla radykalnych organizacji, destabilizacji sytuacji wewnętrznej w tych krajach, a także do wojny domowej w Syrii i do powstania terrorystycznego **Państwa Islamskiego**.

Uciekający przed przemocą, destabilizacją i działaniami wojennymi ludzie dostawali się do państw europejskich nielegalnie przede wszystkim przez Morze Śródziemne. Uchodźcy podróżowali do Europy w niebezpieczny sposób, często na prowizorycznych łodziach i pontonach. Podczas takich przepraw zginęło kilka tysięcy osób.

Pontony z nielegalnymi migrantami docierającymi przez Morze Śródziemne do Europy

Migranci na greckiej wyspie Lesbos w 2015 r.

Znaczna część uchodźców trafiała na grecką wyspę Lesbos i włoską Lampedusę, gdzie żyła w prowizorycznych obozach. W samym tylko 2015 r. do Grecji przybyło ponad 160 tys. osób. Organizacja Narodów Zjednoczonych zgłaszała, że istnieje ryzyko wystąpienia kryzysu humanitarnego. Państwa Europejskie, przede wszystkim Niemcy, Austria, Francja i Wielka Brytania, w geście solidarności postulowały pomoc w ulokowaniu uchodźców w krajach UE, co miało pomóc w opanowaniu kryzysu w Grecji i we Włoszech. Między państwa unijne, zgodnie z zasadą proporcjonalności, miało zostać rozlokowane 40 tys. osób. Sprzeciwiły się temu rządy Polski, Węgier i Czech. W drugiej połowie 2020 r. Unia Europejska zrezygnowała z tego pomysłu i zawarła porozumienie z Turcją, która miała wspomóc ją w opanowaniu kryzysu uchodźczego.

TEMAT DO DYSKUSJI

W jaki sposób członkowie UE mogą pomagać nielegalnym migrantom? Przeczytaj raz jeszcze fragment o kryzysie uchodźczym i wyraż swoją opinię na temat przymusowej relokacji uchodźców.

Zastanów się, czy ten pomysł był odpowiedni z perspektywy takich państw jak Włochy i Grecja, które w największym stopniu zostały dotknięte kryzysem uchodźczym z 2015 r.

Brexit

Wyrazem kryzysu, jaki przeżywa UE, jest także zgłaszanie w niektórych krajach postulatów wyjścia z organizacji. Wielka Brytania – jedno z państw, które przyczyniły się do integracji – opuściła UE. W 2012 r. urzędujący premier David Cameron w populistycznym przemówieniu zapowiedział referendum w sprawie członkostwa Wielkiej Brytanii w UE. Referendum odbyło się w 2016 r. Wzięło w nim udział 72,2% uprawnionych, spośród czego 51,89% opowiedziało się przeciwko pozostaniu w Unii Europejskiej. Brytyjskie władze musiały więc zapoczątkować proces wychodzenia z organizacji.

Wyjście Wielkiej Brytanii z UE, nazwane **brexitem** (od połączenia angielskich słów *british* – brytyjskie, *exit* – wyjście), było kilkakrotnie przekładane, a ostatecznie nastąpiło 29 stycznia 2020 r. Tak długi okres między referendum a porozumieniem w sprawie wyjścia wynikał z konieczności ustalenia między UE a Wielką Brytanią zasad wzajemnej współpracy, m.in. opłacania składek do unijnego budżetu, korzystania z unijnych funduszy czy też przepływu towarów.

Wyjście ze wspólnoty podzieliło społeczeństwo brytyjskie, gdyż przewaga przeciwników UE była niewielka, a znaczna część brytyjskiego społeczeństwa nie chciała opuszczać wspólnoty. Po opuszczeniu UE przez Wielką Brytanię spadł kurs jej waluty – funta szterlinga. Ponadto ujawniły się tendencje antyunijne w innych krajach, m.in. w Grecji (grexit) czy Polsce (polexit).

PYTANIA I POLECENIA

1. Wskaż powód, dla którego w ramach wspólnot europejskich zdecydowano się przekształcić współpracę gospodarczą we współpracę polityczną.
2. Podaj trzy rodzaje kompetencji, jakie posiada UE zgodnie z traktatem z Lizbony.

3. Przedstaw okoliczności wstąpienia Polski do UE.
4. Scharakteryzuj kryzysy, z jakimi w XX w. borykała się UE.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- 7 lutego 1992 r. podpisano traktat o Unii Europejskiej, zwany od miejsca podpisania dokumentu **traktatem z Maastricht**. Przekształcił on dotychczasową współpracę w ramach wspólnot europejskich w Unię Europejską.
- Dzięki układowi z Schengen z 1985 r. zniesiono granice wewnętrzne państw członkowskich. Obecnie do **strefy Schengen** należą 23 kraje UE i 4 kraje spoza UE.
- Od 1 stycznia 1999 r. euro stało się walutą w obiegu elektronicznym, a od 1 stycznia 2002 r. wprowadzono je na rynek.
- Po wejściu w życie **traktatu z Maastricht** reformowanie UE podejmowano trzykrotnie. Podpisano trzy trakty: **amsterdamski** (1999 r.), **nicejski** (2003 r.) i **lizboński** (2009 r.).
- **Traktat lizboński** wszedł w życie 1 grudnia 2009 r. Wspólnota Europejska została zastąpiona **Unią Europejską**. Powołano **Wysokiego Przedstawiciela do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa** oraz zniesiono funkcjonowanie UE oparte na trzech filarach, które zastąpiono trzema rodzajami kompetencji UE.
- W XXI w. UE była poszerzana trzykrotnie. W **2004 r.** do UE wstąpiło 10 nowych członków: **Polska, Czechy, Cypr, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Słowenia, Słowacja i Węgry**. W **2007 r.** organizacja rozszerzyła się o **Bułgarię i Rumunię**, a w **2013 r.** – o **Chorwację**.
- **Polska została członkiem UE 1 maja 2004 r.** W rezultacie zostały **zniesione granice wewnętrzne** między Polską a pozostałymi członkami UE. Ponadto nastąpił **wzrost bezpośrednich inwestycji zagranicznych**. Rozwinęły się także inwestycje krajowe dzięki napływającym do Polski funduszom strukturalnym. Polska uzyskała **możliwość uczestnictwa w rozmowach dotyczących działań podejmowanych w Europie**, w tym w zakresie wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa.
- W XXI w. UE zmagają się z kryzysami, spośród których najważniejsze to **kryzys migracyjny** oraz **fala nastrojów antyunijnych** w społeczeństwach państw członkowskich.

2. Polska w latach 1991–1997

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie były najważniejsze wydarzenia polityczne w Polsce w latach 1991–1997;
- scharakteryzujesz główne postanowienia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Sytuacja w kraju u progu lat 90. XX w.

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. pogłębiał się **kryzys gospodarczy**. Panowała **hiperinflacja**, brakowało podstawowych produktów, a te dostępne drożały w zastraszającym tempie. Kraj zalewały protesty. **Plan Sachsa-Balcerowicza** pozwolił zamrozić inflację i wprowadzić niezbędne reformy, jednak wiązał się z ogromnymi kosztami społecznymi. Reformy doprowadziły do destabilizacji gospodarki i recesji. Ponad milion osób było bezrobotnych, wiele państwowych przedsiębiorstw zlikwidowano, a także ograniczono inwestycje państwowe. Niezadowolenie społeczne rosło.

W 1990 r. doszło do **przemian ustrojowych**. Milicję zastąpiła Policja, a Służbę Bezpieczeństwa – Urząd Ochrony Państwa. Przywrócono również samorząd terytorialny na poziomie gminy. Był to także rok wyboru Lecha Wałęsy na urząd prezydenta kraju. Symbolicznym początkiem III Rzeczypospolitej Polskiej było jednak przegłosowanie przez sejm kontraktowy przywrócenia nazwy „Rzeczpospolita Polska” oraz godła w postaci orła w złotej koronie, co nastąpiło 29 grudnia 1989 r.

Wybory parlamentarne w 1991 r.

Rok 1991 upłynął pod znakiem pierwszych wolnych wyborów parlamentarnych. Były to pierwsze wolne wybory do Sejmu i Senatu od czasów sprzed II wojny światowej. Wzięło w nich udział 111 ugrupowań, a do parlamentu dostało się 29 z nich. Tak duże rozdrobnienie partii politycznych spowodowało trudności w uformowaniu rządu. Udało się to dopiero po 2 miesiącach – utworzono rząd koalicyjny Porozumienia Centrum, Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego oraz Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. Premierem został Jan Olszewski. Rząd Olszewskiego był skonfliktowany z prezy-

Premier Hanna Suchocka
(ur. 1946)

Mimo braku stabilnej większości w Sejmie i wewnętrznych sporów rząd Suchockiej zreformował system podatkowy (wprowadzono podatek VAT) oraz podpisał konkordat ze Stolicą Apostolską. Ponadto Polskę opuścili ostatni żołnierze Armii Rosyjskiej.

dentem. Premier nie chciał sprawować funkcji, która musiała opierać się na koalicji z inną partią. Koalicjanci byli niezadowoleni, gdyż prowadzona przez rząd polityka nie odpowiadała żadnemu z nich. Dlatego też złożono wniosek o wotum nieufności. W związku z ujawnieniem tzw. **listy Macierewicza**, czyli listy nazwisk 64 wysoko postawionych polityków, którzy w czasie PRL współpracowali ze Służbą Bezpieczeństwa, rząd Olszewskiego został odwołany w nocy z 4 na 5 czerwca 1992 r. Nastąpiło to na wniosek prezydenta Wałęsy.

Po odwołaniu Olszewskiego prezydent desygnował na premiera Waldemara Pawlaka, któremu jednak nie udało się utworzyć nowego rządu, więc podał się do dymisji. Rząd powołała kolejna kandydatka – **Hanna Suchocka**.

Rządy Suchockiej przypadły na najtrudniejszy okres – czas po obaleniu komunistycznej dyktatury w Polsce. W 1993 r. PKB był o 14% niższy od poziomu z 1989 r., który wtedy już wydawał się katastrofalny. Płace realne spadały, a bezrobocie osiągnęło 16% w wielu regionach. Prywatyzowane wielkie zakłady pracy ograniczały zatrudnienie, a specjalnie skonstruowany podatek nie pozwalał na podwyżki pensji. Mimo że reformy przynosiły sukcesy w postaci ekspansji prywatnych przedsiębiorstw oraz – po okresie recesji – szybkiego wzrostu produkcji, to w odczuciu wielu Polaków transformacja ustrojowa odbywała się ich kosztem. Doszło do masowych strajków – w 1993 r. strajkowało ponad 750 tys. robotników.

W 1993 r. rząd Suchockiej otrzymał od Sejmu wotum nieufności. W związku z tym prezydent Wałęsa podjął decyzję o rozpisaniu przedterminowych wyborów.

PARLAMENT I KADENCJI 1991–1993

Powołany w wyborach w 1991 r.
Do Sejmu dostało się 29 ugrupowań.

Premierzy	Koalicja rządząca	Rozwiązanie
Jan Olszewski Hanna Suchocka	- Porozumienie Centrum - Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe - Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”	na skutek wotum nieufności dla rządu Hanny Suchockiej

W 1991 r. powołano **Komisję Konstytucyjną**, jednak udało jej się uchwalić jedynie tzw. **małą konstytucję**, czyli ustawę konstytucyjną z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym. Uchyłała ona zapisy konstytucji PRL z 1952 r. Wobec wcześniejszych wyborów nie udało się zakończyć prac Komisji Konstytucyjnej, więc kontynuował je Sejm kolejnej kadencji.

Wybory parlamentarne w 1993 r.

W wyborach wzięło udział 52% uprawnionych do głosowania Polaków. W Sejmie znalazło się sześć ugrupowań politycznych oraz Mniejszość Niemiecka. Najwięcej głosów uzyskał Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD; 20,41%, tj. 171 mandatów poselskich i 37 mandatów senatorskich). Następne było Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), Unia Demokratyczna (UD; Unia Wolności, UW), Unia Pracy (UP), Konfederacja Polski Niepodległej (KPN) oraz Bezpartyjny Blok Wspierania Reform (BBWR). Rząd utworzyli politycy SLD i PSL. Na jego czele stanął **Waldemar Pawlak**.

Waldemar Pawlak
(ur. 1959), premier w latach
1992, 1993–1995

Józef Oleksy (1946–2015),
premier w latach
1995–1996

Włodzimierz Cimoszewicz
(ur. 1950), premier
w latach 1996–1997, poseł do
Parlamentu Europejskiego
IX kadencji

Wyniki wyborów wskazywały też na to, że szybka i kosztowna społecznie transformacja gospodarcza nie miała poparcia dużej części Polaków. Tempo reform rynkowych spadło, jednak rozwój gospodarczy Polski postępował, czego świadectwem był nie tylko imponujący wzrost PKB (ponad 6% rocznie), lecz także spadające bezrobocie (do 10%), inflacja (15%) czy wzrost realnych płac. Podpisany przez rząd Suchockiej konkordat ze Stolicą Apostolską nie został ratyfikowany przez Sejm (stało się to dopiero po kolejnych wyborach, w 1998 r.).

W 1995 r. rząd otrzymał wotum nieufności i został zastąpiony przez rząd premiera **Józefa Oleksego**, a następnie – **Włodzimierza Cimoszewicza**.

PARLAMENT II KADENCJI 1993–1997	
Powołany w wyborach przedterminowych w 1993 r. Do Sejmu dostało się 6 ugrupowań i Mniejszość Niemiecka.	
Premierzy	Koalicja rządząca
Waldemar Pawlak Józef Oleksy Włodzimierz Cimoszewicz	• Sojusz Lewicy Demokratycznej • Polskie Stronnictwo Ludowe

Wybory prezydenckie w 1995 r.

W wyborach prezydenckich z 1995 r. zarejestrowano 18 kandydatów. Państwowa Komisja Wyborcza (PKW), po przeliczeniu podpisów poparcia (których wymagane było co najmniej 100 tys.), dopuściła do uczestnictwa w wyborach 17 kandydatów. Czterech z nich wycofało swoje kandydatury tuż przed wyborami, więc w pierwszej turze o urząd prezydenta kraju ubiegało się 13 osób.

Media w trakcie kampanii bardzo sprzyjały **Aleksandrowi Kwaśniewskiemu**. Sam kandydat jawił się jako nowoczesny i pozyskiwał poparcie młodych. Ponadto promował się w dotychczas niespotykany sposób – wykorzystał w swojej kampanii wyborczej piosenkę disco polo *Ole Olek!*, stworzoną na specjalne za-

Zaprzysiężenie prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego 23 grudnia 1995 r.

mówienie sztabu wyborczego. Kwaśniewskiemu sprzyjało również to, że **Lech Wałęsa** po pierwszej kadencji nie cieszył się zbyt dużym poparciem, które wynosiło, według różnych sondaży, od 10 do 15%. Szacowano, że w wyborach urzędujący prezydent zdobędzie ok. 30% głosów. Miał on również trudności z zebraniem 100 tys. podpisów wymaganych do rejestracji przez PKW jako kandydata w wyborach. Był postrzegany jako prezydent skłócony ze wszystkimi.

Mimo że walka była bardzo wyrównana, na Wałęsie wciąż ciążył wizerunek osoby konfliktowej. Zarzucił on Kwaśniewskiemu zatajenie informacji o tym, że

nie ma wykształcenia wyższego (nie ukończył studiów na Uniwersytecie Gdańskim). Z kolei Kwaśniewski oskarżył Wałęsę o nieprawidłowości w odprowadzaniu podatków i w oświadczeniu majątkowym. Sytuację zaostrzyły dwie debaty, które nastąpiły przed drugą turą wyborów – telewizyjna i radiowa.

W drugiej turze wyborów prezydenckich zwyciężył Aleksander Kwaśniewski, który zdobył 51,72% głosów. Urzędujący prezydent Lech Wałęsa uzyskał 48,28% głosów. W głosowaniu zarejestrowano wysoką frekwencję: w pierwszej turze uczestniczyło 64,70% uprawnionych, a w drugiej – aż 68,23%.

Nowa konstytucja

Prace nad opracowaniem Konstytucji RP trwały od 1989 r., gdy doszło do fundamentalnych zmian ustrojowych i transformacji gospodarczej w kraju. Mimo to przez długi czas nie udało się jej uchwalić. W okresie tuż przed przyjęciem obowiązującego obecnie aktu fundamentalne zasady ustrojowe były spisane w trzech aktach prawnych: Konstytucji PRL z 1952 r. (wielokrotnie zmienianej), małej konstytucji (Ustawie Konstytucyjnej z 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym) oraz Ustawie Konstytucyjnej z dnia 23 kwietnia 1992 r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Konstytucja została ostatecznie uchwalona w dniu **2 kwietnia 1997 r.** przez Zgromadzenie Narodowe, czyli połączone izby Sejmu i Senatu na wspólnym posiedzeniu. 23 maja 1997 r. zatwierdzono ją w ogólnokrajowym referendum, w którym 53,45% obywateli opowiedziało się za przyjęciem dokumentu. Odbył się to jednak przy stosunkowo niewielkiej frekwencji – do urn poszło jedynie 42,86% uprawnionych.

Obowiązująca obecnie konstytucja składa się z preambuły oraz 13 rozdziałów, w których zawarte są łącznie 243 artykuły. **Preambuła** stanowi swego rodzaju uroczysty wstęp i odnosi się do najważniejszych wartości III RP. Daje wyraz tradycji narodowej oraz zwraca uwagę na bogatą historię Polski i tradycję konstytucyjną. W preambule zawarto odniesienie do tradycji chrześcijańskiej, jednak jest to tylko wzmianka. Odniesienie do religii wywołało duże emocje i spory podczas prac nad dokumentem.

Po preambule następuje 13 rozdziałów:

Rozdział I: Rzeczpospolita	Rozdział II: Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela	Rozdział III: Źródła prawa	Rozdział IV: Sejm i Senat	Rozdział V: Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej
Rozdział VI: Rada Ministrów i administracja rządowa	Rozdział VII: Samorząd terytorialny	Rozdział VIII: Sądy i Trybunały	Rozdział IX: Organy kontroli państwowej i ochrony prawa	Rozdział X: Finanse publiczne
	Rozdział XI: Stany nadzwyczajne	Rozdział XII: Zmiana Konstytucji	Rozdział XIII: Przepisy przejściowe i końcowe	

Najważniejsze zapisy Konstytucji RP przedstawiono poniżej.

Zapisy konstytucji	
w zakresie ustroju	• demokratyczny charakter państwa polskiego • przestrzeganie zasady państwa prawa • kierowanie się przez władze publiczne zasadą dobra wspólnego oraz sprawiedliwości społecznej • uznanie konstytucji za najwyższe prawo
w zakresie praw i wolności	• zapewnienie praw i wolności obywatelskich oraz politycznych • zakaz dyskryminacji • przestrzeganie praw mniejszości
w zakresie źródeł prawa	• uznania za źródło prawa Konstytucji, ustaw, ratyfikowanych umów międzynarodowych, rozporządzeń i aktów prawa miejscowego • określenie stopnia ograniczeń wolności i praw w wyniku wprowadzenia stanów nadzwyczajnych: stanu wojennego, stanu wyjątkowego i stanu klęski żywiołowej
w zakresie trójpodziału władz	• uznanie za władzę ustawodawczą Sejmu i Senatu • uznanie za władzę wykonawczą Prezydenta RP i Rady Ministrów • uznanie za władzę sądowniczą Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, administracyjnych i wojskowych • uznanie Krajowej Rady Sądownictwa za organ stojący na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów • sprecyzowanie zasad funkcjonowania Trybunału Stanu i Trybunału Konstytucyjnego

w zakresie
kontroli
państwowej
i ochrony
prawa

- sprecyzowanie zasad funkcjonowania takich organów, jak Najwyższa Izba Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich oraz Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji

PYTANIA I POLECENIA

1. Wymień premierów III RP w latach 1991–1997.
2. Wskaż datę uchwalenia obowiązującej Konstytucji RP.
3. Podaj zarzuty, jakie wysuwali przeciwko sobie Aleksander Kwaśniewski oraz Lech Wałęsa w kampanii prezydenckiej w 1995 r.
4. Omów, czego dotyczą zapisy Konstytucji RP odnoszące się do trójpodziału władzy w Polsce.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Do najważniejszych wydarzeń w Polsce w latach 1991–1997 należą zmiany gospodarcze, wprowadzone według **planu Balcerowicza**, prace nad nową konstytucją i związane z tym zmiany ustrojowe, **uchwalenie Konstytucji RP**, dwukrotne **wybory parlamentarne** (1991, 1993) oraz wybory parlamentarne w 1997 r.
- W latach 1991–1997 często dochodziło do zmiany Prezesa Rady Ministrów (premiera). Poszczególni premierzy otrzymywali **wotum nieufności**, przez co ich rządy upadały. W tych latach Polska miała pięciu premierów.
- W 1995 r. wybory prezydenckie w II turze wygrał **Aleksander Kwaśniewski**. Jego kontrkandydatem był Lech Wałęsa, który ubiegał się o kolejną kadencję.
- Po upadku PRL polskie władze podjęły się opracowania nowej konstytucji. Powołały w tym celu Komisję Konstytucyjną. W 1992 r. uchwaliła ona tzw. małą konstytucję, czyli ustawę konstytucyjną. **Konstytucja RP** została ostatecznie uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe **2 kwietnia 1997 r.**
- Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. zawiera 13 rozdziałów. Najważniejsze kwestie dotyczą: **zasad ustrojowych, wolności i praw człowieka i obywatela, źródeł prawa, trójpodziału władzy, samorządu terytorialnego, wymiaru sprawiedliwości, organów kontroli państwowej i ochrony prawa, finansów publicznych, stanów nadzwyczajnych i zmiany konstytucji.**

3. Polska w latach 1997–2009

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie zmiany polityczne i gospodarcze zaszły w Polsce w latach 1997–2009;
- przeczytasz o wejściu Polski do NATO;
- zrozumiesz przyczyny kryzysu gospodarczego, który rozpoczął się w 2008 r.

Zmiany ustrojowe

Od 1997 r. w Polsce obowiązuje **nowa konstytucja**. Wprowadziła ona m.in. trójpodział władzy. Władza ustawodawcza należy do dwuizbowego parlamentu, złożonego z Sejmu (izba niższa) i Senatu (izba wyższa). Władzę wykonawczą sprawuje prezydent we współpracy z Radą Ministrów. Władza sądownicza stanowi domenę sądów i trybunałów. Podstawą ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej jest społeczna gospodarka rynkowa, oparta na wolności działalności gospodarczej oraz własności prywatnej.

Powódź tysiąclecia z 1997 r.

Wakacje **1997 r.** upłynęły pod znakiem **powodzi tysiąclecia**. Powódź dotknęła Polskę, Czechy i Niemcy. Została spowodowana obfitymi opadami deszczu w dorzeczach Odry, Wisły i Łaby. Powódź nie była zaskoczeniem, nie przewidziano natomiast jej rozmiarów. **Zostały zalane** nie tylko tereny do tego przeznaczone (poldery zalewowe), lecz także **całe miasta**, m.in. Wrocław, Opole, Kłodzko, Nysa i Racibórz. Pod wodą znalazły się łącznie **1362 miejscowości**.

Od 5 lipca do 6 sierpnia, gdy przez kraj przetaczała się fala powodziowa, **w jej wyniku zginęło 56 osób**, wobec czego urzędujący prezydent Aleksander Kwaśniewski ogłosił żałobę narodową. **Straty materialne wyceniono na 3,5 mld dolarów**. Dotyczyły one nie tylko infrastruktury (mostów, wałów przeciwpowodziowych), lecz także środowiska naturalnego, które ucierpiało wskutek żywiołu. Zniszczeniu uległy 24 tys. budynków mieszkalnych, 461 szkół, 175 przychodni zdrowia i szpitali, 194 obiekty kultury i 225 obiektów sportowych.

Władze krajowe były krytykowane w związku z niedostatecznymi i spóźnionymi działaniami. Nie spodziewano się, że powódź może mieć taki zasięg. Rząd zareagował dopiero po 10 lipca, gdy powódź zaczęła zagrażać dużym miejscowościom na południu kraju. Wcześniejsze działania przebiegały na poziomie samorządowym oraz wśród społeczności lokalnej, która samodzielnie się organizowała.

Podjęto jednak działania, aby wspomóc powodzian i zorganizować dla nich pomoc. Polskie Koleje Państwowe zobowiązały się do nieodpłatnego transportu osób, żywności i sprzętu ratowniczego w obszarach objętych powodzią. Sprawnie uchwalano akty prawne niezbędne do likwidacji skutków powodzi i udzielenia pomocy powodzianom.

Dość późno jednak zweryfikowano szacunki strat. Ponadto niewystarczająco kontrolowano prawidłowość wydatkowania środków finansowych przeznaczonych na likwidację skutków powodzi. **Najwyższa Izba Kontroli** stwierdziła, że części powstałych szkód można było uniknąć. Zaniedbania, które wystąpiły m.in. w zakresie usuwania skutków powodzi z lat wcześniejszych, spowodowały jednak, że powódź z 1997 r. okazała się niezwykle niszcząca. Stało się tak, gdyż nie działał system wczesnego wykrywania zagrożeń, nie istniały zbiorniki retencyjne, a wały przeciwpowodziowe były w niezadowalającym stanie. Ogrom zniszczeń sprawił, że część działań nie została zrealizowana jeszcze wiele lat po powodzi.

Powódź we Wrocławiu

Wybory parlamentarne w 1997 r.

Spółeczna ocena stanu państwa, ujawnionego w wyniku powodzi, doprowadziła do zmiany rządu. W **wyborach parlamentarnych 21 września 1997 r.** zwyciężyła **koalicja prawicowych partii – Akcja Wyborcza Solidarność (AWS)**, która uzyskała 33,83% głosów. Przełożyło się to na 202 mandaty w Sejmie

Jerzy Buzek (ur. 1940),
premier w latach
1997–2001,
przewodniczący
Parlamentu
Europejskiego w latach
2009–2012

i 51 w Senacie. Niewiele mniej głosów otrzymał **Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD, 27,13%, 164 posłów i 28 senatorów)**. Do Sejmu weszły też partie: Unia Wolności (UW), Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), Ruch Odbudowy Polski (ROP) i Mniejszość Niemiecka (MN). Do Senatu mandaty zdobyli także kandydaci niezależni. Koalicję rządową utworzyły **AWS i UW**. Na czele tak sformowanego rządu stanął **premier Jerzy Buzek**.

AWS w wyborach obiecywało przeprowadzenie czterech reform: systemu ochrony zdrowia, ubezpieczeń społecznych, oświaty i administracji państwowej. Plany te zostały później określone jako **program czterech reform**. Rządzenie w koalicji spowodowało, że przeprowadzenie obiecanych reform napotkało trudności – koalicjanci w części spraw mieli różne zdanie. Tak było m.in. w przypadku **reformy administracyjnej**, w której punktem spornym stała się liczba województw, które powinny zostać ustanowione w Polsce.

PARLAMENT III KADENCJI 1997–2001

Powołany w wyborach w 1997 r.
Do Sejmu dostało się 5 ugrupowań i Mniejszość Niemiecka.

Premier	Koalicja rządząca	Rozwiązanie
Jerzy Buzek	- Akcja Wyborcza Solidarność - Unia Wolności	rozpad koalicji w 2000 r., rząd mniejszościowy AWS

Do głównych dokonań rządu AWS należą:

- reforma administracyjna zmniejszająca liczbę województw w kraju z 49 do 16;
- reforma oświaty wprowadzająca obowiązkowe gimnazja oraz system przeprowadzania zewnętrznych egzaminów gimnazjalnych i maturalnych, jednokowych w całym kraju;
- reforma systemu emerytalnego wprowadzająca trzy filary finansowania rent i emerytur;
- reforma systemu ochrony zdrowia wprowadzająca decentralizację systemu oraz tzw. kasy chorych, czyli instytucje, które miały finansować działalność podmiotów udzielających świadczeń medycznych.

Ambitnym reformom wewnętrznym rządu Buzka towarzyszyły historyczne sukcesy w polityce zagranicznej. W grudniu 1997 r. Polska, Czechy i Węgry wyraziły wolę przystąpienia do NATO, a następnie, po udzieleniu zgody przez wszystkie państwa członkowskie, 12 marca 1999 r. Polska stała się członkiem tego sojuszu. W 1998 r. rozpoczęto również negocjacje mające wypracować dla Polski zasady wstąpienia do Unii Europejskiej.

Jednak rząd Buzka był osłabiany przez konflikty wewnątrz koalicji. Poza sporami personalnymi o obsadę urzędów państwowych istotę sporu politycznego stanowił kierunek polityki gospodarczej. Leszek Balcerowicz, popierany przez UW Minister Finansów, domagał się dalszej prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych oraz ograniczenia wydatków państwa na cele socjalne, co spotykało się ze sprzeciwem polityków AWS.

W 2000 r. koalicja się rozpadła, jednak AWS utrzymał rząd mniejszościowy do końca kadencji Sejmu. Było to wynikiem poparcia, które UW udzieliła dla budżetu państwowego w zamian za intratne stanowisko Prezesa Narodowego Banku Polskiego dla jednego ze swoich członków – Leszka Balcerowicza.

Polska w NATO

Droga do NATO trwała od samego początku lat 90. XX w. Pod koniec lat 80. XX w. i w związku ze zbliżającym się upadkiem Związku Sowieckiego polskie władze dostrzegły, że Układ Warszawski nie będzie gwarantem bezpieczeństwa dla Polski. Rozwiązano go 1 lipca 1991 r. Dlatego Polska zaczęła dążyć do członkostwa w organizacjach związanych z Zachodem. Naturalnym wyborem stało się więc NATO. Na początku nie było wiadomo, czy po upadku dwubiegunowego świata ten sojusz zechce się rozszerzać na wschód o byłe państwa satelickie ZSRS. Z biegiem czasu koncepcje rozszerzenia NATO zaczęły być coraz głośniej wyrażane. Również w społeczeństwie wzrastało poparcie dla członkostwa Polski w tej organizacji (w połowie 1996 r. sięgało 73%, a sondaże wskazywały, że mogłoby to być nawet 83%).

Członkostwu krajów Europy Środkowo-Wschodniej w NATO sprzeciwiała się Rosja – obawiała się ona o to, że jej pozycja w Europie osłabnie. Z tego powodu powołała Wspólnotę Niepodległych Państw. Mimo niezadowolenia przywódców rosyjskich z planów poszerzenia NATO, na początku 1994 r. Polska uzyskała propozycję udziału w natowskim programie „**Partnerstwo dla pokoju**”. Polegał on na współpracy członków NATO z państwami zainteresowanymi uczestnictwem w organizacji w celu wypracowania wspólnych standardów i przygotowania sił zbrojnych państw zamierzających dołączyć do NATO. W ramach „Partnerstwa dla pokoju” odbywały się m.in. ćwiczenia wojskowe z udziałem polskich żołnierzy. Z każdym rokiem współpraca poszerzała swój

zakres. Polskie siły zbrojne w coraz większym stopniu wdrażały zmiany organizacyjne, prawne, strategiczne i inne, które przybliżały schemat zarządzania polskim wojskiem do obowiązującego w standardach zachodnich.

W 1997 r., podczas szczytu NATO w Madrycie Polska oraz Czechy i Węgry jako 3 spośród 12 państw, które wyraziły chęć uczestnictwa w sojuszu, zostały zaproszone do bezpośrednich rozmów w tej sprawie. Po ich zakończeniu oraz po ratyfikacji dokumentów akcesyjnych państwa te stały się pełnoprawnymi członkami NATO – nastąpiło to **12 marca 1999 r.**

Rozwój NATO w Europie

Najistotniejszy z militarnego punktu widzenia dla członków NATO jest **artykuł 5. traktatu waszyngtońskiego**. Zgodnie z nim każdy atak zbrojny z zewnątrz zwrócony przeciwko jednemu lub kilku państwom członkowskim będzie traktowany jako atak przeciwko wszystkim członkom. Artykuł reguluje kwestię kolektywnej obrony sojuszników. Państwa członkowskie mają zapewnioną pomoc ze strony organizacji. Same też zobowiązują się do rozwijania własnych zdolności obronnych, zdolnych do reagowania w razie zagrożenia.

Nie jest to jednak jedyna korzyść dla Polski, która wynika z członkostwa w NATO. Oprócz zobowiązania sojuszników, że w wypadku agresji udzielą naszemu krajowi pomocy w obronie przed nią, polskie wojsko odniosło wiele innych korzy-

ści. Należą do nich wzrost umiejętności i wyszkolenia polskich wojsk na skutek ćwiczeń sojuszniczych i udziału w misjach, wzrost wydatków z budżetu państwa na wojskowość, wymiana przestarzałego sprzętu wojskowego na nowoczesny, zmiany prawne i organizacyjne, przybliżające polskie siły zbrojne do standardów obowiązujących w państwach zachodnich, a także obecność amerykańskiego sprzętu na polskim terytorium.

Wybory prezydenckie w 2000 r.

W 2000 r. **Aleksander Kwaśniewski** kolejny raz zwyciężył w wyborach prezydenckich. Tym razem do wygranej wystarczyła jedna tura, w której otrzymał 53,9% głosów. W wyborach prezydenckich z 2000 r. brał udział również były prezydent Lech Wałęsa. Nie cieszył się jednak dużym poparciem – uzyskał jedynie 1,01% głosów.

Prezydentura Kwaśniewskiego w drugiej kadencji obfitowała w doniosłe wydarzenia. Prezydent dwukrotnie gościł w Polsce przywódcę USA George'a Busha (czytaj: busza), a także w 2002 r. cesarza Japonii Akihito. Sam także spotkał się z Bushem w Waszyngtonie. Pełnił również funkcję mediatora w trakcie **pomarańczowej rewolucji** w Ukrainie na przełomie 2004 i 2005 r., która wybuchła jako wyraz sprzeciwu społecznego wobec sfałszowanych wyborów prezydenckich.

Druga kadencja prezydenta obfitowała również w wydarzenia o charakterze symbolicznym, czego przykładem jest przeproszenie przez Aleksandra Kwaśniewskiego narodu żydowskiego w imieniu narodu polskiego za **pogrom w Jedwabnem**. Prezydent brał również udział w podpisaniu dokumentów akcesyjnych w sprawie **przystąpienia Polski do Unii Europejskiej** podczas szczytu w Atenach w 2003 r.

Aleksandra Kwaśniewskiego krytykowano przede wszystkim za wysłanie polskiego kontyngentu wojskowego do Iraku w 2003 r. Wojsko polskie miało wesprzeć Stany Zjednoczone w zbrojnej inwazji na Irak. Po raz pierwszy od II wojny światowej polscy żołnierze uczestniczyli w działaniach wojennych. Drugą istotną kwestią, która zaważyła na postrzeganiu prezydenta Kwaśniewskiego, była **tzw. afera Rywina**. W 2002 r. producent telewizyjny Lew Rywin miał złożyć czołowym polskim politykom propozycję korupcyjną w zamian za korzystne dla niego sformułowanie zapisów nowelizowanej ustawy o radiofonii i telewizji. O propozycji korupcyjnej mieli wiedzieć Kwaśniewski oraz ówczesny premier Leszek Miller. Zarzuty wobec polityków nie zostały nigdy udowodnione.

Wybory parlamentarne w 2001 r.

Tuż przed kolejnymi wyborami parlamentarnymi AWS została osłabiona przez wewnętrzne podziały. W 2001 r. w ich wyniku m.in. powstało Prawo i Sprawiedliwość (PiS), tworzone przez Lecha Kaczyńskiego, pełniącego w rządzie Jerzego Buzka funkcję Ministra Sprawiedliwości.

Leszek Miller
(ur. 1946), premier
w latach 2001–2004,
poseł do Parlamentu
Europejskiego
od 2019 r.

Marek Belka
(ur. 1952), premier
w latach 2004–2005,
prezes Narodowego
Banku Polskiego
w latach 2010–2016,
poseł do Parlamentu
Europejskiego
od 2019 r.

W wyborach parlamentarnych, które odbyły się 23 września 2001 r. zwyciężyła **koalicja Sojuszu Lewicy Demokratycznej z Unią Pracy** (SLD-UP) – uzyskała 41,1% głosów. Poza tym do Sejmu weszły: Platforma Obywatelska (PO), Samoobrona, Prawo i Sprawiedliwość, Liga Polskich Rodzin (LPR), Polskie Stronnictwo Ludowe oraz przedstawiciele Mniejszości Niemieckiej.

Do Sejmu nie weszły ugrupowania dotychczas sprawujące władzę: **Akcja Wyborcza Solidarność** oraz **Unia Wolności**. Wynikało to z niezadowolenia społecznego spowodowanego przeprowadzeniem w poprzedniej kadencji parlamentu czterech istotnych reform: służby zdrowia, edukacji, administracyjnej oraz ubezpieczeń społecznych. Okres rządów tych ugrupowań był ponadto naznaczony skandalami korupcyjnymi. Społeczeństwo doświadczało również wzrastającego poziomu bezrobocia. Oczekiwało więc zmian, które obiecywała lewicowa zwycięska koalicja, głosząc swoje hasło wyborcze: „Przywróćmy normalność, wygrajmy przyszłość”. Rządowi utworzonemu przez koalicję SLD z UP przewodził **Leszek Miller**.

Rządy Millera wyraźnie pokazały blaski i cienie III RP. Rekordowemu wzrostowi PKB (5,4% w 2004 r.) towarzyszyło równie rekordowe bezrobocie (20% w 2003 r.). Oznaczało to pogłębianie różnic społecznych oraz skazanie całych regionów na trwały brak możliwości awansu społecznego. Jednocześnie rząd Millera wymienił kadry w spółkach skarbu państwa i administracji, co stwarzało wrażenie przejmowania państwa przez partyjnych działaczy.

W późniejszym czasie koalicja rozpadła się z powodu niezachowania przez UP dyscypliny podczas głosowania. Miller podjął się trudnego zadania przewodnictwa rządowi mniejszościowemu. W czerwcu 2003 r. zwrócił się natomiast do Sejmu z wnioskiem o udzielenie mu **wotum zaufania**, które otrzymał. Mimo to rząd Millera podał się do dymisji 2 maja 2004 r., dzień po wstąpieniu Polski do UE. Do dokonania tego rządu należy właśnie wprowadzenie

nie Polski do UE. Kadencja należała do udanych dla lewicy. Podczas tej kadencji SLD wygrał również wybory do sejmików województw w 2002 r., a przedstawiciele ugrupowania zdobyli 5 mandatów do Parlamentu Europejskiego w 2004 r.

Leszka Millera na stanowisku premiera zastąpił **Marek Belka**, który sprawował ten urząd do 2005 r.

PARLAMENT IV KADENCJI 2001–2005		
Powołany w wyborach w 2001 r. Do Sejmu dostało się 6 ugrupowań i Mniejszość Niemiecka		
Premierzy	Koalicja rządząca	Rozwiązanie
Leszek Miller Marek Belka	• Sojusz Lewicy Demokratycznej i Unia Pracy • Polskie Stronnictwo Ludowe	rozpad koalicji w 2003 r., kontynuacja rządzenia przez SLD-UP jako rząd mniejszościowy, podanie się do dymisji w 2004 r.

1 maja 2004 r. Polska wstąpiła do Unii Europejskiej. W tym roku Polacy jako obywatele pełnoprawnego państwa członkowskiego mogli po raz pierwszy uczestniczyć w powszechnych **wyborach** posłów do **Parlamentu Europejskiego**. Odbłyły się one 13 czerwca 2004 r.

Wybory prezydenckie i parlamentarne w 2005 r.

Postępujące rozwarstwienie społeczne, dające poczucie wielu Polakom, że transformacja ustrojowa odbyła się ich kosztem, afery korupcyjne, w które zamieszani byli politycy SLD i PSL, oraz niewystarczające rozliczenie spuścizny po komunizmie, a także popularność Lecha Kaczyńskiego dały niespodziewane zwycięstwo w podwójnych wyborach w 2005 r. Prawu i Sprawiedliwości.

W **kolejnych wyborach parlamentarnych w 2005 r. PiS** uzyskało 26,99% głosów. Przełożyło się to na 155 mandatów dla posłów. Druga w kolejności była **PO** z 24,15% głosów i 133 mandatami poselskimi.

W 2005 r. wybory prezydenckie wygrał Lech Kaczyński. Zwycięstwo nastąpiło w drugiej turze 23 października 2005 r. Lech Kaczyński wygrał w starciu z Donaldem Tuskiem – otrzymał 54,04% głosów.

Obie partie – PiS i PO – starły się przeprowadzić rozmowy koalicyjne, jednak nie były one udane. Kolejny raz pojawiło się wyzwanie dotyczące utworzenia rządu mniejszościowego. Przewodził

Prezydent Lech Kaczyński (1949–2010)

Jarosław Kaczyński
(ur. 1949), premier
w latach 2006–2007,
wicepremier w latach
2020–2022 i od 2023 r.

mu **premier Kazimierz Marcinkiewicz**. Jego rząd zmagał się z licznymi trudnościami, przez co PiS wciąż poszukiwało koalicjanta. W maju 2006 r. do koalicji przystąpiły LPR oraz Samoobrona. Dwaj politycy z tych partii – Roman Giertych oraz Andrzej Lepper – objęli w zamian stanowiska wicepremierów. Kłopoty w zapewnieniu rządowi stabilnej większości skłoniły **Jarosława Kaczyńskiego**, Przewodniczącego PiS, do objęcia funkcji premiera 14 lipca 2006 r.

PiS zapoczątkował zmiany w polityce wewnętrznej i zewnętrznej. W dyplomacji starano się zdystansować wobec Niemiec, zabiegać o poparcie USA (do Polski w 2006 r. przyleciały pierwsze nowoczesne samoloty bojowe F-16), osłabiać projekty wzmacniania instytucji UE kosztem państw narodowych, a przede wszystkim zmniejszyć wpływ Rosji na Polskę i szerzej na kraje Europy Środkowo-Wschodniej. W 2006 r. podjęto m.in. decyzję o budowie gazoportu w Świnoujściu oraz powrócono do projektu rządu Jerzego Buzka budowy gazociągu Baltic Pipe, aby zmniejszyć uzależnienie energetyczne Polski.

Jednocześnie w polityce wewnętrznej podjęto próbę przeprowadzenia lustracji, czyli ujawnienia współpracowników SB, oraz walkę z korupcją, mającą po części charakter pokazowy. To wywoływało czasami silną krytykę nie tylko ze strony polityków postkomunistycznych, lecz także wywodzących się z dawnego obozu „Solidarności”. W kwietniu 2007 r. podczas próby aresztowania przez ABW pod zarzutem korupcji samobójstwo popełniła Barbara Blida, polityk związana z SLD. O jej śmierć opozycja oskarżyła rząd PiS. W lipcu 2007 r. o korupcję oskarżeni zostali wicepremier Andrzej Lepper z Samoobrony oraz Minister Sportu Tomasz Lipiec. Z powodu oskarżenia Leppera koalicja się rozpadła i konieczne stało się rozpoznanie przedterminowych wyborów.

PARLAMENT V KADENCJI 2005–2007

Powołany w wyborach przedterminowych w 2005 r.

Premierzy	Partia rządząca	Rozwiązanie
Kazimierz Marcinkiewicz (rząd mniejszościowy) Jarosław Kaczyński	Prawo i Sprawiedliwość nieudane rozmowy koalicyjne Prawa i Sprawiedliwości z Platformą Obywatelską	zawiązanie koalicji z Ligą Polskich Rodzin i Samoobroną; rozpad koalicji w 2007 r.

Wybory parlamentarne w 2007 r.

W wyniku przedterminowych **wyborów parlamentarnych**, które odbyły się **21 października 2007 r.**, zwyciężyła **PO**. Zdobyła 41,51% głosów, co przełożyło się na 210 mandatów w Sejmie. Drugie miejsce zajęło PiS z wynikiem 32,11% głosów, co dało 166 mandatów poselskich. Do Sejmu weszła też koalicja Lewica i Demokraci, złożona z SLD, UP, Socjaldemokracji Polskiej (SP) oraz Partii Demokratycznej (PD). W Sejmie znalazły się też PSL oraz MN. Do parlamentu nie dostały się LPR oraz Samoobrona, które współrzędziły w poprzedniej kadencji.

Rząd został utworzony przez **Donalda Tuska**, a PO utworzyła koalicję z PSL. W Senacie PO uzyskała bezwzględną większość.

Donald Tusk
(ur. 1957), premier w latach
2007–2011 i 2011–2014,
przewodniczący Parlamentu
Europejskiego w latach
2014–2019

PARLAMENT VI KADENCJI 2007–2011

Powołany w wyborach przedterminowych w 2007 r.
Do Sejmu weszły 4 ugrupowania i Mniejszość Niemiecka

Premier

Donald Tusk

Koalicja rządząca

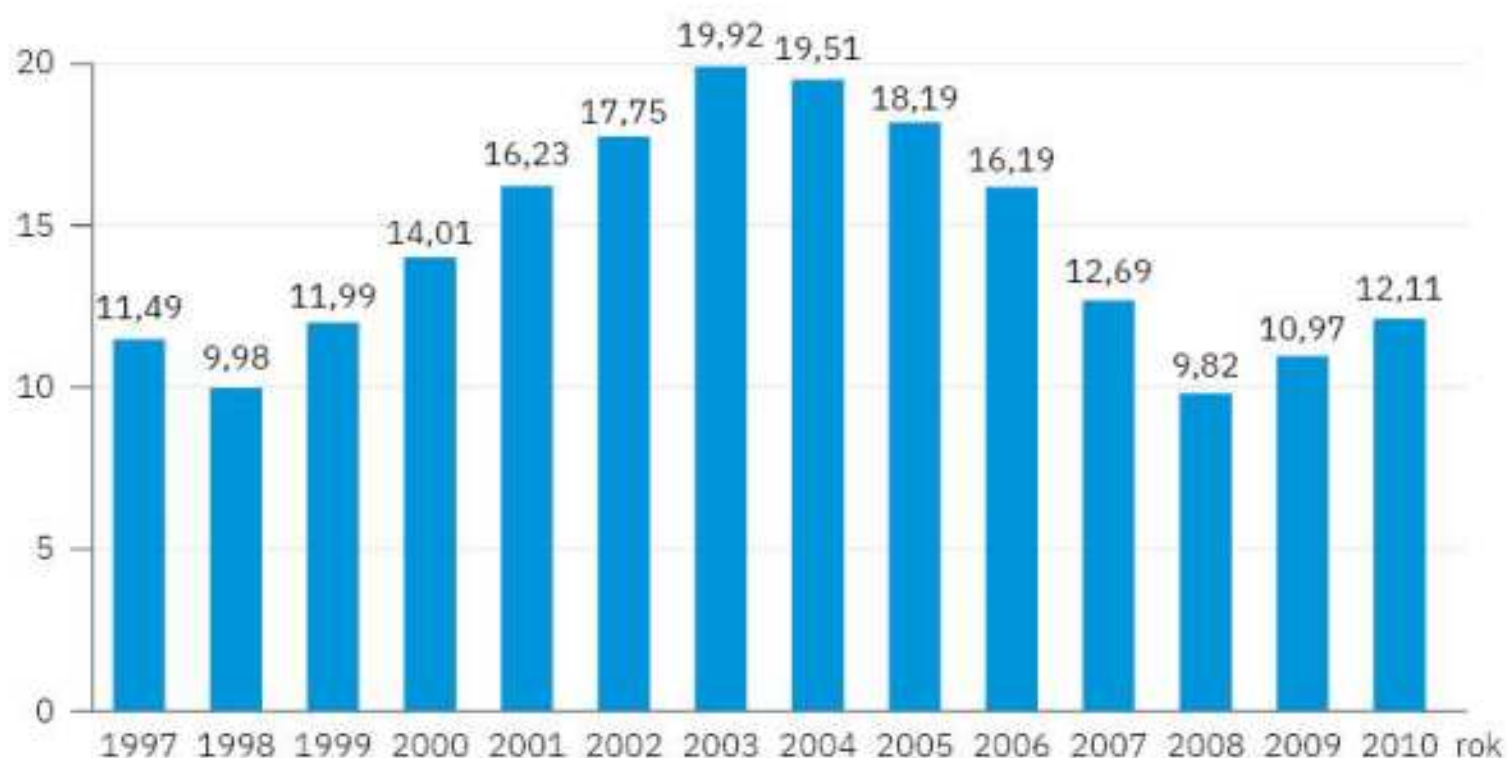
Platforma Obywatelska
Polskie Stronnictwo Ludowe

Kryzys gospodarczy

Sytuacja gospodarcza w Polsce w latach 1997–2008 nie była zadowalająca. **Od 1997 r.** systematycznie wzrastała **stopa bezrobocia**. Tuż przed wejściem do UE bez pracy pozostawał co piąty Polak. Poziom bezrobocia zaczął spadać po przystąpieniu do UE w 2004 r., co wynikało przede wszystkim z możliwości podjęcia pracy bez dodatkowych zezwoleń w krajach członkowskich – przede wszystkim w Wielkiej Brytanii i Irlandii. W Wielkiej Brytanii zatrudnienie znalazło ok. 650 tys. Polaków, a w Irlandii – 180 tys. Nasiliło się zjawisko eurosieroctwa związane z wyjazdami rodziców do pracy poza granicami kraju i pozostawianiem dzieci pod opieką rodziny – babci, dziadka lub innej bliskiej osoby.

Spadek liczby osób pozostających bez zatrudnienia następował aż do 2008 r. Wówczas stopa rejestrowanego bezrobocia wyniosła średnio 9,82%. W tym roku doszło jednak do **kryzysu finansowego**, który przyczynił się do ponownego pogorszenia sytuacji gospodarczej.

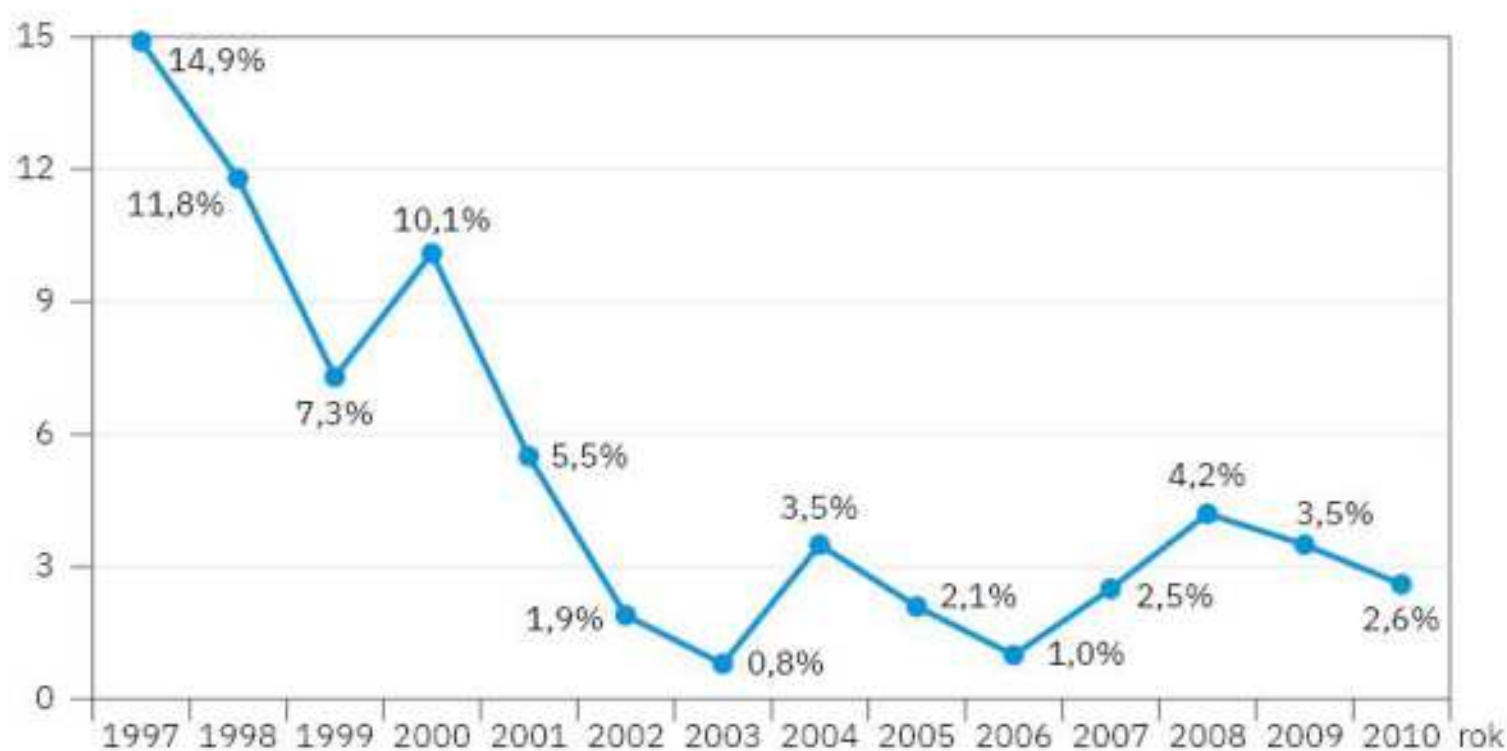
Stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce w latach 1997–2010 [w %]

Źródło: GUS.

Na **wysokim poziomie w okresie 1997–2008** pozostawał również **wskaźnik inflacji**. Sytuacja od 1997 r. jednak znacznie się poprawiła. Wskaźnik inflacji wyniósł w 1997 r. 14,9% (co oznaczało, że ceny w porównaniu z poprzednim rokiem wzrosły o 14,9%), ale w momencie wejścia Polski do UE w 2004 r. osiągnął już 3,5%. Poziom ten zaczął wzrastać dopiero od 2006 r., jednak nawet w okresie kryzysu finansowego nie przekroczył 5%.

Poziom inflacji w Polsce w latach 1997–2010 [w %]

Źródło: GUS.

Światowy kryzys finansowy rozpoczął się w Stanach Zjednoczonych, gdzie w 2007 r. panowała nadzwyczaj dobra sytuacja na rynku kredytów mieszkaniowych. Udzielano ich nawet osobom, które nie miały jakichkolwiek gwarancji spłaty zaciągniętych zobowiązań. W połowie tego roku niemal 10% Amerykanów nie było w stanie spłacać swoich kredytów mieszkaniowych. Wiązało się z tym ryzyko, że banki, które udzieliły tych kredytów, zbankrutują. Przez długi czas próbowano uregulować sytuację, jednak nie udało się to i jesienią 2008 r. amerykański bank Lehman Brothers (czytaj: lejman braders) ogłosił upadłość.

Początkowo kryzys finansowy omijał Polskę, jednak z czasem również i tu zaczęto odczuwać jego skutki. Główną przyczyną był wysoki poziom zadłużenia kraju oraz wysoki poziom importu. Polska gospodarka zależała więc od cen towarów na rynkach zagranicznych, a ceny te wciąż wzrastały.

Nastąpił także **kryzys gospodarczy w strefie euro**. Wynikał on z pogarszającej się sytuacji gospodarki światowej. W związku z tym również państwa strefy euro odczuły negatywne skutki kryzysu. Co ważne, kryzys był warunkowany nieprzestrzeganiem ustalonego limitu zadłużenia przez kraje członkowskie strefy euro. W efekcie cała strefa weszła w fazę recesji, a najdotkliwiej tę sytuację odczuli mieszkańcy Grecji oraz Włoch.

ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

Fragment wywiadu z dr Justyną Korzeniewską

Eurosieroty to dzieci ponoszące negatywne psychologiczne konsekwencje emigracji rodziców w celach zarobkowych. Rodzice eurosierot to osoby, które podjęły na stałe zatrudnienie w jednym z państw UE lub pracownicy sezonowi, którzy na jesień i zimę wracają do Polski, a latem np. zbierają truskawki w Belgii. Wiadomo, że skala zjawiska jest duża, ale trudno o dokładne statystyki, bo nigdzie nie jest to odnotowywane, jak również wielu dorosłych nie ujawnia takich sytuacji. [...] Jeśli chodzi o dzieci w wieku szkolnym, można sądzić, że eurosierot są w Polsce tysiące. Z perspektywy szkoły łatwo to zauważyć, bo tacy rodzice np. konsekwentnie nie pojawiają się na wywiadówkach, a dzieci mają trudności emocjonalne i wymagają pomocy psychologa szkolnego.

Oczywiście nie każde dziecko, którego rodzic wyjeżdża na dłuższy czas, musi ponieść negatywne psychologiczne konsekwencje. Jednak wiele odczuwa przykre skutki takiej sytuacji. Grupa eurosierot jest dość zróżnicowana. Nie chodzi tylko o długoterminowe wyjazdy matki czy ojca. Niektórzy z rodziców eurosierot

to takie osoby, które pracują za granicą albo nawet w Polsce, ale w odległym mieście i tylko w weekend wracają do domu. [...]

Zazwyczaj rodzice decydują się na wyjazd, motywowani chęcią zarobku. Jednak często się zdarza, że choć jako oficjalny powód wyjazdu podawane są kwestie finansowe, autentyczne przyczyny są inne. Często jest to przykrywka dla wygaśnięcia relacji małżeńskiej czy substytut separacji. [...]

To właśnie dzieci z tych rodzin ponoszą negatywne konsekwencje rozłąki w największym stopniu. One już wcześniej, zanim rodzic wyjechał, przeżywały sytuację niepewności. [...]

Dzieci mają tendencję do irracjonalnego poczucia winy. Dorośli rzadko myślą o nich jako o istotach wrażliwych, troszczących się o bliskich, a jednak one takie są. [...]

Jeśli dziecko nie rozumie, co się dzieje, to interpretuje zachowania rodziców na swoją niekorzyść. Może myśleć na przykład tak: „byłem niegrzeczny i tata się denerwował, aż w końcu tak się zdenerwował, że wyjechał i już nie chciał z nami mieszkać”. Poczucie winy dziecka jest wzmacniane przez to, że troszczą się o rodziców. Gdy widzą, że mama jest smutna, próbują coś zrobić, by poweselała. Biorą na siebie takie obciążenia, jak odpowiedzialność za nastroje rodziców.

MAWA, *Eurosieroty. Jaki wpływ na dziecko ma emigracja rodzica?*, „Newsweek” 23/2015, 1 czerwca 2015 r. (dostęp: 23.02.2023).

ĆWICZENIE

Przeczytaj tekst i zastanów się, jakie skutki dla dzieci może przynieść zjawisko eurosieroctwa.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów najważniejsze wydarzenia polityczne w poszczególnych kadencjach parlamentu (III, IV, V i VI kadencji).
2. Scharakteryzuj drogę Polski do NATO.
3. Określ przyczyny kryzysu gospodarczego z 2008 r.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Konstytucja RP** podpisana w **1997 r.** gwarantowała m.in. **trójpodział władzy**.
- Do największych **katastrof powojennych w Polsce** można zaliczyć **powódź z 1997 r.**
- W wyniku **wyborów parlamentarnych z 1997 r.** rząd utworzyła **koalicja AWS i UP**. Urząd premiera objął **Jerzy Buzek**.
- Polska wstąpiła do NATO 12 marca 1999 r. wraz z Węgrami i Czechami. Członkostwo w organizacji było najważniejszym celem polityki zagranicznej kraju w latach 90. Z członkostwem w NATO wiąże się **wiele korzyści, m.in. w zakresie wojskowości**. Polska zyskała gwarancje kolektywnej obrony zgodnie z artykułem 5. traktatu waszyngtońskiego.
- W **2000 r.** na drugą kadencję na prezydenta wybrano **Aleksandra Kwaśniewskiego**.
- W **wyborach parlamentarnych w 2001 r.** zwyciężyła **koalicja SLD z UP**. Premierem został **Leszek Miller**, a później – **Marek Belka**.
- Kolejne **wybory parlamentarne** odbyły się w **2005 r.** Zwyciężyło **PiS, które utworzyło koalicję z LPR i Samoobroną**. Urząd premiera objął **Kazimierz Marcinkiewicz**.
- **Wybory w 2007 r. wygrała PO**, która utworzyła **koalicję z PSL**. Premierem został Donald Tusk.
- **Kryzys gospodarczy w 2008 r.** wynikał z zapaści na rynku kredytów hipotecznych w Stanach Zjednoczonych.

4. Polska w latach 2010–2015

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o katastrofie smoleńskiej;
- przeanalizujesz wybory z 2010 r.;
- dowiesz się, gdzie znajdują się największe skupiska Polaków na świecie.

Katastrofa smoleńska i przedterminowe wybory prezydenckie w 2010 r.

W 70. rocznicę zbrodni katyńskiej **10 kwietnia 2010 r.** prezydent RP Lech Kaczyński wraz z żoną oraz delegacją rządową wyruszył na uroczystości do Katynia pod Smoleńskiem w Rosji. Samolot rządowy rozbił się podczas lądowania w Smoleńsku. **Zginęli wszyscy uczestnicy lotu (96 osób)**, wśród których byli nie tylko prezydent, lecz także najważniejsi urzędnicy państwowi, m.in. wicemarszałkowie Sejmu i Senatu, Rzecznik Praw Obywatelskich, prezes Narodowego Banku Polskiego, prezes Instytutu Pamięci Narodowej, liczni posłowie i senatorowie zarówno z koalicji rządowej, jak i z opozycji, dowódcy wszystkich rodzajów Sił Zbrojnych RP, a także przedstawiciele organizacji społecznych i były prezydent RP na uchodźstwie.

W celu **wyjaśnienia przyczyn katastrofy** podjęto śledztwa w Polsce i w Rosji. W Rosji śledztwo prowadził Międzypaństwowy Komitet Lotniczy (MAK), odpowiedzialny za badanie wypadków lotnictwa cywilnego. 12 stycznia 2011 r. MAK opublikował raport obciążający odpowiedzialnością za katastrofę pilotów, którzy zdecydowali się wylądować mimo fatalnych warunków atmosferycznych. W Polsce powołano Komisję Badania Wypadków Lotniczych Lotnictwa Państwowego (KBWL LP) pod kierownictwem Jerzego Millera – ministra rządu Donalda Tuska. 29 lipca 2011 r. opublikowała ona własny raport o przyczynach katastrofy. Utrzymano w nim główne tezy z raportu MAK o uderzeniu samolotu w drzewo na skutek błędu załogi.

Wątpliwości dotyczące wyników badań prowadzonych przez instytucje państwowe skłoniły PiS, będące w opozycji do rządu Donalda Tuska, do powołania Parlamentarnego Zespołu ds. skutków działalności Komisji Weryfikacyjnej pod przewodnictwem Antoniego Macierewicza. W jego skład weszli naukowcy nieznani szerzej opinii publicznej i pracujący niezależnie. Wyniki tych badań wska-

zywały na eksplozję jako przyczyny zniszczenia samolotu oraz śmierci jego załogi i pasażerów. Po zdobyciu przez PiS władzy w 2015 r. unieważniono raport Millera i specjalna podkomisja KBWL LP powtórnie zajęła się badaniem przyczyn katastrofy. Wynik opublikowany 11 kwietnia 2022 r. potwierdził zasadnicze tezy prac Zespołu Parlamentarnego. Zarówno badania Zespołu Parlamentarnego, jak i wnioski nowego raportu podkomisji pogłębiły podziały wśród Polaków.

Wyniki sondaży przeprowadzonych przez CBOS dotyczące opinii Polaków na temat przyczyn katastrofy smoleńskiej

Jak ocenia Pan(i) aktualną wiedzę na temat przyczyn katastrofy? Czy według Pana(i) przyczyny katastrofy:	2011 [%]	2020 [%]
zostały w pełni wyjaśnione	13	23
wymagają jeszcze dodatkowych wyjaśnień	50	30
w zasadzie nic jeszcze nie zostało wyjaśnione	30	38
trudno powiedzieć/odmowa odpowiedzi	7	9

10 rocznica katastrofy pod Smoleńskiem, Komunikat badań CBOS (dostęp: 14.02.2023).

Zgodnie z Konstytucją RP w przypadku nieobsadzenia stanowiska prezydenta, co nastąpiło w wyniku katastrofy samolotu, jego obowiązki obejmuje marszałek Sejmu, czyli druga pod względem ważności osoba w państwie. W czasie katastrofy smoleńskiej stanowisko to piastował **Bronisław Komorowski**.

Rozpisano przedterminowe wybory prezydenckie, które zaplanowano na 20 czerwca 2010 r. W pierwszej turze wyborów najwięcej głosów uzyskał **Bronisław Komorowski** (41,54% głosów), a drugie miejsce zajął brat tragicznie zmarłego prezydenta – **Jarosław Kaczyński** (36,46% głosów). W drugiej turze wyborów, 4 lipca 2010 r., **zwyciężył Komorowski** – zdobył 53,01% głosów.

Prezydent Bronisław Komorowski (ur. 1952)

Sytuacja społeczno-polityczna w Polsce w latach 2010–2015 była bardzo skomplikowana. Społeczeństwo bardzo odczuło katastrofę smoleńską, czego wyrazem stało się duże zjednoczenie w dniach między katastrofą a pogrzebami ofiar. Przejawiało się ono m.in. przez gromadzenie się w symbolicznych miejscach (np. na placach) w całym kraju w celu uczczenia pamięci ofiar. Stanowiło to formę zbiorowego przeżywania żałoby. Ogłoszono **żałobę narodową**, która trwała od 10 do 18 kwietnia. W tym czasie sprowadzono ciała prezydenta

Lecha Kaczyńskiego i jego żony do Polski, a następnie zorganizowano ich pogrzeb na Wawelu. Symboliczny grób tragicznie zmarłego prezydenta znajduje się również na cmentarzu powązkowskim w Warszawie.

Po początkowym zjednoczeniu związanym ze zbiorowym przeżywaniem żałoby pojawiły się podziały. Dotyczyły m.in. miejsca pochówku pary prezydenckiej, odpowiedzialności za katastrofę oraz przyczyn katastrofy.

Wybory parlamentarne w 2011 r.

Wybory parlamentarne z 2011 r. przyniosły utrwalenie sytuacji na scenie politycznej. Ponownie najwięcej głosów zdobyła **PO** – 39,18% i 207 mandatów w Sejmie. Drugie było **PiS**, które uzyskało 29,89% i 157 mandatów. W Sejmie znalazły się też: Ruch Palikota, PSL oraz SLD. Rząd utworzyły PO i PSL, a **premierem** ponownie został **Donald Tusk**.

Podobnie jak w poprzedniej kadencji, również i w tej PO zdobyła bezwzględną większość w Senacie.

PARLAMENT VII KADENCJI 2011–2015	
Powołany w wyborach w 2011 r. Do Sejmu weszło 5 ugrupowań i Mniejszość Niemiecka.	
Premierzy	Koalicja rządząca
Donald Tusk po powołaniu Donalda Tuska na Przewodniczącego Parlamentu Europejskiego: Ewa Kopacz	- Platforma Obywatelska - Polskie Stronnictwo Ludowe

Wybory prezydenckie w 2015 r.

W 2015 r. wybory prezydenckie odbyły się w dwóch turach. W pierwszej, która odbyła się 10 maja, żaden z kandydatów nie uzyskał wymaganej większości głosów. Andrzej Duda zdobył 34,76% głosów, a urzędujący prezydent Bronisław Komorowski, który ubiegał się o reelekcję – 33,77% głosów. W drugiej turze, 24 maja 2015 r., zwyciężył Duda – otrzymał 51,55% głosów.

Prezydent Andrzej Duda
(ur. 1972)

Dwukrotnie wybrany na prezydenta:
w 2015 i w 2020 r.

Wybory parlamentarne w 2015 r.

W 2015 r. odbyły się kolejne wybory parlamentarne. W wyniku głosowania, które odbyło się 25 października 2015 r., do Sejmu weszło pięć ugrupowań. PiS uzyskało 37,58% głosów i 235 mandatów w Sejmie. Zdobyło więc większość uprawniającą do samodzielnego rządzenia. Była to pierwsza od 1989 r. partia, która mogła utworzyć samodzielny, niekoalicyjny rząd. Poza tym do Sejmu weszły PO, Kukiz'15, Nowoczesna i PSL. Poza Sejmem znalazły się ugrupowania lewicowe. Rząd został utworzony przez **Beatę Szydło**.

Beata Szydło (ur. 1963),
premier w latach
2015–2017, poseł do
Parlamentu Europejskiego
od 2019 r.

PARLAMENT VIII KADENCJI 2015–2019

Powołany w wyborach w 2011 r.

Do Sejmu weszło 5 ugrupowań i Mniejszość Niemiecka.

Pierwszy raz w historii III RP jeden komitet wyborczy zdobył samodzielną większość.

Premierzy

Beata Szydło
od końca 2017 r.: Mateusz Morawiecki

Partia rządząca

- Prawo i Sprawiedliwość

Polonia na świecie

„**Polonia**” w języku łacińskim **oznacza Polskę**, ale obecnie pojęcia tego używa się jako nazwy zbiorowości osób, które mają polskie pochodzenie, lecz mieszkają poza naszym krajem. W węższym znaczeniu Polonia to potomkowie Polaków, osoby odczuwające związek z polskością, pielęgnujące polskie tradycje i zachowujące związek z narodową kulturą, ale nieurodzone w Polsce. Powszechnie uznaje się jednak, że w skład Polonii wchodzi osoby pochodzące z Polski lub mające polskie korzenie – zarówno emigranci, jak i ich potomkowie i krewni.

Skupiska Polonii za granicą są rozmieszczone na całym świecie. Jedną z przyczyn istnienia Polonii jest emigracja – zarobkowa lub polityczna. Drugim czynnikiem były zmiany granic Polski, co sprawiło, że ziemie zamieszkałe przez Polaków znalazły się w granicach innego państwa. Ta ostatnia sytuacja budzi jednak wątpliwości, gdyż osoby zamieszkujące te tereny nigdy nie opuściły swoich domów, nie są więc emigrantami. Uważają się za Polaków, ale nie za Polonię.

Przyczyny znalezienia się poza granicami zadecydowały o tym, w jakim stopniu w poszczególnych częściach świata Polonia jest zorganizowana i jak bardzo angażuje się w sprawy polskie. Miejsce zamieszkania Polonii wiąże się też ze stopniem znajomości języka polskiego jej przedstawicieli.

Polonię można podzielić według różnych kryteriów. Do podstawowych należą:

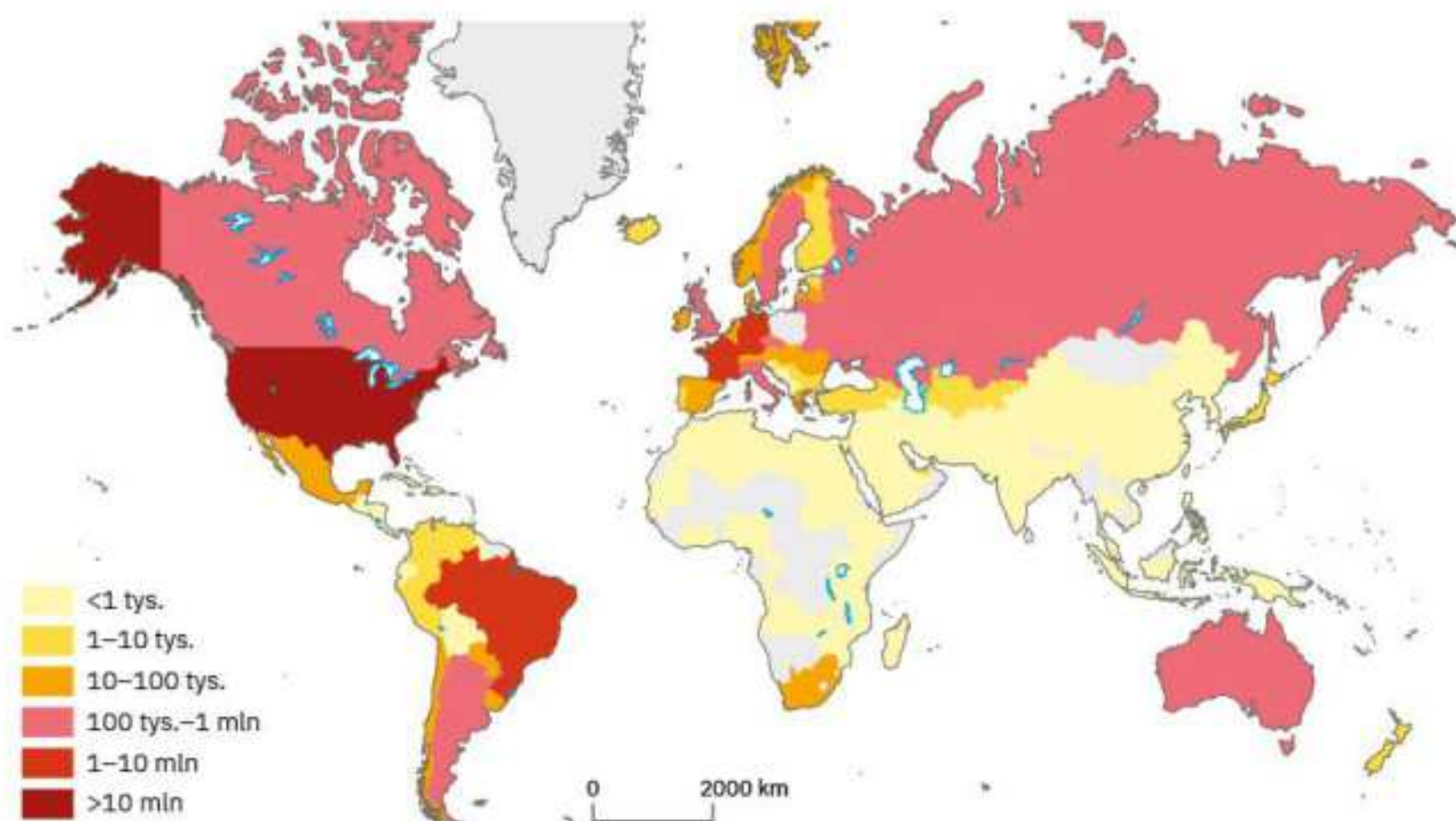
- rodzaj więzi łączącej członków Polonii z Polską,
- poziom znajomości języka polskiego,
- potencjał mobilizacyjny członków Polonii,
- poziom samoidentyfikacji z Polską i jej wartościami,
- zaangażowanie we współpracę z Polską.

Liczebność Polonii jest trudna do oszacowania. Wynika to z faktu, że w niektórych krajach przeprowadzane są dokładne spisy, a w innych – tylko szacunkowe. Kryteria kwalifikujące do tego, by uznać kogoś za członka Polonii, też mogą być zróżnicowane i różnie rozumiane. Dana osoba może mieć pochodzenie wieloetniczne, a więc tylko jeden z rodziców może należeć do Polonii, a może też nie być świadoma swoich korzeni. Co więcej, przynależność do Polonii jest w dużej mierze deklaratoryjna, czyli zależy od tego, czy dana osoba czuje się Polakiem czy też nie. Szacuje się, że Polonia na świecie liczy ok. 18–20 mln osób. W tej grupie co trzecia osoba urodziła się w Polsce i wyemigrowała poza granice kraju.

Największe skupiska Polonii występują w **Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Australii, Brazylii, Argentynie i Republice Południowej Afryki**. Znaczna liczba Polaków znajduje się również w krajach Europy Zachodniej, dokąd emigracja nasiliła się po wstąpieniu Polski do UE w 2004 r. Wiązało się to z otwarciem granic oraz rynków pracy dla Polski jako kraju członkowskiego wspólnoty. Ponadto skupiska Polaków zamieszkują również przestrzeń posowiecką, przede wszystkim obszar Litwy, Białorusi i Ukrainy.

Przedstawiciele Polonii podczas pochodu z okazji Dnia Kazimierza Puławskiego w Nowym Jorku – święta upamiętniającego bohatera amerykańskiej wojny o niepodległość

Największe skupiska Polaków i Polonii na świecie

Wśród państw, w których znajduje się największa liczba Polaków i Polonii, nie znalazły się Irlandia oraz Islandia, gdyż te państwa są małe. Jednak zamieszkuje w nich – proporcjonalnie do liczby ludności – bardzo duży odsetek osób narodowości polskiej. W Irlandii Polacy stanowią ok. 2,5% ogólnej liczby ludności, a na Islandii – 3,5% wszystkich mieszkańców.

Polacy są skupieni w poszczególnych miastach bądź rejonach. Przykładowo głównym ośrodkiem Polonii w Stanach Zjednoczonych jest Chicago, a w Irlandii – Dublin.

Polskie władze wspierają swoich rodaków za granicą. Do głównych podejmowanych działań należą:

- wspieranie oświaty za granicą, m.in. przez wydawanie podręczników w języku polskim dla Polonii,
- wspieranie kultury polskiej za granicą, np. w ramach organizacji polonijnych,
- wydawanie bezpłatnych publikacji dotyczących Polski i jej kultury,
- dbanie o miejsca pamięci za granicą istotne z punktu widzenia polskiej kultury,
- organizowanie uroczystości rocznicowych, upamiętniających ważne wydarzenia dla historii i kultury polskiej za granicą.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów sytuację polityczną związaną z katastrofą smoleńską.
2. Wyjaśnij pojęcie „Polonia”.
3. Przedstaw przyczyny tworzenia się skupisk polonijnych w trzech wybranych państwach.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W **katastrofie smoleńskiej z 10 kwietnia 2010 r.** zginęło 96 osób, w tym prezydent Lech Kaczyński.
- Po katastrofie obowiązki prezydenta pełnił marszałek Sejmu **Bronisław Komorowski**. Zwyciężył on w wyborach prezydenckich w 2010 r.
- W **2015 r. prezydentem** został **Andrzej Duda**. Jediną partią polityczną w III RP, która zdobyła większość uprawniającą do samodzielnego rządzenia, jest PiS. Większość tę uzyskała w wyborach parlamentarnych w 2015 r.
- **Polonia** stanowi zbiorowość osób pochodzących z Polski lub mających polskie korzenie. Są to zarówno emigranci, jak i ich potomkowie i krewni.
- **Największe skupiska Polonii** na świecie znajdują się w **Stanach Zjednoczonych, państwach Europy Zachodniej i Ameryki Południowej oraz w państwach takich jak Litwa, Ukraina i Białoruś**.

5. Rozwój nowych technologii

NA TEJ LEKCJI:

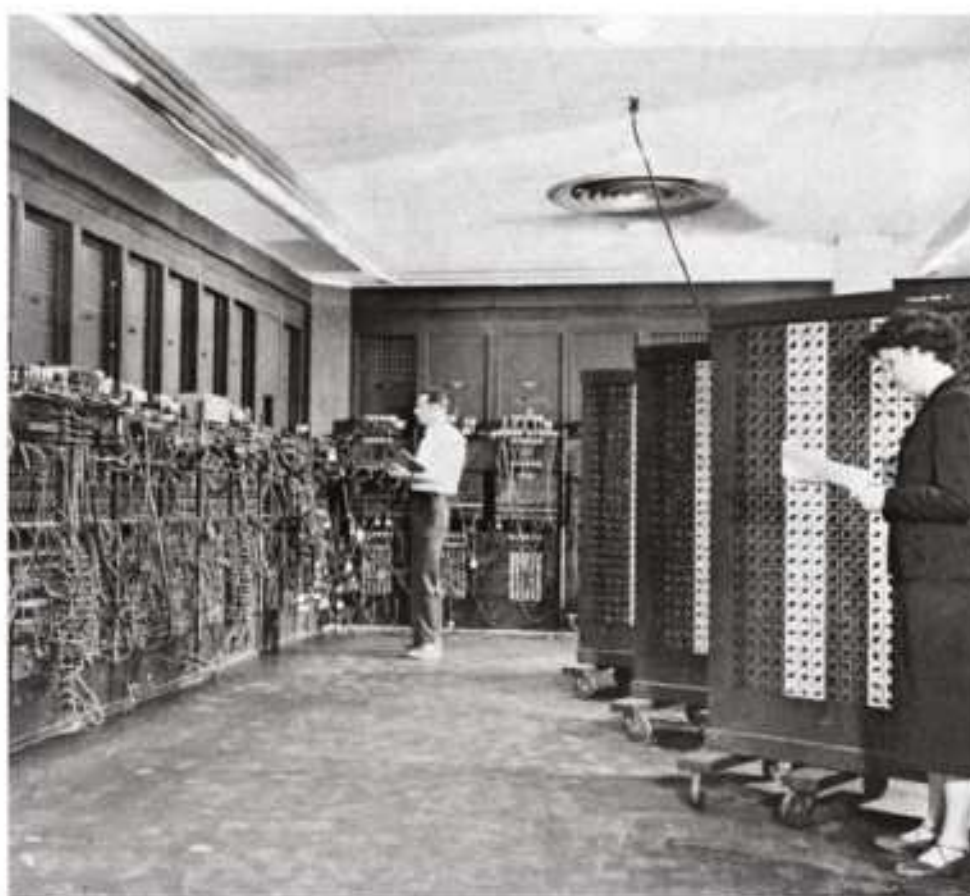
- scharakteryzujesz kulturowe, społeczne i ekonomiczne konsekwencje rozwoju internetu i technologii cyfrowych.

Zmiany technologiczne

Postęp technologiczny i rozwój nowych technologii powoduje wiele konsekwencji dla życia człowieka – zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. Specyfiką postępu technologicznego jest to, że następuje on coraz szybciej.

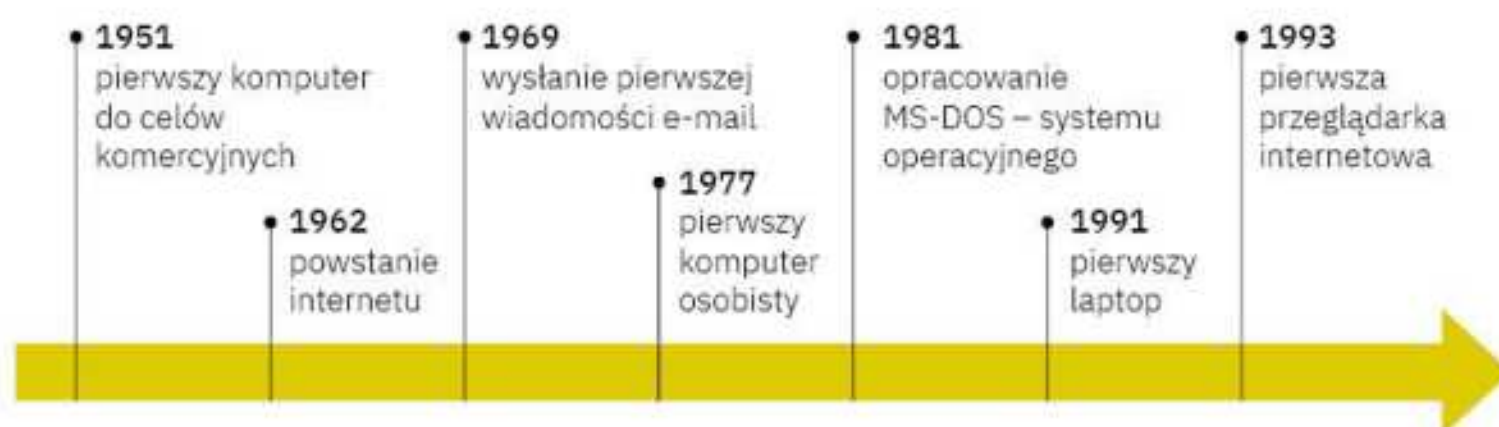
Pierwsza wiadomość e-mail została wysłana w 1969 r. w Stanach Zjednoczonych. Wcześniej powstał jednak **komputer**, który w 1951 r. został wprowadzony do obrotu komercyjnego. Wynaleziony kilka lat wcześniej tranzystor pozwolił na produkcję coraz mniejszych komputerów, które mimo malejącego rozmiaru miały coraz bardziej zaawansowane funkcje. Do dalszego rozwoju przyczyniło się wynalezienie układu scalonego i mikroprocesora. W latach 70. XX w. powstały pierwsze komputery osobiste, a lata 90. XX w. to początek ery laptopów.

Komputery zdobyły popularność w bardzo szybkim tempie. Początkowo były przeznaczone dla przemysłu, jednak niemal od razu zdobyły zainteresowanie urzędów, uniwersytetów czy biur. Gdy stały się tańsze i prostsze w obsłudze, rozpoczęła się ich sprzedaż komercyjna. Początkowo komputery były kupowane przez gospodarstwa domowe w celach rozrywkowych (dużą popularnością cieszyły się gry), z czasem stały się narzędziami do nauki i pracy. Wzrost ich popularności nastąpił wraz z upowszechnieniem internetu.

Pierwszy na świecie komputer – ENIAC
(*Electronic Numerical Integrator And Computer*)

Najważniejsze wydarzenia związane z rozwojem technologii komputerowych

W latach 60. XX w. **powstał internet**. Jako pierwszy ten pomysł opisał **Joseph Licklider** – informatyk pracujący dla Pentagonu. Stworzenie sieci internetowej w koncepcji Licklidera miało na celu zabezpieczenie danych używanych przez wojsko amerykańskie w przypadku ataku na komputer, na którym były przechowywane informacje. Internet umożliwiał przesyłanie danych za pomocą węzłów sieci, co sprawiało, że nawet w przypadku zniszczenia komputera dane nie zostałyby utracone. W 1969 r. przesłano pierwszą wiadomość e-mail, zawierającą tylko jedno słowo. Co ciekawe, przekazanie wiadomości zajęło godzinę. Był to jednak krok milowy w rozwoju nowych technologii. Internet w dalszym ciągu był rozwijany pod nadzorem Pentagonu, a umożliwienie komercyjnego wykorzystania internetu przegłosowano w amerykańskim Kongresie w 1991 r., a ostateczne zniesienie ograniczeń w jego rozwoju nastąpiło w 1995 r.

Dalszy rozwój internetu spowodował, że przestał on być jedynie przestrzenią, w której zachodzi jednostronny kontakt z użytkownikiem. Pojawiły się **media społecznościowe**, takie jak Facebook w 2004 r. i Twitter w 2006 r. Dzięki temu między użytkownikami mogła trwać stała interakcja i wymiana informacji w czasie rzeczywistym. Odbiorca treści stawał się jednocześnie ich autorem. Ten proces zachodził już wcześniej (np. przez blogi popularne na przełomie XX i XXI w.), jednak pojawienie się mediów społecznościowych go nasiliło.

Rozwój technologiczny przyczynił się do zmian w nauce. Dzięki lepszemu dostępowi do informacji nastąpił postęp w różnych dziedzinach. Wymiana najnowszych wyników badań między zespołami badawczymi na całym świecie spowodowała także rozwój medycyny.

Postęp w zakresie technologii sprawił, że obok komputerów i laptopów pojawiły się notebooki oraz tablety, a w późniejszym czasie także telefony komórkowe i smartfony. Pierwszy telefon komórkowy został stworzony w 1973 r. Był dość nieporęczny – ważył ok. kilograma i sami twórcy nazywali go „cegłą”. Po naładowaniu można go było używać przez mniej więcej pół godziny.

Kolejne modele telefonów komórkowych, z uwagi na postęp technologiczny, mniejszy rozmiar oraz lepszą wydajność baterii, stawały się coraz bardziej uży-

teczne. Z czasem telefon komórkowy przekształcił się w urządzenie wszechstronnie funkcjonalne – umożliwiał nie tylko telefonowanie, lecz także wysyłanie SMS-ów. Z czasem przez telefon można było się również łączyć z internetem.

Zmiany w wyglądzie modeli telefonów komórkowych na przestrzeni lat

Z biegiem czasu następowała miniaturyzacja telefonów.

Następnie dążono do tego, by miały one coraz większe wyświetlacze.

W 2007 r. tradycyjną klawiaturę zastąpiono dotykową.

Z rozwojem technologicznym wiąże się również wzrost poziomu mobilności. Służy temu internet przenośny, również ten rozpowszechniany za pośrednictwem sieci wi-fi.

Komputery, telefony oraz internet stanowią **technologie założycielskie**, czyli podstawę do zmian technologicznych, jakie zachodzą ze współczesnym światem. Oprócz nich występują **technologie intensyfikujące**, powstające przy wykorzystaniu technologii założycielskich. Są to np. rozwiązania chmurowe czy sztuczna inteligencja. Wspomagają one rozwój i pobudzają innowacyjność, sprzyjają tworzeniu coraz to nowszych wynalazków, takich jak inteligentne bransoletki i zegarki czy nowoczesne urządzenia gospodarstwa domowego. Przedmioty gromadzące, przetwarzające i przesyłające dane tworzą tzw. **internet rzeczy** (ang. *Internet of Things*, IoT).

Technologie założycielskie i intensyfikujące zmiany technologiczne

Technologie założycielskie

- komputer
- telefon
- internet

Technologie intensyfikujące

- rozwiązania chmurowe
- sztuczna inteligencja
- internet rzeczy

Zmiany ekonomiczne

Zmiany ekonomiczne, które zachodzą w następstwie unowocześnianej wciąż technologii, również oddziałują na życie ludzkie. Internet i telefon stanowią **technologie szerokiego zastosowania**, co oznacza, że są wykorzystywane przez wielu ludzi w wielu dziedzinach życia: gospodarce, nauce, polityce i handlu. Korzystają z nich zarówno osoby na stanowiskach dyrektorskich, jak i szeregowi pracownicy.

Najbardziej jest to widoczne w **e-handlu**, który wraz z rozwojem internetu znacząco zyskał na popularności. Nowe rozwiązania wymagają odpowiedniego prawodawstwa i dostosowania technologii do prowadzenia handlu na odległość, m.in. w zakresie ochrony kupujących przed oszustwami, a także zabezpieczenia danych osobowych kupujących.

Wzrost popularności internetu oraz rozwój technologii przyczyniły się również do **pojawienia się nowych zawodów**, takich jak programista czy tester aplikacji. Zmiany spowodowane rozwojem internetu doprowadziły ponadto do **zmniejszenia kosztu** niektórych rzeczy, np. protez kończyn czy elementów maszyn. Pojawiły się też drukarki 3D, które umożliwiają szybsze oraz tańsze wyprodukowanie określonych materiałów.

Wzrosła zależność gospodarek od tego, co dzieje się w innych miejscach świata. **Globalizacja** spowodowała, że możliwe jest niemal natychmiastowe nawiązywanie kontaktów (np. handlowych) między przedsiębiorcami znajdującymi się w różnych krajach albo na różnych kontynentach. Wzrost współzależności stwarza nie tylko szanse, lecz także zagrożenia. Sytuacja na drugim końcu świata może oddziaływać na nas np. przez zachwianie łańcucha dostaw, co sprawi, że zakupione rzeczy będą droższe lub nie dotrą na czas.

Zmiany społeczne i kulturowe

Zmianom społecznym i kulturowym, które niesie za sobą rozwój nowych technologii, sprzyja globalizacja. To proces dwukierunkowy – z jednej strony globalizacja zależy od zmian związanych z technologiami informatycznymi, a z drugiej – zmiany te wynikają z **globalizacji** (np. przez szybszą wymianę wiedzy, która sprzyja tworzeniu innowacji).

Globalizacja definiowana jest jako **proces postępującej integracji w zakresie różnych sfer, również społecznej i kulturowej**. Dzięki globalizacji w różnych zakątkach świata panują podobne wzorce modowe (sprzyja temu możliwość szybkiego upowszechniania mody oraz szybkich jej zmian) i są dostępne podobne usługi (sieci fast food, te same filmy, gry itp.).

W kwestii zmian społecznych na popularności zyskała **praca zdalna**. Dzięki niej możliwe jest wykonywanie pracy poza biurem, także dla pracodawcy, który znajduje się na innym kontynencie. Jedynym ograniczeniem pozostaje różnica stref czasowych. To samo dotyczy zdalnej edukacji lub korzystania z zasobów kultury. Digitalizacja zasobów (np. zasobów bibliotecznych) powoduje, że są one dostępne bez wychodzenia z domu.

Rozwój technologii przyniósł także negatywne zmiany społeczne. Pojawiły się **nowe rodzaje uzależnień psychicznych**, np. od internetu czy smartfona. W przeciwieństwie do uzależnień fizycznych, które są właściwe raczej osobom wkraczającym w dorosłość i dorosłym, tym mogą ulegać nawet dzieci, gdyż internet oraz technologia są wszechobecne i zdominowały każdy aspekt życia: od nauki, przez pracę, aż po rozrywkę.

Uzależnienie od komputera czy internetu może być równie groźne, jak uzależnienie od używek.

Internet oraz media często kreują **nierealistyczne wzorce** dotyczące wyglądu oraz stylu życia. Udostępniane zdjęcia, poddawane obróbce graficznej, ukazują wzorce, które trudno osiągnąć. Stwarza to liczne zagrożenia, np. wzrost ryzyka występowania wśród młodzieży **zaburzeń odżywiania lub depresji**. Aby temu zapobiegać, w ostatnich latach przeprowadzono liczne akcje, w których znane osoby ukazują swoje zdjęcia bez poprawek. Chcą w ten sposób pokazać, że w rzeczywistości nie istnieją ideały na co dzień lansowane przez media społecznościowe.

Kolejną istotną zmianą społeczną jest **zmiana charakteru więzi międzyludzkich** – kontakt bezpośredni zostaje zastąpiony wirtualnym. Ma to zarówno pozytywne, jak i negatywne strony. Do pozytywnych należy możliwość kontaktu z rodziną i znajomymi zamieszkującymi w odległych miejscach. Internet stwarza dużo większe szanse komunikowania się. Wśród negatywnych stron kontaktów wirtualnych można wskazać to, że utrudniają zaobserwowanie reakcji i emocji rozmówcy. Zwiększają dystans między nimi, przez co trudniej nawiązać relacje. W skrajnych przypadkach znajomości nawiązywane przez internet mogą skończyć się utratą zaufania lub nawet oszustwem.

Rozwój technologii przyczynił się także do powstania zjawiska **cyberprzemocy oraz cyberprzestępczości**, rozumianej jako użycie przemocy wobec innego użytkownika internetu (np. słownego znieważania, grożenia, wyśmiewania) lub jako wykorzystanie internetu w celu popełnienia przestępstwa (np. publikowa-

Cyberprzemoc to jeden z największych problemów współczesnego świata.

Od 2011 r. Kodeks karny uznaje cyberprzemoc za czyn zabroniony. Od 2004 r. z inicjatywy Komisji Europejskiej na całym świecie obchodzony jest Dzień Bezpiecznego Internetu.

aktywności życiowej. Korzystając z internetu, pozwalamy na **śledzenie swojej aktywności**: miejsc przebywania, odwiedzanych stron czy najczęściej oglądanych reklam. Algorytmy, które odpowiadają za wyświetlanie treści, ukierunkowują nas na pewne rodzaje treści. Na przykład jeśli często poszukujemy w sieci informacji na temat sportu, newsy związane ze sportem mogą być pozycjonowane w naszych przeglądarkach wyżej i wyświetlać się częściej niż w przypadku innych osób, które nie interesują się sportem.

W internecie pojawiają się też **fake newsy** (czyt. fejk niusy), czyli fałszywe informacje na temat różnych wydarzeń. Mogą one stać się narzędziem manipulacji służącej osiągnięciu własnych celów politycznych czy biznesowych.

Zmiany wywołane technologiami oddziałują również na **zdrowie ludzkie**. Siedzący tryb życia oraz fakt, że większość czynności związanych z edukacją i pracą wykonuje się za pośrednictwem technologii, powodują, że coraz częstszym problemem stają się choroby wzroku oraz kręgosłupa.

Internet i nowoczesne technologie służą rozwojowi i ułatwiają funkcjonowanie człowieka w świecie, jednak mogą także wiązać się z licznymi zagrożeniami dla zdrowia i bezpieczeństwa. Każdy użytkownik tych technologii powinien zdawać sobie sprawę z zagrożeń.

nie filmów, zdjęć i plików muzycznych, do których nie ma się praw autorskich, sprzedawanie substancji psychoaktywnych czy włamywanie się na serwery firm i instytucji).

Rodzi to **wyzwanie dla edukacji** – od najmłodszych lat konieczne jest uczenie dzieci, w jaki sposób bezpiecznie poruszać się w sieci oraz jak reagować na próby wyłudzenia danych. Również firmy i instytucje muszą być przygotowane na zagrożenia związane z włamaniem do swoich systemów teleinformatycznych. Włamanie może skutkować dużymi stratami zarówno wizerunkowymi (utrata zaufania ze strony klientów), jak i finansowymi (utrata danych, konieczność ich odzyskiwania).

Zmiany wywołane rozwojem technologii oddziałują również na sferę naszej

TEMAT DO DYSKUSJI

Jakie zmiany przyniósł rozwój nowych technologii i internetu? Podzielcie się na grupy:

- grupa 1.: pozytywne skutki rozwoju internetu,
- grupa 2.: negatywne skutki rozwoju technologii i internetu.

Przeprowadźcie dyskusję na forum klasy.

PYTANIA I POLECENIA

1. Podaj pozytywne i negatywne konsekwencje ekonomiczne oraz społeczno-kulturowe związane z rozwojem technologii cyfrowych i internetu.
2. Wymień zalety i wady internetu jako źródła informacji.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób można zwiększyć swoje bezpieczeństwo w sieci.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Rzeczywistość cyfrowa** następuje od połowy XX w. W ciągu 70 lat od powstania pierwszego komputera doszło do jego udoskonalenia, zmniejszenia rozmiarów i upowszechnienia w każdej dziedzinie życia. Równolegle do komputerów rozwijała się **sieć internetowa**. Początkowo służyła wojskowości, ale szybko zdobyła popularność jako narzędzie do nauki, pracy i rozrywki.
- Komputery, telefony oraz internet stanowią **technologie założycielskie**, czyli podstawę zmian technologicznych, jakie zachodzą ze współczesnym światem. Prócz nich występują **technologie intensyfikujące**, oparte na technologiach założycielskich, takie jak rozwiązania chmurowe czy sztuczna inteligencja.
- Rozwój technologii cyfrowych i internetu przyczynia się do **zmian w sposobie życia ludzi**. Dotyczą one wszystkich sfer: polityki, handlu, nauki, pracy, stylu życia. Wpływ ten może być zarówno pozytywny, jak i negatywny.
- Dzięki rozwojowi technologii doszło do globalizacji, czyli **procesu postępującej integracji w zakresie różnych sfer, również społecznej i kulturowej**.
- Największym wyzwaniem związanym z rozwojem technologii cyfrowych jest przygotowanie się na **zagrożenia**, takie jak **cyberprzemoc** i **cyberprzestępczość**. Wyrządzają one szkody zarówno jednostkom, jak i urzędom, firmom i szkołom.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

1. Unia Europejska w XX i XXI w.

- s. 212 • 7 lutego 1992 r. podpisano traktat o Unii Europejskiej, zwany od miejsca podpisania dokumentu **traktatem z Maastricht**. Przekształcił on dotychczasową współpracę w ramach wspólnot europejskich w Unię Europejską.
- s. 213 • Dzięki układowi z Schengen z 1985 r. zniesiono granice wewnętrzne państw członkowskich. Obecnie do **strefy Schengen** należą 22 kraje UE i 4 kraje spoza UE.
- s. 214 • Od 1 stycznia 1999 r. **euro** stało się walutą w obiegu elektronicznym, a od 1 stycznia 2002 r. wprowadzono je na rynek.
- s. 215 • Po wejściu w życie **traktatu z Maastricht** reformowanie UE podejmowano trzykrotnie. Podpisano trzy trakty: **amsterdamski** (1999 r.), **nicejski** (2003 r.) i **lizboński** (2009 r.).
- s. 215 • W wyniku **traktatu lizbońskiego** doszło do ostatecznego **zastąpienia Wspólnoty Europejskiej Unią Europejską**. Powołano **Wysokiego Przedstawiciela do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa** oraz zniesiono funkcjonowanie UE oparte na trzech filarach, które zastąpiono trzema rodzajami kompetencji Unii.
- s. 216 • W XXI w. UE była poszerzana trzykrotnie. W **2004 r.** do UE wstąpiło 10 nowych członków: **Polska, Czechy, Cypr, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Słowenia, Słowacja i Węgry**. W **2007 r.** organizacja rozszerzyła się o **Bułgarię i Rumunię**, a w **2013 r.** – o **Chorwację**.
- s. 216 • **Polska została członkiem UE 1 maja 2004 r.** W rezultacie zostały **zniesione granice wewnętrzne** między Polską a pozostałymi członkami UE. Ponadto nastąpił **wzrost bezpośrednich inwestycji zagranicznych**. Rozwinęły się także inwestycje krajowe dzięki napływającym do Polski funduszom strukturalnym. Polska uzyskała **możliwość uczestnictwa w rozmowach dotyczących działań podejmowanych w Europie**, w tym w zakresie wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa.
- s. 218 • W XXI w. UE zmagą się z kryzysami, spośród których najważniejsze to **kryzys migracyjny** oraz **fala nastrojów antyunijnych** w społeczeństwach państw członkowskich.

2. Polska w latach 1991–1997

- Do najważniejszych wydarzeń w Polsce w latach **1991–1997** należą zmiany gospodarcze, wprowadzone według planu Balcerowicza, prace nad nową konstytucją i związane z tym zmiany ustrojowe, uchwalenie Konstytucji RP, dwukrotne wybory parlamentarne (1991, 1993) oraz wybory parlamentarne w 1997 r. s. 221
- W **1995 r. wybory prezydenckie** w II turze wygrał **Aleksander Kwaśniewski**. Jego kontrkandydatem był Lech Wałęsa, który ubiegał się o kolejną kadencję. s. 224
- Po upadku PRL polskie władze podjęły się opracowania nowej konstytucji. Powołały w tym celu Komisję Konstytucyjną. W 1992 r. uchwaliła ona tzw. małą konstytucję, czyli ustawę konstytucyjną. Konstytucja RP została ostatecznie uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe 2 kwietnia 1997 r. s. 225
- **Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. zawiera 13 rozdziałów.** Najważniejsze kwestie dotyczą: zasad ustrojowych, wolności i praw człowieka i obywatela, źródeł prawa, trójpodziału władzy, samorządu terytorialnego, wymiaru sprawiedliwości, organów kontroli państwowej i ochrony prawa, finansów publicznych, stanów nadzwyczajnych i zmiany konstytucji. s. 225

3. Polska w latach 1997–2009

- **Konstytucja RP** podpisana w **1997 r.** gwarantowała m.in. **trójpodział władzy**. s. 228
- Do największych **katastrof powojennych w Polsce** można zaliczyć **powódź z 1997 r.** s. 228
- W wyniku **wyborów parlamentarnych z 1997 r.** rząd utworzyła **koalicja AWS i UP**. Urząd premiera objął **Jerzy Buzek**. s. 230
- Polska wstąpiła do **NATO 12 marca 1999 r.** wraz z Węgrami i Czechami. Z członkostwem w NATO wiąże się wiele korzyści, m.in. w zakresie wojskowości. s. 231
- W **2000 r.** na drugą kadencję na prezydenta wybrano **Aleksandra Kwaśniewskiego**. s. 233

s. 234

- W **wyborach parlamentarnych w 2001 r.** zwyciężyła **koalicja SLD z UP**. Premierem został **Leszek Miller**, a później – **Marek Belka**.

s. 235

- Kolejne **wybory parlamentarne** odbyły się w **2005 r.** Zwyciężyło **PiS**, które utworzyło koalicję z **LPR i Samoobroną**. Urząd premiera objął **Kazimierz Marcinkiewicz**.

s. 237

- **Wybory w 2007 r. wygrała PO**, która utworzyła **koalicję z PSL**. Premierem został Donald Tusk.

s. 237

- **Kryzys gospodarczy w 2008 r.** wynikał z zapaści na rynku kredytów hipotecyjnych w Stanach Zjednoczonych.

4. Polska w latach 2010–2015

s. 242

- W **katastrofie smoleńskiej z 10 kwietnia 2010 r.** zginęło **96 osób**, w tym prezydent Lech Kaczyński.

s. 243

- Po katastrofie obowiązki prezydenta pełnił marszałek Sejmu Bronisław Komorowski. Zwyciężył on w wyborach prezydenckich w 2010 r.

s. 244

- W **2015 r.** prezydentem został **Andrzej Duda**. PiS zdobyło większość w wyborach parlamentarnych w 2015 r.

s. 245

- **Polonia** stanowi zbiorowość osób pochodzących z Polski lub mających polskie korzenie. Są to zarówno emigranci, jak i ich potomkowie i krewni. Największe skupiska Polonii znajdują się w Stanach Zjednoczonych, państwach Europy Zachodniej i Ameryki Południowej oraz w państwach posowieckich.

5. Rozwój nowych technologii

s. 249

- Od połowy XX w. **rozwijają się technologie cyfrowe**. Powstanie **internetu** i jego rozpowszechnienie wpłynęło na postęp w nauce, pracy i rozrywce.

s. 251

- Komputery, telefony oraz internet stanowią **technologie założycielskie**, czyli podstawę do zmian technologicznych, jakie zachodzą ze współczesnym światem. Prócz nich występują **technologie intensyfikujące**, oparte na technologiach założycielskich, takie jak rozwiązania chmurowe czy sztuczna inteligencja.

s. 252

- Rozwój technologii cyfrowych i internetu przyczynia się do **zmian w sposobie życia ludzi**. Wpływ ten może być zarówno pozytywny, jak i negatywny.

- Dzięki rozwojowi technologii doszło do globalizacji, czyli **procesu postępującej integracji w zakresie różnych sfer, również społecznej i kulturowej**. s. 252
- Największym wyzwaniem związanym z rozwojem technologii cyfrowych jest przygotowanie się na **zagrożenia: cyberprzemoc i cyberprzestępczość**. s. 253